

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО**

Випуск 21

Частина 2

Ужгород-2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Головний редактор:** **Палінчак Микола Михайлович** – декан факультету міжнародних відносин Ужгородського національного університету, доктор політичних наук, професор
- Заступники
головного редактора:** **Приходько Володимир Панасович** – завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
Химинець Василь Васильович – професор кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
- Відповідальний
секретар:** **Дроздовський Ярослав Петрович** – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
- Члени редколегії:** **Ярема Василь Іванович** – завідувач кафедри господарського права Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
Мікловда Василь Петрович – завідувач кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України
Філіпенко Антон Сергійович – доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, заслужений професор КНУ ім. Тараса Шевченка, академік АН ВШ України
Газуда Михайло Васильович – професор кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
Луцишин Зоряна Орестівна – професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, доктор економічних наук, професор
Старостіна Алла Олексіївна – завідувач кафедри міжнародної економіки економічного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка, доктор економічних наук, професор
Слава Світлана Степанівна – професор кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук, доцент
Ерфан Єва Алоїсівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Кушнір Наталія Олексіївна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Шинкар Віктор Андрійович – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Король Марина Михайлівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Рошко Світлана Михайлівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат філологічних наук
Бурунова Олена – доктор економічних наук, професор Полонійського університету (Республіка Польща)
Andrzej Krynski – доктор габілітований, професор, ректор Полонійського університету (Республіка Польща)
Ioan Horga – доктор історичних наук, професор Університету Орадеа (Румунія)
Eudmila Lipková – доктор економічних наук, професор Братиславського економічного університету (Словаччина)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Науковий вісник Ужгородського національного університету.
Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»
включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказ МОН України від 21 грудня 2015 року № 1328.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
на підставі Протоколу № 8 від 20 вересня 2018 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21015-10815P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

ЗМІСТ

Мантур-Чубата О. С., Гиренко В. О., Ільніцька А. І. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	5
Мантур-Чубата О. С., Дубілей Ю. А., Міхалець А. В. ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	9
Маркіна І. А., Аксюк Я. А. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	12
Маркіна І. А., Большакова Є. Л. ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА М'ЯСОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ІЗ РИЗИКОВОЮ СТІЙКІСТЮ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД.....	20
Маркіна І. А., Вороніна В. Л. РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ: ДІАГНОСТИКА СТАНУ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	27
Міщук Є. В. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	33
М'ячин В. Г., Яворська О. Б. СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ	37
Назарова І. Я. ЕТАПИ ТА АЛГОРИТМ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОБЛІКУ.....	40
Настєвич О. П. ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГУ ВІДНОСИН ЯК КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ.....	44
Падій І. О. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАВДАННЯ РЕЗЕРВІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	48
Панченко В. А. МІСЦЕ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ.....	53
Пелєх О. Б. СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ (2000–2017 РР.).....	61
Письменна У. Є. ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА ЯК УПРАВЛІННЯ ГЛОБАЛЬНИМИ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	67
Ромат Є. В., Кашпур А. О., Романченко Т. В. МОДЕЛЮВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЗАСОБАМИ МАРКЕТИНГУ.....	74
Рудаченко О. О., Єсіна В. О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	78
Самусєвич Я. В., Височина А. В. ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ОЦІНЮВАННЯ ОБСЯГІВ ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	81
Сидор І. П. МОНІТОРИНГ ПЛАНУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	85

Сороківська З. К. ВПЛИВ РЕПУТАЦІЙНОГО РИЗИКУ БАНКУ НА РОЗДРІБНИЙ БАНКІВСЬКИЙ БІЗНЕС.....	89
Тарасюк М. В., Сироветник О. С. ДОХОДИ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	93
Тесак О. В. ОБЛКОВА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ.....	97
Ткачук О. В. ЕНДАУМЕНТ ЯК ФОРМА ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	101
Томашук І. В. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	105
Цалан М. І. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ЛІСОВИХ ГОСПОДАРСТВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	112
Чучка І. М. ЄВРОРЕГІОНАЛЬНЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ЗАКАРПАТТІ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	116
Шевченко А. В., Трухан А. А. ОСНОВНІ ФАЗИ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ.....	121
Шевченко А. В., Кобізеєв А. А., Левковська Т. А. МАРКЕТИНГОВЕ УПРАВЛІННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ.....	124
Шедяков В. Е. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО СВОЕОБРАЗИЯ В КОМПЛЕКСЕ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ.....	129
Шейко І. А., Петрова Р. В. ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	133
Щербак А. М. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УПРАВЛІННІ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	139
Яковець Т. А. РОЗРОБКА МОДЕЛІ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ БУДІВНИЦТВА ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧИХ СПОРУД З УРАХУВАННЯМ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ.....	143
Баранова В. В. СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	147
Жаворонок А. В. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕДИТНОГО РИНКУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	153

Мантур-Чубата О. С.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри управління персоналом
і економіки праці
Хмельницького національного університету
Гиренко В. О.
студентка
Хмельницького національного університету
Ільницька А. І.
студентка
Хмельницького національного університету

Mantur-Chubata O. S.
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Personnel Management
and Labor Economics
Khmelnytsky National University
Girenko V. O.
Student,
Khmelnytsky National University
Ilnitska A. I.
Student,
Khmelnytsky National University

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті здійснено аналіз понять «праця», «творчість», «творча праця». Досліджено особливості праці та творчості. Висвітлено особливості творчої праці у дослідницькій діяльності.

Ключові слова: праця, творчість, творча праця, самоорганізація праці, наукове мислення.

Вступ та постановка проблеми. Будь-яка фізична і розумова праця за певних суспільних умов може стати творчою діяльністю. У різних видах праці творчість має певні особливості, що зумовлюються змістом і характером діяльності, її обставинами та індивідуальними рисами працівника. Творча діяльність зумовлюється потребами суспільства. Усвідомлення цих потреб є джерелом різних задумів, ідей, проектів.

Сучасне суспільство потребує спеціалістів високого рівня, всебічно підготовлених, із високорозвиненими дослідницькими вміннями. Основа таких якостей закладається на перших кроках вищої освіти. Сформовані на ранніх етапах пізнавальний інтерес, творчі здібності, дослідницькі вміння й навички у студентів – міцний фундамент становлення майбутніх кваліфікованих спеціалістів. Основним засобом подачі навчального матеріалу було й залишається інформування. Викладач за допомогою лекцій, співбесід та інших звичайних способів доносить до студентів знання, а студенти засвоюють їх. Але сьогодні, коли наука розвивається швидко, знання, набуті таким способом, є малоцінними, оскільки вони швидко втрачають актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей творчої праці займаються такі вчені, як: В.С. Марцин, Н.Г. Міценко, О.А. Даниленко, Т.М. Траверсе, О.Л. Туриніна, В. Оконь, І.Я. Лернер, М.І. Махмутов, Т.В. Кудрявцев та багато інших.

Результати дослідження.

Творчість – це наукове виробництво, яке передбачає плановість у роботі. Плановість у науковій роботі втілюється в різноманітних формах: програмах, попередніх та

робочих планах дослідження, індивідуальних планах та графіках виконання робіт.

Видатний психолог Л.С. Виготський наголошував, що в повсякденному житті творчість – це необхідна умова існування, і все, що виходить за межі рутини, завдячує своїм виникненням творчій діяльності людини [3]. Головне для творчого мислення – нешаблонність, уміння охопити дійсність у всіх її аспектах, а не тільки в закріплених у звичайних поняттях та уявленнях.

Успішне формування у студентів творчого мислення можливе лише на основі врахування педагогом особливостей творчості і розв'язання центральних завдань у розвитку творчого мислення: індивідуалізація освіти, дослідницький підхід, проблемне навчання.

Індивідуалізація освіти передбачає, що в процесі виконання завдань студент повинен мати можливість отримати індивідуальну допомогу, коли він зазнає значних труднощів у проходженні певного етапу дослідження. Вплив викладача на учбово-дослідницьку діяльність студента має бути адаптованим і базуватися на інформації, зібраній викладачем про нього. Це дасть можливість врахувати як вікові, так й індивідуальні особливості студентів шляхом організації диференційованої допомоги під час виконання кожного етапу дослідницького завдання. Індивідуалізація навчання передбачає також адаптацію завдань до рівня дослідницьких можливостей студента. Це досягається шляхом диференціації самих завдань з огляду на рівень їх складності та проблемності.

Дослідницький підхід передбачає залучення студентів до пошукової діяльності на різних її етапах: знаходження проблеми, формування гіпотези, пошук способів дове-

дення, формулювання висновків. Одним зі способів часткового залучення студентів до пошукової діяльності може бути розчленування загального завдання на низку підзавдань та вирішення студентами окремих із них.

Частково-пошуковий метод – це своєрідний місток від проблемного викладання до проблемного навчання, до самостійної постановки завдань та самостійного їх вирішення.

Одним із найбільш ефективних шляхів розвитку творчого мислення є проблемне навчання. За такого навчання перед студентами ставиться навчальна проблема, відповіді на яку вони знаходять самостійно чи за допомогою вчителя. Проблемне навчання – це така організація навчальних занять, яка припускає створення під керівництвом викладача проблемної ситуації й активної самостійної діяльності студентів з її розв'язання, у результаті чого й відбувається творче оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками, розвиток дослідницьких умінь.

Особливість проблемних методів полягає у тому, що засновані на створенні проблемних ситуацій, активної пізнавальної діяльності студентів, вони складаються з пошуку і вирішення складних питань, які вимагають актуалізації знань, аналізу, вміння бачити за окремими фактами явища, закон.

Майбутнє вищої освіти знаходиться в тісному зв'язку з перспективами проблемного навчання. І мета впровадження проблемного навчання багатогаспектна: засвоєння не тільки результатів наукового пізнання, а й самого процесу одержання цих результатів; вона включає ще й формування пізнавальної самостійності студента, дослідницьких умінь, розвиток його творчих здібностей.

Наукова діяльність є складним творчим процесом, який має власну логічну послідовність, вимагає відповідної організації праці дослідника. Основні форми становлення нового знання – це науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія.

Наукові дослідження проводяться насамперед в інтересах практики та для подальшого розвитку теорії. Вони також здійснюються для подолання певних труднощів у процесі наукового пізнання, пояснення раніше невідомих фактів або для виявлення неповноти наявних способів пояснення відомих фактів. Труднощі наукового пошуку найчіткіше проявляються у так званих проблемних ситуаціях, коли існуюче наукове знання, його рівень і понятійний апарат недостатні для вирішення нових завдань пізнання та практики.

Наукова праця як особливий вид пізнавальної діяльності базується на низці принципів: плановості, динамічності, колективності, самоорганізації та творчого підходу.

Колективність праці в наукових дослідженнях зумовлена зростанням спеціалізації працівників, масштабами і складністю досліджень, розвитком матеріально-технічної бази науки. У сфері розумової праці спілкування між її учасниками опосередковується усною мовою та письмом, що не завжди дає змогу досягти швидкості й точності взаєморозуміння, тому виникла необхідність об'єднання сил багатьох науковців, хоча безпосередній процес творчості має індивідуальний характер.

Надзвичайно велике значення має самоорганізація праці дослідника, оскільки наукова діяльність підлягає обмеженій регламентації і нормуванню. Самоорганізація передбачає:

1) відповідну організацію робочого місця із забезпеченням оптимальних умов для високопродуктивної дослідницької праці;

2) дотримання дисципліни праці;

3) послідовність у нагромадженні знань;

4) систематичність у дотриманні єдиної методики і технології під час виконання однотипних робіт.

Самоорганізація базується на певних правилах науково-дослідної роботи: постійно розмірковувати про предмет дослідження; працювати згідно з планом; під час виконання першочергової роботи відкидати другорядні справи; оптимально розподілити сили та час; заздалегідь готувати все необхідне; не робити кілька справ одночасно; творчу роботу виконувати перед технічною, а складну – перед простою; доводити розпочате до кінця; постійно контролювати свою роботу; вчасно вносити корективи; обмежувати ширину і глибину дослідження.

Самоорганізація праці – це комплекс заходів соціологічного та психофізіологічного характеру, які здійснюються самим науковцем для забезпечення системи і порядку в роботі. У зв'язку з тим, що дослідження економічних процесів пов'язані з обробкою значних масивів цифрової інформації, дослідник повинен виробити в собі такі риси характеру, як зосередженість, уважність, аналітичність мислення, що дає змогу критично оцінювати результати виконаних розрахунків. Основними елементами самоорганізації праці є: організація робочого місця і зони, режим робочого часу, систематичність, послідовність, дисципліна праці, використання засобів механізації та автоматизації допоміжних операцій, самостійність, самопідготовка, самопланування та самонормування, саморегулювання, самооблік, самообмеження, самокритика, самоконтроль.

Наукове мислення – це один з основних елементів наукової діяльності. Процес мислення відбувається у кожній людині по-різному, але значних результатів досягають лише ті дослідники, котрі постійно цілеспрямовано та наполегливо міркують, концентрують свою увагу на предметі дослідження, виявляють творчу ініціативу.

Плановість у науковій діяльності зумовлюється тим, що цей вид праці людини є складним, трудомістким, часто вимагає значних витрат часу та коштів. Отже, планова дисципліна допомагає запобігти невиправданім витратам часу і ресурсів, ефективно та результативно вирішувати наукові проблеми. Плановість у науковій діяльності реалізується шляхом розроблення різноманітних планів і програм, календарних графіків, блок-схем, індивідуальних планів тощо. Згідно із цими документами перевіряється хід дослідження, його відповідність установленим термінам, змісту етапів. За весь період дослідження може бути розроблено декілька планів із різним ступенем деталізації, початковий план уточнюється і коригується відповідно до отриманих на кожному етапі дослідження результатів.

Колективність наукової діяльності полягає у тому, що дослідник є членом певного колективу (групи, кафедри, інституту). Він може звертатися за порадами та обговорювати одержані результати з членами цього колективу, з науковим керівником, виступати з доповідями і повідомленнями на семінарах, наукових конференціях тощо.

Будь-яке наукове дослідження передбачає максимальне використання комплексу індивідуальних якостей дослідника, певних прийомів і способів дослідницької праці. Для ефективної наукової творчості дослідник повинен мати певні особистісні якості.

У процесі наукового пошуку дослідник здійснює ділове спілкування, котре може мати інформаційний або дискусійний характер, тому він повинен бути компетентним, тактовним, володіти прийомами безпосередніх та опосередкованих контактів, прагнути оперативної й ефективно вирішити чи обговорити питання. Попередня підготовка передбачає визначення мети, теми, терміну, основних запитань, даних тощо.

Творчий підхід – один з основних принципів дослідницької діяльності науковців. Проведемо аналіз таких визначень, як «праця» (табл. 1) та «творчість» (табл. 2), і на їх основі визначимо поняття «творча праця».

На основі порівняння визначень найбільш загальним, на нашу думку, є те, що праця – це діяльність людини, сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей.

Отже, творчість – це діяльність людини, у процесі якої вона створює оригінальні цінності.

Висновки. На основі проведеного дослідження, в якому ми порівняли такі визначення, як «творчість» та «праця», можемо зробити висновок, що це два незалежні один від одного поняття. Отже, «творчість» і «праця» – два окремих поняття, які мають безліч трактувань різними вченими, поетами та видатними особами, як вітчизняними так і іноземними. Але в поєднанні вони створюють нове поняття – «творча праця», і, застосувавши його на практиці, ми отримуємо новий продукт нашої праці, творчий та новий, більш креативний, що може більше зацікавити вітчизняного споживача.

Таблиця 1

Визначення поняття «праця»

Автор	Визначення
О.С. Мельничук [12, с. 557]	Цілеспрямована діяльність людей зі створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства у цілому.
О.С. Мельничук [12, с. 558]	Одна з найважливіших здатностей людини, бо лише людина свідомо ставить перед собою мету створення знарядь праці, тобто відповідні речі, за допомогою яких вона впливає на предмети природи.
О.С. Мельничук [12, с. 559]	Доцільна діяльність людини, спрямована на збереження, видозміну, пристосування середовища проживання для задоволення своїх потреб, на виробництво товарів і послуг. Праця як процес адаптації людини до зовнішнього середовища характеризувався розвитком і вдосконаленням поділу праці, його знарядь і засобів.
П.І. Котляревський [8, с. 464]	Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей.
П.І. Котляревський [8, с. 467]	Основа життя і багатства суспільства, джерело внутрішнього зростання духовних якостей людини.
П.І. Котляревський [8, с. 465]	Корисна робота, виконувана певними особами, або її результат.
А.О. Івченко [4, с. 345]	Людська істота у дії, а результати цієї дії є її власністю.
В.С. Венедиктов [2, с. 96]	Доцільна діяльність людини, що реалізує свої фізичні й розумові здатності для одержання певних матеріальних або духовних благ.
О.А. Ситницька [16]	Цілеспрямована діяльність людини щодо створення, зміни та збереження матеріальних і духовних цінностей, виробництва товарів і послуг для задоволення власних і суспільних потреб.
А.Я. Кибанова [5, с. 583]	Діяльність людини, яка відповідає вимогам принципів усвідомленості, цілеспрямованості, результативності, суспільної корисності й енерговитратності дій.
Т.М. Михайлова [13, с. 67]	Це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ для задоволення її потреб і інтересів.

Таблиця 2

Визначення поняття «творчість»

В. Лучанська [10, с. 157]	Найприємніша справа не лише філософів, як встановили ще давні греки, а й рівною мірою і звичайних людей, тільки останнім вона притаманна меншою мірою.
О.Л. Туриніна [19, с. 157]	Діяльність особистості й створені нею цінності, які з фактів її персональної долі стають фактами культури. Творчість як культурно-історичне явище має психологічний аспект: особистісний і процесуальний.
Л.С. Виготський [3, с. 149]	Психічна активність, усвідомлення системи Я (психе (душа), свідомість) і не – Я (таємниця, несвідоме у предметі), розв'язання суперечностей між ними, якими вона робить щось несподіване, незвичайне: відкриття, винахід або створює художній образ.
О.І. Клепиков, І.Т. Кучерявий [6, с. 156]	Це породження буття з небуття за допомогою вольового акту божественної особистості.
В.В. Клименко [7, с. 126]	Це суспільний, надіндивідуальний феномен, бо конкретні творчі акти завжди являють собою досягнення індивідів.
Л.П. Мішиха [5, с. 7]	Це основний засіб до тривалого самовиразу, до ефективної самореалізації, до успішного самозбереження.
Л.П. Мішиха [5, с. 7]	Це генерування нового, народження у муках і насолоді праці матеріальних і духовних цінностей.
Л.П. Мішиха [5, с. 8]	Це найвища форма людської життєдіяльності, що зароджується у трудових процесах за активного функціонування мислення і почуттів.
Ж.Т. Тощенко [17, с. 12]	Це людський дар, який не слід ні заземляти, ні перетворювати на якусь недосяжну таємницю.
Т.М. Траверсе [18, с. 15]	Це діяльність людини, у процесі якої вона створює оригінальні цінності.

Отже, творча праця – це праця, пов’язана з постійним пошуком, із необхідністю виконання неповторюваних дій, вона вимагає максимального прояву індивідуальних здібностей і якостей людини. Розпочинається творча діяльність із виникнення певного задуму, а саме: змінити методи, прийоми роботи в тій чи іншій галузі, створити нове знаряддя, сконструювати нову машину, здійснити певний науковий експеримент, написати якийсь художній твір, створити музичну п’єсу, намалювати картину тощо.

Особливість творчої праці у дослідженні економіки полягає у нецільовій функції – перетворенні науки на безпосередню виробничу силу. При цьому слід використовувати ідейну впевненість і високу свідомість щодо розвитку науки та потребу у ній суспільства. Готовність до самопожертви заради наукової істини є найвищим проявом вольового характеру вченого: рішучості, настирливості, чесності. Авторитет ученого визначається передусім результатами його праці, які залежать від його інтелекту.

Список використаних джерел:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник. К.: Либідь, 1998. 560 с.
2. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины (общая часть): учеб. пособ. Симферополь: ДОЛЯ, 2004. 164 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика-Пресс, 1999. 536 с.
4. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Х.: Фоліо, 2002. С. 345.
5. Кибанова А.Я. Экономика и социология труда: учебник. М.: ИНФРА-М, 2005. 638 с.
6. Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчості особи. К.: Вища шк., 1996. 294 с.
7. Клименко В.В. Психологія творчості: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
8. Котляревський П.І. Словник української мови: у 11 т. К.: Наукова думка, 1976. С. 464–467.
9. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. 2005.
10. Лучанська В. Проблема креативності в сучасній психології. Соціальна психологія. 2007. № 3. С. 154–161.
11. Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. та ін. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Л.: Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
12. Мельничук О.С. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 4. К.: Наукова думка, 1989. С. 557–559.
13. Михайлова Т.М. Труд: опыт социально-философского изучения. М.: Academia, 1999. 184 с.
14. Міщиха Л.П. Психологія творчості: навч. посіб. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 448 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1946. 704 с.
16. Ситницька О.А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.05; Хмельниц. ун-т управління і права. Хмельницький, 2008. С. 128.
17. Тощенко Ж.Т. Социология управления: учебник. М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2011. 300 с.
18. Траверсе Т.М. Психологія праці: навчально-методичний посібник. М.: Траверсе, 2004.
19. Турніна О.Л. Психологія творчості: навч. посіб. К.: МАУП, 2007. С. 156–157.

ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОЙ РАБОТЫ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье проведен анализ понятий «труд», «творчество», «творческая работа». Исследованы особенности труда и творчества. Освещены особенности творческого труда в исследовательской деятельности.

Ключевые слова: работа, творчество, творческая работа, самоорганизация труда, научное мышление.

FEATURES FOR RESEARCH ACTIVITY OF CREATIVE LABOR

Summary. The article analyzes the concepts of “work”, “creativity”, “creative work”. The features of work and creativity are investigated. The peculiarities of creative work in research activity are highlighted.

Key words: labor, creativity, creative work, self-organization of work, scientific thinking.

Мантур-Чубата О. С.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри управління персоналом
і економіки праці
Хмельницького національного університету
Дубілей Ю. А.
студентка
Хмельницького національного університету
Міхалець А. В.
студентка
Хмельницького національного університету

Mantur-Chubata O. S.
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Personnel Management
and Labor Economics
Khmelnytsky National University
Dubiley J. A.
Student,
Khmelnytsky National University
Mikhalets A. V.
Student,
Khmelnytsky National University

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті розглянуто загальну характеристику наукового дослідження. Досліджено стан та ознаки наукового дослідження у сучасному світі, зроблено порівняння та аналіз поняття «наукове дослідження».

Ключові слова: наукове дослідження, характеристика, ознаки та стан наукового дослідження.

Вступ та постановка проблеми. Наука – досить популярне поняття у сучасному світі. Стрімкий розвиток наукових процесів, модернізація науки як поняття у цілому, можливість прогнозувати та аналізувати події відкривають двері для здійснення наукового дослідження. Але, на жаль, багато людей ще не до кінця усвідомили «всю красу» таких можливостей. У сучасних умовах розвитку науки, на нашу думку, слід приділяти особливу увагу науковим дослідженням. Завдяки дослідженням розробляються нові методи пізнання, аналізу, а також удосконалюються ті, які ми вже маємо.

Вчені не заперечують, що з такими темпами подальший розвиток науки буде безпосередньо залежати від розвитку наукових досліджень, не навпаки. Крім того, подальший соціально-економічний, політичний, культурний розвиток уже, напевно, неможливий без активного впровадження наукових досліджень.

Розвиток наукових досліджень створює передумови для підготовки, насамперед, висококваліфікованих спеціалістів, здатних до креативної роботи, конструктивного мислення, прогнозування подальшого розвитку науки тощо.

Отже, наукові дослідження мають велике значення у формуванні знань, умінь і навичок науково-дослідної діяльності людини в сучасному світі.

Актуальність даної теми полягає у тому, що наукове дослідження – це цікаво, тому що воно дає можливість усебічно, об'єктивно та ґрунтовно вивчати явища, процеси, а також отримувати результати, які є корисними для діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до наукових досліджень з'явився досить давно. Але деталь-

ніше науковими дослідженнями почали займатися з кінця XVII – початку XVIII ст. разом зі створенням та розвитком Києво-Могилянської академії. Вивченням та проведенням наукового дослідження в Україні одними з перших почали займатися: Б. Патон, І. Пуллой, Д. Яворницький, А. Кримський, М. Максимович, Д. Заболотний та багато інших.

Метою статті є вивчення особливостей наукового дослідження у сучасному світі.

Результати дослідження.

Наука – це особлива форма пізнання, яке здійснюють особливі групи людей за допомогою спеціальних засобів; також уважають, що наука є суспільною за своїм походженням, розвитком і використанням [5, с. 8].

Будь-яке наукове відкриття неодмінно є спільною працею не однієї людини, а, як правило, двох та більше.

Цікаво те, що в кожний період часу наука була й є вираженням людських успіхів у пізнанні світу.

Систематизуючи наукові знання, насамперед виділяють дві великі групи: науки про суспільство і науки про природу. У першій групі – це філософія, політологія, історія, психологія та ін., у другій – фізика, хімія, технічні науки тощо [6, с. 5–7].

Як відомо, науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи об'єднали в одну загальну назву – «наукові дослідження».

«Наукове дослідження» – це дуже широке поняття, яке охоплює всі процеси незалежно від їх масштабів – від зародження ідеї до її втілення у вигляді нових теоретичних положень, створення нових технологій тощо.

Зазвичай наукове дослідження являє собою особливий вид людської діяльності, який спрямований на здобуття нових, більш глибоких, точних, нових знань, що служать,

як правило, практичними цілями для створення нових або вдосконалення старих знань, які набула людина протягом свого життя [6, с. 77].

Вчені по-різному трактують поняття «наукове дослідження», тому ми проаналізували та систематизували деяких із них (табл. 1).

На нашу думку, під науковим дослідженням слід розуміти процес:

1) який є систематичним та спрямованим на вивчення певних об'єктів;

2) у якому використовуються засоби і методи науки;

3) який має на меті сформулювати знання про об'єкт, що вивчається, а також установити закономірності його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання у практичній діяльності людей.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах характер наукового дослідження, а також підхід до вивчення явищ природи різко змінилися. Інтеграційні процеси є однією з характерних рис сучасного етапу розвитку наукових досліджень та науки, навіть можна стверджувати, що нині наукове дослідження також змінюється, тому що, як ми знаємо, інтеграційні процеси не стоять на місці, тим самим змінюють, розвивають практично все.

Як відомо, не кожне дослідження можна розглядати як наукове. Наукове дослідження кардинально відрізняється від інших досліджень тим, що розкриває закономірні зв'язки дійсності у вигляді абстрактних понять, схем, таблиць, які людина зазвичай сама створює в процесі дослідження якогось явища або процесу.

Виходячи з вищесказаного, можна виокремити ознаки, які притаманні тільки науковому дослідженню:

- новизна та унікальність;
- творчий характер;
- взаємозв'язок теорії та практики;
- оригінальні підходи та технології;
- зв'язок з іншими науками;
- самостійність.

Наукове дослідження відрізняється від інших тим, що, як правило, його поділяють на дві групи та виділяють два рівні:

1) фундаментальні наукові дослідження – це наукова теоретична або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства [2, с. 79];

2) прикладні наукові дослідження – це наукова й науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття та використання знань для практичних цілей. Безпосередня мета прикладних наук полягає у застосуванні результатів фундаментальних наук під час вирішення пізнавальних і соціально-практичних проблем [5, с. 81].

Щодо рівнів наукового дослідження, то їх виділяють два: теоретичний та емпіричний.

Теоретичний рівень наукового знання припускає наявність особливих абстрактних об'єктів і поєднуючих їх теоретичних законів, що створюються для ідеалізованого опису й пояснення емпіричних ситуацій, тобто для пізнання сутності явищ. Теоретичний рівень дослідження характеризується перевагою логічних методів пізнання. На цьому рівні отримані факти досліджуються, обробляються за допомогою логічних понять, законів та інших форм мислення. Тут досліджувані об'єкти подумки аналізуються, узагальнюються, осягаються їхня сутність, внутрішні зв'язки, закони розвитку. Структурними компонентами теоретичного пізнання є проблема, гіпотеза й теорія [8, с. 54].

Елементами емпіричного знання є факти, що отримуються за допомогою спостережень та експериментів і констатуючі якісні й кількісні характеристики об'єктів і явищ. Стійка повторюваність і зв'язки між емпіричними характеристиками виражаються за допомогою емпіричних законів, що часто мають ймовірнісний характер. Будь-яке наукове вивчення – від творчого задуму до закінченої наукової праці – здійснюється індивідуально. Спираючись на загальні та часткові методи дослідження, вчений або дослідник отримує відповідь на те, з чого потрібно розпочинати дослідження, як узагальнити факти й яким шляхом іти до висновків [8, с. 57].

Ми вважаємо, що сучасне наукове дослідження дещо відрізняється від досліджень, які проводилися півстоліття тому. А все тому, що зараз для того, щоб провести дослідження, головне, що потрібно мати – це бажання й ідею, все інше: попередні дослідження наших предків, багато інформації у мережах, велика кількість книг, практик, методик спеціального обладнання та велика кількість інформації тощо.

Рівень сучасного наукового дослідження дуже високий, тому що існує дуже великий інтерес у здійсненні досліджень у молодих учених, студентів, викладачів і т. д.

Висновки. У науці недостатньо встановити будь-який науковий факт, важливим є пояснення його з позиції

Таблиця 1

Визначення поняття «наукове дослідження»

Автор	Визначення
В.О. Василенко [4]	Процес вивчення об'єкта або явища для виявлення закономірностей його виникнення та розвитку, а також можливостей його зміни та використання в інтересах добробуту суспільства.
Академічний тлумачний словник [1]	Цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають у вигляді системи понять, законів, теорій.
Є.К. Шишкіна [8]	Процес дослідження певного об'єкта, предмета або явища за допомогою наукових методів, який має на меті встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання у практичній діяльності людей.
В.Г. Андрійчук [2, с. 87]	Сукупність методів, принципів та прийомів, які використовує людина для пізнання явища.
В.С. Марцин, Н.Г. Міценко, О.А. Даниленко [7]	Цілеспрямований процес виробництва нових знань, які розкривають нові явища в суспільстві й природі, для використання їх у практичній діяльності людей.
А.Є. Конверський [6, с. 77]	Особливий вид людської діяльності, який спрямований на здобуття нових, більш глибоких, точних, нових знань, що служать, як правило, практичними цілями для створення нових або вдосконалення старих знань, які набула людина протягом свого життя.

науки, обґрунтування загально-пізнавального, теоретичного та практичного його значення.

Під час наукового дослідження важливо все. Концентруючи увагу на основних або ключових питаннях теми, не можна не звернути увагу на побічні факти, які на перший погляд здаються малозначущими. Але саме такі факти можуть приховувати в собі початок важливих відкриттів. Тобто для дослідника недостатньо встановити новий факт, важливо дати йому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити його загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення.

Накопичення наукових фактів у процесі досліджень є творчим процесом, в основі якого завжди лежить задум ученого, його ідея. Не секрет, що наукове дослідження – дуже трудомісткий і складний процес, який потребує постійної уваги, високої напруги, важкої праці, але головним ключем є натхнення. Воно прирівнюється до подвигу і потребує максимальної енергії людини, її мислення і дій.

Отже, наукове дослідження у сучасному світі крокує вперед досить швидкими темпами. Не може не радувати те, що все більше і більше молодих людей виявляють бажання проводити свої власні дослідження, експерименти, аналізувати та узагальнювати інформацію, тим самим створюють власне творіння – наукове дослідження. Накопичення наукових фактів у процесі дослідження – це творчий процес, в основі якого завжди лежить задум ученого, його ідея.

Отже, наукове дослідження у сучасному світі крокує вперед досить швидкими темпами. Не може не радувати те, що все більше і більше молодих людей виявляють бажання проводити свої власні дослідження, експерименти, аналізувати та узагальнювати інформацію, тим самим створюють власне творіння – наукове дослідження. Накопичення наукових фактів у процесі дослідження – це творчий процес, в основі якого завжди лежить задум ученого, його ідея.

Список використаних джерел:

1. Академічний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ghlosarij>.
2. Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 87–94.
3. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: підручник. К.: Вища школа, 1997. 272 с.
4. Василенко В.О., Шматько В.Г. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. К.: ЦУЛ, Фенікс, 2003. 440 с.
5. Гуторов О.І. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Х.: ХНАУ, 2017. 272 с.
6. Конверський А.С. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студ.; за ред. А.С. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
7. Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Львів: Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
8. Шишкіна Є.К., Носирев О.О. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків: Діса плюс, 2014. 200 с.

ОСОБЕННОСТИ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Аннотация. В статье рассмотрена общая характеристика научного исследования. Исследованы состояние и признаки научного исследования в современном мире, выполнены сравнение и анализ понятия «научное исследование».

Ключевые слова: научное исследование, характеристика, признаки и состояние научного исследования.

PECULIARITIES OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE MODERN WORLD

Summary. The article deals with the general characteristics of scientific research. The state and signs of scientific research in the modern world are investigated, the comparison and analysis of the concept “scientific research” is made.

Key words: scientific research, characteristic, signs and condition of scientific research.

Маркіна І. А.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії*

Аксюк Я. А.

*аспірант
Полтавської державної аграрної академії*

Markina I. A.

*doctor of economic sciences, professor,
head of department of management,
Poltava state agrarian academy*

Aksyuk Ya. A.

*Postgraduate student,
Poltava State Agrarian Academy*

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано стан та передумови розвитку підприємств зернопереробної галузі України. Стабільне та ритмічне забезпечення технологічного процесу зернопереробки сировинним зерном у необхідній кількості та необхідної якості визначено головною передумовою ефективного розвитку зернопереробних підприємств. Сформульовано основні завдання маркетингової діяльності зернопереробних підприємств у системі закупівлі та постачання сировини: формування та розвиток механізмів оцінки стану наявних й потенційних ринків зерна; дослідження їхнього впливу на діяльність; прогнозування змін та вироблення ефективних засобів програмування необхідних змін.

Ключові слова: управління, розвиток підприємств, зернопереробна галузь, аналіз, маркетинг.

Вступ та постановка проблеми. Однією з головних цілей держави є забезпечення продовольчої безпеки України як основи існування та розвитку соціуму. У Декларації Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки відзначено, що продовольча безпека існує, коли всі люди завжди мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечного та поживного продовольства для задоволення своїх дієтичних потреб і харчових переваг для ведення активного і здорового життя [3]. Саме тому галузь переробки зерна грає провідну роль, виступаючи ефективним посередником між початковою ланкою виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами та кінцевими споживачами таких соціально значущих продуктів, як борошно та крупи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан зерновиробництва як основи ефективного розвитку зернопереробних підприємств характеризується посиленням конкурентного середовища через посилення експортної активності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Ці обставини створюють додаткові складнощі сировинно-закупівельної діяльності зернопереробки, передусім у сфері цінової конкуренції.

Стримуючим чинником, який у певному сенсі грає на користь внутрішнього ринку сировинного зерна, є посилення жорсткості стандартизації та сертифікації з боку європейських учасників ринку [2; 7; 8].

Україна – один із провідних світових виробників зерна, експортний напрям комбікормів тут є перспективним, адже торгувати продукцією з доданою вартістю вигідніше, ніж сировиною. Проте жорстка конкуренція на світових ринках висуває нові вимоги до якості продукції і контролю на всіх стадіях виробничого процесу, вимагає від українських виробників випуску продукції, що відповідає міжнародним вимогам та стандартам. Сьогодні вони все уважніше придивляються до міжнародного ринку,

маючи сильну мотивацію відповідати міжнародним вимогам до безпеки кормів.

Під час порівняння різних систем менеджменту для виробників кормів, добавок і преміксів багато експертів підкреслювали, що нині найбільш затребуваною і всеосяжною системою сертифікації кормів є голландська система GMP+ [11]. Її загальногалузевий підхід стимулює всі підприємства кормовиробництва працювати за єдиними стандартами. Основний принцип GMP+ означає, що всі компанії в ланцюжку виробництва і поставок беруть на себе відповідальність щодо контролю безпеки кормових продуктів, які вони постачають, або послуг, які вони надають. Дотримуючись такого принципу, система сертифікації кормів GMP+ включає в себе документи з описом стандартів на продукцію та вимог до різних кормових продуктів: комбікорму, компонентів, преміксів і кормових домішок та їх виробництва [10]. Існують також виробничі стандарти, які застосовуються на різних стадіях ланцюжка кормовиробництва починаючи з отримання на полі, обробки та переробки, торгівлі, транспортування автотранспортом, залізницею, внутрішнім або морським водним шляхами аж до зберігання та відвантаження.

Нині партнерами GMP+ International є 30 торгових асоціацій та харчових компаній, що представляють сферу кормовиробництва, тваринництва, а також переробну промисловість продуктів тваринного походження у різних країнах світу.

Впровадження міжнародного стандарту щодо забезпечення безпеки кормів GMP+ на українських комбікормових підприємствах стане перепусткою для реалізації продукції на міжнародному ринку. Нині за даною системою сертифіковано понад 12,6 тис. підприємств у 65 країнах, у тому числі 33 в Україні. Ця цифра неухильно зростає [11]. При цьому близько половини з них виробляють компоненти для комбікормової галузі.

Зазначимо, що деякий регламентний зазор у сертифікації зерна створює відповідні конкурентні передумови внутрішньої переробки зерна [12]. Проте критичне зниження якісних показників зерна також негативно впливає на ефективний розвиток вітчизняної переробки, тому контроль якості зернової продукції, що є сировиною для зернопереробних підприємств, є актуальним і надзвичайно важливим завданням закупівельного маркетингу зернопереробних підприємств.

Метою даної роботи є аналіз стану та передумов розвитку підприємств зернопереробної галузі України.

Результати дослідження.

Борошномельний сектор – один із найбільш соціально значущих в агропромисловому комплексі України. За даними Держкомстату, щорічна потреба України в продовольчому зерні, зокрема для виробництва хліба і хлібобулочних виробів, оцінюється від 5,7 до 7 млн. т. Не дивно, що на державних підприємствах виробляється понад 20% загального обсягу борошна. За даними агентства AR-group, у трійку лідерів галузі входять Держрезерв України, ДПЗКУ і холдингова компанія «Хліб Києва» [1].

Щодо динаміки розвитку борошномельного сектору за останні роки (рис. 1), то 2015 р. ознаменувався скороченням виробництва пшеничного борошна на 16%, або на 380 тис. т, порівняно з попереднім роком.

Всього промисловими підприємствами було вироблено 2,02 млн. т пшеничного борошна. Скорочення виробництва пов'язане зі зменшенням попиту на внутрішньому ринку, викликаний зменшенням населення країни та зниженням купівельної спроможності громадян. Так, якщо в 2013 р. було вироблено 2 565 тис. т борошна та 1 561 тис. т хліба, то в 2014 р. – 2 358 та 1 357 тис. т, а в 2015 р. – вже 2 167 та 1 281 тис. т відповідно. Тенденція скорочення виробництва борошна в Україні, домінуюча в останні роки, продовжилася і в 2017 р. За 12 місяців 2017 р. в Україні вироблено близько 1 937 тис. т пшеничного борошна, що на 11,4 тис. т менше, ніж у 2016 р., коли було вироблено 1 949 тис. т, і на 230,4 тис. т менше, ніж у 2015 р. Щодо географії виробництва борошна, то абсолютним лідером із виробництва борошна у 2015 р. стала Харківська область – там було вироблено 324,2 тис. т борошна на 33 млинах. На другому місці – Вінницька область (195,8 тис. т, 78 млинів), на третьому – Дніпропетровська (165,5 тис. тон борошна, 55 млинів). Далі йдуть Київська, Черкаська, Одеська та Сумська області (рис. 2).

У 2017 р. в Україні налічувалося близько 359 борошномельних підприємств з урахуванням мінімальних обсягів виробництва борошна (від 1 т). Підприємств, які виробили офіційно протягом року більше 1 тис. т борошна, – 141. Підприємств, які виробили протягом року 12 тис. т і більше, тобто в середньому виробляли не менше 1 тис. т на місяць, – усього 39 (табл. 1). За офіційними даними, великі борошномельні підприємства виробляють близько 45% борошна від загального виробництва. У країні також активно працює величезна кількість приватних міні-млинів,

сукупна потужність яких, на думку незалежних експертів, дає змогу покрити потреби вітчизняного ринку борошна.

За даними асоціації «Спілка «Борошномели України» [9], десять найбільших виробників видали на ринок 44,3% всього обсягу борошна, виробленого в Україні за 2017 рк. Частка цієї десятки зросла майже на 5% порівняно з 2016 р. Особливо помітний ріст продуктивності у ТОВ «Хмельницьк Млин» – у два рази відносно 2016 р. і Вінницького КХП № 2 – майже в два рази відносно 2015 року. Проведена реконструкція і збільшення потужності дали свої результати. Як і маркетингова політика підприємств, завдяки якій збільшення потужності реалізувалося в зростанні продажів як в Україні, так і на експорт.

КХП «Тальне», Куліндорівський і Новопокровський КХП повернули свої звичайні обсяги переробки після спаду 2016 р. Водночас філія ДПЗКУ «Кролевецький КХП» ці обсяги зменшила майже на 20%, урахувавши кризову ситуацію у корпорації.

ПАТ «Аграрний фонд», не маючи власних переробних потужностей, із року в рік виробляє майже сьому частину всього українського борошна. Обсяги переробки багатьох млинів містять велику частину замовлень саме цієї високо-ефективної державної структури. Підтвердженням оцінки ПАТ «Аграрний фонд» як «високо-ефективної структури» є показники обсягів переробки ПАТ «ДПЗКУ». Це державна структура в тому числі займається й виробництвом борошна на своїх виробничих потужностях і має штат працівників у 20 разів більше, ніж Аграрний фонд.

Щодо головних тенденцій розвитку галузі, то з 2013 р. борошномели намагаються збільшити частку борошна, яке йде на експорт (рис. 3). За даними профільного міністерства, з початку 2016/17 МР Україна експортувала 134,2 тис. т борошна, що на 12,3 тис. т перевищує показник аналогічного періоду минулого року.

Структура розподілу борошна в Україні загалом демонструє тенденцію зниження внутрішнього споживання в середньому на 9% щорічно. Водночас можна спостерігати щорічний приріст експорту в середньому на 19%.

За 2017 р. обсяг експорту становив 443,1 тис. т. У 2016 р. з України експортовано 369,6 тис. т борошна, а в 2015 р. – 305 тис. т. Якщо ж порівнювати з обсягом експорту 2014 р., то можна сказати про експортний прорив борошномелів. Якщо така динаміка збережеться, то про-

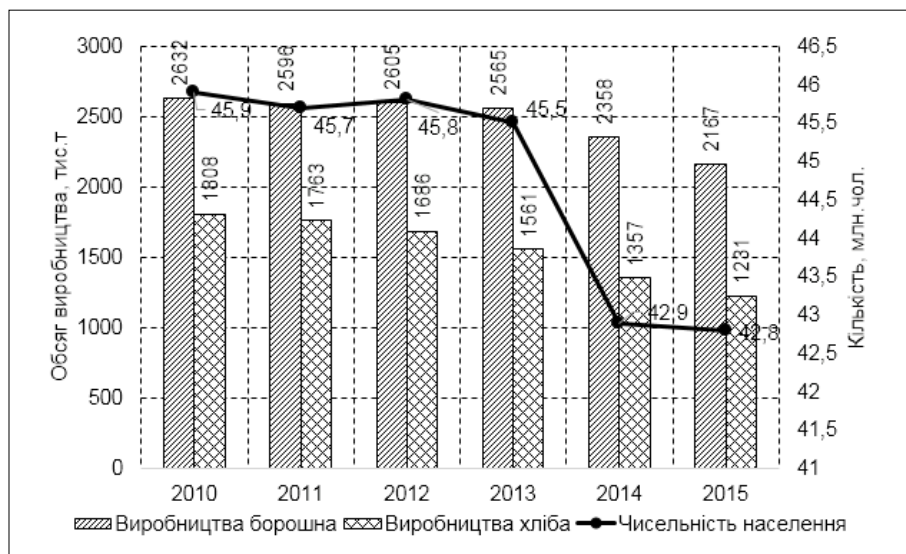

Рис. 1. Виробництво борошна і хліба та чисельність населення України, 2010–2015 рр.

гноз нового рекорду за маркетинговий рік у 450 тис. т виявиться вірним. І будуть перевиконані попередні прогнози міжнародних експертів, які передбачали експорт на рівні 550 тис. т у пшеничному еквіваленті (412,5 тис. т у чистому продукті). Незадоволений попит на українське борошно, який спостерігався на ринку в останні роки, дає результат. Логістичні проблеми, пов'язані з нестачею рухомого складу і контейнерів, які вважалися чинником, що стримує експорт, були подолані. Крім того, багато виробників зуміли подолати наявні організаційні проблеми на своїх підприємствах, які заважали їм збільшувати відвантаження товару на експорт.

Дещо змінився список основних експортерів. На першому місці втрималася Державна продовольча зернова корпорація України, трохи потіснивши Новопокровський КХП, звідки основний експорт у жовтні здійснювало пере-

важно ТОВ «Новаагро». Втрималася в середині десятки «Губернія-2009». 102 тис. т, або 80,5% всього чотири-місячного експорту, відвантажили 10 з 67 підприємств, що експортували у цьому періоді. Лідер відвантажень за результатами чотирьох місяців – ПАТ «ДПЗКУ». У ТОП-10 присутні постійні члени: КХП «Тальне», «Вінницький КХП № 2», ТОВ «Енліл», ДП «Новопокровський КХП», ТОВ «Південьмлин».

Щодо цінової ситуації, що супроводжує зміни в борошномельній зернопереробці, то якщо порівнювати ціни з 2016 р., вони дещо зросли. Особливо було помітне зростання цін наприкінці року, коли середньомісячна ціна становила 208–210 USD/т. Водночас спостерігається значне відставання від цін 2015 р., й особливо 2014 р. Передусім це пов'язано зі світовою тенденцією. Але водночас і національні виробники зменшили рентабельність екс-

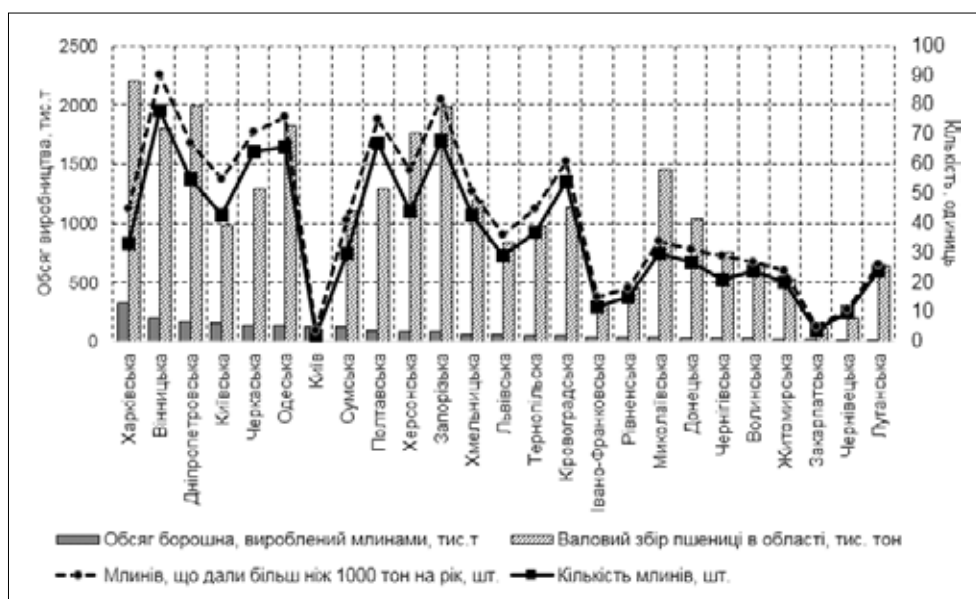

Рис. 2. Обсяги виробництва борошна та кількість млинів в Україні за областями в 2015 р.

Таблиця 1

Десятка лідерів борошномельної галузі України

№	Зернопереробне підприємство	Вироблено борошна, т		
		2015 р.	2016 р.	2017 р.
1	Вінницький КХП	83851	145853	151496
2	Столичний млин	115750	115575	117637
3	ДП «Новопокровський КХП»	117992	100096	116758
4	Дніпромлин	96844	106741	114411
5	Рома ПКФ	63832	72921	77596
6	КХП «Тальне»	81840	58787	74303
7	Хмельницьк-Млин	32286	31615	63659
8	Куліндоровський КХП	57800	45951	58225
9	Кролевецький КХП	46879	59414	49093
10	Вінниця-Млин	29429	35613	35027
	Разом десятка лідерів галузі, тон	726503	772566	858205
	Частка підприємств – лідерів галузі, %	33,52	39,65	44,3
	ПАТ «Аграрний фонд»	282928	245010	259408
	Частка ПАТ «Аграрний фонд»	13,05	12,57	13,39
	ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (ПАТ ДПЗКУ)	155201	131343	133954
	Частка ПАТ ДПЗКУ	7,16	6,74	6,91
	Разом в Україні	2167474	1948487	1937053

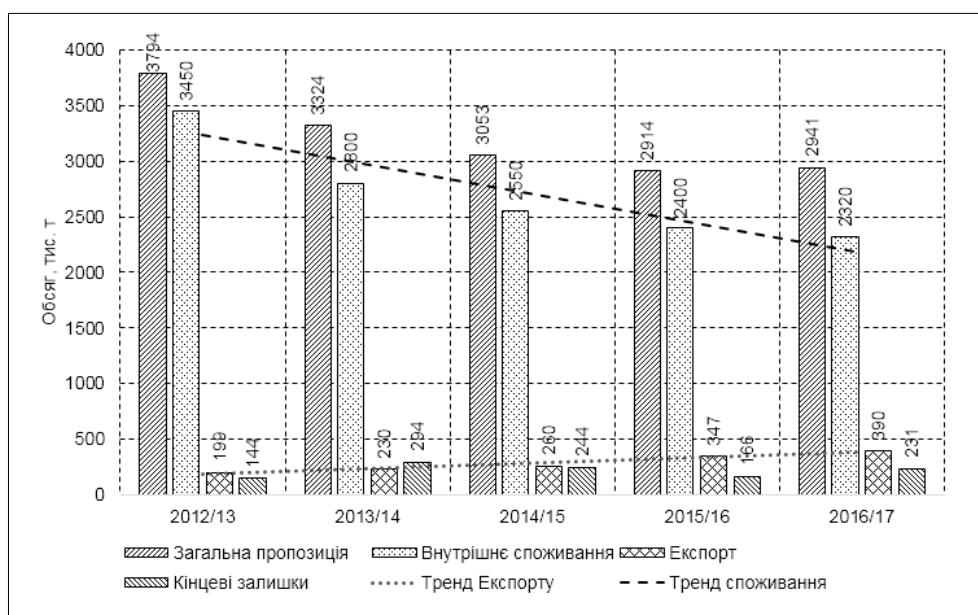

Рис. 3. Структура розподілу борошна в Україні

портних операцій. Цей чинник виявився вирішальним для різкого зростання обсягів відвантаження. Як і раніше, українське борошно за відсутності відмінностей за якістю від основних світових експортерів приваблює покупців у першу чергу ціною (рис. 4).

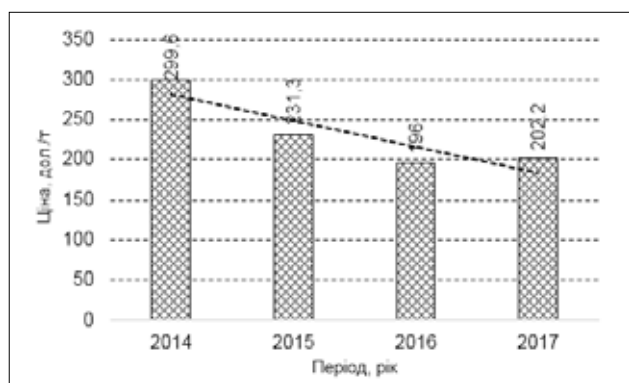

Рис. 4. Динаміка закупівельних цін на борошно в Україні за 2014–2017 рр.

Така ситуація не зможе зберігатися вічно. Зростають ціни на енергоносії. Вже явно помітний дефіцит кадрів, який змушує піднімати зарплати. Цей дефіцит зумовлений як виїздом працездатного населення за кордон, так і небажанням молоді йти працювати на виробництво, зокрема

на борошномельні підприємства. У зв'язку з високим попитом на пшеницю з білком 12,5%+ зростає ціна на пшеницю II класу. I, як зазвичай, у період зростання ціни сільгоспвиробники стримують продажі, що, своєю чергою, призводить до подальшого підвищення ціни. Ціна на борошно має тенденцію до підвищення. Як показала практика, розумне підвищення цін минулих місяців не призвело до зменшення відвантажень, адже вони виявилися найменшими серед усіх основних світових експортерів борошна. Аналогічні тенденції демонструє дещо інший, але пов'язаний із борошномельним, сектор зернопереробки – круп'яне виробництво: споживання крупи, як і борошна падає, а виробництво поступово збільшується.

У цілому за 2017 р. виробники круп видали 206 758 т крупи і готових продуктів на основі крупи. Із них чистих круп – 148 040 т, готових продуктів (таких, як мюслі) – 58 718 т. Виробництво круп за 2017 р. порівняно з 2016 р. у середньому зросло на 2,6% завдяки зростанню виробництва вівсянки, гречки та круп інших видів. Випуск вівсянки виріс більше ніж на 52%. Інші види круп відчувують спад, як показано в табл. 2.

Складно провести порівняння з попередніми роками, оскільки за кожний період трохи змінювалися статті, які відображаються у державній статистиці. Однак відомо, що в 2015 р. було вироблено 281 269 т борошна і круп та 21 058 т готових продуктів із різних круп. Чистої крупи враховано 42 294 т. Обсяг реалізованої продукції в 2017 р. порівняно з попередніми роками значно зріс (наприклад,

Таблиця 2

Виробництво круп'яної продукції в Україні в 2011–2017 рр., т

Найменування продукції за Номенклатурою продукції промисловості	Період, рік						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Крупи вівсяні	1536	729	3898	1708	2219	3607	5505
Крупи пшонаїні	13892	15884	18961	12730	15055	19589	18218
Крупи гречані	65195	69265	84330	87664	66876	53809	54509
Крупи кукурудзяні	88546	72218	76742	60906	60864	63507	52647
Крупи ячні	11181	10366	11866	14411	11218	10023	8179
Крупи перлові	6128	7280	10406	8488	7643	9359	7918

на 80% порівняно з 2014 р.). Найбільше зросло виробництво в Одесі, Дніпрі, Чернігові та Тернополі. Зниження обсягів відбулося в Херсоні, Черкасах, Сумах, Харкові.

Середні ціни на основні крупи в 2017 р. змінилися залежно від виду. Пшенична крупа зросла з 8 182 до 11 136 грн. за 1 т. Гречана крупа подешевшала з 22 345 до 15 014 грн. за 1 т. За даними статистики, пшоняна крупа – одна з найдешевших, гречана – одна з найдорожчих.

Цінова сегментація на ринку круп така:

– вагова – безіменна крупа, продається в оптовій тарі (25–50 кг) або розфасована ритейлерами;

– фасована – очищена крупа, розфасована в упаковки для роздрібною торгівлі, на упаковці вказуються виробник і бренд;

– з доданою вартістю – крупи в пакетиках, з домішками або пластивці, всі продукти проходять додаткову очистку та обробку, за рахунок чого зростає ціна.

Як і у виробництві борошна, значний вплив на круп'яну галузь має зовнішньоекономічна діяльність зернопереробників.

Основні регіони збуту українських круп – Азія і Африка. Експорт протягом 2017 р. зріс порівняно з 2016 р. на 26%. Хоча, якщо порівнювати з 2014 р., величина експорту знизилася на 24% (табл. 3).

Український експорт приріс у сезоні 2016/17 за рахунок кукурудзяної крупи, лідерами по закупках якої стали Єгипет та Ізраїль, наростивши імпорту у півтора рази, констатує «УкрАгроКонсалт» [7]. З'явилися поставки в Малайзію, Саудівську Аравію, яких раніше в числі наших покупців не було. За даними агентства маркетингових досліджень AR-group, у ТОП напрямків сумарного обсягу експорту всіх круп входять також Молдова, Нідерланди і Білорусь. Найбільшим імпортером українських круп у цілому стала Польща – закупівлі зросли до 1,7 тис. т (на 183%). Німеччина стала закуповувати набагато менше, хоча роком раніше вона виступала основним споживачем.

Імпорт змінюється за тим же принципом, що й експорт. Порівняно з 2016 р. увезення круп в Україну зросло на 33%. Порівняно з 2014 р. імпорту зменшився на 30% (табл. 4).

Імпорт збільшився переважно завдяки ввезенню гречки. За рахунок цього й знизилася ціна на неї протягом 2017 р. Велика частина (82%) була завезена з Росії, а решта – з Казахстану.

Таким чином, нинішнім круп'яним виробництвом керує зовнішній попит, а він, своєю чергою, пов'язаний із глобальними процесами – ростом споживання в країнах Азії та Африки. Цей ринок значний за потенціалом. Особливо перспективні там крупи з високобілкової пшениці і бобових. На внутрішньому ринку країни аграрії відзначають зростаючий попит на бобові, зокрема на нут і сочевицю.

Крім продовольчого використання зерна, значний інтерес для розвитку підприємств, зайнятих зернопереробкою, має виробництво комбікормів, яке зростає. Це пов'язано як зі зростанням обсягів зерна, сої і соняшнику, поголів'я худоби, так і з орієнтацією на великі тваринницькі господарства і холдинги, на вдосконалення раціонів, спрямоване на підвищення продуктивності тварин і птиці. Свинарство і птахівництво – ключові споживачі і рушійна сила розвитку українського комбікормового виробництва. Сьогодні в Україні близько 120 підприємств, які спеціалізуються на виробництві кормів. Із них 40–45 підприємств потужністю від 20 до 200 тис. т готової продукції на рік повністю незалежні, інші є частиною вертикально інтегрованих холдингів. Загальні потужності українських комбікормових підприємств оцінюються в 12–15 млн. т на рік. Сумарний підсумок 2017 р., за даними Держстату (з урахуванням преміксів, але без обліку виробництва борошна та гранул з люцерни), – трохи більше 6 млн. т. Це найгірший результат за сім останніх років (найкращий результат за підсумками 2014 р. – понад 6,8 млн. т). Держстат зафіксував зниження обсягів виробництва: обсяг виробництва кормів для свиней зменшився на цілих 13%, корми для птахів – на 0,5%. Та й виробництво кормів для ВРХ збільшилося лише по відношенню до 2016 р., коли обсяг виробництва комбікормів для ВРХ різко зменшився – на 21%. Порівняно з показниками попередніх шести років виробництво кормів і у цій номінації знизилася. Для порівняння: у період із 2012 по 2016 р. виробництво кормів для ВРХ в Україні зберігалася на рівні 720 тис. т.

Тенденції на українському ринку дисонують з глобальними трендами. І світовий та європейський ринки комбікормів, навпаки, розширюються. У 2016 р. виробництво комбікормів у світі вперше перевищило 1 млрд. т. У 2017 р., за даними Alltech Global Feed Survey (понад 30 тис. комбікормових заводів у 144 країнах світу), виробництво кормів у світі досягло позначки 1,016 млрд. т.

За даними Європейської асоціації виробників комбікормів (FEFAC), 28 країн Євросоюзу в 2017 р. виробили близько 156,7 млн. т комбікормів, що на 0,2% більше, ніж показник 2016 р. Хоча природа всіх коливань у виробництві комбікормів і на глобальному, і на українському ринку одна.

Як відомо, обсяг виробництва комбікормів відображає динаміку розвитку тваринництва. І в цьому відношенні на українському ринку комбікормів за останні роки нічого не змінилося. По-перше, на першому місці на ринку залишаються корми для птиці. На їхню частку нині припадає більше 60%, що пояснюється розвитком українського птахівничого ринку через зростання споживання м'яса птиці. На другому місці – корми для свиней (із тих же причин).

Таблиця 3

Експорт борошно-круп'яної продукції, тис. дол.

Код і найменування групи товару за УКТЗЕД	Період, рік			
	2014	2015	2016	2017
Борошно та крупи; солод; крохмалі; інулін	124589	118046	138661	181891
Готові продукти із зерна та зернових культур, борошна	390997	268257	212458	296404

Таблиця 4

Імпорт борошно-круп'яної продукції, тис. дол.

Код і найменування групи товару за УКТЗЕД	Період, рік			
	2014	2015	2016	2017
Борошно та крупи; солод; крохмалі; інулін	25120	14029	22109	32241
Готові продукти із зерна та зернових культур, борошна	169555	85705	88408	117842

По-друге, головними виробниками комбікормів в Україні залишаються великі агропромислові вертикально інтегровані холдинги (рис. 5). І, по-третє, на українському ринку комбікормів є значний резерв виробничих потужностей. Таким чином, нестабільність зростання обсягів виробництва пояснюється залежністю виробництва від рівня споживання з причини низького розвитку експорту. Споживання, своєю чергою, піддається сильному впливу сировинного чинника на ринок кормів. Цей вплив виражається прямою залежністю темпів зростання споживання кормів від зміни цін на сировину. У результаті зміна цін на сировину призводить до зміни темпів зростання споживання кормів і, як наслідок, до зміни темпів виробництва.

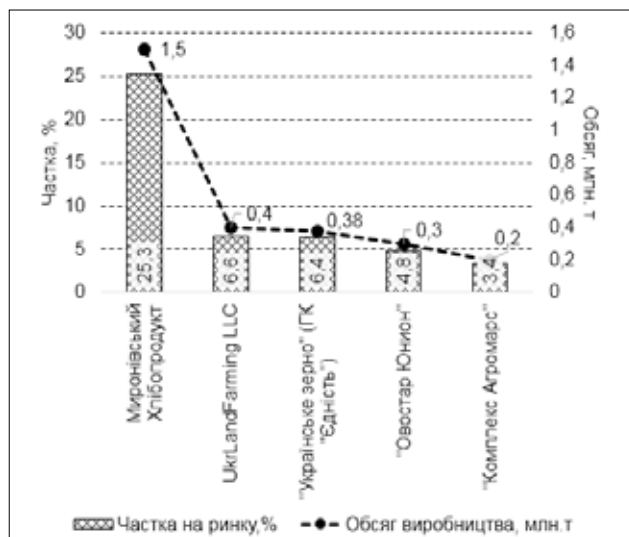

Рис. 5. Частка та обсяг виробництва комбікормів провідними українськими виробниками комбікормів у 2017 р.

Ефективність функціонування переробного сектору будь-якої галузі більшою мірою залежить від стану розвитку та перспектив сировинної галузі.

Так, найбільш затребуваними культурами під час виробництва комбікормів традиційно є кукурудза (788,2 тис. т), пшениця (133 тис. т) і ячмінь (32,9 тис. т) –

більше 99% у загальному обсязі промислової переробки. При цьому споживання кукурудзи в комбікормовому виробництві зростає, а пшениці й ячменю – скорочується. З 2010 по 2013 р. переробка пшениці на комбікорми знизилася з 867,7 тис. т до 471,7 тис. т, ячменю – з 150,7 тис. т до 94,6 тис. т. Однак використання кукурудзи збільшилася з 930,4 тис. т до 1 454,2 тис. т, тобто більше ніж на 56%. За останні п'ять років промислове виробництво комбікормів для ВРХ зросло на 13%, для свиней – на 31%, для птиці – на 4%.

Україна має достатній потенціал для заготівлі продовольчого зерна для виробництва борошна і круп. Найважливішими чинниками, які впливають на територіальне розміщення підприємств із виробництва зернопереробки, є споживачі й сировинні ресурси [8]. З 1990 р. і дотепер, за офіційною статистикою, виробництво борошна скоротилося майже в три рази (з 7,6 млн. т у 1990 р. до 2,5 млн. т у 2013 р.) [9]. Обсяги виробництва борошна за останні роки коливалися в межах 2,5–3 млн. т залежно від урожаю зернових (рис. 6).

Традиційно використовується широкий спектр зернових культур. Головна роль у продовольчому споживанні, звичайно, належить пшениці – 80%. Частки жита і гречки становлять приблизно 7% і 5% відповідно. На використання рису й кукурудзи в середньому припадає приблизно 3%. Споживання інших зернових і зернобобових культур на виробництво борошна і круп традиційно незначне й разом становить близько 4% [6]. Україна ставить рекорди за врожайністю та експортом зерна, а також у черговий раз побила власний рекорд з урожаю зернових культур. Згідно з даними Мінагропроду, за підсумками 2016/2017 маркетингового року (МР, липень 2016-го – червень 2017 р.) було зібрано 66 млн. т зерна проти 59,2 млн. т у попередньому сезоні. Із загального обсягу 28 млн. т становила кукурудза, 26 млн. т – пшениця і 9,4 млн. т – ячмінь. При цьому в докризовому 2013-му аграрії відвантажили у засіки 62,3 т, а в 2014-му – 63,8 т.

Основною причиною рекордного врожаю, за словами експертів, стали сприятливі погодні умови, які дали змогу суттєво збільшити виробництво ранніх зернових.

До позитивних чинників слід віднести збільшення частки продовольчої пшениці в загальному обсязі виробництва, що відбулося на якості українського експорту. Співвідношення продовольчої і фуражної пшениці в

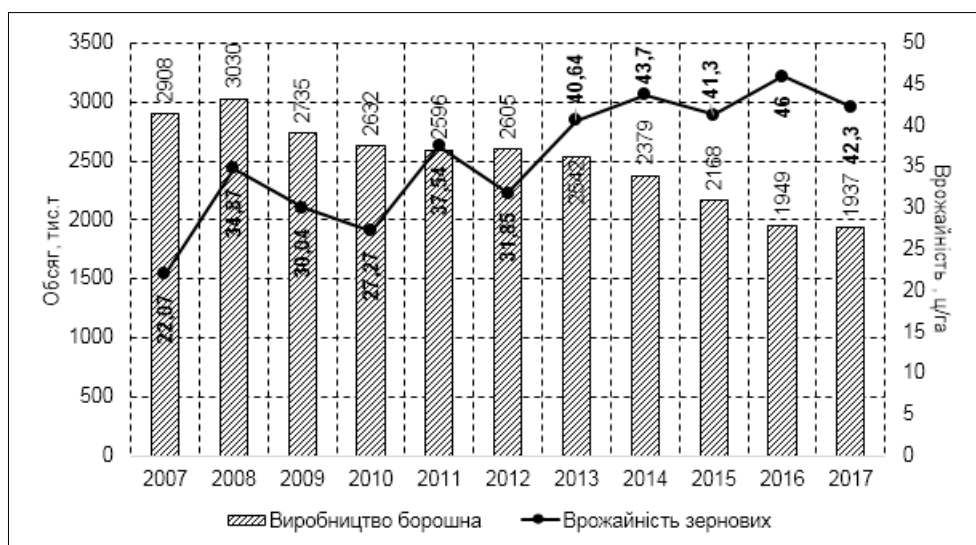

Рис. 6. Динаміка виробництва борошна в Україні за 2007–2017 рр.

структурі українського експорту і 2016/17 рр. становило 49/51 проти 43/57 роком раніше.

Високий урожай збирав не тільки Україна, що негативно позначилося на світових цінах на продовольство. Основною проблемою сезону стали низькі світові ціни внаслідок рекордного пропозиції від основних країн-виробників на тлі величезних світових перехідних запасів (рис. 7).

Гарна погода сприяла рекордним показникам урожайності. З одного гектара в середньому фермери збирали 42,1 ц пшениці, 27,3 ц жита і 66 ц кукурудзи. Але вітчизняні рекорди набагато нижче європейських показників. У Німеччині, наприклад, середня врожайність пшениці була практично в два рази вище – близько 79 ц на гектар. Як і в минулому сезоні, рослинництво було високорентабельним бізнесом. Згідно з даними Держстату, за підсумками 2016 р. середній показник рентабельності виробування зернових становив 37,8%. Це один із найвищих показників за останні 20 років.

Що стосується цін на зерно, то вони, як і раніше, знаходяться на багаторічному мінімумі. Найнижчі ціни на зернові були у вересні 2016 р. (близько \$160 за 1 т пшениці на умовах FOB) із подальшим подорожчанням навесні 2017 р. (у березні вартість 1 т пшениці доходила до \$185). До кінця сезону ціни встановилися на рівні \$178, що нижче навіть порівняно з попереднім сезоном. Експерти вважають, що пшениці за \$250–300 за 1 т (як у 2012/2013 рр.) в найближчі роки не буде, враховуючи профіцит пропозиції зернової групи, низьких цін на нафту й уповільнення зростання провідних економік світу.

З 2016/2017МР Україна змогла відновити рекордні показники постачань за кордон. Гарна погода дала змогу трейдерам вивезти з України близько 44 млн. т зернових (рис. 8). Зокрема, експорт пшениці становив 17,5 млн. т,

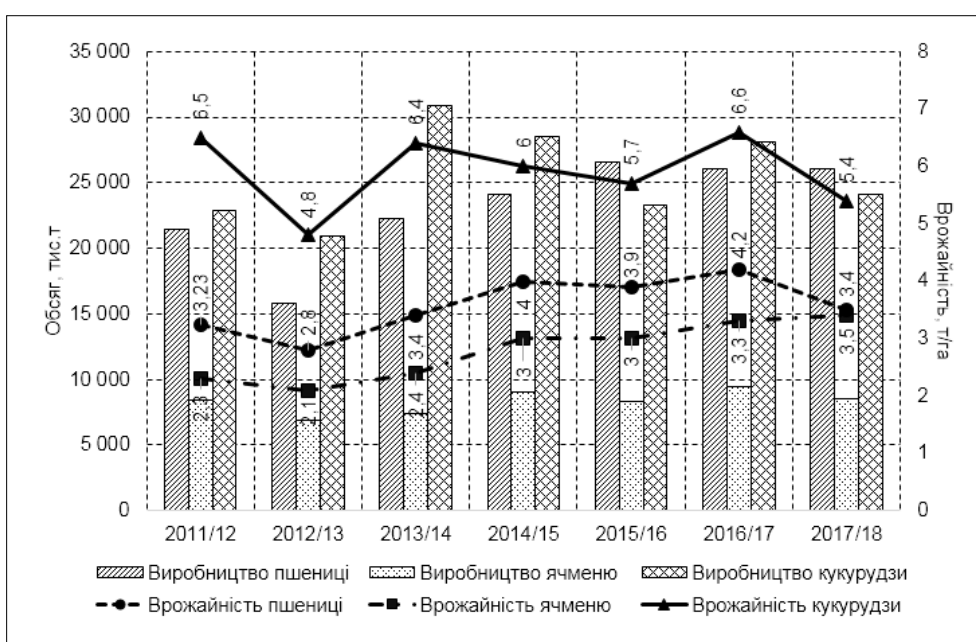

Рис. 7. Виробництво та врожайність основних зернових в Україні

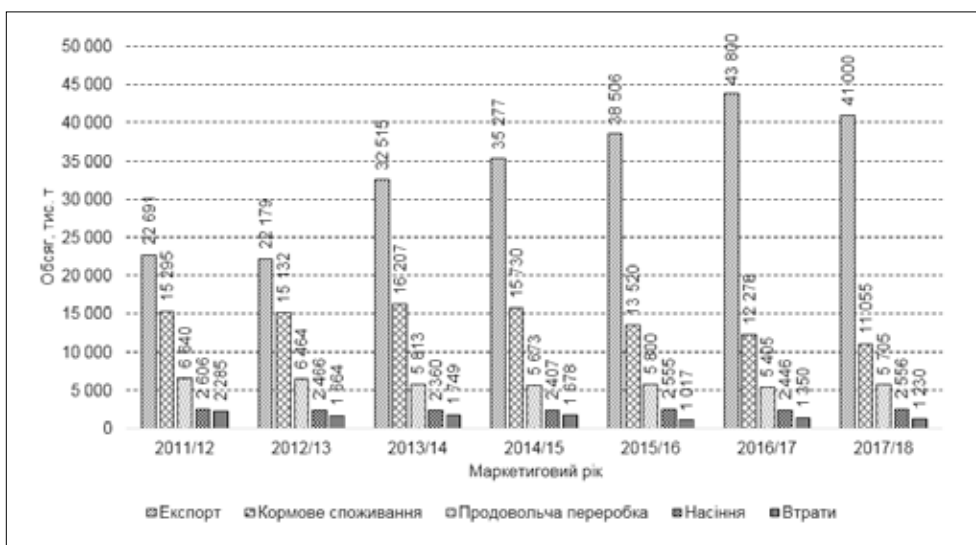

Рис. 8. Розподіл зернових в Україні за напрямками використання в маркетингових періодах

ячменю – 5,3 млн. т, кукурудзи – 20,7 млн. т. У минулому сезоні було експортовано 39,5 млн. т, у 2014/2015 р. – 34,8 млн. т, а в 2013/2014 р. – 32,3 млн. т. Експорт пшениці й ячменю також був рекордним. Окремо варто виділити жито: за низької рентабельності цієї культури Україна перетворилася з експортера жита в імпортера. За весь рік було експортовано всього 11,4 тис. т, а це вдвічі менше, ніж роком раніше. Зростають поставки за кордон не лише сировини, а й продуктів переробки, зокрема борошна в 2017/2018 МР було вивезено 402,9 тис. т.

Висновки. Головною передумовою ефективного розвитку зернопереробних підприємств є формування надійної основи зі стабільного та ритмічного забезпечення технологічного процесу зернопереробки сировинним зерном у необхідній кількості та необхідної якості. Основним завданням маркетингової діяльності зернопереробних підприємств у системі закупівлі та постачання сировини є формування та розвиток механізмів оцінки стану наявних й потенційних ринків зерна, дослідження їхнього впливу на діяльність, прогнозування змін та вироблення ефективних засобів програмування необхідних змін.

Список використаних джерел:

1. Аналіз ринку борошна в Україні. Офіційний сайт консалтингової компанії AR-group. URL: <https://ar-group.kiev.ua/vupolnennye-proekty/item/10-analiz-rynka-muki-v-ukraine-2015//>
2. Барилевич О.М. Ціноутворення на продукцію сільського господарства в умовах ринку. Науковий вісник НУБіП України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». 2017. Вип. 260. С. 25–32.
3. Декларация Всемирного саммита по продовольственной безопасности. Принята на Всемирном саммите по продовольственной безопасности (Рим, 16–1 ноября 2009 г.). URL: http://www.un.org/ru/ocuments/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.
4. Колодійчук В.А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України. Економічний часопис-XXI. 2014. № 9–10 (1). С. 45–48.
5. Мельник Л.Л. Зерновий комплекс України в аспекті експортних можливостей та державного регулювання. Агросвіт. 2013. № 4. С. 13–19.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт консалтингової компанії «УкрАгроКонсалт». URL: <http://www.ukragroconsult.com/news-main/pischevoe-proizvodstvo>.
8. Офіційний сайт Міністерства економіки. URL: <http://ukrexport.gov.ua/ukr/economica/ukr/157.html>.
9. Офіційний сайт Спілки «Борошномели України». URL: <http://ukrmillers.com/statistika/virobnitstvo-boroshna-ta-krup-v-ukrajini-za-2017-18-mr>.
10. Ashmarina S, Zotova A. The system of marketing information management: development, assessment, improvement. Economic Annals-XXI. 2016. № 160(7–8). P. 51–55.
11. Cervenka P., Hlavaty I., Miklosik A., Lipianska J. Using cognitive systems in marketing analysis. Economic Annals-XXI. 2016. № 160(7–8). P. 56–61.
12. Danylenko A., Satyr L., Shust O. Price parity in the agricultural sector as a guarantee of the national food security. Economic Annals-XXI. 2017. № 164(3–4). P. 61–64.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ПРЕДПОСЫЛОК РАЗВИТИЯ ЗЕРНОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Аннотация. Проанализированы состояние и предпосылки развития предприятий зерноперерабатывающей отрасли Украины. Стабильное и ритмичное обеспечение технологического процесса зернопереработки сырьевым зерном в необходимом количестве и необходимого качества определены главной предпосылкой эффективного развития зерноперерабатывающих предприятий. Сформулированы основные задачи маркетинговой деятельности зерноперерабатывающих предприятий в системе закупки и поставки сырья: формирование и развитие механизмов оценки состояния имеющихся и потенциальных рынков зерна; исследование их влияния на деятельность; прогнозирование изменений и выработки эффективных средств программирования необходимых изменений.

Ключевые слова: управление, развитие предприятий, зерноперерабатывающая отрасль, анализ, маркетинг.

ANALYSIS OF THE CONDITION AND PRECONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF THE GRAIN PROCESSING INDUSTRY IN UKRAINE

Summary. The state and prerequisites of the development of enterprises of the grain processing industry in Ukraine are analyzed. Stable and rhythmic support of the technological process of grain processing with raw grain in the required quantity and the required quality is determined by the main prerequisite for an effective development of grain processing enterprises. The main task of the marketing activity of grain processing enterprises in the system of raw materials procurement and supply is defined. This task is related not only to the formation and the development of mechanisms for assessing the state of the existing and potential grain markets, but also the investigation of their impact on activities, and forecasting of changes, as well as the development of the effective tools for programming the necessary changes.

Key words: management, the development of enterprises, grain processing industry, marketing.

Маркіна І. А.
*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії*
Большакова Є. Л.
*аспірант кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії*

Markina I. A.
*doctor of economic sciences, professor,
head of department of management,
Poltava state agrarian academy*
Bolshakova E. L.
*Postgraduate student
Poltava State Agrarian Academy*

ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА М'ЯСОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ІЗ РИЗИКОВОЮ СТІЙКІСТЮ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Анотація. Особливості функціонування вітчизняних м'ясопереробних підприємств в Україні розглядаються у статті в контексті ризикової стійкості. Авторами ставиться і вирішується завдання узагальнити концептуальні особливості прийняття управлінських рішень у контексті ризикової стійкості підприємств для подальшого вдосконалення методичного забезпечення.

Ключові слова: стійкість, стійкий розвиток, ризикова стійкість, м'ясопереробні підприємства, прийняття управлінських рішень.

Вступ та постановка проблеми. Загальновизнаною тенденцією сьогодення стало те, що швидкі темпи змін у сучасній економіці продукують виникнення цілої низки багатоаспектних ризиків, що негативно впливають на стійкий розвиток промислових підприємств. Під дією ризикових чинників виробничі суб'єкти змушені займатися пошуком дієвих засобів поліпшення ефективності управління стійкістю. У результаті актуалізується питання забезпечення підприємства ризиковим чинником стійкого розвитку, що передбачає розроблення спеціального управлінського інструментарію.

Інша не менш актуальна проблема трансформації всієї системи управління викликана науково-технічним прогресом, масштабними змінами промислового сектору та, звичайно, необхідністю виходу з фінансової кризи, що супроводжується економічною нестабільністю. У зв'язку із цим виникає потреба у проведенні адекватного аналізу та оцінці стійкості промислових підприємств. У перспективі це дасть змогу визначити вплив внутрішніх факторів розвитку підприємства на його статус у зовнішньому середовищі (йдеться про конкурентоздатність) та прийняти оптимальних рішення щодо оперативної переорієнтації управлінського механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження підходів до управління стійкістю підприємств висвітлені у працях науковців: І.М. Акімова [1], І.П. Богомолі [2], Н.В. Васюка [3], П. Друкера [4], В.С. Ніколаєва [5], М.В. Самосудова [6], Ф.Є. Удалова [7], А.Т. Чеблюкова [8], Н.В. Шандової [9], Г.Р. Ярулліна [10] та ін. Аналіз наукових праць указаних авторів дає підстави говорити про те, що разом із достатньо ґрунтовною опрацюваністю проблеми відсутній комплексний підхід до прийняття управлінських рішень у контексті ризикової стійкості підприємств, зокрема і м'ясопереробних, що вказує на необхідність подальших досліджень у даному напрямі.

Подальший поступальний розвиток м'ясопереробної промисловості в Україні неможливий без реалізації наявного потенціалу й переходу до принципів стійкого розвитку для зниження адміністративних та економічних ризиків. Для досягнення високих економічних показників необхідно ефективно організувати виробничий процес, кінцевим етапом якого стане виробництво конкурентоспроможної продукції та запровадження інноваційних енергоефективних технологій.

Метою статті є узагальнення концептуальних особливостей прийняття управлінських рішень у контексті ризикової стійкості підприємств в Україні для подальшого вдосконалення методичного забезпечення.

Результати дослідження.

Особливою актуальністю нині набуває проблема досягнення вітчизняними м'ясопереробними підприємствами рівня стійкого розвитку. У кризові моменти підприємство, як відомо, починає функціонувати в режимі часопросторової нестабільності, що зумовлює необхідність достеменного вивчення його поточного стану з обґрунтуванням фінансово-економічного потенціалу та подальшим розробленням низки програмових заходів, що здатні забезпечити необхідну траєкторію стійкого розвитку. Що стосується сучасної ринкової кон'юнктури, вона відзначається зміщенням вектора конкурентної протидії із цінової сфери до сфери забезпечення якісних управлінських рішень, прийняття яких поширюється на всю виробничу систему. Такого роду забезпечення в змозі гарантувати лише єдина система управління підприємством. В умовах ризикового внутрішнього та зовнішнього середовища вона може сформувати стійкість, дотримуючись балансу інтересів споживача, підприємства, конкурентів, персоналу, суспільних організацій і держави. Однак варто відзначити, що найдієвішим засобом забезпечення стійкого та поступального розвитку є

кадровий потенціал на всіх ланках і накопичений ним багаж знань, умінь і навичок.

Окрім вище зазначеного, значущість даного дослідження підтверджується думкою Пітера Друкера [4], який стверджував, що близько 80% проблем, що виникають на підприємстві, спровоковані недією або мало дією системою управління, і лише 20% – безпосередньо самими виконавцями. Ці слова експерта стосуються й вітчизняних промпідприємств, адже, як демонструють чисельні моніторинги, Україна за показниками управління значно відстає від інших країн Європи. Останні дослідження, що проводилися спеціалістами Світового економічного форуму, переконливо це доводять: серед 53 аналізованих країн Україна займає позицію аутсайдера (52-е місце за показниками ефективності маркетингового менеджменту та 50-ту позицію у фінансовому менеджменті). І хоча на даний момент ситуація дещо змінилася, кардинальних трансформацій не відбулося. Когорта компетентних управлінців, здатних ефективно виконувати свої обов'язки, лише зростає. Щоб розробити дієву стратегію розвитку підприємства, необхідні фахівці, що володіють об'ємним багажем профільних знань, умінь і навичок. Це дасть змогу розкрити потенціал можливостей стійкого розвитку не лише на локальному, а й загальнонаціональному рівні. Із цього приводу І.М. Акімов [1] справедливо зазначав, що формуванню адаптивного управлінського механізму сприяє вплив конкурентного середовища та природний відбір.

У спеціальній науковій літературі, присвяченій питанням управління виробництвом, управлінські рішення класифікуються за ознаками матеріальної та моральної мотивації, які в сукупності створюють необхідні для практичної реалізації умови. Залежно від критеріїв мотивації методи управління націлені на організацію виробництва та управлінського процесу, тому регламентація будь-яких організаційних моментів являє собою сукупність нормативних актів, що покликані когерентно виконувати такі дії: регулювати виконання поточних завдань; визначати перелік обов'язків і межі компетенції структурно-функціональних підрозділів та керівників; забезпечувати адекватне використання існуючих нормативів, що стосуються різноманітних аспектів діяльності підприємства (технологічних, технічних, ремонтних, прогностичних, фінансово-економічних, організаційно-управлінських тощо).

Економічні методи у сукупності формують механізм реалізації управлінських рішень у контексті ризикової стійкості підприємства. До них, зокрема, належать: економічна відповідальність управлінських органів за результати своєї господарської діяльності (наприклад, компенсація втрат, викликаних некомпетентністю окремих структурних підрозділів); економічне стимулювання (формування доходів працівників з огляду на конкретний внесок працівників у загальний обсяг результатів праці); техніко-економічне планування, за рахунок якого створюється програма виробничо-господарської діяльності промпідприємства.

Група адміністративних методів управління (постанови, розпорядження, накази, вказівки та ін.) зазвичай має форму адміністративного впливу на конкретні функціональні підсистеми. Вони застосовуються для забезпечення виконання норм чинного законодавства та внутрішньої корпоративної політики [6, с. 168]. До методів управління, що ґрунтуються на принципах матеріальної мотивації, відносимо набір інструментів цілеспрямованого впливу на певними об'єктами з використанням економічних заохочень і стимулів. Слід зазначити, що сучасний ринок м'яса та м'ясопродуктів є потужним

сегментом українського продовольчого ринку як за обсягами виробництва, так і за кількістю учасників. Його пріоритетне значення зумовлене не лише показниками динаміки споживання м'ясопродуктів та обсягів виробництва, а й передусім беззаперечним фактом, що м'ясо для людини є основним джерелом незамінних білків тваринного походження.

Нині з метою забезпечення усіх умов задля стійкого розвитку вітчизняної м'ясопереробної галузі активно розробляються комплекси концептуальних довгострокових програмових заходів на загальнонаціональному та локальному рівнях. На державному рівні вже визначено стратегічно важливі завдання щодо реалізації держпрограми підтримки даної галузі, а також виділено перспективні шляхи сталого розвитку її основних напрямів.

У зв'язку з вищезазначеним постає необхідність прийняття виключно науково обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на збільшення частки вітчизняного м'ясного виробництва з урахуванням реальних потреб населення в м'ясі та м'ясопродуктах відповідно до норм споживання. Не менш важливо у цьому контексті забезпечувати стійкість розвитку підприємств м'ясопереробної галузі, їх конкурентоздатність та інвестиційну привабливість.

Доводиться констатувати, що останнім часом українські підприємства, що спеціалізуються на заготівлі та переробці м'яса, відчувають гостру потребу в кваліфікованих кадрах, що мають досвід роботи в умовах модернізації ринкової діяльності, тому змушені запрошувати з-за кордону фахівців (механіків, техніків й автоматчиків), витрачаючи при цьому значні кошти. Така ситуація пояснюється тим, що в основі технологічної модернізації – імпортована продукція, адже для обладнання в рамках виробничої лінії м'ясопереробної промисловості (наприклад, системи вирощування та заготівлі кормів, пакування готової продукції, її подальшої реалізації тощо), використовується закордонне оснащення.

Іноземні виробники хоча й мають великий досвід організації м'ясного виробництва, нерідко не можуть вирішити виробничі проблеми, викликані специфікою функціонування вітчизняних промпідприємств та особливостями українського законодавства. Націлені на стійкий розвиток та ефективне ведення підприємницької діяльності, менеджери потужних м'ясопереробних комплексів зазвичай стикаються з основною проблемою – дисбалансом реальних і потенційно можливих ризиків. Вирішуючи поточні питання, вони не беруть до уваги негативний мультиплікативний чинник, ігнорування якого призводить до вповільнення темпів розвитку, зниження обсягів виробництва та ефективності м'ясного виробництва у цілому. Загальновідомо, що підприємства м'ясної промисловості є динамічними й відкритими системами складної структури. Процес їх функціонування складається із цілої низки «контурів» управління та самоуправління. Під цим поняттям розуміємо цілеспрямований інформаційно-управлінський процес, участь у якому беруть суб'єкти, об'єкти управління, а також замкнені контури прямого та зворотного інформаційного зв'язку.

Структурно механізм прийняття управлінських рішень для підприємств харчової та нехарчової промисловості виглядає аналогічно. Пропонуємо розглядати його у формі узагальненої схеми, представленої на рис. 1.

Схематичні стрілки на рис. 1 символізують цикли ітераційних впливів. Контур, що містить базу даних, називається контуром структурної інформації. Він являє собою процедуру запам'ятовування стратегічно важливих якісних і кількісних показників, ситуативних моделей адап-

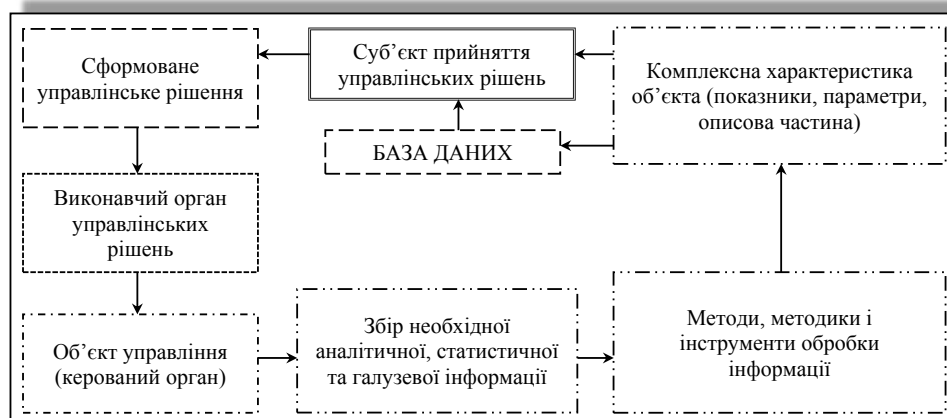

Рис. 1. Узагальнююча схема механізму прийняття управлінських рішень

тації, самонавчання, а також прийняття управлінських рішень, тобто всіх можливих варіантів розвитку. Основна мета цього контуру – накопичувати, систематизувати, структурувати та формувати потенціал знань у межах концепції стійкого розвитку. Ціллю описового контуру, що не містить бази даних, є отримання та передача оперативної інформації, або авторегулювання. Це означає, що ми маємо справу з контуром прямої та зворотної реакції на управлінський вплив задля збереження показників стійкості.

Щоб не бути голослівними, наведемо такий приклад: очікування зниження обсягів продаж м'ясної продукції, що випускається конкретним промпідприємством, у рамках задекларованої продуктової програми вважалося відхиленням від запланованих результатів. Завдяки безперервному обліку залежності показників попиту та пропозиції функціонує механізм стійкості галузевого ринку. Таким чином, якщо показники продажу виробленої продукції зростають, маємо справу з позитивним зворотним зв'язком, і навпаки. Якщо йдеться про негативний зворотний зв'язок, він стає джерелом формування конкурентного середовища, створюючи динамізм і впливаючи тим самим на стійкість розвитку промпідприємства.

Беручи до уваги все вищезазначене, робимо висновок, що в умовах адаптації та активізації ризикової стійкості вітчизняних м'ясопереробних підприємств необхідно передбачити розроблення та реалізацію спеціальної моделі, що дасть змогу гармонійно поєднати стадію імпортозаміщення та експортної орієнтації. Насамперед це стосується тих галузей виробництва та переробки м'ясної сировини, що модернізуються.

У процесі розвитку ринкових взаємовідносин, модернізації м'ясопереробної галузі та прийняття низки нормативно-правових актів (Указ Президента України «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України» від 9 грудня 2005 р., Указ Президента України про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів від 7 серпня 2001 р.) з'явилася потреба у формуванні нового механізму прийняття управлінських рішень, що стосуються виробництва м'яса та м'ясопродуктів.

Останнім часом усе частіше доводиться констатувати, що вітчизняні м'ясопереробні підприємства виявилися неспроможними вчасно реагувати на мінливі умови конкурентного середовища. Таку тенденцію можна пояснити, в першу чергу, недостатньою дієвістю ринкового інструментарію адаптивного управління ризиковою стійкістю.

Припускаємо, що відсутність у менеджменті науково обґрунтованих підходів та поширення вузькоспрямованих рішень, стратегічний потенціал яких викликає сумніви, поступово призвели до нерозуміння цілей реального сектору економіки та неузгодженості дій його суб'єктів. Унаслідок цього в м'ясній промисловості почали з'являтися «гібридні» форми господарювання та управління, що складаються з багатьох суперечливих компонентів і недостатньо ефективно функціонуючих виробничо-технологічних зв'язків. У результаті цього на вітчизняних промпідприємствах були сформовані такі несприятливі умови, вплив яких призвів до відсутності стратегічних механізмів прийняття управлінських рішень і адекватних форм і методів господарювання.

Моніторинг поточної ситуації галузі демонструє, що теперішній механізм управлінських рішень спрямовано на мінімізацію галузевих і міжгалузевих ризиків, щоб м'ясна промисловість набула стійкості, тим самим посприявши зміцненню продовольчої безпеки держави – онови її національної безпеки. Лише таким чином можна спрогнозувати можливі ризики, здобути відносно продовольчу автономність та визначити ключові технологічні й економічні чинники, необхідні для подальшого динамічного розвитку. Не менш важливим компонентом стійкого розвитку аналізованої галузі є показник її конкурентоздатності, реалізація якого неможлива без ефективної підтримки з боку держави (маємо на увазі цільові державні програми як загальнонаціонального, так і регіонального рівня).

За нашими спостереженнями, основною причиною недоліків функціонування систем управління на багатьох вітчизняних м'ясопереробних підприємствах є неправильне розмежування функціональних обов'язків між підрозділами, у результаті чого багато функцій дублюються, не виконуються, а відповідальність за прийняття та виконання певних рішень, що стосуються політики виробництва й збуту, чітко не окреслюється.

Пропонуємо профільним підприємствам детально переглянути структуру управління та реформувати її з урахуванням розподілу управлінських завдань і обсягу відповідальності на конкретно взятому ієрархічному рівні управлінської моделі. Переконані, що в разі виконання цих умов цілком можливо сподіватися на безперервне та стійке функціонування виробничої системи, що стимулюватиме динамічний розвиток шляхом прийняття ефективних програм і стратегій. Потенціал, здатний забезпечувати пропоновану поведінкову стратегію підприємства, й є механізмом реалізації засад стійкого

розвитку. Його наявність, безсумнівно, є першочерговою ознакою сучасного промпідприємства.

Резюмуючи, зазначимо, що механізм стійкого розвитку – це сукупність методів, принципів і функцій управлінського механізму, які когерентно забезпечують його поступальне, динамічне функціонування та розвиток. Управління у царині стійкості розвитку м'ясопереробних підприємств реалізується у можливості визначати й контролювати ризики, що впливають на стійкість процесу виробництва м'яса та м'ясопродуктів. При цьому потенціал управління можна використовувати в інших напрямках роботи промпідприємства. Саме тому під час створення сучасного підприємства в його основу закладається здатність перетворювати ймовірні негативні ризики в позитивні ситуації. Однак в умовах конкурентного ринку м'ясої продукції вища ланка управління повинна враховувати такі принципи прийняття управлінських рішень (рис. 2).

Як свідчить зміст рис. 2, невід'ємним складником створення дієвої системи менеджменту стійкого розвитку (далі – СМСП) м'ясопереробних підприємств є формування такої системи управління, яка б ефективно забезпечувала процес стійкого розвитку, демонструючи позитивний мультивекторний вплив на галузевому та загальнонаціональному рівнях. Із цього приводу

вітчизняні та закордонні експерти виділяють близько 40 управлінських систем, що застосовуються на практиці. У контексті стійкого розвитку Міжнародна організація стандартизації розробила стандарт ISO 20121 «Забезпечення стійкості під час управління подіями». У цьому нормативному документі міститься необхідний для планування, підтримки та підвищення показників стійкості інформаційний базис.

В Україні широкого розповсюдження у виробничій сфері набули серії міжнародних стандартів якості, що стосуються переробки м'яса та виготовлення м'ясопродуктів: якості менеджменту організацій і підприємств (ISO 9000), оцінки якості соціальних аспектів управління (SA 8000, ISO 26000), охорони праці (OH SAS 18000), екологічності менеджменту (ISO 14000) та ін. Зазначимо, що в процесі розроблення єдиної системи управління промпідприємством неможливо обмежуватися лише окремими системами менеджменту.

Ідеальна сьогодні СМСП покликана сформувати єдиний принцип прийняття управлінських рішень на галузевому підприємстві. Принципи роботи в рамках даної системи дають змогу симультанно враховувати різноманітні аспекти ринку, беручи до уваги культуру м'ясоперероблювачів і м'ясозаготівельників, рівень компетенції менеджерів та інші ресурси підприємства.

Рис. 2. Принципи прийняття управлінських рішень в умовах конкурентного ринку м'ясої продукції

Пропонуємо власне трактування поняття «система менеджменту стійкого розвитку»: це комплекс управлінських рішень, що ґрунтується на цілеспрямованому узгодженому управлінні всіма видами діяльності, ефективність якого досягається за рахунок умінь, знань, навичок, волі керівників і працівників. Основна мета СМСР – стійкий розвиток промпідприємства в умовах конкурентної, ризикової діяльності. Технологічно принципи побудови такої системи не залежать від галузевої ідентифікації підприємства та його юридичного статусу. Під час створення СМСР не обов'язково відмовлятися від попередньої діючої системи, на чому наголошує низка дослідників (І.П. Богомолова [2], Ф.Є. Удалов [7], А.Т. Чеблоков [8], Н.В. Шандова [9], Г.Р. Ярулліна [10] та ін.).

Концептуально важливим базисом побудови системи менеджменту стійкого розвитку виступають такі складники: цілі та принципи стійкого розвитку; цикли розвитку конкретного промпідприємства; модель підприємства/організації. Організаційно така модель структурується на підсистеми: систему виробництва продукції; систему менеджменту стійкого розвитку; ресурсне забезпечення стійкості розвитку; зовнішні та внутрішні чинники, що безпосередньо впливають на хід виробничо-господарської діяльності. Передумовою формування системи менеджменту стійкого розвитку, безумовно, є рівень компетенції управлінців усіх рівнів (початкового, середнього та вищого).

Слід указати, що саме менеджери вищої ланки визначають цілі стійкого розвитку. Що стосується функціонального потенціалу аналізованої управлінської системи, то вітчизняні та іноземні фахівці сходяться на думці, що вона необхідна передусім для об'єктивної оцінки відповідності рішень, що приймаються, вимогам самої системи управління. СМСР може бути апробована на підприємствах різних форм власності та галузей промисловості. Використовуючи цю систему, можна проводити компаративний аналіз низки підсистем управління промпідприємством: управління ресурсним потенціалом; управління виробництвом високоякісної продукції; управління тимчасовими циклами стійкого розвитку; управління оцінкою відповідності тимчасових циклів стійкого розвитку прогностичним індикаторам. Пріоритетне завдання СМСР – протидіяти в разі необхідності виникненню негативних тенденцій як на окремо взятому рівні, так і на підприємстві у цілому.

Ще одним не менш важливим у контексті системи менеджменту стійкого розвитку м'якопереробного підприємства вектором діяльності управлінців вищої ланки є процес управління виробничими ресурсами, адже під час його реалізації доводиться залучати людські, інформаційні, часові та матеріальні ресурси, симультанне використання яких сприяє досягненню задекларованих цілей. У цьому разі основна складність полягає у тому, що можливість використання перерахованих ресурсів напряму

Рис. 3. Етапи формування механізму прийняття управлінських рішень у контексті ризикової стійкості

залежить від стану навколишнього середовища та динаміки розвитку безпосередньо самого підприємства. Отже, йдеться про когерентний зв'язок сприятливих і несприятливих стійкості розвитку чинників. На думку В.Є. Ніколаєва [5], у разі виникнення небезпечних для стійкого розвитку ситуацій менеджери зобов'язані ефективно використовувати наявні ресурси та вчасно використати цей потенціал для збереження поточної ситуації навіть за несприятливих умов зовнішнього середовища.

Резюмуючи теоретико-методологічні положення, викладені вище, пропонуємо розглядати механізм прийняття управлінських рішень на м'ясопереробних підприємствах як багатокomпонентний управлінський процес, який реалізується поетапно у формі цілісного алгоритму дій (рис. 3).

Закладаючи фундамент управління стійким розвитком підприємства, необхідно виробити чітку стратегію, цілі та методи управління, а також чітко визначити суб'єкт та об'єкт управління. Для цього варто підібрати дієві методики проведення аналізу стійкого розвитку. Їх вибір зазвичай відбувається з огляду на два принципи:

1. Всебічний аналіз усіх аспектів функціонування підприємства, за провідний показник якого береться обсяг інформації, необхідної для висновків про збалансованість розвитку підприємства.

2. Контроль і прогнозування ймовірних ризиків. У цьому разі показники стійкості розвитку не мають такого першочергового значення, як у першому випадку. Основним критерієм стає оперативність збору, обробки та систематизації інформації.

У цілому аналіз впливу на стійкий розвиток пром-підприємств різних факторів має реалізуватися за таким алгоритмом: 1) достеменне визначення впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на економічні показники роботи підприємства (з урахуванням якісних і кількісних показників); 2) з'ясування конкретного впливу результатів економічної діяльності на стійкість розвитку.

Реалізація запропонованого нами алгоритму встановлення відповідності поточного економічного стану основним завданням стійкого розвитку неможлива без урахування основних фінансово-економічних показників. Потенціал стійкості визначається в результаті детального вивчення ймовірних ризиків і перспектив. На підставі цього визначається набір показників стійкого розвитку, відбувається їх нормування та виділення інтегрального значення стійкого розвитку.

Успішно проаналізувавши та оцінивши рівень стійкого розвитку, управлінський апарат підприємства одночасно виробляє дієву методику прийняття управлінських рішень, визначає цілі, функції та мету управління стійким розвитком. На важливості проведення якісного аналізу основних тенденцій стійкості розвитку наголошує Н.В. Васюк [3], який у зв'язку із цим пропонує низку практичних рекомендацій, адресованих менеджерам усіх ланок.

Як відомо, інформація про ефективність управління стійким розвитком повинна мати формат відкритої звітності. Для цього спеціальна ініціативна група зі звітності міжнародного рівня (GRI) розробила методичні рекомендації щодо досягнення підприємством стійкості розвитку.

Рис. 4. Алгоритм прийняття управлінських рішень у межах забезпечення стійкого розвитку м'ясопереробних підприємств

У зв'язку із цим М.В. Самосудов [6] диференціює показники результативності за ієрархічним принципом:

1) безпосередні економічні чинники (споживачі, постачальники, персонал, державна сфера);

2) чинники впливу на навколишнє середовище (викиди, ресурси, транспорт тощо);

3) забезпечення необхідного рівня зайнятості працівників та відповідних умов праці;

4) соціальні права людини (безпека праці, відсутність дискримінації за статевими ознаками, дисциплінарна політика);

5) суспільне життя (ціноутворення, конкурентна боротьба, корупція);

6) відповідальність за якість продукції, що випускається (безпека споживачів, якість продуктів і послуг, реклама).

Таким чином, управління стійким розвитком зумовлене вибором принципів, цілей і функціонального потенціалу управління, а також виокремлення суб'єкта та об'єкта. Названі компоненти конкретизуються так, щоб досягти високої економічної ефективності, соціально стабільності та екологічної безпеки. Однак для успішної роботи підприємства, зокрема і м'ясопереробного, важливо усвідомлювати не лише ймовірні ризики, а й здатність механізму управління стійким розвитком забезпечувати поступальний розвиток. Своєю чергою, цей механізм дає змогу покроково розробляти та приймати оптимальні управлінські рішення. Визначений нами механізм прийняття управлінських рішень у контексті концепції стійкого розвитку схематично можна змалювати так (рис. 4).

Беручи до уваги диференційний підхід до трактування стійкості розвитку підприємств, робимо висновок, що

птахівництво, скотарство та інші підгалузі вітчизняного м'ясопереробного комплексу є складниками виробничо-технологічного ланцюга, що виконує соціальну функцію підтримки населення. Впевнені, що для успішної реалізації управлінських рішень слід об'єднати зусилля місцевих, загальнодержавних органів виконавчої влади, приватних інвесторів, представників наукового співтовариства та профільних асоціацій. Тільки так консолідовано можна вирішити ті проблеми, що заважають досягненню бажаного рівня стійкості вітчизняної м'ясної промисловості, – пріоритетному напрямку забезпечення продовольчої безпеки України.

Висновки. Отже, вирішення означених у пропонованому дослідженні проблем забезпечить підвищення рівня продовольчої безпеки країни, поліпшить соціально-економічну ситуацію в державі, сприятиме інноваційним змінам у виробничій і переробній сферах галузі. Для реалізації означених цілей Україна має всі умови, а отже, здатна не лише забезпечити за рахунок власного виробництва потреби населення у м'ясних продуктах, а й стати основним експортером цієї продукції у світі.

Презентоване дослідження має безумовну теоретичну та практичну цінність. Поняття «управління стійким розвитком» розглянуто ґрунтовно, що дало змогу поступово перейти від формального розгляду методів аналізу стійкого розвитку в сучасних умовах господарювання до розроблення повноцінної методології оцінки стійкого розвитку з використанням інтегральних показників і галузевої специфіки. Окреслені напрями в перспективі можуть бути розглянуті більш детально з позиції методологічного інструментарію оцінки та діагностики стійкого розвитку підприємств.

Список використаних джерел:

1. Акимов И.М. Промышленный маркетинг. К.: Знания, КОО, 2001. 294 с.
2. Совершенствование системы управления устойчивым развитием предприятий мясной промышленности: монография / И.П. Богомолова, Д.В. Шайкин, И.С. Гусев. Воронеж: ЦНТИ, 2016. 228 с.
3. Васюк Н.В. Формування механізму стійкого розвитку машинобудівних підприємств. Інноваційна економіка. 2012. № 10. С. 125–128.
4. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке; пер. с англ. Москва: Вильямс, 2006. 432 с.
5. Николаев В.Е., Кузьмина Е.И. Система менеджмента устойчивого развития – гарантия конкурентоспособности предприятия. Лифтинформ. 2013. Ч. 1. № 8. URL: <http://symven.ru/certification-smr/publications/article-22.pdf>.
6. Самосудов М.В. Основы корпоративной динамики. М.: Институт международных экономических отношений, 2007. 248 с.
7. Некоторые вопросы формирования стратегии развития промышленных предприятий / Ф.Е. Удалов, О.Ф. Алехина, И.А. Кулагова. Вестник ВГУ. Серия «Экономика и управление». 2011. № 1. С. 301–305.
8. Чеблоков А.Т. Стабильное производство – основа финансовой устойчивости предприятий. Финансы. 1995. № 8. С. 16–19.
9. Шандова Н.В. Розробка механізму управління стійким розвитком підприємств машинобудування. Актуальні проблеми економіки. 2007. № 2. С. 101–105.
10. Яруллина Г.Р. Управление устойчивым экономическим развитием предприятий промышленного комплекса: теория и методология: автореф. дис. ... докт. экон. наук. Казань, 2011. 48 с.

ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ НА МЯСОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ С РИСКОВОЙ СТОЙКОСТЬЮ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. Особенности функционирования отечественных мясоперерабатывающих предприятий в Украине рассматриваются в данной статье в контексте рискованной устойчивости. Авторами ставится и решается задача обобщить концептуальные особенности принятия управленческих решений в контексте рискованной устойчивости предприятий для последующего совершенствования методического обеспечения.

Ключевые слова: стойкость, устойчивое развитие, рискованная стойкость, мясоперерабатывающие предприятия, принятие управленческих решений.

MAKING MANAGERIAL DECISIONS ON MEAT PROCESSING ENTERPRISES WITH RISKY STABILITY: CONCEPTUAL APPROACH

Summary. The features of the functioning of domestic meat processing enterprises in Ukraine are considered in this article in the context of risky stability. The author poses and solves the problem of generalizing the conceptual peculiarities of making managerial decisions in the context of the risky stability of enterprises with a view to further improving methodological support.

Key words: stability, sustainable development, risky stability, meat processing enterprises, making managerial decisions.

Маркіна І. А.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії*

Вороніна В. Л.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії*

Markina I. A.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Poltava State Agrarian Academy*

Voronina V. L.

PhD, Poltava State Agrarian Academy

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ: ДІАГНОСТИКА СТАНУ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті проведено аналіз соціально-економічного розвитку торгівлі в Україні. Оцінено показники роздрібно та оптового товарообороту. Проаналізовано динаміку регіональної структури товарообороту підприємств України. Розглянуто чинники, що впливають на зростання товарообороту. Окреслено низку сучасних проблем, оцінено можливості та перспективи розвитку торговельних підприємств під впливом змін, зумовлених економічними та політичними чинниками в Україні.

Ключові слова: непродовольчі товари, оптовий товарооборот, продовольчі товари, роздрібний товарооборот, тенденції розвитку, торговельне підприємство, умови торгівлі.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних умовах економічної кризи в Україні надзвичайної важливості набуває внесок кожної сфери економічної діяльності у розвиток національного господарства. Традиційно рушійною силою розвитку національної економіки вважається виробництво. Однак, визнаючи значимість галузей виробничої сфери, не слід применшувати роль торгівлі, завдяки якій стає можливим дотримання балансу між виробництвом і споживанням, формується суттєва частка валової доданої вартості в Україні, забезпечується робочими місцями економічно активне населення.

Нині в Україні спостерігається зниження рівня рентабельності діяльності підприємств, що означає збитковість багатьох торговельних підприємств. Це зумовлює необхідність дослідження теоретичних засад функціонування роздрібно торгівлі в Україні та її впливу на темпи і пропорції суспільного відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження функціонування торговельних підприємств в Україні перебувають у сфері наукових інтересів В. Алопія, С. Бабенка, П. Балабана, І. Бланка, П. Вахріна, Я. Гончарука, А. Мазаракі, В. Марціна, М. Овчарука, Н. Ушакової та ін. Однак більшість науковців переважно вивчала окремі аспекти теми, такі як проблеми розвитку торговельної мережі, ефективність розміщення торговельних підприємств тощо. Аналіз опублікованих робіт, матеріалів наукових конференцій і дискусій, присвячених дослідженню цієї теми, показав, що вона має багато недосліджених теоретичних питань та невирішених практичних проблем. Уважаємо, що в сучасних економічних умовах є актуальним розгляд проблем діагностики фінансового стану торговельних підприємств.

Метою дослідження є визначення сучасних проблем, оцінка можливостей та перспектив розвитку торговельних підприємств в Україні.

Результати дослідження.

Торговельна діяльність як один із найважливіших складників економіки України, від якої залежать якість життя людини, розвиток економіки та її конкурентоспроможність, сьогодні проходить динамічний трансформаційний етап посткризового розвитку.

Передусім варто акцентувати увагу на тому, що торгівля пройшла складний процес трансформації у ринкову економіку та зазнала значних витрат: кількісно зменшилася мережа торговельних підприємств, інфляція і гіперінфляція знецінила власні обігові кошти, а тривала збитковість підприємств галузі призвела до повної втрати власних обігових коштів у більшості торговельних підприємств України. У процесі вдосконалення маркетингу, менеджменту й управління фінансами з часом удалося змінити ситуацію на краще. Про це свідчить динаміка оптового та роздрібно товарообороту України за 2013–2017 рр. (рис. 1).

Торгівля як важлива галузь національної економіки України характеризується показниками оптового та роздрібно товарообороту. Показники оптового товарообороту в Україні за 2013–2017 рр. наведено в табл. 1.

Динаміку оптового товарообороту наведено на рис. 2.

Як видно з рис. 2, динаміка оптового товарообороту в Україні за 2013–2014 рр. мала тенденцію до скорочення. Після 2014 р. спостерігається позитивна динаміка товарообороту. Так, динаміка оптового товарообороту (у фактичних цінах) до відповідного періоду попереднього року становила у 2015 р. 119,33%, у 2016 р. – 126,08%, у 2017 р. – 128,42%, відповідно у порівнянних цінах динаміка становила у 2015 р. – 87,8%, у 2016 р. – 104,7%, у 2017 р. – 102,8%.

Показники обороту роздрібно торгівлі в Україні за 2013–2017 роки наведено в табл. 2.

Динаміку обороту роздрібно торгівлі та роздрібно товарообороту підприємств (юридичних осіб), основним видом діяльності яких є роздрібно торгівля, наведено на рис. 3.

Як видно з даних табл. 2 та рис. 3, динаміка обороту роздрібною торгівлі та роздрібною товарообороту підприємств роздрібною торгівлі (юридичних осіб) у порівняннях цінах до відповідного періоду попереднього року має майже ідентичні тенденції змін. У 2014–2015 рр. динаміка мала негативну тенденцію. Так, показник обороту роздрібною торгівлі скоротився відповідно на 8,9% та 20,7%, показник роздрібною товарообороту підприємств

роздрібною торгівлі (юридичних осіб) – на 10% та 11%. У 2016 та 2017 рр. спостерігається така тенденція: оборот роздрібною торгівлі зменшився на 359 974,9 млн. грн., при цьому роздрібною товарооборот підприємств роздрібною торгівлі (юридичних осіб) збільшився на 30 354,7 млн. грн.

Слід відзначити, що вагомий внесок у зростання фактичного роздрібною обігу в останні роки аналізованого періоду створено за рахунок екстенсивного чинника, а

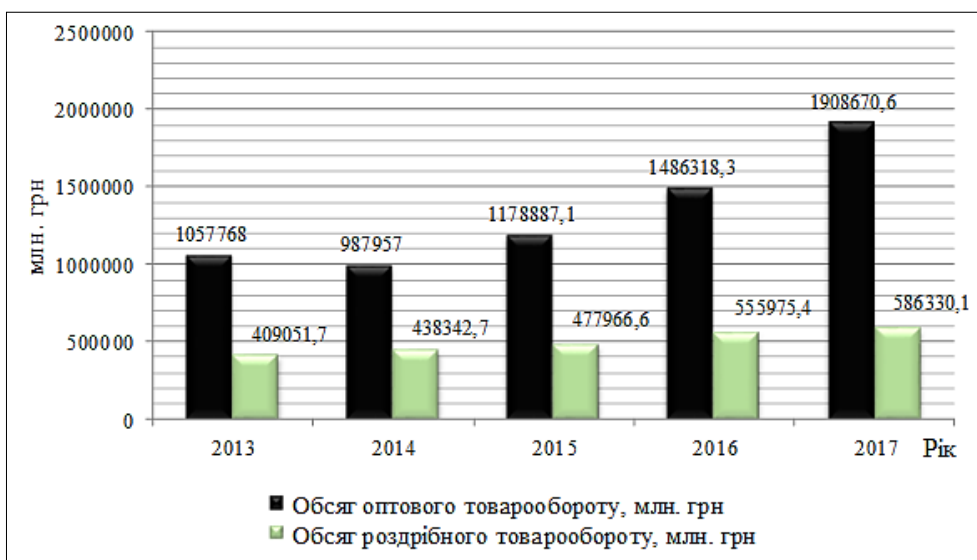

Рис. 1. Динаміка товарообороту торговельних підприємств в Україні за 2013–2017 рр.

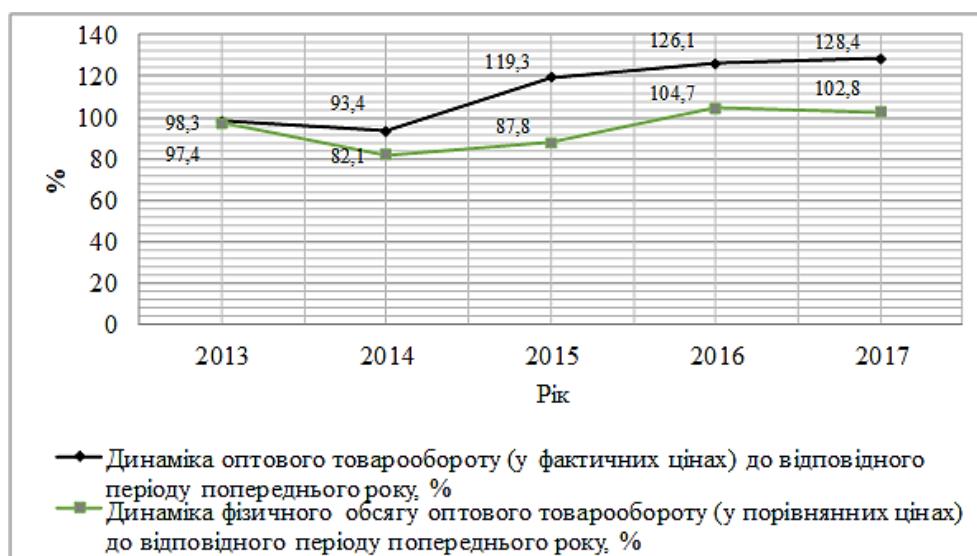

Рис. 2. Динаміка оптового товарообороту в Україні за 2013–2017 рр.

Таблиця 1

Оптовий товарооборот у 2013–2017 рр.¹ [1]

Показники	Рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
Оптовий товарооборот, млн. грн.	1057768,0	987957,0	1178887,1	1486318,3	1908670,6
Оптовий товарооборот (у фактичних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	98,3	93,4	119,3	126,1	128,4
Фізичний обсяг оптового товарообороту (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	97,4	82,1	87,8	104,7	102,8

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

само стрімкого зростання цін на споживчі товари (індекс споживчих цін у грудні 2015 р. становив 100,7%, у грудні 2016 р. – 100,9%, у грудні 2017 р. – 101,0% [1]). Загалом за 2013–2017 рр. оптовий товарооборот у діючих цінах зріс на 850 902,6 млн. грн. Зростання роздрібного товарообороту становило за цей період 177 278,4 млн. грн., або 43,3%.

Динаміка збільшення загального обсягу товарообороту підприємств торгівлі в 2013–2017 рр. є позитивним чинником розвитку економічних процесів країни.

Важливим аспектом аналізу розвитку роздрібного товарообороту підприємств України є його регіональний розподіл (рис. 4).

Серед регіонів країни помітними обсягами роздрібного товарообороту характеризуються підприємства Дніпропетровської, Харківської та Одеської областей. Така закономірність є природною, оскільки саме ці регіони є промисловими та економічними центрами України з розвинутою інфраструктурою та високою густотою населення. Крім того, там зосереджено найбільшу кількість підприємств роздрібної торгівлі та ресторанного господарства.

Але слід зазначити, що негативна динаміка спостерігається у Волинській, Донецькій, Луганській, Тернопільській, Чернівецькій областях, де триває скорочення обсягів роздрібного товарообороту. Обсяг роздрібного товарообігу є показником, що відображає готовність

населення купувати певні види товарів і послуг та формує внутрішній ринок споживчих товарів. Протягом останніх років спостерігається чітка тенденція до зростання обсягів товарообороту загалом та продовольчих і непродовольчих товарів зокрема (табл. 3).

Із даних табл. 3 видно, що товарооборот на одну особу непродовольчих товарів переважає над продовольчими. Так, у 2015 р. роздрібний товарооборот продовольчих товарів на одну особу становив 3 361,5 грн., а непродовольчих – 4 697,2 грн. Відповідно у 2016 р. – 3 843,9 та 5 413,1 грн, у 2017 р. – 3 931,6 і 5 828,6 грн. У 2017 р. порівняно з 2016 р. загальний обсяг реалізації товарів збільшився на 5,5%, при цьому обсяг непродовольчих товарів за цей період зріс на 7,7%, а продовольчих товарів – лише на 2,5%. Такі зміни значною мірою зумовлені зростанням цін. До 2017 р. з різними темпами відбувалося зростання обсягів роздрібного товарообороту продовольчих і непродовольчих товарів на одну особу, при цьому темпи росту реалізації товарів непродовольчої групи перевищували ріст продовольчої групи. Такі відмінності у роздрібному товарообороті на одну особу пояснюються тим, що непродовольчі товари за своєю ціною на порядок вищі за продовольчі. Але динаміка зростання роздрібного товарообороту непродовольчих товарів дещо відрізняється від продовольчих. Динаміка роздрібного товарообороту продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу наведена на рис. 5.

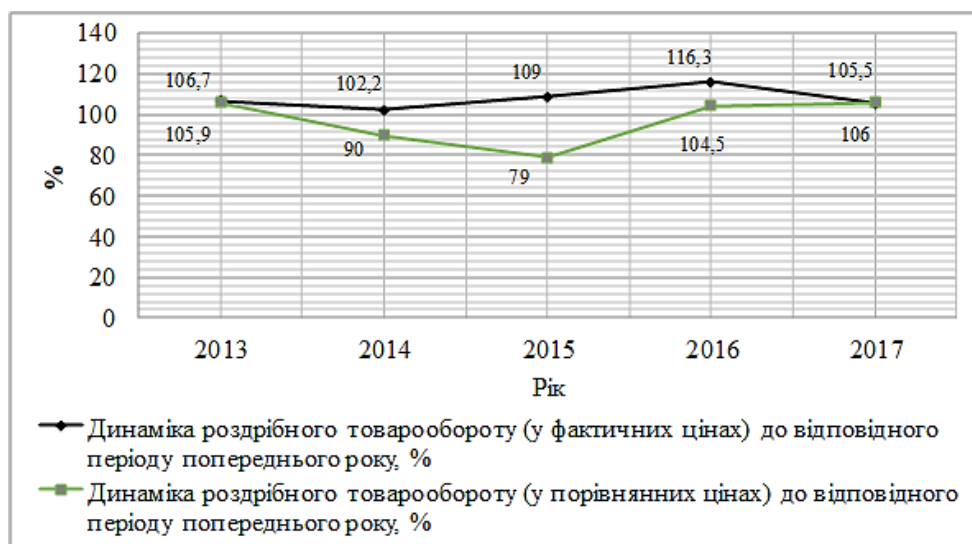

Рис. 3. Динаміка роздрібного товарообороту в Україні за 2013–2017 рр.

Таблиця 2

Оборот роздрібної торгівлі у 2013–2017 рр.¹ [1]

Показники	Рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
Оборот роздрібної торгівлі, млн. грн.	838230,1	901923,7	1018778,2	1175319,2	815344,3
Оборот роздрібної торгівлі (у фактичних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %:	109,3	107,6	113,0	115,4	69,4
Оборот роздрібної торгівлі (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	108,6	91,1	79,3	104,3	106,5
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (юридичних осіб), млн. грн.	409051,7	438342,7	477966,6	555975,4	586330,1
Роздрібний товарооборот (у фактичних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	106,7	107,2	109,0	116,3	105,5
Роздрібний товарооборот (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, у %	105,9	90,0	79,0	104,5	106,0

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

Роздрібний товарооборот на одну особу непродовольчих товарів динамічно зріс із 2013 по 2017 р. на 44,3%, тоді як продовольчих – лише на 39,4%. Тобто динаміка роздрібного товарообороту на одну особу непродовольчих товарів переважає над продовольчими за п'ять років на 4,9 %.

Для встановлення відмінності роздрібного товарообороту у міських і сільських поселеннях проаналізуємо їх динаміку (табл. 4).

Як видно з табл. 4, роздрібний товарооборот у міських і сільських поселеннях зростає. Так, у міських поселеннях товарооборот збільшився із 12 694,0 грн. у 2013 р. до 17 318,0 у 2016 р.

Аналогічну картину зростання роздрібної торгівлі ми спостерігаємо у сільській місцевості: у 2013 р. товарооборот на одну особу становив 2 479,0 грн., а в 2016 р. – 3 388,0 грн.

У 2014 р. темп росту роздрібного товарообороту у сільській місцевості перевищував темп росту у міських поселеннях на 7,7%. Але починаючи з цього періоду темп росту роздрібного товарообороту у сільській місцевості поступово зменшується, тоді як у міських поселеннях продовжує зростати. Це свідчить про неповне задоволення попиту в сільській місцевості навіть в умовах зниження грошових доходів сільського населення.

Як бачимо, низьким залишається рівень роздрібного товарообороту підприємств у сільській місцевості. До того ж темпи зростання роздрібного товарообороту в містах

достатньо високі. Пріоритетність розміщення підприємств роздрібною торгівлі і містах пояснюється цілою низкою чинників: по-перше, значною концентрацією населення; по-друге, наявністю платоспроможних покупців; по-третє, тенденція нарощування будівництва житлових будинків у містах потребує створення додаткових об'єктів соціальної інфраструктури – магазинів, кіосків, ринків тощо.

Суттєвий внесок у розвиток роздрібною торгівлі по містах робить скорочення кількості вільного часу працюючого населення. Для таких людей актуальними стають різні види магазинів, розташованих переважно біля їхнього місця проживання, з подовженим графіком роботи або взагалі магазини цілодобовою торгівлі. В останні часи цей чинник сприяє також активному розвитку торгівлі через Інтернет-мережу. Бажання заощадити час на відвідуванні магазинів стає рушійною силою для багатьох українських покупців.

Товарну структуру оптового товарообороту підприємств України за 2013–2017 рр. наведено на рис. 6.

За даними обстеження підприємств, оптовий товарооборот у 2017 р. становив 1 908,7 млрд. грн., що в порівнянних цінах на 2,8% більше від обсягу 2016 р.

В обсязі оптового товарообороту найбільш вагомими були частки оптового товарообороту підприємств, основним видом економічної діяльності яких є оптова торгівля паливом (17,8%), продуктами харчування, напоями, тютюновими виробами (14,9%), товарами господарського призначення (12,4%) та хімічними продуктами (9,2%).

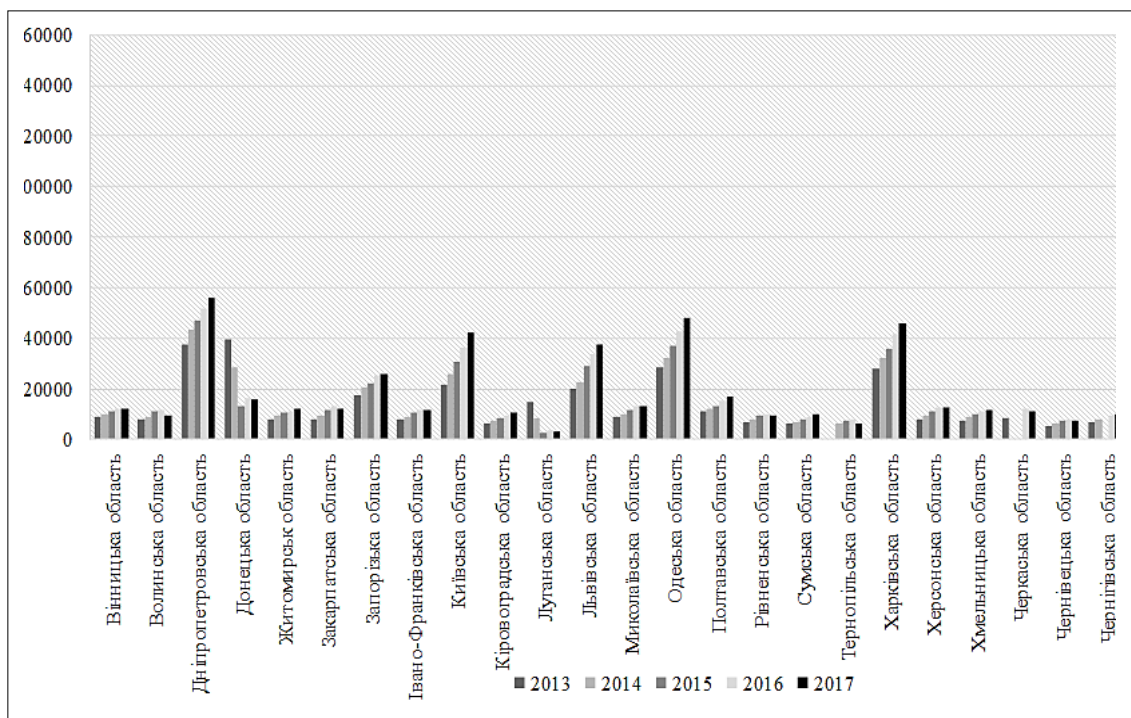

Рис. 4. Динаміка регіональної структури роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі України за 2013–2017 рр. [1]

Таблиця 3

Роздрібний товарооборот підприємств України на одну особу за 2013–2017 рр. [1]

Показники	Рік					Темпи росту, у % до попереднього року			
	2013	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
Усі товари, грн.:	6859,6	7268,3	8058,7	9248,0	9760,2	105,9	110,9	114,8	100,5
непродовольчі	4038,6	4210,5	4697,2	5413,1	5828,6	104,3	111,6	115,2	107,7
продовольчі	2821,0	3057,8	3361,5	3834,9	3931,6	108,4	109,9	114,1	102,5

У 2017 р. обсяг оптового товарообороту в середньому на одне підприємство збільшився і становив 56,2 млн. грн. проти 45 млн. грн. у 2016 р. Порівняно з 2016 р. кількість підприємств із річним оптовим товарооборотом більше 500 млн. грн. збільшилася на 18,6%, а питома вага їхнього оптового товарообороту – на 2,2 в. п. У загальному обсязі оптового продажу частка товарів, які вироблені на території України, порівняно з 2016 р. зменшилася на 0,8 в. п. і становила 43,7%. Частка вітчизняних продовольчих товарів становила 76,8% (у 2016 р. – 76,4%), непродовольчих товарів – 37,2% (у 2016 р. – 38,3%). Провідне місце в структурі оптового товарообороту займають непродовольчі товари (83,5%), у товарній структурі яких значна частка (19,4%) припадала на торгівлю енергетичними матеріалами та продуктами перероблення нафти.

Підприємствами оптової торгівлі в 2017 р. було реалізовано продовольчих товарів на суму 314 млрд. грн. Найбільше було реалізовано: тютюнових виробів, алкогольних напоїв, харчових олій та жирів, шоколаду та виробів кондитерських цукрових, м'яса та м'ясних продуктів, молочних продуктів, масла та сирів, мінеральних вод та безалкогольних напоїв, соків, кави.

Серед продовольчих товарів порівняно з 2016 р. зменшився оптовий продаж борошна (на 70,3%), круп, борошна грубого помелу (на 50,6%), макаронних виробів (на 19,7%), риби, ракоподібних та молосків (на 19,0%), кави (на 14,0%), чаю (на 13,8%), збільшився оптовий продаж рису (на 26,5%), хлібобулочних та борошн'яних кондитерських виробів (на 26,3%), фруктів та овочів перероблених (на 25,9%), солі харчової (на 21,8%), олій та жирів харчових (на 15,0%).

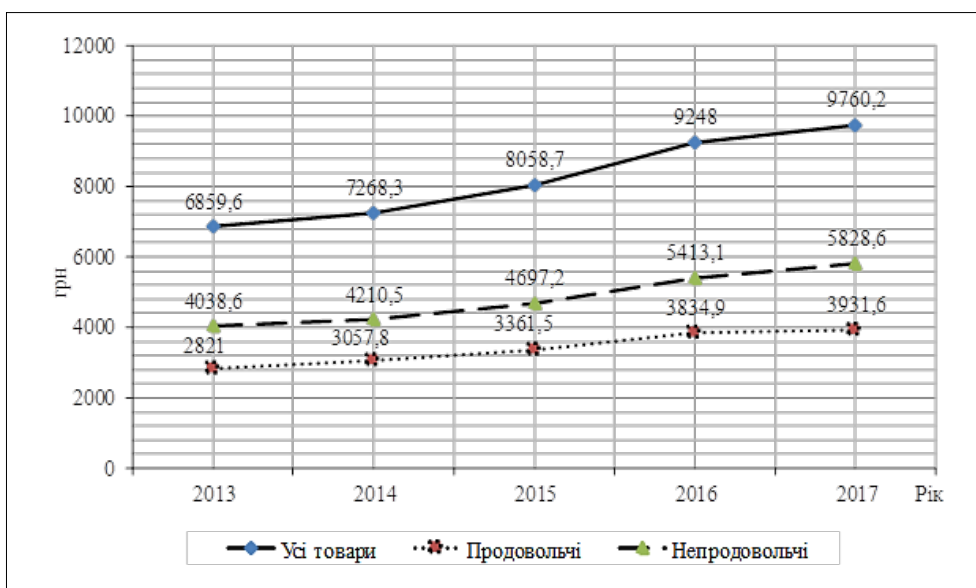

Рис. 5. Динаміка роздрібного товарообороту підприємств на одну особу [1]

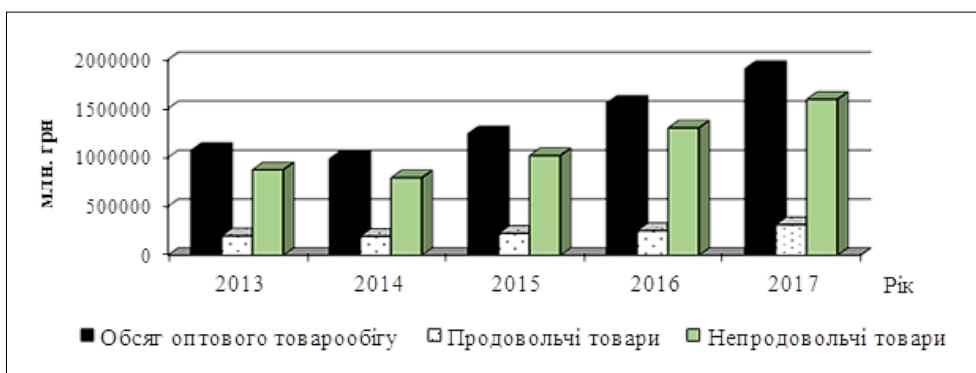

Рис. 6. Товарна структура оптового товарообороту за 2013–2017 рр. [1]

Таблиця 4

Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу в міських поселеннях і сільській місцевості за 2013–2016 рр., грн. [1]

Показники	Рік				Темпи росту, у % до попереднього року		
	2013	2014	2015	2016	2014	2015	2016
у міських поселеннях	12694,0	13487,0	15047,0	17318,0	106,2	111,6	115,1
у сільській місцевості	2479,0	2834,0	3133,0	3388,0	113,9	110,6	108,1

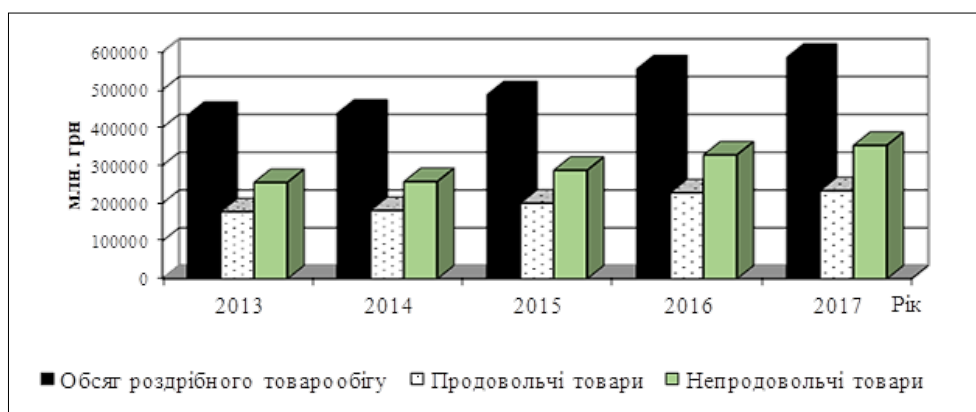

Рис. 7. Товарна структура роздрібного товарообороту за 2013–2017 рр. [1]

На кінець 2017 р. запаси товарів підприємств оптової торгівлі становили 249,6 млрд. грн. проти 203,1 млрд. грн. на кінець попереднього року. Запаси товарів у розрахунок на одне підприємство порівняно з попереднім роком збільшилися і становили 7,3 млн. грн. проти 5,9 млн. грн. Цей показник був найвищим на підприємствах оптової торгівлі м. Києва (13,6 млн. грн.), Київської (12,2 млн. грн.), Миколаївської (11,1 млн. грн.), Тернопільської (7,0 млн. грн.), Дніпропетровської (6,7 млн. грн.), Одеської (4,8 млн. грн.) та Черкаської (4,7 млн. грн.) областей.

Товарну структуру роздрібного товарообороту підприємств України за 2013 – 2017 рр. наведено на рис. 7.

Оборот роздрібної торгівлі в 2017 р. становив 586,3 млрд. грн., що на 5,5% більше від обсягу 2016 р. У структурі обороту роздрібної торгівлі 47,3% припадало на роздрібний товарооборот торгової мережі підприємств (юридичних осіб), 30,7% становив оборот організованих ринків із продажу споживчих товарів та неформальних ринків, 22% – роздрібний товарооборот фізичних осіб – підприємців, що мають мережу поза ринками.

У загальному обороті роздрібної торгівлі в 2017 р. більше половини обсягів (60,2%) припадало на товарооборот від продажу непродовольчих товарів і 39,8% – на товарооборот продовольчих товарів. У 2016 р. їхня питома вага відповідно становила 58,1% і 41,9%, у 2015 р. – 58,7% і 41,3%.

Із даних рис. 6 та 7 видно, що в структурі як роздрібного, так і оптового товарообороту переважають непродовольчі товари.

Якщо питома вага продовольчих товарів у структурі роздрібного товарообороту протягом досліджуваного періоду коливається у межах від 30% до 60%, то в структурі оптового товарообороту частка продовольчих товарів значно нижча.

Щодо динаміки змін у структурі товарообороту, то однозначно її назвати важко, адже протягом першої половини досліджуваного періоду питома вага продовольчих товарів у структурі роздрібного та оптового товарообороту зростала, але останніми роками зростання цього показника поступилося його зниженню.

Висновки. Відзначимо, що 2016–2017 рр. ознаменувалися для України перманентною нестабільністю політичної ситуації, а також продовженням військових дій на сході країни. Результатом економічної кризи, яка певною мірою охопила всі регіони України, стала дестабілізація роботи місцевих підприємств, адміністративних установ та інфраструктурних об'єктів. Природно, що це позначилося на динаміці розвитку ринку торгівлі.

Усе вищезазначене не могло не позначитися на фінансових результатах торговельних підприємств України. Особливої гостроти проблематика формування прибутку набуває в умовах невизначеності та глобальної фінансово-економічної кризи.

Проблема грамотного й ефективного управління прибутком підприємств є актуальним питанням для економіки України в сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 09.09.2018).
2. Маркіна І.А., Вороніна В.Л. Управління прибутком торговельних підприємств: монографія. Полтава: Астрія, 2018. 167 с.
3. Вороніна В.Л. Основні етапи побудови моделі моніторингу стану системи управління прибутком. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія «Економічні науки». 2013. С. 259–265.
4. Маркіна І. Социально-экономическая сущность внутренней торговли. Экономічний аналіз. 2016. № 23. С. 52–60.
5. Маркіна І., Вороніна В.Л. Стратегическое управление прибылью торгового предприятия с учетом стадии его жизненного цикла. Экономика Крыма. 2013. № 1(42). С. 199–204.
6. Куцик П.О. Діяльність торговельних підприємств у конкурентному середовищі: контроль-аналітичне забезпечення системи управління: монографія. Чернівці: Технодрук, 2015. 370 с.

РАЗВИТИЕ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ: ДИАГНОСТИКА СОСТОЯНИЯ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. В статье проведен анализ социально-экономического развития торговли в Украине. Оценены показатели розничного и оптового товарооборота. Проанализирована динамика региональной структуры товарооборота предприятий Украины. Рассмотрены факторы, влияющие на рост товарооборота. Очерчен ряд современных проблем, оценены возможности и перспективы развития торговых предприятий под влиянием изменений, обусловленных экономическими и политическими факторами в Украине.

Ключевые слова: непродовольственные товары, оптовый товарооборот, продовольственные товары, розничный товарооборот, тенденции развития, торговое предприятие, условия торговли.

DEVELOPMENT OF TRADE IN UKRAINE: DIAGNOSTICS OF THE STATE, TRENDS AND PERSPECTIVES

Summary. The article analyzes the socio-economic development of trade in Ukraine. The indicators of retail and wholesale turnover are estimated. Dynamics of regional structure of goods turnover of Ukrainian enterprises is analyzed. Factors affecting the growth of commodity turnover are considered. A number of current problems are outlined, opportunities and prospects for development of trade enterprises are assessed under the influence of changes caused by economic and political factors in Ukraine.

Key words: non-food products, wholesale trade turnover, food products, retail trade turnover, development trends, trading company, trade conditions.

УДК 658.012

Міщук Є. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування,
публічного управління та адміністрування
Криворізького національного університету*

Mishchuk Ie. V.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Kryvyi Rih National University*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У роботі розглянуто сучасні підходи до визначення сутності економічної безпеки підприємства. Указано на відсутність єдиного погляду серед науковців як на її дефініції, так і на підходи, у межах яких вони об'єднуються у спільні групи. Обґрунтовано застосування складних комбінованих підходів до диференціації термінів економічної безпеки підприємства. Запропоновано здійснювати градування економічної безпеки ресурсів, економічної безпеки виробничих відносин та економічної безпеки економічних інтересів підприємства. Доведено, що сутність економічної безпеки підприємства є трисединою: стан, процес і ресурс (резерв). Показано три триади взаємопов'язаних із нею понять. Запропоновано вдосконалити підходи до забезпечення як безпосередньо економічної безпеки підприємства, так і його економічного стану шляхом взаємозамінюваності певних ресурсів на процеси, і навпаки.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, комбінований підхід, процес, резерв, ресурси підприємства, стан підприємства.

Вступ та постановка проблеми. У кожній сучасній науковій праці з питань економічної безпеки підприємства вказується на відсутність єдиного погляду на її сутність, що породжує різноманітність дефініцій та відповідних пов'язаних із цим трактувань її властивостей, характеристик тощо. Більше того, сучасні визначення економічної безпеки об'єднують у різноманітні підходи, які, своєю чергою, також диференціюються за різними класифікаційними ознаками. Зазначене зумовлює необхідність подальших досліджень щодо поглиблення та уточнення сутності економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-методичних основ визначення сутності економічної безпеки підприємства зробили багато вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: Є.М. Рудніченко [1], С.А. Лебедко [2], Н.Й. Реверчук [3], Т.М. Іванюта [7], А.О. Заїчковський [7], Л.Г. Шемасва [8], Ю.О. Бровкіна [9], О.Ю. Мішин і С.В. Мішина [10] та ін. При цьому слід підкреслити, що таке широке та всебічне дослідження сутності економічної безпеки підприємства, яке має місце в сучасній науковій літературі, призвело до надмірної кількості її дефініцій та відповідних підходів. Зазначене, своєю чергою, не тільки не сприяє побудові єдиної чіткої системи знань, а

й ускладнює розуміння та розвиває конкретизацію сутності економічної безпеки підприємства, що негативно відображається на виборі інструментарію її подальшого дослідження: формування складників, оцінювання та забезпечення на належному рівні.

Метою даної роботи є уточнення сутності економічної безпеки підприємства.

Результати дослідження.

У сучасній науковій літературі достатньо широко висвітлено підходи до групування наявних визначень економічної безпеки підприємства за різними класифікаційними ознаками, тому не вважаємо доцільним наводити в межах даної роботи всю сукупність класифікацій, а тільки найбільш, на нашу думку, усталену та широко розповсюджену у фахових економічних джерелах. Як приклад розглянемо класифікацію Є.М. Рудніченко, складену за результатами узагальнення наявних праць та в межах якої виділяється низка підходів (табл. 1) [1, с. 10–11].

Відзначимо, що залежно від тієї чи іншої класифікаційної ознаки одні й ті ж самі дефініції економічної безпеки підприємства відносяться у різних джерелах до різних підходів (груп). Таким прикладом може слугувати стаття С.А. Лебедко [2], де виокремлено фінансовий підхід до визначення економічної безпеки підприємства

Найбільш розповсюджені підходи до визначення економічної безпеки підприємства [1, с. 10–11]

Назва підходу	Основний зміст підходу
Захисний	Характеризує захищеність підприємства, потенціалу або інтересів від небажаних загроз (внутрішніх чи зовнішніх, активних чи пасивних), у межах даного підходу виділяють два напрями: перший – захищеність від небажаних змін (загроз); другий – захищеність інтересів.
Стійкісний	Характеризує здатність підприємства зберігати такі головні властивості, як стійкість і рівновага.
Еволюційний	Полягає у визнанні чинників зміни навколишнього середовища, є основною рушійною силою розвитку і зміни організації. Встановлюється тісний взаємозв'язок між об'єктом і середовищем, причому об'єкт змінюється з метою виживання в умовах мінливого середовища, а середовище змінюється у зв'язку зі зміною об'єкта.
Процесний	Передбачає акцентування уваги на процесах, що зумовлюють зміну рівня економічної безпеки підприємств.
Ресурсний	Передбачає найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів.
Конкурентний	Передбачає актуалізацію наявності конкурентних переваг.
Гармонізаційний	Передбачає гармонізацію інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища.

і до якого включено визначення, яке, вважаємо, безпосередньо можна віднести до захисного підходу, зокрема: «Система активного захисту від можливих матеріальних, людських і фінансових утрат, у якій наявні чи можливі збитки, менші від установлених норм» [3, с. 21]. Водночас такий погляд, на нашу думку, не суперечить і процесному підходу (на якому детальніше зупинимось нижче).

Наступним акцентом під час визначення сутності економічної безпеки підприємства, на який пропонуємо звернути увагу, є те, що за більш поглибленого аналізу розглянуті підходи у так званому «чистому вигляді» зустрічаються рідше, ніж їх комбінації. Проте в багатьох сучасних наукових роботах, автори яких додержуються взятого ними курсу на доведення заздалегідь сформованої теорії (яка залежить, насамперед, від мети дослідження, поставлених завдань тощо), упускається цей аспект.

Наприклад, у межах зазначеного вище фінансового підходу С.А. Лебедко [2] наводиться таке визначення економічної безпеки підприємства: «Комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси» [4]. На перший погляд, цілком правомірна приналежність цього визначення до стійкісно-захисного підходу. Проте, дослідивши значення слова «захід», яке використовується у даному визначенні у множині й яке трактується як «сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь» [5, с. 381], стає очевидним, що має місце синонімічність зі словом «процес». Одним із визначень останнього є «сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку» [6, с. 343]. У такому разі визначення науковця О.В. Рудницької можна віднести до процесно-стійкісно-захисного підходу. Однак за врахування логіки С.А. Лебедко щодо акцентування уваги на фінансовому складнику, то підхід узагалі перетворюється, на наш погляд, на фінансово-процесно-стійкісно-захисний.

Зупинимось також на синергетичному підході до визначення економічної безпеки підприємства, який, згідно з твердженням С.А. Лебедко, визначає, що ефект синергії досягається завдяки формуванню стану захищеності бізнес-процесів від впливу загроз [2]. Таке формулювання вказує, на нашу думку, на синергетично-захисно-процесний підхід. Проте більш детальний аналіз віднесених до цього підходу визначень не дає змоги зробити цей висновок єдиним і однозначним. Так, визначення економічної безпеки підприємства авторів Т.М. Іванюти та А.О. Заїчковського як «система створення механізму мобілізації й найбільш оптимального управління корпоративними ресурсами підприємства з

метою найбільш ефективного їх використання і забезпечення стійкого функціонування, його активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу» [7, с. 9] цілком може бути віднесене до синергетично-ресурсно-стійкісно-процесного підходу. Друге визначення в підході, що розглядається, належить Л.Г. Шемаєвій, яка трактує економічну безпеку як «забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей зовнішнього середовища із застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища» [8, с. 12]. У цьому разі можна виокремити гармонізаційно-ресурсно-процесний підхід.

Отже, розглянуті нами визначення економічної безпеки хоча й відносяться до різних підходів, усе ж такі передбачають здійснення певних процесів.

Таким чином, урахувавши етимологію слова «процес», а також спираючись на проведений аналіз наявних визначень економічної безпеки підприємства, вважаємо, що він є одним із боків її сутності. Підтвердження зробленого висновку знаходимо в роботі Ю.О. Бровкіної, яка пропонує економічну безпеку розглядати як процес, що протікає постійно та безперервно [9, с. 126]. При цьому звертаємо увагу також і на те, що, як відзначила науковець, «ототожнення понять «економічна безпека» та «забезпечення економічної безпеки» не є коректним» [9, с. 126].

Цікавим є визначення науковців О.Ю. Мішина та С.В. Мішиної, згідно з яким «економічна безпека – це стан захищеності бізнес-процесів та їх ресурсного забезпечення, що сприяє уникненню або попередженню внутрішніх і зовнішніх загроз і дає змогу забезпечити стабільне функціонування та розширене відтворення з мінімальними втратами для підприємства» [10, с. 89].

На основі проведеного теоретичного дослідження ми пропонуємо розрізнити триаду понять, відокремлюючи їх одне від одного:

- 1) економічну безпеку як процес за своєю сутністю;
- 2) економічну безпеку бізнес-процесів;
- 3) процес забезпечення економічної безпеки підприємства, який є частиною загальних бізнес-процесів, що мають місце у процесі функціонування підприємства.

Окремим великим напрямом у безпекології є визначення сутності економічної безпеки підприємства як стану. Однак на предмет такого стану серед науковців також немає єдиного погляду. У дефініціях економічної безпеки підприємства використовуються поняття «стан використання ресурсів», «стан виробничих відносин», «стан захищеності інтересів», «стан захищеності бізнес-процесів та їх ресурсного забезпечення» або ж

«стан самого підприємства». Зауважимо, що, аналізуючи в якості об'єкта дослідження підприємство, найбільш доцільно розглядати безпосередньо безпеку його самого. При цьому як її складники, відповідно до цілей та завдань аналізу, можна розрізнити економічну безпеку ресурсів, економічну безпеку виробничих відносин і економічну безпеку економічних інтересів підприємства. Кожна із зазначених груп безпеки деталізується за окремими, нижчими шаблями безпеки. Так, економічна безпека ресурсів складається з економічної безпеки традиційних і нетрадиційних ресурсів. Як приклад першої групи можна навести економічну безпеку матеріальних і нематеріальних ресурсів тощо. Далі ми здійснюємо градацію цієї групи на групи економічної безпеки ще нижчого шабля і т. д. Аналогічне стосується й економічної безпеки виробничих відносин та економічних інтересів, які знаходяться на наступному після економічної безпеки підприємства шаблі, а нижче них знаходяться відповідні їм складники: економічна безпека організаційних і безпека соціальних відносин тощо та відповідно безпека майнових і безпека немайнових інтересів і т. д.

Розглядаючи поняття «ресурси», погоджуємося з науковцями О.І. Вівчар та Н.В. Гаїда, які назвали їх одним із чинників внутрішніх резервів економічного розвитку підприємства за умови їх ефективного використання [11, с. 52].

Дійсно, у наукових працях із безпекології вказується на необхідність використання резервів, наприклад:

– Н.О. Рибникова характеризує економічну безпеку як здатність виживати в істотно змінних умовах зовнішнього середовища через резервування ресурсів для долання цієї змінюваності [12, с. 294–300];

– професор В.М. Ячменьова стверджує, що загрози та безвихідні обставини необхідно усунути за наявності резервів ресурсів або навчитися з ними співіснувати, якщо це можна цюмо запобігти [13, с. 313];

– Т.О. Муренко визначила напрями виявлення резервів стійкого розвитку як джерела економічної безпеки підприємств залізничного транспорту [14, с. 78–83];

– С.В. Лабунська метою управління системою економічної безпеки підприємства називає спрямування внутрішніх резервів саморозвитку та самоорганізації системи у напрями, що відповідає загальній стратегії підприємства [15, с. 284, 287].

Як вірно відзначив О.О. Коновалов, якщо підприємство економічно безпечно, то воно має перевагу перед

іншими підприємствами того ж профілю в залученні інвестицій, в отриманні кредитів, у виборі постачальників і в підборі кваліфікованих кадрів [16, с. 176]. Така перевага характеризує економічну безпеку, з одного боку, як специфічний вид ресурсів підприємства, а з іншого – як резерв його розвитку. Крім того, як підтвердження цього висновку можна привести слова А.А. Коновалова, який зауважив, що чим вище безпека підприємства, тим більше воно є незалежним від неочікуваної зміни ринкової кон'юнктури та, відповідно, тим менше ризик опинитися на межі банкрутства [16, с. 176].

Отже, пропонуємо другу триаду понять, які є взаємозалежними:

1) економічна безпека як ресурс підприємства та резерв його розвитку за своєю сутністю;

2) ресурси підприємства, необхідні для підтримання економічної безпеки на заданому рівні;

3) загальне ресурсне забезпечення функціонування підприємства.

Повертаючись до терміна «економічна безпека підприємства», який трактується як стан підприємства, зупинимось на окремих дефініціях (табл. 2).

Разом із цим у науковому термінологічному обігу використовується поняття «безпечний економічний стан». Наприклад, згідно з методикою дослідників Н.С. Гужини та А.А. Охименко, економічний стан підприємства вважається безпечним, якщо виконуватимуться такі вимоги: підприємство покриватиме власними засобами не менше 50% економічних ресурсів, які необхідні для здійснення нормальної господарської діяльності, а також дотримується економічної, кредитної та розрахункової дисципліни, тобто є платоспроможним [22, с. 130–135].

Отже, на основі узагальнення думок науковців, пропонуємо розглядати окремо третю триаду понять:

1) економічна безпека підприємства як відповідний стан підприємства за своєю сутністю;

2) безпека економічного стану підприємства;

3) економічний стан підприємства.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження наявних підходів до визначення економічної безпеки підприємства дало змогу поглибити та конкретизувати її сутність. Обґрунтовано, що економічна безпека підприємства одночасно є станом, процесом та ресурсом (резервом) підприємства. Окремо виділено безпеку економічного стану, безпеку бізнес-процесів та безпеку ресурсів підприємства. Водночас для забезпечення економічної безпеки

Таблиця 2

Дефініції економічної безпеки підприємства як стану підприємства [16–21]

Автор, джерело	Визначення терміна «економічна безпека підприємства»
	Економічна безпека як стан підприємства
Б.М. Андрушків [17, с. 23]	Економічний стан підприємства, сталий до внутрішніх і зовнішніх змін фінансово-господарської діяльності, не пов'язаний із форс-мажорними обставинами
Л.І. Донець, Н.В. Вашенко [18, с. 19–20]	Стан господарського суб'єкта, за якого він, за найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, домагається запобігання ослабленню захисту від наявних небезпек і загроз чи інших непередбачених обставин і забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкурентного середовища
М.М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников [19, с. 6]	Стан функціонуючого підприємства, за якого потенційні економічні загрози урівноважені адекватною системою заходів протидії (діючою на підприємстві системою економічної безпеки)
А.А. Коновалов [16, с. 176]	Стан підприємства, що свідчить про стабільне перевищення доходів над витратами, вільне маневрування грошовими коштами підприємства й ефективне їх використання, безперебійний процес виробництва і реалізації продукції
В.В. Кузьменко [20, с. 11]	Стан економіки, що забезпечує здатність системи протидіяти негативному впливу зовнішнього середовища
Р.М. Федоренко [21, с. 224]	Сукупний динамічний стан підприємства, який дає змогу формувати та здійснювати власну стратегію розвитку

загалом та її складників зокрема є інші, спеціальні види ресурсів і процесів підприємства. У своїй сукупності з урахуванням загальної величини ресурсів підприємства та поряд з усіма його бізнес-процесами вони разом забезпечують відповідний економічний стан підприємства.

При цьому звертаємо увагу на те, що не завжди для забезпечення економічної безпеки підприємства зокрема (та певного рівня економічного стану підприємства вза-

галі) здійснюється класичне (загальноприйняте) поєднання ресурсів і процесів. В окремих випадках використання певних видів ресурсів може замінити або нівелювати необхідність процесів, застосування яких зазвичай здійснюється. І навпаки, нестачу окремих ресурсів для забезпечення економічної безпеки (та певного рівня економічного стану підприємства) можна замінити певними бізнес-процесами.

Список використаних джерел:

1. Рудніченко Є.М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства: монографія. Луганськ: Промдрук, 2014. 389 с.
2. Лебедко С.А. Систематизація теоретичних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства». Ефективна економіка. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4512>.
3. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.
4. Рудницька О.В. Антикризисні заходи національних господарств та виклики для економіки України в посткризовий період. Економічний вісник університету. 2011. Вип. 17/1. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Rudnitskaia.pdf.
5. Словник української мови: в 11 томах. К., 1972. Т. 3. С. 381.
6. Словник української мови: в 11 томах. К., 1977. Т. 8. С. 343.
7. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
8. Шемаєва Л.Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 21.04.02; Університет економіки та права «Крок». Київ, 2010. 40 с.
9. Бровкіна Ю.О. Підходи до вивчення поняття економічної безпеки підприємства. Економіка: реалії часу. 2015. № 1(17). С. 122–128.
10. Мішин О.Ю., Мішина С.В. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. № 38. С. 86–92.
11. Вівчар О.І., Гайда Н.В. Концептуальні засади економічного управління ресурсами на підприємствах: безпекознавчий вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 19. Ч. 1. С. 51–55.
12. Рибнікова Н.О. Діагностика стану економічної безпеки підприємства за методом кореляційної адаптометрії: показники та об'єкти оцінки. Науковий вісник ЛНТУ України. 2011. Вип. 21.6. С. 294–300.
13. Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: монографія. Сімферополь: Доля, 2007. 523 с.
14. Муренко Т.О. Економічна безпека залізничних підприємств в сучасних умовах. Вісник соціально-економічних досліджень; за ред. М.І. Зверькова (гол. ред.) та ін. 2015. Вип. 1. № 56. С. 78–83.
15. Лабунська С.В. Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності. Проблеми економіки. 2014. № 4. С. 282–289.
16. Коновалов А.А. Повышение конкурентоспособности, как фактор укрепления экономической безопасности предприятия. Ростовский научный журнал. 2017. Март. № 3. С. 175–182.
17. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / за наук. ред. Б.М. Андрушківа. Тернопіль: Терно-граф, 2008. 424 с.
18. Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
19. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф. Основи економічної безпеки: навч. посіб. Київ: КНТ, 2009. 337 с.
20. Кузьменко В.В. Экономическая безопасность: исторический подход к определению сущности. «Белые пятна» российской и мировой истории. 2016. № 3. С. 9–17.
21. Федоренко Р.М. Система управління ресурсами як основа забезпечення економічної безпеки. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: збірник матеріалів науково-практичної конференції (Київ, 16–17 травня 2001 р.); редкол.: І.І. Тимошенко (гол.) та ін. Київ: Європ. ун-т, 2003. С. 224–229.
22. Гужвина Н.С., Охрименко А.А. Анализ финансового состояния как экономическая категория. Актуальные вопросы экономических наук. Новосибирск: ООО «Центр развития научного сотрудничества». 2011. № 22. С. 130–135.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В работе рассмотрены современные подходы к определению сущности экономической безопасности предприятия. Указано на отсутствие единого взгляда среди ученых как на ее дефиниции, так и на подходы, в рамках которых они объединяются в общие группы. Обосновано применение сложных комбинированных подходов к дифференциации определений экономической безопасности предприятия. Предложено осуществлять градирование экономической безопасности ресурсов, экономической безопасности производственных отношений и экономической безопасности экономических интересов предприятия. Доказано, что сущность экономической безопасности предприятия является триединой: состояние, процесс и ресурс (резерв). Показаны три триады взаимосвязанных с ней понятий. Предложено усовершенствовать подходы к обеспечению как непосредственно экономической безопасности предприятия, так и его экономического состояния путем взаимозаменяемости определенных ресурсов на процессы, и наоборот.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, комбинированный подход, процесс, резерв, ресурсы предприятия, состояние предприятия.

MODERN APPROACHES TO THE DETERMINATION OF THE ESSENCE OF ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISES

Summary. In work the modern approaches to definition of essence of economic safety of the enterprise are considered. It is pointed out that there is no unified view among scientists both on its definition and on the approaches within which they unite in common groups. The application of complex combined approaches to the differentiation of definitions of economic security of an enterprise is substantiated. It is proposed to carry out the grading of economic safety of resources, economic security of production relations and economic security of the economic interests of the enterprise. It is proved that the essence of economic security of an enterprise is threefold: state, process and resource (reserve). Three triads of interrelated concepts are shown. It is proposed to improve approaches to ensuring both the immediate economic security of an enterprise and its economic state by interchangeability of certain resources to processes, and vice versa.

Key words: economic security of the enterprise, combined approach, process, reserve, enterprise resources, state of the enterprise.

УДК 368.1

М'ячин В. Г.

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки промисловості
та організації виробництва*

Українського державного хіміко-технологічного університету

Яворська О. Б.

*старший викладач кафедри економіки промисловості
та організації виробництва*

Українського державного хіміко-технологічного університету

Miachyn V. H.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecture at Department of Industrial Economics
and Ukrainian State University of Chemical Technology*

Yavors'ka O. B.

*Senior Lecture at Department of Industrial Economics
and Ukrainian State University of Chemical Technology*

СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ

Анотація. Показано та обґрунтовано необхідність використання сучасних методів Data Mining для моделювання різноманітних аспектів функціонування страхового ринку в умовах посилення конкуренції та збільшення ризиків, зумовлених світовою фінансовою кризою. Наведено короткий огляд класичних моделей оцінки платоспроможності страхових компаній, указано на основні недоліки класичних моделей та проаналізовано еволюцію класичних моделей у бік їх удосконалення шляхом використання таких сучасних інструментів моделювання, як нейронні мережі, когнітивні карти, імітаційне моделювання, нечітка логіка та ін. Зокрема, узагальнено досвід використання нейронних мереж, а саме, карт Кохонена, що самоорганізуються, під час визначення фінансової стійкості страхових компаній.

Ключові слова: страхування, актуарні розрахунки, математичне моделювання, методи Data Mining, нейромережевий підхід, карти Кохонена, що самоорганізуються.

Вступ та постановка проблеми. Страхування, яке є галуззю економіки, своїм виникненням зобов'язано багатьом галузям діяльності людини, які пов'язані з ризиком імовірних подій. Страхування зменшує ризик шляхом передачі його спеціалізованим страховим компаніям, які приймають на себе за певну плату випадкові ризики втрат із незалежних джерел, знижують їх небезпеку шляхом об'єднання. Основною перевагою класичних моделей процесу страхування є їх відносна простота, яка дає змогу розрахувати в явному вигляді такі характеристики, як імовірність розорення та виживання страхової компанії. В останній час з'явилися сучасні інструменти аналізу страхового ринку, які базуються на концепціях *Big Data* та *Data Mining*, тому важливим і актуальним є аналіз

основних сучасних методів та моделей, які дають змогу дослідникам страхового ринку та топ-менеджменту страхових компаній отримувати достовірну інформацію та приймати адекватні рішення щодо їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні спроби оцінки ступеня формування страхового ринку та поведінки страхових фірм здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені.

Основи актуарної математики були закладені ще у роботах Ф. Лундберга (1902 р.) [1] та Ф. Крамера (1928 р.) [2]. Даними авторами була запропонована та досліджена класична модель процесу страхування, яка ґрунтується на таких припущеннях: по-перше, процес надходження страхових премій до страхової компанії є детермінова-

ним, тобто за час t приріст капіталу дорівнює ct , де c – кількість коштів, що надійшли до компанії за одиницю часу; по-друге, страхові виплати незалежні та однаково розподілені випадкові величини; по-третє, моменти страхових виплат утворюють пуассонівський потік. Дослідженнями в межах класичної моделі займалися у різні періоди Е. Штрауб, Д. Кокс, В. Сміт, Г.Е. Вилмонт, Дж. Гранделл, Г. Гербер, В.Е. Бенінг, П. Ембрехтс, К. Клоупенберт, В. Калашников, Д. Константинович.

В останній час з'явилися роботи, де розглядаються більш складні моделі, що узагальнюють класичну модель. Відмінною рисою цих робіт є те, що процес отримання страхових премій до страхової компанії є також випадковим процесом. У моделі К.І. Лівшиця знаходиться ймовірність розорення та умовний час до розорення для випадку, коли страхові премії, що надходять до страхової компанії, утворюють пуассонівський процес. У роботах М.А. Маталіцького та Т.В. Романюк страхова компанія розглядається як деяка система масового обслуговування. У роботах К.І. Лівшиця та Л.Ю. Сухотіної розглянуто характеристики страхової компанії за малого навантаження страхової премії для пуассонівської моделі та модель страхової компанії з урахуванням сезонних змін. У роботах В.Є. Бенінга та В.Ю. Корольова досліджується випадок, коли моменти страхових виплат утворюють процес Д. Кокса. Неоднорідний потік страхових виплат розглядається в роботах О.П. Виноградова [3].

Мінімізації ймовірності розорення шляхом вибору інвестиційної стратегії присвячено роботи Т.А. Белкіної, А.Г. Фролової, С.В. Чекаліної, А.В. Бойкова, А.В. Мельникова, в яких передбачається можливість як безризикових, так і ризикових інвестицій.

Метою статті є дослідження еволюції класичних методів та моделей під час моделювання багатьох аспектів функціонування страхового ринку в цілому та діяльності окремих страхових компаній на ньому, а також узагальнення використання досвіду застосування сучасних моделей, в основі яких є нейромережевий підхід, метод когнітивних карт, нечітка логіка та ін.

Результати дослідження.

Сучасний підходи до оцінки функціонування страхового ринку виникли з неспроможності класичних моделей страхування адекватно моделювати страховий ринок в умовах економічної кризи та появи нових страхових інструментів.

На жаль, у процесі дослідження реальних економічних процесів не завжди є можливість отримати строгі аналітичні результати, тому достатньо часто застосовуються різноманітні наближені методи.

Для оцінки галузі їх застосовності або коли аналітичні результати неможливо отримати, використовуються методи імітаційного моделювання. Одними з найбільш поширених методів імітаційного моделювання для дослідження страхового ринку є метод Монте-Карло та метод дискретно-подієвого моделювання, викладений у роботі А.М. Лоу та В.Д. Кельтона [4].

Ю.І. Ведмедь [5] пропонує використовувати метод імітаційного моделювання для аналізу основних індикаторів розвитку страхового ринку. Для аналізу можливих значень густини страхування та проникнення страхування даних автор використовує метод Монте-Карло. У методі Монте-Карло для отримання розкидів значень прогнозованих показників проводиться N дослідів для значень змінних. Отриманий набір значень прогнозного показника $fn(n = 1, \dots, N)$ використовується для розрахунку середнього значення M , яке визначається за формулою:

$$M = 1/N \sum_{i=1}^N fn. \quad (1)$$

Невизначеність (або коефіцієнт варіації E) розраховується за формулою:

$$E = 1/M \sqrt{\sum_{i=1}^N (fn - M)^2 / N}. \quad (2)$$

Початкова стадія процесу імітаційного моделювання є стадією створення прогнозу моделі. Така модель визначає математичне відношення між числовими змінними, які належать до прогнозу вибраного фінансового показника. Автором [1] як базову модель для аналізу рівня розвитку страхового ринку використані моделі розрахунку основних індикаторів, а саме: проникнення страхування (страхові премії/валовий внутрішній продукт) та густина страхування (страхові премії/чисельність населення).

Різноманіття та відносна складність процесів, що протікають у сфері страхування, призводять до того, що всі вони так чи інакше здійснюють свій вплив на об'єкти, що моделюються, і ще більш ускладнюють їх. Це потребує відповідного математичного апарату та накладає обмеження на кваліфікацію фахівців, що займаються моделюванням.

Традиційні підходи, що засновані на апараті математичної статистики, актуарної математики або імітаційному моделюванні, не дають змоги будувати адекватні моделі складних об'єктів в умовах обмеженості часових, обчислюваних та матеріальних ресурсів. В останній час у процесі вирішення багатьох практичних задач у галузі страхування спостерігається підвищення наукового та практичного інтересу до методів та моделей штучного інтелекту із застосуванням технологій інтелектуального аналізу даних.

Теорії нечітких множин та штучних нейронних мереж як одні з напрямів штучного інтелекту дають змогу будувати моделі наближених міркувань людини в умовах невизначеності на основі нечітких міркувань та правил логічного висновку. Нейро-нечіткі моделі описують складні об'єкти на природній мові за допомогою лінгвістичних змінних, а логічні правила, що зумовлюють логічний висновок, зрозумілі для користувача. Наведені переваги зумовили широке застосування методів нечіткої логіки та нейронних мереж до вирішення завдань діагностики, управління, підтримки прийняття рішень, в експертних системах у багатьох галузях економічної діяльності, зокрема у страховій справі.

У роботі [6] В.В. Виговською та ін. проведено теоретичне дослідження наявних підходів до визначення рівня безпеки страхового ринку, запропоновано прикладний інструментарій оцінки чинників впливу на безпеку страхового ринку, цілеорієнтованого на ідентифікацію джерел загроз та визначення перспектив подальшого розвитку, розкрито логіку реалізації когнітивного підходу до моделювання безпеки страхового ринку. За результатами когнітивного моделювання було обґрунтовано концепти забезпечення безпеки страхового ринку, а також причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Використання одного з різновидів нейронних мереж, а саме карт Кохонена, що самоорганізуються, пропонується авторами роботи [7] під час страхування нещасних випадків у разі автомобільних аварій та дослідження відповідних випадків шахрайства (1998 р.). Кластеризація нещасних випадків дала змогу з ймовірністю у 64% визначити випадки шахрайства на підставі 65 показників.

Американський дослідник Lijia Guo досліджує застосування методів *Data Mining* у страховій справі, зокрема

у страхуванні нещасних випадків (2001 р.) [8]. У цій роботі досліджується зв'язок між концепціями *Big Data* та *Data Mining* стосовно галузі страхування. У статті представлено два важливих підходи в межах концепції *Data Mining*, а саме підхід до кластеризації даних за допомогою нейронних мереж та підхід, відомий як аналіз за допомогою дерева рішень.

Автори роботи [9] запропонували використання нейронної мережі з алгоритмом зворотного розповсюдження помилки для моделі прийняття рішень під час страхування життя, щорічної ренти, здоров'я, аварій та інноваційно-орієнтованого страхування. У даній роботі показано, що використання нейронних мереж порівняно зі статистичними методами дає змогу страховим компаніям проводити більш ефективну та гнучку страхову політику і залучати, як наслідок, більшу кількість клієнтів.

Використання нейронних мереж для оцінки ризиків та оптимізації страхового покриття для інноваційних підприємств досліджується у роботі Ryszard Pukała (2016 р.) [10]. У цій роботі проведено групування потенціальних загроз функціонуванню інноваційних підприємств за допомогою карт Кохонена, що самоорганізуються. За твердженням автора, групування та ієрархізація ризиків (автор нарахував 51 вид ризиків) дають змогу своєчасно їх купірувати.

Дослідження українського ринку страхування багатьма вітчизняними авторами дає змогу скласти загальні тенденції щодо тенденцій його розвитку. Даний ринок залишається, як указують автори робіт [11; 12], найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків.

Основною тенденцією ринку страхових послуг є суттєве зменшення кількості страхових компаній. Так, за даними О.В. Золотарьової [11], за 2016 р. кількість страхових компаній в Україні зменшилася на 51 од. порівняно з попереднім 2015 р. На 159 страхових компаній стало менше в 2016 р. порівняно з максимальним показником кількості страховиків у 2008 р.

Зниження кількості страхових компаній ставить питання перед дослідниками щодо визначення стійкості страхових компаній на ринку страхових послуг. Однією зі спроб визначення даного показника є оприлюднення щорічного рейтингу надійності страхових компаній журналом *Forbes*. Цей рейтинг визначено за такими показниками страхових компаній, як боргове навантаження, ліквідність, рівень виплат, приріст премій, приріст капіталу, входження до міжнародних фінансових груп, рівень пере-страхування, коефіцієнт фінансової стійкості. На жаль, цей рейтинг включає лише 29 українських страхових компаній, тоді як, наприклад, на кінець 2015 р. кількість страхових компаній становила 312.

На нашу думку, для визначення рейтингу страхових компаній доцільним є додаткове проведення кластеризації страхових компаній України за показниками, що характеризують їхню фінансову стійкість.

Існують дослідження, де проведена кластеризація страхових компаній за показниками, що характеризують їхній фінансовий стан. У роботі [13] автори Е.А. Константинова та О.Ю. Трезорова для класифікації російських страхових організацій за рівнем фінансової стійкості використали метод кластерного аналізу, відомий як метод *k*-середніх. Як показники, що характеризують фінансову стійкість, автори використовували коефіцієнт виплат, поточний статутний капітал страхової компанії, кількість видів страхової діяльності, на які має ліцензію страхова компанія, страхові резерви страхової компанії, надходження страхових премій за рік та відсоток відмов на рік.

А.С. Силаєва [14] пропонує кластеризацію страхових компаній за показниками суми страхових зборів та суми страхових виплат. Як методи кластеризації в роботі пропонуються метод Уорда, метод дальнього сусіда та метод *k*-середніх. За дослідженнями автора, результати кластеризації майже однакові за різними методами кластеризації.

Автори роботи [15] пропонують кластеризацію регіонального ринку страхової компанії за допомогою таких показників, як:

- загальний рівень виплат за угодами страхування;
- загальна кількість укладених договорів;
- середня вартість полісу.

На жаль, метод кластеризації в даній роботі не вказаний.

Як бачимо, для кластеризації страхових компаній залучаються різноманітні показники, їх кількість може коливатися від двох до майже десяти. Для дослідження також використовуються різні методи, але метод карт Кохонена, що самоорганізуються, у відомих нам джерелах не залучався.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можливо зробити висновок, що методи та моделі під час дослідження різних аспектів страхового ринку пройшли суттєвий еволюційний шлях протягом майже сторіччя.

Сучасні методи моделювання страхового ринку включають такі методи, як імітаційне моделювання, нечітка логіка, нейронні мережі, когнітивні карти. Їх поява значною мірою сприяли бурхливий розвиток комп'ютерної техніки та доступ до великих масивів даних.

Подальші наукові розвідки авторів будуть спрямовані на застосування інструментів нейромережевого підходу, зокрема, карт Кохонена, що самоорганізуються, до визначення фінансової стійкості страхових компаній на страховому ринку України.

Список використаних джерел:

1. Змеев О.А. Исследование математических моделей процессов страхования при нестационарных потоках страховых рисков: дис. ... докт. физ.-матем. наук.: 05.13.18 «Математическое моделирование, численные методы и комплексы программ». Томск, 2005. 287 с.
2. Cramer H. On the Mathematical Theory of Risk. Skandia Jubilee Volume, Stockholm Centraltryckeriet, 1930. Collective works, ed. by A. Martin Lof. Berlin: SpringerVerlag, 1994. Vol. 1. P. 601–678.
3. Математические модели страхования / Е.В. Глухова, О.А. Змеев, Е.И. Лившиц. Томск: Том. ун-т., 2004. 178 с.
4. Лоу А.М., Кельтон В.Д. Имитационное моделирование; пер. с англ. под ред. В.Н. Томашевского; 3-е изд. СПб.: Питер, 2004. 846 с.
5. Ведмедь И.Ю. Анализ основных индикаторов развития страхового рынка Свердловской области в 2010 году с использованием методов имитационного моделирования. Экономика региона. 2010. № 2. С. 207–212.
6. Vyhovska V.V., Marhasova V.G., Klymenko T.V. The simulation modeling of the safety level of the insurance market in Ukraine. Scientific bulletin of Polissia. 2016. № 3(7). P. 224–234.
7. Using Kohonen's Self-Organizing Feature Map to Uncover Automobile Bodily Injury Claims Fraud / Patrick L. Brockett, Xiaohua Xia, Richard A. Derrig. The Journal of Risk and Insurance. 1998. Vol. 65. № 2. P. 245–274.

8. Guo Lijia. Applying Data Mining Techniques in Property/Casualty Insurance. University of Central Florida. 2001. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Applying-Data-Mining-Techniques-in-Property---Guo-A.S./a20fe61da7609f924970357632bb02ffb24e44fe>.
9. Determination of Insurance Policy Using Neural Networks and Simplified Models with Factor Analysis Technique / Yu-Ju Lin, Chin-Sheng Huang, Che-Chern Lin. Wseas Transactions On Information Science&Applications. 2008. Issue 10. Volume 5. P. 1415–1325.
10. Pukała Ryszard. Use of neural networks in risk assessment and optimization of insurance cover in innovative enterprises. Economics and Management. 2016. Issue 3. Volume 8. P. 43–56.
11. Золотарьова О.В. Ключові тенденції та пріоритети розвитку ринку страхових послуг в Україні. Вісник Мукачівського державного університету. 2017. № 11. С. 413–420.
12. Романовська Ю.А. Аналіз страхового ринку України. Вісник Мукачівського державного університету. 2016. № 7. С. 830–837.
13. Константинова Е.А., Трезорова О.Ю. Использование кластерного анализа для классификации страховых организаций по уровню финансовой устойчивости. Вестник Института экономики и управления НОБГУ. 2017. № 1 (23).
14. Силаева А.С. Кластерный анализ российских страховых организаций. Банковское и страховое дело. С. 145–150.
15. Бакуменко Л.П., Сарычева Т.В. Кластеризация регионального рынка. Региональная экономика: теория и практика. 2009. № 42 (135). С. 92–97.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА

Аннотация. Показана и обоснована необходимость использования современных методов Data Mining для моделирования различных аспектов функционирования страхового рынка в условиях усиления конкуренции и увеличения рисков, обусловленных мировым финансовым кризисом. В работе приведен краткий обзор классических моделей оценки платежеспособности страховых компаний, указаны основные недостатки классических моделей и проанализирована эволюция классических моделей в сторону их совершенствования путем использования таких современных инструментов моделирования, как нейронные сети, когнитивные карты, имитационное моделирование, нечеткая логика и др. Обобщен опыт использования нейронных сетей, в частности, самоорганизующихся карт Кохонена, для кластеризации страхового рынка.

Ключевые слова: страхование, актуарные расчёты, математическое моделирование, методы Data Mining, нейросетевой подход, самоорганизующиеся карты Кохонена.

MODERN METHODS AND MODELS OF FUNCTIONING INSURANCE MARKET

Summary. The necessity of using modern Data Mining methods for modeling various functioning of the insurance market in conditions of increasing competition and increasing risks caused by the global financial crisis is shown and justified. The paper provides a brief overview of the classical models for assessing the solvency of insurance companies, and points out the main drawbacks of the classical models. Analyzed the evolution of classical models in the direction of their improvement by using such modern modeling tools as neural networks, cognitive maps, simulation modeling, fuzzy logic, etc. The experience of using neural networks, in particular, Kohonen self-organizing cards, for clustering the insurance market is summarized.

Key words: insurance, actuarial calculations, mathematical modeling, Data Mining methods, neural network approach, Kohonen self-organizing maps.

УДК. 657.1.011.56

Назарова І. Я.

*кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри обліку у виробничій сфері
Тернопільського національного економічного університету*

Nazarova I.Ya.

*PhD in economics, Associate professor,
Associate Professor of the Department of Accounting in Production
Ternopil National Economic University*

ЕТАПИ ТА АЛГОРИТМ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОБЛІКУ

Анотація. Розглянуто питання впровадження інформаційних систем та інформаційних технологій в обліку. Визначено переваги автоматизованого документування та обліку господарських процесів. Установлено основні етапи автоматизації обліку на підприємстві. Розроблено алгоритм упровадження інформаційних технологій в обліку. Дано оцінку сучасному програмному забезпеченню та способам його запровадження в систему обліку.

Ключові слова: автоматизація, облік, інформація, інформаційні технології, інформаційні системи.

Вступ та постановка проблеми. Основою системи бухгалтерського обліку є отримання інформації для одержання від неї максимальної користі для підприємства і зацікавлених осіб. Для обміну значними інформаційними потоками потрібно з числа одержаної та проаналізованої інформації вибирати саме ту, що конкретизуватиме подію, факт, ситуацію з урахуванням потреб конкретних користувачів. Одержана інформація систематизується у формі повідомлення, яке включає встановлену інформацію, адресовану конкретному суб'єкту взаємовідносин. Інформація має надаватися своєчасно, дозовано та цілеспрямовано, що дасть змогу якісно вивчити одержані дані та сконцентруватися на аналізі альтернативних стратегічних рішень.

Зважаючи на вищенаведені факти, виникає потреба у швидкій обробці великих масивів різномірної інформації. Така можливість надається за поєднання обліку та інформаційних технологій із використанням сучасної комп'ютерної техніки. Необхідність такого поєднання підтверджується її ефективністю впровадження бухгалтерських програмних продуктів, що досягається як за рахунок прямого ефекту, а саме скорочення трудових затрат на здійснення обліку як функції управління, так і непрямого ефекту, тобто на основі економічних результатів реалізації рішень, ухвалених на основі облікової інформації.

Використання інформаційних технологій у бухгалтерському обліку, з одного боку, підвищує продуктивність роботи облікових працівників, а з іншого – поліпшує якість облікової інформації. Разом із тим у сучасних реаліях за великої наявності програмних продуктів та способів автоматизації на ринку виникає проблема вибору напрямів упровадження інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення питань упровадження інформаційних технологій в обліку зробили такі вітчизняні вчені: С.В. Івахненко [1], Ю.А. Кузьмінський [2], В.В. Муравський [3], Л.О. Терещенко, І.І. Матієнко-Зубенко [4] та ін. Серед зарубіжних учених можна виділити Н.В. Водопалова, Е.К. Гільде, О.М. Островського, Я.В. Соколова, Г.В. Федорову [5] та ін. Разом із тим більшість науковців розглядала питання автоматизації загалом і незначна увага приділялася саме процесу впровадження інформаційних технологій у конкретних умовах і на окремому підприємстві.

Метою даної роботи є розкриття порядку автоматизації облікових процесів та розроблення алгоритму впровадження сучасних інформаційних систем і технологій на конкретному підприємстві.

Результати дослідження.

Сам процес автоматизації облікових робіт не є складним. Проте для того, щоб упровадження інформаційних систем призвело до ефективного їх використання, необхідно врахувати низку важливих чинників, зокрема вид діяльності та розмір підприємства, чисельність та кваліфікованість персоналу, можливість встановлення та обслуговування програмного забезпечення тощо. Зважаючи на важливість урахування вищенаведених аспектів, нами розроблено спеціальний алгоритм проведення автоматизованої обробки облікової інформації на підприємстві. Відповідно до такого алгоритму, автоматизацію необхідно здійснювати за такими етапами:

1. Визначення мети автоматизації.

Найперше необхідно окреслити мету і завдання, які є для підприємства найбільш важливими, адже саме вони впливають на вибір як оптимального програмного забезпечення, так і самого способу автоматизації. Серед основних цілей, які можуть переслідуватися під час автоматизації обліку, варто виділити такі:

- *Впровадження електронного документообігу та документообігу.* Перехід на формування облікової інформації в електронній формі часто здійснюється для зменшення трудомісткості виконання облікових процедур та зосередження уваги на роботі зі змістом облікової інформації. Електронне документування нині рівноцінне паперовому, можливими є взаємозаміна та взаємодоповнення таких документів. Окрім того, електронний документ має низку інших переваг перед паперовим. За його допомогою можуть вирішуватися, щонайменше, три проблеми документування бухгалтерських операцій: скорочення витрат часу та грошей на оформлення документів; надійне зберігання і зручний пошук документів; зменшення кількості виїзних перевірок контролюючих органів за рахунок камеральних перевірок електронної документації.

Не менш важливим є запровадження в сучасних умовах електронного документообігу. Якщо раніше збір та реєстрація первинної інформації відбувалися на комп'ютерній техніці, установленій безпосередньо на робочих столах облікових працівників, то в умовах повністю автоматизованого первинного обліку такої збір первинної інформації можливий без участі людини – за допомогою годинників, технологічних датчиків, радіочастотної ідентифікації товарів, електронних систем «клієнт – банк», розрахунково-касових терміналів, смарт-карток, електронних зважувальних пристроїв, лічильників тощо. Таким чином, збір даних може відбуватися за допомогою сучасних технологічних пристроїв, які до того ж можуть знаходитися на значній відстані від місця подальшої комп'ютерної обробки інформації.

- *Паралельне ведення обліку за декількома стандартами.* Нерідко впровадження інформаційних систем в обліку зумовлене необхідністю використання на підприємстві декількох облікових систем. Перевага автоматизації у цьому разі полягає і одночасному веденні кількох видів обліку із централізованою (одноразовою) реєстрацією облікової інформації, що усуває необхідність повторного введення інформації та підтримки різних інтерфейсів системи. Таким чином, можна отримувати декілька систем оцінок та показників, що розраховуються за різними методиками, на базі одних і тих же одноразово введених первинних даних, що значно зменшує трудомісткість обліку. Яскравим прикладом паралельного ведення обліку може бути поєднання управлінського та бухгалтерського (фінансового) обліку або ж паралельне ведення обліку за вітчизняним та міжнародними стандартами, або ж використання допоміжних систем для трансформації даних основної системи у дані необхідної форми (наприклад, трансформація вітчизняної звітності у звітність за міжнародними стандартами).

- *Дистанціонування обробки облікової інформації.* З появою сучасних інформаційних технологій ще однією причиною переходу на автоматизовану форму обліку стала можливість віддаленого ведення обліку та дистанційного управління підприємством. Так, за сучасних умов з єдиною базою облікових даних, окрім користувачів, що знаходяться на підприємстві, можуть працювати також фахівці, які перебувають за його межами. Фахівці з обліку й контролю можуть перебувати на значній територіальній віддаленості від місця здійснення господарської діяльності. Завдяки віддаленому доступу через Інтернет до всієї первинної інформації можливим є делегування облікових функцій комерційним чи аудиторським фірмам, які можуть перебирати на себе бухгалтерську роботу. Крім того, комп'ютерні програми сконфігуровані так, що дають змогу вести облік окремо за структурними підрозділами підприємства, його філіями та віддаленими служ-

бами з подальшою консолідацією підсумкових показників діяльності. Власники та акціонери можуть знаходитися в іншому населеному пункті чи країні й отримувати повні та достовірні облікові дані про фінансово-господарську діяльність підприємства [3, с. 16].

- *Збільшення рівня інформативності та оперативності обліку і звітності.* Однією з першопричин упровадження інформаційних технологій є зростання інформативності та оперативності обліку. Передусім це досягається через зростання його аналітичності. За умов паперового обліку надмірна аналітика досить часто виступала бар'єром своєчасності обліку внаслідок складності та інформаційної перенасиченості. Ця проблема усувається за автоматизованого обліку, тому максимальна аналітика в умовах автоматизації не призводить до зростання трудомісткості обліку та сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень. Завдяки зростанню рівня аналітики облік певної ділянки можна одночасно вести за різними ознаками групування, зокрема доходів і витрат за елементами, видами, центрами відповідальності, способами оцінки; матеріальних цінностей за видами та місцями зберігання; валютних цінностей та заборгованості за джерелами та грошовими вимірниками тощо.

Ще одним чинником збільшення інформативності обліку є вільний вибір звітного періоду, адже застосування комп'ютерної техніки дає можливість надати інформацію на будь-яку звітну дату. Наприклад, завдяки оперативному розрахунку фінансового результату після реалізації кожної господарської операції можна визначити ефективність діяльності підприємства й оперативно коригувати її в разі виявлення негативних тенденцій. Таким чином, до завершення поточного звітного періоду можна спрогнозувати вплив певних господарських операцій на фінансово-господарський стан підприємства. Звітні форми можуть формуватися не лише в рамках регламентованого періоду, а й за бажанням користувачів. Посеред звітного періоду є можливість формування фінансової та управлінської звітності за потребою фахівців з обліку й управління. Звітність утрачає часову прив'язаність, що значно підвищує оперативність прийняття управлінських рішень для попередження негативних наслідків фінансово-господарської діяльності підприємства.

- *Зростання рівня контролю та дотримання конфіденційності інформації.* Не менш важливою причиною застосування інформаційних технологій є підвищення рівня контролю над оцінкою активів і пасивів підприємства. Це пов'язано з тим, що пристрої автоматичної фіксації параметрів господарських операцій запобігають впливу людського чинника на завищення чи заниження реальної вартості об'єктів обліку. Технічні пристрої дають змогу фіксувати всі без винятку факти господарської діяльності. Автоматично ідентифіковані та зафіксовані господарські операції не підлягають коригуванню працівниками, що значно підсилює контрольованість та збільшує інформаційну наповненість системи обліку на підприємстві. Оперативне передавання первинної інформації фахівцям обліку й управління вищих рівнів ієрархії унеможливує фальсифікації щодо оцінки господарських операцій на місцях їх виникнення.

Свою чергою, комп'ютерна система забезпечує доступ до інформації безлічі користувачів. Це дає можливість фахівцям, що мають доступ до комп'ютера, втручатися в інші функції та ділянки бухгалтерського обліку. У підсумку комп'ютерні системи можуть вимагати введення додаткових заходів для підтримки контролю на необхідному рівні, який у неавтоматизованих системах досягається простим поділом функцій. Разом із тим

сучасні інформаційні системи у сфері бухгалтерського обліку дають можливість через систему паролів та індивідуальних налаштувань дозволити доступ користувачам лише до тієї інформації, яка їм необхідна для виконання професійних обов'язків.

2. Визначення кількості користувачів, обсягів оброблених даних та специфіки роботи підприємства.

Кількість користувачів та обсяг інформації є дуже важливими чинниками, оскільки з їх урахуванням установлюється режим роботи, вибираються технічні параметри та потужність обчислювальної техніки.

3. Вибір системи автоматизації бухгалтерського обліку.
Можна виділити такі групи інформаційних систем:

- системи, що автоматизують окремі ділянки у сфері діяльності підприємства: бухгалтерський облік, управління постачанням, взаємозв'язок із клієнтами, системи планування та бюджетування та ін.;
- ERP-системи (системи планування ресурсів підприємства) – програми з вичерпним функціоналом, що дають змогу здійснювати цілісну автоматизацію всіх напрямів діяльності підприємства;
- галузеві системи, що враховують особливості галузей економіки.

Основним чинником, що впливає на вибір користувачем однієї з вищенаведених систем, є поставлені мета і завдання щодо автоматизації обліку.

4. Вибір програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку.

Нині на ринку України є значна кількість програмних продуктів починаючи з об'ємних систем планування ресурсів підприємства і закінчуючи програмними продуктами, призначеними для обліку на підприємствах малого бізнесу. Ще до недавнього часу найбільш популярним та розповсюдженим на вітчизняних підприємствах був пакет прикладних програм «1С:Підприємство», розроблений російською корпорацією «1С». Він мав оптимальний функціонал з урахуванням особливостей вітчизняного законодавства.

Зараз у зв'язку з накладенням санкцій на російські програмні продукти найбільш розповсюдженими закордонними аналогами в класі систем планування ресурсів підприємства є німецька SAP, американські Microsoft Dynamics, Oracle, Ахарт. Разом із тим хоча ці програми й дають змогу управляти виробництвом, документообігом і вести бухгалтерський облік, налаштування і подальше використання таких систем є дороговартісним, вони не пристосовані до українського ринку, зокрема до постійних змін українського законодавства.

Крім того, українськими розробниками випущено й вітчизняні системи планування ресурсів та інформаційного забезпечення підприємства, такі як Megapolis, 1С-ПІРО, BSI або IT-Enterprise. Остання орієнтована, в першу чергу, на середній і великий бізнес, виробничі підприємства. Проте представники компанії стверджують, що зараз ведеться розроблення продуктів для малого бізнесу, яке почалося ще до введення санкцій. Якщо говорити про безкоштовні аналоги програми «1С:Підприємство» для малого бізнесу, то є кілька варіантів вітчизняних програмних продуктів, таких як: «Ананас», «Дебет Плюс», «Небо», «ВС: Бухгалтерія», «Своя технологія», «Хмарний облік», «Класс365» і «Інфо-Бухгалтер». Разом із тим жодна із цих програм сьогодні не може повністю замінити «1С» за своїми можливостями і функціоналом.

5. Вибір способу обробки інформації.

Загалом можна виділити такі способи обробки інформації:

- автоматизація кожного окремого робочого місця;

- клієнт-серверний спосіб автоматизації;
- автоматизація із застосуванням орендованих прикладних програм і рішень [6, с. 163–164].

Найпростішим способом є автоматизація кожного окремого робочого місця. У цьому разі завдання з експлуатації прикладного рішення рівномірно розподілені між усіма співробітниками. На кожному робочому місці самостійно має виконуватися резервне копіювання системи керування базами даних, оновлення прикладного рішення, виконання регламентних операцій тощо. При цьому фірма стає власником кількох примірників прикладного рішення залежно від кількості користувачів. Цей спосіб був чи не найпершим із різновидів автоматизації, оскільки для його застосування не потрібно було об'єднаних в одну мережу комп'ютерів, потужних серверів та Інтернету. Він і зараз застосовується на малих підприємствах, оскільки за умови використання одного автоматизованого робочого місця потребуються мінімальні фінансові вкладення та матеріальні ресурси.

Проте для підприємств із більшою кількістю робочих місць даний спосіб не вигідний, тому що для кожного робочого місця необхідно придбати окреме прикладне рішення. Сумарна вартість окремих програм для кожного робочого місця значно перевищує вартість комплексної програми для певної кількості користувачів. Вартість двох відокремлених комплектів програми більша за вартість одного комплексу комплексної програми на п'ять користувачів [7]. Та найбільшою проблемою є об'єднання відокремлених баз даних в єдину інформаційну базу підприємства, оскільки таке об'єднання може здійснити лише висококваліфікований спеціаліст, вартість послуг якого суттєво відобразиться на бюджеті підприємства.

Тому для підприємств із кількома автоматизованими робочими місцями варто використати другий спосіб автоматизації – клієнт-серверний. Під час застосування даного варіанту всі виконавці працюватимуть з одним і тим же примірником прикладного рішення. Відповідно, економиться час на вирішення організаційних питань, пов'язаних з експлуатацією системи, і більше часу приділяється виключно завданням ведення обліку. Обслуговування системи займається IT-фахівець, який одночасно для всіх співробітників-виконавців виконує резервне копіювання, оновлення прикладного рішення, здійснює регламентні операції тощо. Своєю чергою, не виникає потреби в об'єднанні баз даних, оскільки вся інформація вноситься одночасно в єдину базу. Питання ж захисту інформації в сучасних програмних продуктах вирішується також IT-фахівцем шляхом кодування та налаштування робочого столу кожного окремого користувача. При цьому способі фірма має придбати лише один примірник прикладного рішення, що значно вигідніше фінансово.

Під час застосування вищенаведеного варіанту автоматизації залежно від способу зберігання та передачі інформації можна виділити ще й такі його види: з використанням як базового комп'ютера одного з працівників, із використанням відокремленого сервера та з використанням «хмарних» технологій. Із вищеперерахованих найбільш безпечними і надійними для корпоративних об'єднань, на нашу думку, є два останні.

Ще одним сучасним способом автоматизації є автоматизація із застосуванням орендованих прикладних рішень. Під час використання цього способу споживачі самі не купують прикладні рішення, а лише платять за користування ними через Інтернет. Прикладні рішення розгортаються у постачальника сервісу, на його обладнанні у вигляді єдиної системи (сервісу, інфраструктури), з якою працюють усі користувачі. Обслуговування та

оновлення програмного забезпечення постачальником сервісу виконується централізовано.

Одним із варіантів оренди бухгалтерських програмних продуктів є використання технології 1cFresh [8]. За таких умов кілька різних підприємств можуть працювати з одним і тим же примірником прикладного рішення. Виконанням роботи щодо забезпечення експлуатації прикладного рішення займається постачальник сервісу. Він одночасно для співробітників-виконавців усіх організацій виконує резервне копіювання, оновлює прикладне рішення, здійснює регламентні операції тощо. При цьому підприємства-користувачі не є власниками прикладних програм, вони лише оплачують послуги за їх використання або вносять плату за оренду.

На нашу думку, саме спосіб оренди програмних продуктів є найбільш оптимальним для об'єднань і корпорацій, оскільки він потребує мінімуму фінансових ресурсів на придбання, налаштування та підтримку програмних продуктів і технічних засобів. У разі його застосування не виникає потреби в додатковому залученні спеціалістів з IT-сфери для обслуговування прикладних рішень. До того ж є можливість доступу до бази даних із будь-якої точки світу за наявності Інтернету.

6. Вибір способу забезпечення безпеки збереження даних.

Втрата бази даних може призвести не тільки до проблем в управлінні підприємством, а й до його повного банкрутства, тому важливо захистити інформацію від помилок і несанкціонованого доступу. Для максимальної безпеки баз даних необхідно:

- застосовувати як робочу станцію серверну операційну систему і сервер баз даних;
- здійснювати систематичне копіювання баз даних;
- для баз даних використовувати спеціалізоване програмне забезпечення, де встановлювати періодичність копіювання;
- зберігати копії баз даних на спеціалізованому сервері, віртуальному диску або відокремленому носіїві інформації.

7. Вибір способу підтримки програмного забезпечення.

Працездатність інформаційної системи безпосередньо залежить від якісного її супроводу, адже програмне забезпечення потребує постійного вдосконалення та адаптації до постійних змін у законодавстві. Крім того, персонал, що використовує програмне забезпечення, може змінюватися. Це призводить до необхідності в додатковому навчанні та консультаціях, що часто також є частиною супроводу.

Супровід визначає часткову або ж повну підтримку інформаційної системи. Загалом повна підтримка передбачає:

- підтримку безперебійного функціонування програмного забезпечення;
- доопрацювання функціоналу програмного забезпечення;
- оновлення конфігурації з урахуванням усіх змін;
- аудит інформаційної бази;
- навчання та консультування персоналу (по телефону, електронній пошті, через онлайн-сервіси або ж з використанням спеціалізованого програмного забезпечення);
- інші додаткові сервіси.

Часткова підтримка дає змогу використовувати лише найбільш важливі для підприємства сервіси.

Висновки. Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що лише пройшовши всі етапи загального алгоритму автоматизації та врахувавши всі вищенаведені чинники, можна

забезпечити належну ефективність автоматизованої інформаційної системи на підприємстві. Необхідно зауважити, що найбільш важливими серед виділених етапів є постановка цілей упровадження інформаційних систем і технологій в обліку, оскільки саме від них залежатиме, за

допомогою яких способів та програмних продуктів здійснюватиметься автоматизація, а також етап вибору оптимального програмного продукту та способу автоматизації через оцінку співвідношення потреб підприємства, його ціни та якості.

Список використаних джерел:

1. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: наукове видання. Житомир, 2012. 416 с.
2. Кузьмінський Ю. Оцінка ефективності впровадження інформаційних технологій у бухгалтерський облік. Бухгалтерський облік і аудит. 2011. № 7. С. 27–31.
3. Назарова І.Я., Муравський В.В. Інформаційні системи та автоматизоване робоче місце бухгалтера: навч. посіб. Тернопіль, 2016. 301 с.
4. Терещенко Л.О., Матієнко-Зубенко І.І. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. Київ, 2004. 187 с.
5. Федорова Г.В. Информационные технологии бухгалтерского учета, анализа и аудита: учеб. пособ. ; 2-е изд., стер. М.: Омега-Л, 2006. 304 с.
6. Назарова І.Я., Назаров О.М. Способи автоматизації облікових процесів у корпоративних об'єднаннях. Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (11 травня 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 162–164.
7. Программы автоматизации учета 1С. URL: <http://1c.abbyu.ua/products>.
8. 1cFresh, технология. URL: http://v8.1c.ru/overview/Term_000000823.htm.

ЭТАПЫ И АЛГОРИТМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕТЕ

Аннотация. Рассмотрен вопрос внедрения информационных систем и информационных технологий в учете. Определены преимущества автоматизированного документирования и учета хозяйственных процессов. Установлены основные этапы автоматизации учета. Разработан алгоритм внедрения информационных технологий в учете. Дана оценка современному программному обеспечению и способам его внедрения в систему учета.

Ключевые слова: автоматизация, учет, информация, информационные технологии, информационные системы.

THE STAGES AND THE ALGORITHM OF AUTOMATED ACCOUNTING INFORMATION PROCESSING

Summary. The questions of introduction information systems and information technologies in the accounting are considered. The advantages of automated documentation and accounting of business processes are determined. An individual algorithm of automated accounting information processing at the enterprise taking into organizational factors is developed. The stages of accounting automation in accordance with the developed algorithm are explained. The estimation of modern software and methods of its introduction into the accounting system are given.

Key words: automation, accounting, information, information technologies, information systems.

УДК 631.1:631.21 (477)

Настевич О. П.

*здобувач кафедри трудових ресурсів та підприємництва
Національного університету водного господарства
і природокористування*

Nastevych O. P.

*External doctoral candidate (Ph.D. candidate student)
National University of Water and Environmental Engineering*

ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГУ ВІДНОСИН ЯК КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Анотація. Проведено порівняльний аналіз визначення та трактувань поняття «маркетинг відносин» вітчизняними та іноземними дослідниками. Відображено імплементацію програми «Господар» як практичного прикладу маркетингу відносин транснаціональних компаній із фермерськими господарствами України. Обґрунтовано маркетинг відносин як ключовий елемент у співпраці між компанією-споживачем та компанією-постачальником, за якої обидві сторони отримують економічні вигоди. Запропоновано модель маркетингу відносин фермерських господарств України з транснаціональними компаніями, яка адаптована до реалій ринку сільськогосподарського виробництва в Україні.

Ключові слова: фермерське господарство, стратегія, маркетинг відносин, ринкова кон'юнктура, споживач.

Вступ та постановка проблеми. Встановлення та розвиток фермерства в Україні починаючи з 90-х років до сьогодні можна охарактеризувати як процес формування особливої групи підприємницького сектору сільськогосподарського виробництва. При цьому ми змушені констатувати факт позитивної динаміки щодо кількості фермерських господарств в Україні та водночас низьку ефективність використання свого основного капіталу – земельного ресурсу. Таким чином, питання розвитку фермерських господарств України, які були б ринково орієнтовані й економічно ефективні, є пріоритетним у дослідженні маркетингових відносин як елементу стратегічного розвитку фермерських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням маркетингових відносин як стратегії розвитку займалися такі відомі вчені: Т. Амблер, П. Дойль, Ж.-Ж. Ламбен, Ф. Котлер, П. Темпорал, М. Тротт, Т. Примак, Ф. Штерн та ін. У працях цих учених яскраво спостерігається трансформація від традиційного маркетингу до маркетингу відносин. Автори використовують різні терміни: «маркетинг відносин», «маркетинг взаємовідносин», «маркетинг взаємодії», «маркетинг партнерських відносин», «партнерський маркетинг». Водночас вони зазначають не лише формулювання та опис маркетингу, а й практичне відображення ринкових відносин: «покупець – продавець» чи «споживач – ринок».

Попри цінні наукові дослідження та розробки питання практичної імплементації маркетингу відносин у ринкових умовах, у яких функціонують фермерські господарства України, залишається відкритим.

Метою дослідження є розроблення моделі маркетингу відносин у стратегічному розвитку фермерських господарств України, адаптованої до реальних ринкових умов, у яких вони функціонують.

Результати дослідження.

Досліджуючи визначення поняття «*маркетинг відносин*», слід звернутися до праць світового класика маркетингу Ф. Котлера, який трактує його як «процес створення, підтримання та розширення міцних, взаємовигідних відносин зі споживачами або іншими зацікавленими особами» [2, с. 26].

Т. Амблер трактує термін «маркетинг відносин» досить обмежено і пропонує використовувати його стосовно конкретних програм, спрямованих на побудову відносин. Саму ідею взаємовигідної співпраці автор називає «парадигмою відносин», яка ґрунтується на нижченаведених твердженнях:

1) в основі маркетингу – взаємовигідний обмін та співпраця сторін, а не конкуренція;

2) конкуренція відіграє важливу, але другорядну роль;
3) ринок – це система «обтяжених вартістю відносин», що об'єднують марку та споживача на всіх рівнях каналів розподілу, враховуючи кінцевих споживачів;

4) довготермінові відносини зменшують ризик під час здійснення угод і, отже, стають вигідними для обох сторін;

5) ключова змінна – гроші, однак не менш значущим чинником є й час.

Установлення міцних зв'язків залежить не стільки від суми витрачених при цьому грошей, скільки від проявленої сторонами уваги та турботи [3, с. 310].

Крім того, Т. Амблер відзначає, що побудова тривалих відносин стосується передусім промислового маркетингу, оскільки там існує обмежена кількість потенційних покупців [3, с. 305–306].

На думку Д. Корчунова, «маркетинг відносин – це процес співпраці між компанією-споживачем та компанією-постачальником, у результаті якої обидві сторони отримують економічні вигоди» [4, с. 24]. Це один із перших авторів, який чітко відзначає, хто є учасниками маркетингу відносин.

Канадський науковець Я. Гордон у своїй праці, присвяченій дослідженню проблеми побудови відносин, відзначає, що «маркетинг партнерських відносин (маркетинг взаємодії) – безперервний процес визначення та створення нових цінностей разом з індивідуальними покупцями, а потім спільного отримання та розподілення вигоди від цієї діяльності між учасниками взаємодії. Він включає розуміння, фокусування уваги та управління поточною спільною діяльністю постачальників та вибраних покупців для взаємного створення та спільного використання цінностей через взаємозалежність та адаптацію організацій» [5, с. 35].

Характеристика трактувань концепції маркетингу відносин представлена в табл. 1

Очевидно, вітчизняні та іноземні вчені по-різному формулювали як термін, так і рівень відносин на ринку між споживачем (партнером). Проте ключовим та спільним для всіх трактувань є ринкові відносини: споживач (партнер) – ринок.

Щодо фермерства в Україні, то слід зазначити, що воно проходило різні етапи трансформації свого розвитку. У переважній більшості фермерські господарства були й є соціальним осередком у сільській місцевості. Середній розмір фермерських господарств в Україні станом на 2016 р. становить 131,7 га. Середньорічна кількість зайнятих працівників становить 2,41 у господарстві [1]. Фактично вони підтримують зайнятість населення у сільській місцевості. Проте основними причинами цього були й є

Таблиця 1

Характеристика трактувань концепції маркетингу відносин

Автори	Запропонований термін	З ким формуються відносини	Ринок
Ф. Котлер	Маркетинг відносин, маркетинг взаємовідносин, relationship marketing	Споживачі та інші зацікавлені особи, споживачі та партнери	Ринок промислових товарів
Т. Амблер	Парадигма відносин	Партнери на ринку	Ринок промислових товарів
П. Доль	Маркетинг партнерських відносин	-	Ринок споживчих товарів
Я. Гордон	Маркетинг партнерських відносин, маркетинг взаємодії, relationship marketing	Індивідуальні покупці (є певні протиріччя)	Ринок промислових товарів
А. Столяров	Партнерський маркетинг	Партнери	Ринок послуг
М. Мотина	Маркетинг взаємодії	Споживачі	Ринок промислових товарів
Д. Корчунов	Маркетинг відносин	Споживачі	Ринок організацій та споживачів
Л. Стрій	Маркетинг відносин	Усі учасники ринку	Для будь-якого ринку

ведення господарської діяльності екстенсивним способом та низька механізація процесів виробництва, що потребує значних людських ресурсів. У результаті продукція, що виробляється сьогодні, здебільшого є сировинною, при цьому фермерські господарства втрачають значний потенціал виробництва та реалізації продукту з високою доданою вартістю, а відповідно, і рентабельністю. Розроблення та реалізація традиційної маркетингової стратегії з трансформацією у маркетинг відносин фермерськими господарствами практично не відбувається.

Серед основних слабких місць фермерських господарств України слід відзначити такі:

- неефективна операційна діяльність;
- незначна кількість інновацій;
- відсутність стабільних ринків збуту з прийнятною ціною реалізації;
- відсутність маркетингу відносин у побудові бізнес-процесів збуту продукції;
- низький рівень фінансової спроможності.

Водночас за останні десятиріччя на ринок України увійшли й досить успішно функціонують відомі транснаціональні компанії, зокрема Nestle, Unilever, Mondelez International.

Серед них слід виділити Nestlé. Це найбільша у світі компанія з виробництва продуктів харчування та напоїв. У портфоліо компанії понад 2 тис. брендів – від світових марок до локальних фаворитів. Підприємства компанії представлені у 191 країні.

Метою Nestlé є поліпшення якості життя та сприяння здоровому майбутньому. Компанія прагне сформувати кращий та більш здоровий світ, а також надихнути людей на здорове життя. Саме так тут роблять внесок у суспільство, забезпечуючи довгостроковий успіх самої компанії.

У рамках ініціативи «Створення спільних цінностей» (Creating Shared Value) Nestle визначило такі пріоритетні напрями, як раціональне харчування і здоровий спосіб життя (Nutrition, Health & Wellness), розвиток сільської інфраструктури і питання ефективного використання води. Компанія запровадила програми підтримки для 400 тис. фермерів у всьому світі. Тобто серед глобальної стратегії розвитку своїх підприємств яскраво спостерігається концепція маркетингу відносин у стратегічній співпраці з постачальниками, зокрема фермерськими господарствами.

Згідно зі звітною інформацією за 2017 р., усі підприємства, що входять до складу цієї групи, скоротили частку імпортування сировини, зокрема сільського господарства, до 30%. Частка української сировини, що використовується фабриками компанії у Львові («Світоч»), на Волині («Волиньхолдинг») та в Харкові («Техноком»), становить

70%. Причиною цього стала реалізація в Україні ініційованої й успішної програми «Господар», націленої на розвиток місцевих постачальників сировини. Метою програми є надання допомоги українським постачальникам, зокрема фермерським господарствам України, досягнути того рівня розвитку виробництва, який би міг забезпечити відповідність сировини та умов її виготовлення стандартам Nestlé [7].

Загальну схему функціонування програми «Господар» представлено на рис. 1.

Як результат, від такої співпраці виграють як постачальник (фермерське господарство), так і компанії, які мають постійно зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію.

Зокрема, слід зазначити ключові переваги для фермерських господарств:

- суттєва, а інколи й докорінна зміна операційної діяльності з екстенсивної до інноваційної;
- постійні інвестиційні ін'єкції;
- стабільний та зростаючий попит на продукцію фермерських господарств.

Таким чином, одним з оптимальних стратегічних напрямів розвитку фермерських господарств України є тісна співпраця з компаніями транснаціонального рівня шляхом побудови маркетингу відносин у стратегії їхнього розвитку.

Водночас слід зазначити ринкові особливості та труднощі, у яких функціонують фермерські господарства України. Зокрема, А. Олійник виділяє такі [6, с. 65]:

- складний правовий механізм отримання земельних ділянок для створення фермерського господарства та невизначеність суб'єктивного складу правовідносин приватної вартості на землю;
- відсутність спеціалізованої юридичної служби на селі, яка б належним чином надавала правову допомогу фермерським господарствам та сприяла їх правовому й економічному захисту, особливо селянам, які мають намір створити фермерські господарства;
- відсутність єдиного кодифікаційного акту, який мав би змогу уніфікувати аграрне законодавство (наприклад, Аграрний кодекс України);
- диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію з нееластичністю її ринкового попиту, що, відповідно, відобразилося в отриманні доходів фермерів та зумовило ліквідацію більшості фермерських господарств або їх злиття (укрупнення) за певною спеціалізацією виробництва.

Враховуючи сучасний стан фермерських господарств України та ринкові особливості, в яких вони функціону-

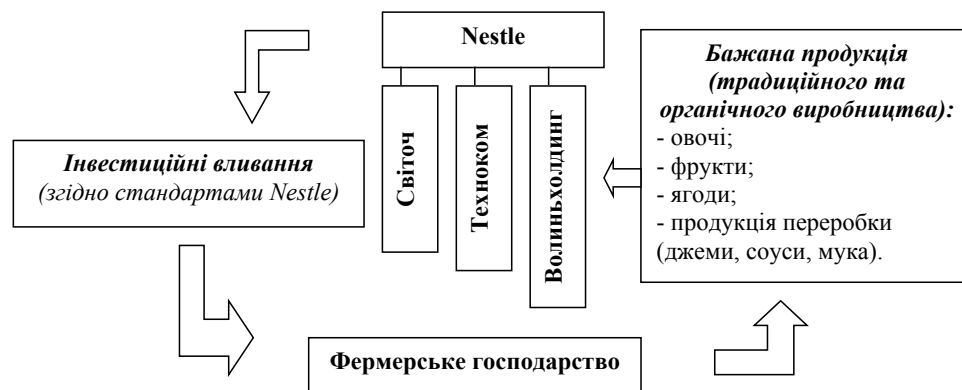

Рис. 1. Схема функціонування програми «Господар»

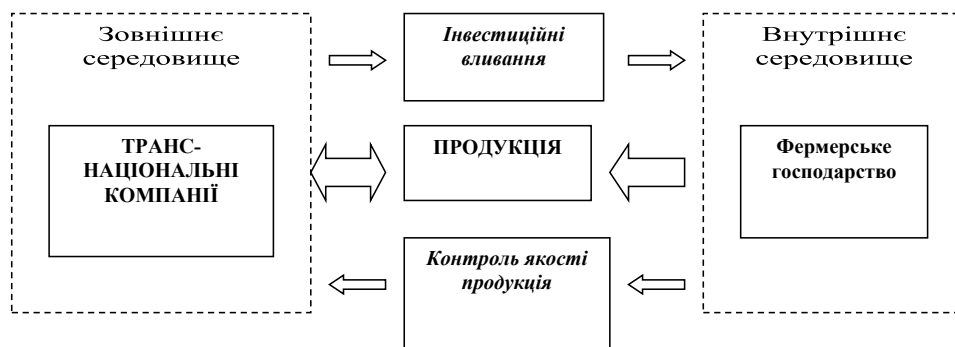

Рис. 2. Модель маркетингу відносин фермерських господарств України з транснаціональними компаніями в ринкових умовах

ють, доцільно говорити про формування та впровадження маркетингу відносин у стратегію розвитку фермерських господарств України, зокрема партнерську співпрацю з транснаціональними компаніями.

Пропоновану схему маркетингу відносин із транснаціональними компаніями фермерськими господарствами України і забезпечення їх попиту представлено на рис. 2

Висновки. Фермерські господарства України мають високі потенційні можливості свого ефективного розвитку з постійними інвестиційними вливаннями за використання маркетингу відносин із підприємствами транснаціональних компаній, представлених в Україні.

Модель маркетингу відносин може бути використана як ключовий елемент під час розроблення та імплементації успішної стратегії розвитку фермерських господарств України, яка дасть їм змогу не лише виконувати соціальну функцію у сільській місцевості щодо зайнятості населення, а й досягти економічного ефекту під час використання свого основного капіталу – землі.

Напрямом подальших досліджень буде зосередження уваги на питанні інвестиційних вливань у фермерські господарства України та стандартизації операційної діяльності до вимог партнерів під час формування маркетингових відносин із транснаціональними компаніями.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник України / відповідальний за випуск О.А. Вишнеvsька; за редакцією І.М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2010–2015 рр.
2. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В. Основы маркетинга; пер. с англ.; 2-е европ. изд. М.; СПб.; К.: Вильямс, 1999. 1056 с.
3. Амблер Т. Практический маркетинг; пер. с англ. под общ. ред. Ю.Н. Каптуревського. СПб: Питер, 1999. 400 с.
4. Корчунов Д. Организация процессов по работе с клиентами. Отдел маркетинга. 2005. № 3. С. 24–26.
5. Гордон Я. Маркетинг партнерських отношений; пер. с англ. под ред. О.А. Третьяк. СПб.: Питер, 2001. 384 с.
6. Олійник А.С. Особливості функціонування фермерських господарств України. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/15_9.pdf.
7. Програма «Господар». URL: <https://www.nestle.ua/csv/rural-development-responsible-sourcing/gospodar-plan>.

ФОРМИРОВАНИЕ МАРКЕТИНГА ОТНОШЕНИЙ КАК КЛЮЧЕВОГО ЭЛЕМЕНТА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ УКРАИНЫ

Аннотация. Обоснован маркетинг отношений как ключевой элемент в сотрудничестве между компанией-потребителем и компанией-поставщиком, при котором обе стороны получают экономические выгоды. Проведен сравнительный анализ определения и трактовки понятия «маркетинг отношений» отечественными и иностранными исследователями. Приведен пример имплементации программы «Господар» как практический пример маркетинга отношений транснациональных компаний с фермерскими хозяйствами Украины. Предложена модель маркетинга отношений фермерских хозяйств Украины с транснациональными компаниями, адаптированная к реалиям рынка сельскохозяйственного производства в Украине.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, стратегия, маркетинг отношений, рыночная конъюнктура, потребитель.

FORMING MARKETING RELATIONS AS THE KEY ELEMENT OF ACTIVITIES OF FARMERS OF UKRAINE

Summary. Reasonable marketing relations as a key element in the cooperation between the consumer company and the supplier company, in which both parties receive economic benefits. A comparative analysis of the definition and interpretation of the concept of “marketing relations” with domestic and foreign researchers was conducted. An example of the implementation of the “Master” program is presented as a practical example of the marketing of relations between multinational companies and farmers in Ukraine. The model of marketing of relations of Ukrainian farms with transnational companies adapted to the realities of the agricultural production market in Ukraine is proposed.

Key words: farm, strategy, marketing relations, market situation, consumer.

Падій І. О.

аспірант

Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»

Padii I. O.

Postgraduate Student
of National Scientific Centre
“Institute of Agrarian Economics”

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАВДАННЯ РЕЗЕРВІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу підходів вітчизняних і зарубіжних науковців до визначення поняття «резерв» і його місця в обліково-аналітичній сфері підприємства. Розкрито нормативно-правове забезпечення формування та використання резервів на підприємствах. Запропоновано визначення поняття «резерв», яке враховує бухгалтерський аспект резервів підприємства.

Ключові слова: резерв, облікові резерви, формування резервів підприємства, бухгалтерський облік резервів.

Вступ та постановка проблеми. Все частіше в науковій літературі зустрічаються дискусії щодо визначення поняття «резерв», що засвідчує важливість цієї теми. Значною мірою проблема зумовлена недосконалістю нормативно-законодавчої бази України та набуває актуальності в період євроінтеграції. Однакові підходи до обліково-аналітичного забезпечення формування і використання резервів сприятимуть створенню конкурентних умов діяльності вітчизняних підприємств на товарних і фінансових ринках Європейського Союзу.

У зв'язку із цим нами досліджено економічний зміст та функціональні завдання категорії «резерв».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування та використання резервів присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Питання економічного змісту та функціональних завдань резервів досліджено в роботах В. Даля, Ф.Ф. Бутинця, С.І. Ожегова, А.Б. Борисова, А. Азриліяна, Й.С. Завадського, Ж.Б. Дюмарше, М.О. Козлової, Й. Бетге, В.В. Бочарова, Ю.А. Вериги, Н.М. Малого, І.В. Нагорної, В.В. Нарезного, Н.В. Новодворського, М.М. Клінова, В.Ф. Палія, В.В. Палія, Я.В. Соколова, Д. Стоуна, К. Хітчинга, Л.К. Сука, П.Л. Сука, І.Й. Яремко, М.І. Баканова, О.Д. Шеремети, А.І. Лозинського, М. Ланди, М.А. Леонтьєва, В.Є. Кедрова, С.О. Щенкова, Г.В. Савицька, Я.Д. Крупки.

Однак у поняття «резерв» вкладається різний економічний зміст, визначений галузевою специфікою знань, що зумовлює необхідність подальших досліджень на основі систематизації результатів попередніх наукових розробок.

Метою статті є розкриття економічного змісту та визначення функціональних завдань резервів та забезпечень на підприємстві.

Результати дослідження.

Наявність ризику на підприємстві передбачає здійснення антикризової діяльності, одним із методів якої є створення резервів. Поняття «резерв» має доволі широке визначення серед науковців. Резерви розглядаються з різних позицій: із позиції держави, регіону, окремої галузі та підприємства.

Поняття «резерв» походить від французького слова *reserve*, що в перекладі означає «запас», чи від латинського *reservec* – «економлю, зберігаю». Перші згадки визначення «резерв» знаходять свої витоки ще у Стародавньому Китаї

(1256–1122 рр. до н. е.). Практичне застосування резерви знайшли в Іспанії, Португалії, Італії та Греції на початку XV ст. У цей період резерви використовувалися у чотирьох сферах:

1) резерви, призначені для компенсації можливих утрат дебіторської заборгованості;

2) резервування фінансових результатів для компенсації можливих ризиків і втрат для зменшення бази оподаткування податком на прибуток і, відповідно, зменшення самого податку;

3) резервування фінансових результатів для перегрупування прибутку в розрізі звітних дат;

4) резервування ресурсів на покриття збитків.

Обґрунтованість термінології щодо об'єктів є передумовою правильного ведення їх бухгалтерського обліку. Тому різне тлумачення терміну «резерв» призвело до поширення різних його визначень у чинних нормативних документах із бухгалтерського обліку та виникнення проблемних ситуацій на практиці. Отже, доцільно проаналізувати різноманітність підходів до визначення сутності поняття резерву в економічних словниках (табл. 1).

Визначення, представлені в табл. 1, свідчать, що кожне тлумачення поняття «резерв» має багато тотожних рис, але в них прослідковується одна спільна риса: *резерв – це запас у формі матеріальних та/або грошових цінностей, який формується для покриття очікуваних витрат та/або збитків із метою забезпечення стабільності діяльності суб'єкта господарювання*. Вважаємо, що наведені визначення мають відмінності, тому що кожен автор характеризує різні види резервів.

Тлумачення поняття «резерв» можна аналізувати з економічного, бухгалтерського та політичного поглядів. З економічного погляду під резервами слід розуміти запаси ресурсів, які необхідні для постійної роботи підприємства. Вони створюються цілеспрямовано, в разі потреби, у вигляді резервних запасів сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів, виробничих потужностей. У бухгалтерському обліку поняття «резерв» відповідає принципу безперервності діяльності. З політичного погляду під резервами розуміють невикористані можливості поліпшення ефективності виробництва. Виявлення резервів та визначення реальних шляхів їх ефективного використання є основним завданням економічного аналізу.

Визначення резерву за різними економічними словниками

Автор	Визначення категорії
Велика радянська енциклопедія [1, с. 580]	Резерв – це запас чого-небудь на випадок необхідності; джерело, звідки черпаються необхідні нові ресурси
Тлумачний словник В. Даля [2, с. 89]	Резерв – запас, речі про запас, у запасі, запасне військо, запасна сила
Ф.Ф. Бутинець [3, с. 395]	Резерв – це як запас матеріальних цінностей і грошових коштів на випадок необхідності, а також покриття можливих або очікуваних витрат та збитків
Словник С.І. Ожегова [4, с. 550]	Резерв – це запас, звідки черпаються нові сили, ресурси; частина військ, що залишається у розпорядженні керівника, для використання її в потрібний момент; склад військовозобов'язаних, які призиваються в армію за мобілізацією
Великий економічний словник А.Б. Борисова [5, с. 623]	Резерви – це запаси (матеріальні й грошові), створені для компенсації дії різних неврахованих чинників на ринку, стихійних лих, збоїв у виробництві; можливості поліпшення використання наявних виробничих ресурсів
Великий економічний словник А. Азриліяна [6, с. 395]	Резерв – це відокремлена частина активів, яка концентрується у резервних (страхових) фондах, як централізованих, так і децентралізованих, і призначається для покриття непередбачуваних потреб, витрат для підстрахування
Економічний словник Й.С. Завадського [7, с. 395]	Резерв (англ. reserve) – 1. запас на випадок необхідності. 2. джерело, звідки беруть необхідні нові матеріали, сили, енергію, грошові запаси тощо

Джерело: систематизовано автором

Певні теоретичні розробки та практичні дослідження вчених спрямовані на визначення суті поняття «резерв» та його обліково-аналітичних аспектах.

Кожний об'єкт бухгалтерського обліку має певні властивості, специфічні ознаки, які потребують систематизації та групування. І резерви підприємства не є винятком, адже саме правильно наведена класифікація того чи іншого об'єкта дасть користувачам змогу в ході прийняття управлінських рішень вибрати найприйнятніший вид резервів.

В обліковій літературі резервом найчастіше називають суму «відкладену про запас» на випадок непередбачуваних витрат, які поки що не потребують сплати [8, с. 423], а під резервами розуміють «сукупність засобів та цінностей, за допомогою яких господарюючий суб'єкт відповідно до закону чи контракту створює резервний фонд на випадок необхідності» [8, с. 482].

Дослідники економічного аналізу у ХХ ст. під поняттями «резерв» розуміли невикористані можливості збільшення ефективності виробництва, посилення дії чинників, що сприяють зростанню ефективності господарювання та усунення негативного впливу інших чинників [9, с. 138].

На думку Ж.Б. Дюмарше, резерву завжди протистоїть реальна вартість. За часів Ж.Б. Дюмарше вважалося, що створення резерву необхідне для накопичення засобів, призначених для компенсації можливих збитків. Сьогодні ж вважається, що це – накопичення, необхідне для фінансування цільових програм. У першому випадку резерв формували за рахунок прибутку, в другому – за рахунок витрат. При цьому резерви відображаються у складі власних засобів підприємства, а регулятиви віднімаються [10, с. 337].

М.О. Козлова [11, с. 265] зазначає, що в радянський період (а саме післявоєнний) найбільше уваги приділялося виявленню резервів підвищення ефективності виробництва, зниженню собівартості продукції, пошуку невиявлених резервів та резервів потенційних можливостей на підприємствах різних галузей промисловості, тоді як нині увага науковців змістилася на проблематику формування резервів в обліку та особливостей їх покриття реальними активами.

Поряд із цим протягом тривалого часу науковці вели дискусії щодо правильності використання таких понять, як «резерв» та «забезпечення». Результати аналізу

поняття «резерв» в обліковій літературі підтверджують, що на сучасному етапі однозначного тлумачення даного поняття в бухгалтерському обліку не існує. Проведемо аналіз поглядів деяких науковців, які трактували поняття «резерв» та змістовне наповнення сутності цього поняття (табл. 2).

Погляди дослідників, викладені у табл. 2, розкривають економічний зміст досліджуваної категорії і дають нам змогу сформулювати бухгалтерський аспект поняття «резерв». *Резерв – це об'єкт бухгалтерського обліку, який через такі принципи розкриття фінансової звітності, як принцип безперервності та відповідності доходів і витрат, забезпечує покриття можливих та/або очікуваних витрат збитків для достовірного відображення фінансового стану і фінансових результатів діяльності підприємства.* Дане визначення, на нашу думку, найбільш повно відображає призначення резерву, особливості його формування, використання і забезпечення на підприємстві.

Слід звернути увагу на те, що в науковій літературі зустрічається поняття «обліковий резерв». Облікові резерви суттєво впливають на формування фінансового результату та оцінку фінансового стану підприємства, що підкреслюють такі польські науковці, як Л. Беднарські та Й. Геруш, А. Шмерекета, Й. Хлуска, а також М. Гмитрашевич. Так, зокрема, П. Герстнером було сформульовано правило: «Чим більшою є сума резервів порівняно зі статутним капіталом, тим стабільніший фінансовий стан, і чим більша сума забезпечених боргів відносно незабезпечених, тим нижче потенційна ймовірність банкрутства підприємства» [28].

І.Й. Яремко [23] також не виділяє певних класифікаційних ознак резервів, а до резервів науковець зараховує резервний капітал, амортизаційний капітал та резерви капіталу

Значення облікових резервів також визначається через конкретизацію їх функцій, які, на думку М.О. Козлової, полягають у:

- забезпеченні системою бухгалтерського обліку надання об'єктивної інформації про ефективність управління;
- стабілізації інформаційної моделі діяльності підприємства;
- інформаційному забезпеченні фінансового планування [11, с. 7–8].

Визначення сутності та змісту поняття «резерви» вітчизняними та зарубіжними дослідниками

Автор	Трактування поняття «резерви»
<i>Трактування з погляду бухгалтерського обліку</i>	
Й. Бетге [12, с. 13]	Термін «резерви» – це пасивні статті для відображення визначених обов’язків підприємства, які чітко не визначені сумою та змістом на звітну дату, сформовані за рахунок витрат, що повинні бути розподілені в тому періоді, коли виникли ці обов’язки
В.В. Бочарова [13, с. 299–300]	Призначенням резерву є забезпечення фінансової стійкості підприємств у період тимчасового погіршення виробничо-фінансових показників і компенсація низки додаткових затрат, що виникають у процесі виробництва і реалізації продукції
Ю.А. Верига [14]	Класифікує резерви за джерелами утворення (резерви, що створюються за рахунок нерозподіленого прибутку; резерви, що створюються за рахунок витрат звітного періоду) та за нормативно-правовим регулюванням (резерви, що створюються відповідно до чинного законодавства або установчих документів підприємства; резерви, що створюються відповідно до П(С)БО
Ж.Б. Дюмарше [15]	Стверджував, що резерв є накопиченням ресурсів для компенсації можливих збитків
М.О. Козлова [11, с. 7–8]	Облікові резерви – об’єкти, які вводяться до системи бухгалтерського обліку як засіб її оптимізації через забезпечення відповідності доходів та витрат і впливу на фінансовий результат. Доцільність виділення облікових резервів зумовлена тим, щоб чітко показати резерви, які формують у системі бухгалтерського обліку як засіб впливу на фінансовий результат та забезпечення відповідності доходів і витрат
Н.М. Малюга [16, с. 53]	Пропонує вживати поняття «резерви» й обґрунтовує пропозицію тим, що «використання цього поняття в бухгалтерському обліку під час відкриття рахунків та у звітних формах наблизить облік до інших економічних дисциплін, зокрема фінансів», та тим, що «планування фінансів на рівні підприємства і країни не обходиться без використання поняття «резерв», а це відповідає такому підходу до вивчення господарських відносин на макрорівні, як регульована ринкова економіка, яка з погляду сучасних економістів є найбільш ефективною»
І.В. Нагорна [17]	Це одночасно механізм формування в бухгалтерському обліку та звітності об’єктивної інформації про фінансовий стан і результати діяльності підприємства, відрахування та формування яких є витратами, і джерело компенсації несприятливих наслідків ризиків фінансово-господарської діяльності для забезпечення стійкості фінансового стану підприємства
В.В. Нарезний [18, с. 11]	Створення резерву – це декапіталізація раніше капіталізованих до активу ресурсів, тобто визнання витратами того, що мало ними бути
Н.В. Новодворський та М.М. Клінов [19, с. 10]	Під резервами розуміють ресурси для покриття в майбутньому цільових витрат підприємства
В.Ф. Палій, В.В. Палій [20, с. 336–337]	Пропонують такі групи резервів: резерв на погашення сумнівних боргів; резерв майбутніх витрат та платежів; резерви на знецінення активів (резерв на знецінення цінних паперів тощо); резервний капітал та цільові резервні фонди. Під резервним капіталом дослідники розуміють частину власного капіталу, створеного з чистого прибутку, для покриття балансових збитків та інших утрат, під цільовими резервними фондами – відрахування цільового призначення з чистого прибутку: для покриття очікуваних втрат, компенсації ризику та інших витрат, які виникають у ході фінансово-господарської діяльності та при розподілі прибутку
Я.В. Соколов [15, с. 468]	Резерви – накопичення для покриття очікуваних і чітко визначених витрат підприємства
Д. Стоун, К. Хітчинг [21, с. 68]	Поняття резерв – це сума, що вираховується з прибутку, призначена для відображення зменшення балансової вартості якого-небудь активу або для покриття передбачуваної заборгованості, навіть якщо її величина або дата погашення не можуть бути точно визначені
Л.К. Сук, П.Л. Сук [22, с. 156]	Резерв – це рух коштів, які за рішенням підприємства резервуються для забезпечення майбутніх витрат і платежів та включають їх до поточних витрат періоду й дають оцінку стану підприємства
І.Й. Яремко [23]	Підставні об’єкти, що вводяться в облікову систему для уточнення вартості інших об’єктів
<i>Трактування з погляду економіки</i>	
М.І. Баканова, О.Д. Шеремета [24, с. 236]	Під резервами треба розуміти невикористані можливості зменшення поточних та авансованих затрат матеріальних, трудових та фінансових ресурсів за умови незмінного рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин
А.І. Лозинський [25, с. 472]	Визначення «резерв» не означає збільшення власних засобів підприємства, а навпаки, в деяких випадках може свідчити про їх утрату або майбутні витрати. Резервам в активі протистоять не засоби, а статті витрат, пов’язані з можливими втратами
М. Ланда [26, с. 225]	Поняття резерву є джерелом для покриття майбутніх втрат
М.А. Леонтьєв, В.Є. Кедров, С.О. Щенков [27, с. 328]	Під резервами розуміють необхідний запас коштів для покриття очікуваних у майбутньому затрат та втрат, що відносяться до поточних операцій, але розмір яких може бути визначений у даний момент лише орієнтовно

Обґрунтованість виділення облікових резервів зумовлена завданням правильно розкрити суть резервів, які формуються у системі бухгалтерського обліку та впливають на фінансовий результат підприємства.

М.О. Козлова [11] акцентує увагу на тому, що облікові резерви мають велике значення в частині забезпечення дії принципів бухгалтерського обліку, а саме: принципу обачності, нарахування і відповідності доходів і витрат, принципу безперервності. Тобто облікові резерви в частині забезпечення дії принципів бухгалтерського обліку, сприяють рівномірному включенню витрат у витрати виробництва, уникненню різкого їх збільшення у певний період (наприклад, резерв на оплату відпусток створюється для подолання різкого збільшення витрат у період масових відпусток) та недопущенню перекручення кінцевого фінансового результату господарської діяльності; в умовах постійної небезпеки виникнення непередбачених утрат та збитків виступають одним із дієвих та ефективних способів захисту підприємства від ризиків, що забезпечує суб'єктам господарювання більш стійкий розвиток і опірність зовнішнім негативним чинникам. Ураховуючи вищесказане, потрібно відзначити, що облікові резерви забезпечують: стабільність та ефективність функціонування підприємства за наявності постійного ризику; реальну оцінку статей активу балансу; відповідність доходів та витрат підприємства; уточнення оцінки капіталу та зобов'язань підприємства. Все це підтверджує доцільність формування облікових резервів.

На думку Я.Д. Крупки, фонд є новим нагромадженням коштів, які часто надходять зі сторони понад вартість власного капіталу, а резерви, як правило, створюються вже з нагромадженого капіталу (прибутку підприємства) [29, с. 229]. Також він зазначає, що в Україні П(С)БО регламентовано створення лише двох типів резервів: резерву сумнівних боргів та резервного капіталу. Науковець уважає, що на рахунках обліковуються деякі фондові джерела, подані як забезпечення наступних витрат і платежів, створення яких, до певної міри, можна зарахувати до резервування [29].

Отже, проблеми термінології та класифікації резервів пов'язані з тим, що кожен дослідник вкладає у це поняття різний зміст залежно від своєї галузевої специфіки знань. Також потрібно врахувати і недосконалість нормативно-законодавчої бази з питань бухгалтерського обліку. Вона містить значну кількість невирішених питань щодо формування та використання резервів відповідно до сучасних умов господарювання. На нашу думку, логічним та необхідним кроком для вирішення проблеми вдосконалення забезпечення, формування та використання резервів є аналіз достатності наповненості нормативно-правової бази України, що регламентує порядок забезпечення резервів, у сучасних умовах ведення обліку на підприємстві.

У системі нормативно-правового регулювання щодо формування та використання резервів можна виділити три рівні:

I – нормативно-правові акти, що регулюють господарські операції, пов'язані зі створенням резервів;

II – нормативно-правові акти, що регулюють ведення бухгалтерського обліку та порядок складання фінансової звітності в частині резервів;

III – внутрішньофірмові положення, що регулюють формування та використання резервів, а також відображення цих операцій в обліку.

Проаналізувавши вимоги чинного законодавства щодо забезпечення, формування та використання резервів, можна конкретизувати виявлені суперечності у законодавчій базі, які ускладнюють формування, використання

та відображення у звітності резервів підприємства. При цьому якщо резерви не створюються, то це розцінюється як порушення встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку. До основних недоліків чинного законодавства, на нашу думку, можна зарахувати такі:

– забезпечення розглядаються як зобов'язання, хоча належать до витрат, що підтверджено п. 13 П(С)БО 11 «Зобов'язання»;

– невідповідність під час визначення забезпечень у чинних П(С)БО: п. 45 П(С)БО 2 «Баланс» зараховує до складу забезпечень цільове фінансування, що суперечить П(С)БО 11 «Зобов'язання»;

– П(С)БО 16 «Витрати» розглядає у складі витрат у вигляді резервів витрати на гарантійний ремонт та гарантійне обслуговування і окремо – резерв сумнівних боргів.

Також українські П(С)БО включають такі визначення:

1) забезпечення – один із видів балансових зобов'язань (п. 6 П(С)БО 11);

2) протє у формі № 1 «Баланс» статті, що відповідають таким забезпеченням, виділені в окрему групу (балансовий розділ II «Забезпечення майбутніх витрат і платежів»), що знаходиться в пасиві балансу між розділом I «Власний капітал» і розділом III «Довгострокові зобов'язання»;

3) у чинному Плані рахунків забезпечення майбутніх витрат і платежів (рахунок 47) включені до одного класу з рахунками власного капіталу підприємства (клас 4 «Власний капітал і забезпечення зобов'язань»);

4) відповідно до Інструкції № 291, на позабалансовому рахунку 05 «Гарантії та забезпечення надані» враховуються, зокрема, видані підприємством забезпечення виконання власних зобов'язань і платежів (тут маються на увазі поручительства і застави) [30].

В умовах реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку до вимог МСФЗ резервам не приділялося належної уваги. Проблема полягає в обґрунтуванні необхідності створення та вдосконалення класифікації резервів. Рішення про формування певного резерву приймається на підприємстві залежно від його галузевої специфіки, майнового стану, чисельності працівників тощо. Безпосередньо перелік резервів і порядок їхнього формування повинен бути передбачений у документі, який регламентує облікову політику.

У міжнародній практиці під час складання фінансової звітності резерви класифікуються за такими основними ознаками [31, с. 23–24]:

1) Резерви капіталу, зокрема фонд переоцінки вартості, та резерви надходження доходів у майбутньому, різних дотацій та безоплатно одержаних активів.

2) Нормативні резерви (встановлені законодавством) та ненормативні резерви (рішення про створення яких приймає підприємство самостійно).

3) Розподільні, які розподіляються між власниками, та нерозподільні резерви (розподіл цих резервів розпочинається при настанні ліквідації).

4) Цільові резерви (створюються та використовуються на конкретні цілі) та загальні резерви (не мають цільового характеру).

Перелік резервів та порядок їх формування повинен бути зазначений в обліковій політиці підприємства, яка враховує галузеву специфіку, майновий стан, чисельність працівників тощо.

Висновки. Більшість підприємств формує резерви, що визначені їх обліковою політикою, але недосконалість законодавчого трактування поняття резерву створює неоднозначність такої практики. Сформовані на підприємстві резерви відображаються у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, вони здійснюють

суттєвий вплив на капітал підприємства та його фінансові результати.

Виявлено, що процес резервування є одним із найефективніших інструментів забезпечення стабільності діяльності підприємства та самострахування від господарських ризиків. Своєю чергою, резерви забезпечують стабільність та ефективність функціонування підприємства за наявності постійного ризику; реальну оцінку статей активу балансу; відповідність доходів та витрат підприємства; уточнення оцінки капіталу та зобов'язань підприємства. Все це підкреслює особливе значення та необхідність формування облікових резервів для ефективного функціонування підприємства.

Аналіз літературних джерел свідчить, що серед науковців існують неоднозначні погляди щодо трактування

поняття «резерв». Широка різноманітність резервів, їх різний економічний зміст та призначення призводять до термінологічної плутанини та пошуку хибних джерел їх формування і характеру використання. Для розроблення відповідних теоретичних засад нами розглянуто проблемні аспекти термінології та класифікації щодо визначення поняття «резерв», що дало змогу запропонувати тлумачення економічного і бухгалтерського аспектів досліджуваної категорії. **Резерв – це об'єкт бухгалтерського обліку, який через такі принципи розкриття фінансової звітності, як принцип безперервності та відповідності доходів і витрат, забезпечує покриття можливих та/або очікуваних витрат збитків для достовірного відображення фінансового стану і фінансових результатів діяльності підприємств.**

Список використаних джерел:

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров; изд. 3-е. М.: Советская энциклопедия, 1975. Т. 21. 640 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 4. СПб.: Диамант, 1996. 688 с.
3. Бухгалтерський словник / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: Рута, 2001. 224 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой; 20-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1988. 750 с.
5. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, 2001. 895 с.
6. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. М.: Правовая культура, 1994. 528 с.
7. Завадский Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник: менеджмент, маркетинг, підприємництво: навчально-методичний посібник. Київ: Кондор, 2006. 453 с.
8. Короп О. Резерви. Школа бухгалтера. №№ 1–3. URL: <http://www.dtk.com.ua/show/3cid01777.html>.
9. Барнгольд С.Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности на современном этапе развития. М.: Финансы и статистика, 1984. 214 с.
10. Соколов Я.В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней. М.: Аудит. ЮНИТИ, 1996. 638 с.
11. Козлова М.О. Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України): дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04; Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. К., 2006.
12. Бетге Йорг. Балансоведение; пер. с нем.; науч. ред. В.Д. Новодворский. М.: Бухгалтерский учет, 2000. 545 с.
13. Справочник финансиста государственного предприятия (объединения) / под ред. М.В. Романовского, И.Н. Лазарева, В.В. Бочарова; 5-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 1990. 462 с.
14. Верига Ю.А. Резерви підприємств України: види, методи створення і подання інформації у фінансовій звітності. Науковий вісник ПУСКУ. 2004. № 1(11). С. 116–119.
15. Соколов Я.В., Семенова М.В. Бухгалтерский учёт во Франции. Бухгалтерский учёт. 2000. № 5. С. 69–77.
16. Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2005. 548 с.
17. Нагорна І.В. Резерви підприємства як інструмент підвищення фінансової стійкості. URL: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2010_4/Nagorna.pdf.
18. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств. Финанси підприємств. 2003. № 12. С. 24–36.
19. Зянько В.В., Спіфанова І.Ю. Фінансовий аналіз і звітність. Практикум. Вінниця: ВНТУ, 2008. 83 с.
20. Палий В.Ф., Палий В.В. Финансовый учёт: учеб. пособ.; 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2001. 672 с.
21. Схема распланирования номенклатуры счетов текущего учета трастов: Приказ ВСНХ СССР № 1221, Москва, 11 сентября 1925 г. Счетоводство. 1925. № 9(24). С. 1126–1134.
22. Сук Л.К., Сук П.Л. Фінансовий облік: навч. посіб.; 3-є вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2016. 663 с. (Вища освіта XXI століття).
23. Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: монографія. Львів: Каменяр, 2002. 192 с.
24. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: учебник; 4-е изд., доп. и перераб. М.: Финансы и статистика, 1998. 416 с.
25. Макарович В.К. Проблеми формування резерву сумнівних боргів: міжнародний досвід та вітчизняна практика. Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 577. С. 219–225.
26. Ларіков В.Ю. Облік та контроль витрат на ремонт основних засобів виробничого призначення: методика та організація: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». К., 2007. 20 с.
27. Леонтьєва В. Особливості обліку ремонтних витрат в освітніх закладах недержавної форми власності. Бухгалтерський облік і аудит. 2007. № 3. С. 17–25.
28. Герстнер П. Интересные случаи из бухгалтерской практики. М.: Макиз, 1926. 200 с.
29. Крупка Я.Д. Обліково-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку підприємства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 576. С. 145–149.
30. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article/main?art_id=366860&ca_t_id=285157.
31. Палий В.Ф. Комментарии к международным стандартам финансовой отчетности. М.: Аскери, 1999. 352 с.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ РЕЗЕРВОВ И ОБЕСПЕЧЕНИЙ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация. Статья посвящена анализу подходов отечественных и зарубежных ученых относительно определения понятия «резерв» и его места в учетно-аналитической сфере предприятия. Раскрыто нормативно-правовое обеспечение формирования и использования резервов на предприятиях. Предложено определение понятия «резерв», которое учитывает бухгалтерский аспект резервов предприятия.

Ключевые слова: резерв и обеспечение, учетные резервы, формирование резервов предприятия, бухгалтерский учет резервов.

ECONOMIC ESSENCE AND FUNCTIONAL OBJECTIVES OF RESERVES AND ENSURING AT ENTERPRISE

Summary. The article is devoted to the analysis of the approaches of domestic and foreign scientists regarding the definition of the concept of “reserve” and its place in the accounting and analytical sphere of the enterprise. The regulatory and legal support for the formation and use of reserves at enterprises was disclosed. The definition of the concept “reserve” was proposed, which takes into account the accounting aspect of the enterprise reserves.

Key words: reserve and ensuring, accounting reserves, reserve formation of the enterprise, accounting of reserves.

УДК 342.5:35.088

Панченко В. А.

*кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора
Кіровоградського кооперативного коледжу економіки
і права імені М.П. Сая*

Panchenko V. A.

*Ph.D. in Economics, Associated Professor, Deputy Director,
M.P. Sai Kirovograd Cooperative College of Economics and Law*

МІСЦЕ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті досліджено місце кадрової безпеки як складника системи економічної безпеки підприємств. Вивчено сучасні підходи до трактування поняття «кадрова безпека». З'ясовано роль кадрової безпеки в стратегічному та оперативному управлінні підприємством. Установлено взаємозв'язок між завданнями кадрової безпеки та загрозами. Запропоновано схематичне зображення системи забезпечення кадрової безпеки підприємства. Виокремлено об'єкти та суб'єкти, а також принципи, методи, засоби та функції такої системи. Запропоновано схему взаємодії кадрової безпеки суб'єкта господарської діяльності із зовнішнім та внутрішнім середовищем. Запропоновано структуру підсистеми кадрової безпеки як складника системи економічної безпеки підприємства. Систематизовано основні напрями забезпечення кадрової безпеки підприємства, а саме у процесі підбору кандидатів на вакантні посади, роботи з трудовим колективом, службових розглядів у зв'язку з надзвичайними подіями, планування звільнення співробітників.

Ключові слова: система економічної безпеки підприємства, кадрова безпека, загроза, структура, елементи, напрями забезпечення.

Вступ та постановка проблеми. В умовах ринкової економіки одним з актуальних питань є управління підприємством із позиції економічної безпеки. Підприємства повинні протистояти різного роду загрозам і відновлюватися після їх настання. Успішне функціонування підприємства в умовах ринкової економіки передбачає забезпечення ефективної системи заходів економічної безпеки.

В останні роки підприємства відчувають зростання загроз із боку власного персоналу, що супроводжується погіршенням економічної безпеки підприємства внаслідок збільшення ризиків в управлінні персоналом. За оцінками фахівців, такі ризики можуть не тільки спричинити підприємству фінансові втрати, а й призвести до його повної втрати власниками або до суттєвого зменшення ринкової вартості активів.

Кадрова безпека підприємства є одним із найважливіших складників економічної безпеки підприємства, тому від того, наскільки ефективно вирішуються питання, пов'язані з нею, й залежить безпека підприємства у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження кадрової безпеки присвячено велику кількість праць відомих науковців, таких як: В. Безбожний, З. Живко, І. Керницький, А. Кибанов, О. Кириченко, Т. Клебанова, Г. Козаченко, О. Ляшенко, І. Мігус В. Ортинський, Ю. Погорелов, Н. Швець та ін.

Метою дослідження є встановлення місця кадрової безпеки в системі економічної безпеки для зниження рівня та кількості загроз, які послаблюють ступень захищеності підприємства з боку персоналу.

Результати дослідження.

В умовах трансформації ринкової економіки одним із першочергових завдань для суб'єктів господарської діяльності постають питання кадрового менеджменту з позицій економічної безпеки. Сьогодні найгострішою проблемою є розроблення нової кадрової політики, що орієнтована на організацію соціального управління, пріоритет соціальних цінностей, соціальної політики. Нині найгострішою проблемою є розроблення нової кадрової політики, що орієнтована на організацію соціального управління, пріоритет соціальних цінностей, соціальної політики.

Сучасна кадрова політика починає охоплювати сфери, що раніше не враховувалися у кадровій роботі. Це сфера трудових конфліктів та взаємовідносин з адміністрацією, з новими громадськими організаціями в процесі вирішення виробничих проблем, роль соціальних програм, що реалізуються організацією в умовах зростаючої конкуренції та ін. Кадрова безпека є найголовнішим чинником безпеки всіх сфер діяльності господарюючого суб'єкта, нехтування яким може нанести не лише значний збиток, а й зруйнувати його.

Головною метою забезпечення економічної безпеки підприємства є досягнення максимальної стабільності функціонування, а також створення основи та перспектив росту для виконання цілей бізнесу незалежно від об'єктивних та суб'єктивних загрозливих чинників (негативних дій, чинників ризику). Кадрова безпека є одним із складників економічної безпеки (поряд з іншими: фінансовою, силовою, інформаційною, техніко-технологічною, правовою, економічною та ін.). Деякі вчені її називають «кадровим та інтелектуальним» складником економічної безпеки підприємства.

Кадрова безпека займає домінуюче положення по відношенню до інших елементів системи безпеки підприємства, оскільки вона працює з персоналом, кадрами, а вони в будь-якому з елементів є первинними.

Кадрова безпека – це процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства за рахунок ризиків і загроз, пов'язаних із персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами у цілому. При цьому для проведення заходів нейтралізації, мінімізації, уникнення та попередження загроз кадровій безпеці слід розглянути завдання, що повинна виконувати система кадрової безпеки. Лише за проведення чіткого, виваженого та цілісного підходу до визначення завдань системи кадрової безпеки з урахуванням специфіки та типології загроз, що на неї впливають, можна отримати ефективні результати проведених заходів.

Так, О. Кириченко [1] вважає, що кадрова безпека – це правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом: вирішення правових питань трудових відносин, підготовка нормативних документів, що їх регулюють, забезпечення необхідною інформацією всіх підрозділів управління персоналом. Отже, автор визначає кадрову безпеку переважно з правового боку та з погляду соціально-трудових відносин.

Як уважають Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко [3], кадрова безпека – це процес запобігання негативним діям на безпеку підприємства за рахунок усунення ризиків та загроз, пов'язаних з інтелектуальним потенціалом та трудовими відносинами у цілому.

На думку Н. Швець [4], кадрова безпека є беззбитковістю трудових відносин підприємства, метою якої є досягнення максимальної стабільності функціонування фірми, а також створення основи і перспективи росту для виконання її основних завдань.

Перевагою даного підходу є цілісна орієнтація на збереження стабільності функціонування за умов мінливості зовнішнього та внутрішнього середовища.

А. Кібанов [5] пропонує кадрову безпеку як генеральний напрям кадрової роботи, сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з опрацювання цілей, завдань, спрямованих на збереження, зміцнення й розвиток кадрового потенціалу, на створення відповідального і високопродуктивного згуртованого колективу, здатного вчасно реагувати на постійно мінливі вимоги ринку з урахуванням стратегії розвитку організації.

Досить ґрунтовно структуру кадрової безпеки запропонував Л. Томаневич [6], за якої її елементами він визначає безпеку життєдіяльності, соціально-мотиваційну безпеку, професійну та психологічну безпеку. Саме таку побудову кадрової безпеки було використано під час формування моделі системи забезпечення кадрової безпеки суб'єкта господарської діяльності.

І.П. Мігус [7; 8] пропонує розглядати кадрову безпеку як забезпеченість підприємства кадровими ресурсами, формування ефективної системи управління персоналом та комунікативної політики. Інтелектуальний складник не може існувати поза межами кадрової безпеки, оскільки становить її частину.

Пропонуємо під поняттям «кадрова безпека підприємства» розуміти процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства шляхом нейтралізації ризиків та загроз, що пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом та трудовими відносинами у цілому. Головною прерогативою даного підходу є покладення в основу домінуючого положення кадрової безпеки по відношенню до інших елементів системи економічної безпеки підприємства, оскільки вона працює з персоналом, кадрами, а вони в будь-якому з елементів є первинними.

Сучасна кадрова політика починає охоплювати сфери, що раніше не враховувалися в кадровій роботі, а саме: сферу трудових конфліктів та взаємовідносин з адміністрацією, з новими громадськими організаціями в процесі вирішення виробничих проблем, роль соціальних програм, що реалізуються організацією в умовах зростаючої конкуренції, та ін.

Кадрова безпека є найголовнішим чинником безпеки всіх сфер діяльності господарюючого суб'єкта, нехтування яким може не лише нанести значний збиток, а й зруйнувати його.

У роботі з персоналом первинною є служба з персоналу (тобто саме той підрозділ на підприємстві, що займається роботою з персоналом). Таким чином, служба персоналу – найважливіший суб'єкт у кадровій безпеці, ніж служба безпеки.

Мета кадрової безпеки конкретизується в завданнях. Завдання кадрової безпеки визначаються, по-перше, залежно від рівнів управління організацією, по-друге, залежно від типів загроз та, по-третє, залежно від груп ризику.

Залежно від рівнів управління організацією завдання кадрової безпеки пов'язані з тим фактом, що в складі корпоративної безпеки кадрова безпека реалізується спочатку на рівні стратегії, а потім конкретизується в програмах та методиках. На стратегічному рівні визначається кадрова політика підприємства, відбувається її зв'язок із загальною тенденцією розвитку підприємства, визначаються основні напрями роботи служби управління кадрами. Завдання на цьому етапі – визначення проблем підприємства, вироблення їх рішень, розробка визначених правил та норм, обов'язкових для всього підприємства, що

сприяють забезпеченню кадрової безпеки. Методи забезпечення кадрової політики доцільно включити в процеси планування людських ресурсів, інформаційну, фінансову політику, розвиток та оцінку персоналу.

Стратегія кадрової безпеки, кадрової політики та загальна стратегія підприємства у цілому повинні бути чітко сформульовані та зрозумілі для співробітника служби управління персоналом.

Відповідно до сформульованих стратегічних цілей кадрової політики підприємства, служба управління персоналом формує визначені вимоги до якісного складу кадрів та внутрішнього середовища підприємства.

На оперативному рівні управління підприємством відбувається оформлення принципів стратегії підприємства в нормативні документи для служби управління персоналом. У них зазначаються чіткі настанови відносно питань кадрової безпеки. Саме відповідно до цих інструкцій проводяться заходи з кадрової безпеки.

Оперативний рівень, що підпорядковується стратегічним цілям, дає можливість співробітнику визначитися, що необхідно робити, та розкриває теоретичний шлях у практичних рекомендаціях.

Для інших співробітників підприємства, що безпосередньо не пов'язані із забезпеченням кадрової безпеки, цей рівень також пов'язаний із посадовими інструкціями, інструкціями з техніки безпеки, обов'язковими нормами та правилами, метою яких є забезпечення кадрової безпеки.

Практична реалізація ідей та документів верхніх рівнів управління реалізується на тактичному рівні. На цьому етапі співробітник служби управління персоналом реалізує свої вміння та навички згідно з нормативними актами підприємства. Тактичний рівень дає відповідь на питання, як здійснити те, що визначено на вищих рівнях. Тут завдання кожного співробітника полягає у застосуванні власних здібностей на благо підприємства.

Для визначення завдань кадрової безпеки залежно від типів загроз необхідно розглянути їх класифікацію.

Типи загроз необхідно умовно поділити за сферами, в яких вони виникають. Основними є загрози, що пов'язані з економічною сферою. Даного роду загрози наносять найбільш сильну шкоду підприємству. Друга сфера загроз пов'язана з інформаційною безпекою. Третя сфера – це соціальна. До неї належать загрози, що пов'язані з людським чинником та взаємовідносинами між людьми і соціальними групами, що характеризуються відсутністю прямого мотиву економічної вигоди, при цьому можуть призвести до значних негативних наслідків для підприємства.

Визначення таких завдань повинно виходити з найвищих ланок керівництва, що забезпечить їх чіткий алгоритм виконання. Практична реалізація ідей та документів верхніх рівнів управління реалізується на тактичному рівні. На цьому етапі співробітник служби управління персоналом реалізує свої вміння та навички згідно з нормативними актами підприємства. Тактичний рівень дає відповідь на питання, як здійснити те, що визначено на вищих рівнях. Тут завдання кожного співробітника полягає у застосуванні власних здібностей на благо підприємства.

Для визначення завдань системи кадрової безпеки залежно від типів загроз необхідно розглянути їх класифікацію. Типи загроз необхідно умовно поділити за сферами, в яких вони виникають. Основними є загрози, що пов'язані з економічною сферою. Даного роду загрози наносять найбільш сильну шкоду підприємству. Друга сфера загроз пов'язана з інформаційною безпекою.

Третя сфера – це соціальна. До неї належать загрози, що пов'язані з людським чинником та взаємовідносинами між людьми і соціальними групами, що характеризуються відсутністю прямого мотиву економічної вигоди, при цьому можуть призвести до значних негативних наслідків для підприємства.

Отже, основні завдання системи кадрової безпеки:

- участь у формуванні кадрової стратегії підприємства, процесах планування людських ресурсів, інформаційній, фінансовій політиці, розвитку та оцінці персоналу;
- формування вимоги до співробітників підприємства відносно безпеки;
- складання відповідної нормативної документації для співробітників служби управління кадрами;
- складання нормативної документації для інших співробітників підприємства в інтересах забезпечення кадрової безпеки;
- проведення інформаційно-пояснювальної роботи зі співробітниками підприємства;
- виявлення, попередження та припинення небажаних дій із боку співробітників підприємства, що можуть спричинити нанесення шкоди інтересам підприємства; проведення заходів, що спрямовані на недопуск осіб до займання посадових позицій, зловживаючи якими вони можуть нанести своїми діями шкоду підприємству.

Оскільки загрози у всіх випадках виходять від співробітників компанії, виникає потреба їх поділу на рядових працівників, управлінців середньої ланки та керівництво підприємства. Отже, підхід до забезпечення кадрової безпеки відносно належності співробітника до того чи іншого рівня буде різним.

Завдання кадрової безпеки полягають у проведенні заходів, що спрямовані на недопуск осіб до посадових позицій, зловживаючи якими вони можуть нанести своїми діями шкоду підприємству, а також у проведенні постійного моніторингу, спрямованого на забезпечення кадрової безпеки.

Основні завдання кадрової безпеки:

- участь у формуванні кадрової стратегії підприємства, процесах планування людських ресурсів, інформаційній, фінансовій політиці, розвитку та оцінці персоналу;
- формування вимоги до співробітників підприємства відносно безпеки;
- складання відповідної нормативної документації для співробітників служби управління кадрами;
- складання нормативної документації для інших співробітників підприємства в інтересах забезпечення кадрової безпеки;
- проведення інформаційно-пояснювальної роботи зі співробітниками підприємства;
- виявлення, попередження та припинення небажаних дій із боку співробітників підприємства, що можуть спричинити нанесення шкоди інтересам підприємства;
- проведення заходів, що спрямовані на недопуск осіб до займання посадових позицій, зловживаючи якими вони можуть нанести своїми діями шкоду підприємству.

У сучасній теорії економічної безпеки сьогодні немає єдиної визначеної системи забезпечення кадрової безпеки, чітко та логічно побудованої структури та визначеного механізму, що не дає можливості на практиці ефективно використовувати наявні ресурси та забезпечувати достатній рівень кадрової безпеки через односторонність сприйняття. Більшість суб'єктів господарювання на практиці нівелює заходи економічної безпеки та зводить їх лише до фізичних. Побудова схематичного зображення системи забезпечення кадрової безпеки може вирішити

частину загальної проблеми в аспекті її теоретичного обґрунтування (рис. 1).

Під час побудови моделі системи забезпечення кадрової безпеки суб'єкта господарської діяльності слід керуватися оптимальною елементною структурою, що забезпечила б її найефективніше використання та, як наслідок, могла дати якісний захист усіх наявних об'єктів, знаходячись при цьому в процесі постійного росту.

Об'єктами кадрової безпеки виступає все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення безпеки. Оскільки, на нашу думку, кадри є первинними для всіх функціональних складників економічної безпеки, то до об'єктів кадрової безпеки слід віднести:

- керівників, акціонерів, партнерів, штатний та позаштатний персонал, які володіють інформацією, що не підлягає розголошенню або є комерційною таємницею;

- фінансові ресурси, що знаходяться в розпорядженні персоналу підприємства та підпадають під можливість привласнення, розтрати та навмисних фінансових махінацій;

- технічні засоби та програмне забезпечення, що використовуються співробітниками в процесі виконання їх посадових обов'язків, якому може бути завдано шкоди власним персоналом навмисно або ненавмисно;

- об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти науково-технічної інформації, об'єкти промислової власності, засоби індивідуалізації, ноу-хау, що можуть стати об'єктами привласнення, розкрадання, махінацій, промислового шпionажу і корпоративної розвідки та навіть знищення власним персоналом;

- усі матеріальні ресурси господарюючого суб'єкта до яких є вільний або обмежений доступ персоналу, що може вчинити такі неправомірні дії, як розкрадання майна, навмисне спричинення шкоди майну підприємства та ін.;

- захищену інформацію, інформаційні ресурси обмеженого використання та вільно розповсюджені інформаційні ресурси, що є об'єктом захисту від несанкціонованого вилучення, збору та передачі третій, зацікавленій стороні, втрати, викривлення в інтересах зловмисника, розголошення, що тягне за собою шкоду інтересам підприємства.

Суб'єктами кадрової безпеки виступають фізичні, юридичні особи, підрозділи, служби, установи, орга-

нізації, що приймають безпосередню участь у системі забезпечення безпеки. Доцільно розділити суб'єктів на дві підгрупи:

1) зовнішні, до яких слід віднести органи державної влади, правоохоронні органи, служби безпеки інших суб'єктів господарської діяльності, недержавні структури із забезпечення безпеки, особи, що не мають ділових відносин із підприємством;

2) внутрішні, до яких слід віднести службу безпеки підприємства, кадрову службу, юридичний відділ, структурні підрозділи, персонал підприємства.

Як і будь-яка економічна система, система забезпечення кадрової безпеки функціонує в межах правового та законодавчого поля, що є невід'ємною умовою її ефективної діяльності. Нормативно-правове забезпечення кадрової безпеки становлять основні законодавчі акти, нормативно-правові документи, внутрішні положення та регламенти, які доцільно класифікувати за такими напрямками:

1) міжнародні стандарти безпеки ISO:

- ISO 15408 «Загальні критерії оцінки безпеки інформаційних технологій»;
- ISO 27001 «Система управління інформаційною безпекою»;
- ISO 31000:2009 «Менеджмент ризику»;

2) законодавча нормативно-правова документація:

- Конституція України;
- Господарський кодекс України;
- Кримінальний кодекс України;
- Цивільний кодекс України;
- Кодекс законів про працю;
- Закон України «Про інформацію»;
- Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах»;

- Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції»;

3) нормативні документи внутрішньої регламентації:

- статут;
- посадові інструкції;
- трудовий договір;
- зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації;
- положення про комерційну таємницю;
- положення про захист комерційної таємниці;

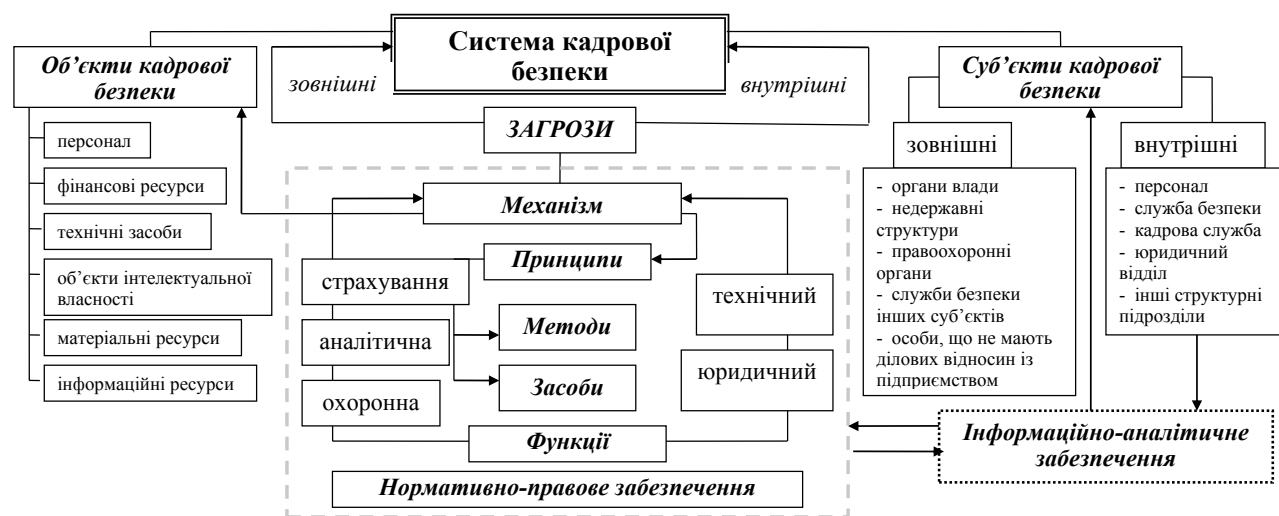

Рис. 1. Схематичне зображення системи забезпечення кадрової безпеки підприємства

Джерело: складено автором

- номенклатура посадових осіб і працівників, що мають доступ до комерційної таємниці;
- перелік відомостей, що є комерційною таємницею підприємства;
- внутрішній розпорядок роботи підприємства;
- положення про трудову дисципліну;
- положення про службове діловодство;
- положення про проведення службових розслідувань.

Інформаційно-аналітичне забезпечення кадрової безпеки суб'єкта господарської діяльності полягає у пошуку, доборі, обробці та захисту інформаційно-аналітичних даних, що необхідні під час тактичного та стратегічного управління підприємством, та має на меті пошук, викриття та нейтралізацію відкритих та латентних загроз стабільному функціонуванню кадрової безпеки. Саме даний вид забезпечення є первинною ланкою для більшості загроз, на які наражається система кадрової безпеки.

Функції, на основі яких діє механізм забезпечення кадрової безпеки, полягають у:

- пошуку, класифікації та систематизації типових загроз, з якими пов'язані причини виникнення деструктивних та дестабілізуючих процесів у кадровій безпеці;
- оптимізації співвідношення мотиваційного механізму та системи штрафних санкцій і матеріальної відповідальності;
- організації системи аналітичної роботи із забезпечення кадрового складу та формування професійного штату персоналу;
- забезпеченні захисту всіх складників об'єктів кадрової безпеки;
- проведенні роз'яснювальної роботи серед персоналу та ознайомленні їх із відповідальністю за вчинення ними корупційних дій, одержання хабарів, поборів;
- забезпеченні контролю дотримання законодавчих та нормативних документів щодо посадових зловживань, правопорушень і хабарництва серед персоналу;
- організації навчальних та ознайомчих лекцій, семінарів, тренінгів із системою заходів щодо забезпечення

кадрової безпеки на підприємстві та ознайомленні з категорію комерційної таємниці.

Формування механізму забезпечення кадрової безпеки дало змогу сформувати оптимальну її структуру, включити найнеобхідніші складники, відобразити стратегічні зв'язки, що, своєю чергою, дало змогу проілюструвати комплексний підхід до її побудови.

Саме такого роду модель може забезпечити кадровому складнику економічної безпеки ефективне функціонування, без матеріальних та фінансових утрат, при цьому примножуючи власний капітал та функціонуючи відповідно до єдиної корпоративної концепції.

Завданнями служби кадрової безпеки підприємства є:

- аудит кадрової безпеки;
- виявлення загроз кадровій безпеці підприємства;
- відбір, перевірка та вивчення кандидатів для роботи на підприємстві;
- визначення фальсифікованих документів під час прийому на роботу;
- розроблення пакету документів щодо захисту економічних інтересів підприємства (документи підписуються під час укладання трудових договорів із працівниками та юридично закріплюють права, обов'язки та відповідальність співробітників на період роботи на підприємстві з питань нерозголошення конфіденційної інформації, повернення витрат на внутрішньофірмове навчання, недопущення конфлікту інтересів, повернення матеріальних, грошових засобів та документів);
- оцінка службової відповідності, перспективи кар'єрного зростання, особистісного потенціалу, моральних настанов та схильності у поведінці співробітників;
- раціональний розподіл кадрів, формування психологічно стійких колективів;
- психологічне тестування співробітників у разі призначення на ключові посади;
- оцінка рівня благонадійності та лояльності персоналу, розроблення рекомендацій щодо зміцнення лояльності;

Рис. 2. Схема взаємодії кадрової безпеки суб'єкта господарської діяльності із зовнішнім та внутрішнім середовищем

Джерело: складено автором

- розроблення програм попередження матеріальної шкоди, що виникає в результаті шахрайства, крадіжки та інших внутрішніх зловживань із боку персоналу;
 - врегулювання конфліктних ситуацій усередині підприємства;
 - діагностика та вивчення організаційної культури, систем управління, мотивації та навчання персоналу;
 - проведення порівняльного аналізу систем мотивації на підприємстві та конкуруючих організацій;
 - розроблення програми заходів корпоративної політики підприємства;
 - вияв та припинення дії загроз, що виходять від персоналу: кримінальна діяльність, розголошення комерційної таємниці, співробітництво з конкурентами, нанесення збитку інтересам бізнесу, негативні психолого-фізіологічні та моральні прояви;
 - збір даних про кандидатів на роботу для прийняття керівництвом рішень про приймання або відмову;
 - збір та аналіз даних про співробітників для прийняття рішень про допущення до конфіденційних документів або участі у важливих проектах;
 - соціально-психологічне забезпечення управління персоналом, вивчення обставин у трудових колективах та взаємовідносин між співробітниками для зміцнення безпеки підприємства;
 - навчання та підготовка персоналу з питань дотримання заходів безпеки та правил користування конфіденційною інформацією;
 - участь у службових розслідуваннях за фактами поведінки співробітників, що наносять збиток безпеці підприємства;
 - участь в юридичному супроводі трудових суперечок, що пов'язані з порушенням заходів або інших договірних обов'язків;
 - аналіз та оцінка організаційних чинників, що загрожують безпеці підприємства: помилки в цілеспрямованості та виборі організаційної культури, невірний розподіл функціональних обов'язків та повноважень, технологічна недосконалість та техногенні небезпеки.
- Досвід великих компаній свідчить про те, що кадровою безпекою повинна займатися не лише служба безпеки. Вся діяльність служби персоналу може бути поділена на етапи (пошук, відбір, приймання, адаптація та ін., навіть звільнення) та на кожному етапі є певна низка питань безпеки, що виконуються лише спеціалістами з кадрової безпеки. Будь-яка дія менеджера з персоналу на будь-якому етапі – це або посилення, або послаблення

безпеки підприємства за її основним складником – кадровим.

У понятті кадрової безпеки ключовим є попередження загроз. Вони являють собою дії, що негативно впливають на стан кадрового функціонального складника економічної безпеки підприємства. Отже, безпека – це попередження збитків. Для цього необхідно проводити постійну роботу щодо попередження загроз, що викликають ці збитки.

Необхідно розрізнити зовнішні та внутрішні загрози. Зовнішні негативні дії – це дії, явища чи процеси, що не залежать від волі та свідомості співробітників підприємства та тягнуть за собою нанесення збитків. До внутрішніх негативних дій належать дії (навмисні або ненавмисні) співробітників підприємства, що також тягнуть за собою нанесення збитків.

- До внутрішніх загроз можна віднести:
- невідповідність кваліфікації співробітників вимогам, які до них пред'являються;
 - недостатню кваліфікацію співробітників;
 - слабку організацію системи управління персоналом;
 - слабку організацію системи навчання;
 - неефективну систему мотивації;
 - помилки у плануванні ресурсів персоналу;
 - зниження кількості раціоналізаторських пропозицій та ініціатив;
 - звільнення кваліфікованих співробітників за власним бажанням;
 - орієнтацію співробітників на вирішення внутрішніх тактичних завдань;
 - орієнтацію співробітників на дотримання інтересів підрозділу;
 - відсутність або «слабку» корпоративну політику;
 - неякісну перевірку кандидату під час приймання на роботу.

- До зовнішніх загроз можна віднести:
- умови мотивації у конкурентів є кращими;
 - спрямованість конкурентів на переманювання;
 - тиск на співробітників зовні;
 - потрапляння співробітників в різну залежність;
 - інфляційні процеси.

Усі ці негативні дії зовнішнього середовища чинять вплив на внутрішні процеси підприємства у цілому та на кадровий складник економічної безпеки.

По суті, кадрова безпека залежить від трьох основних джерел загроз: найму, лояльності, контролю. Під наймом мається на увазі комплекс заходів безпеки під час найму

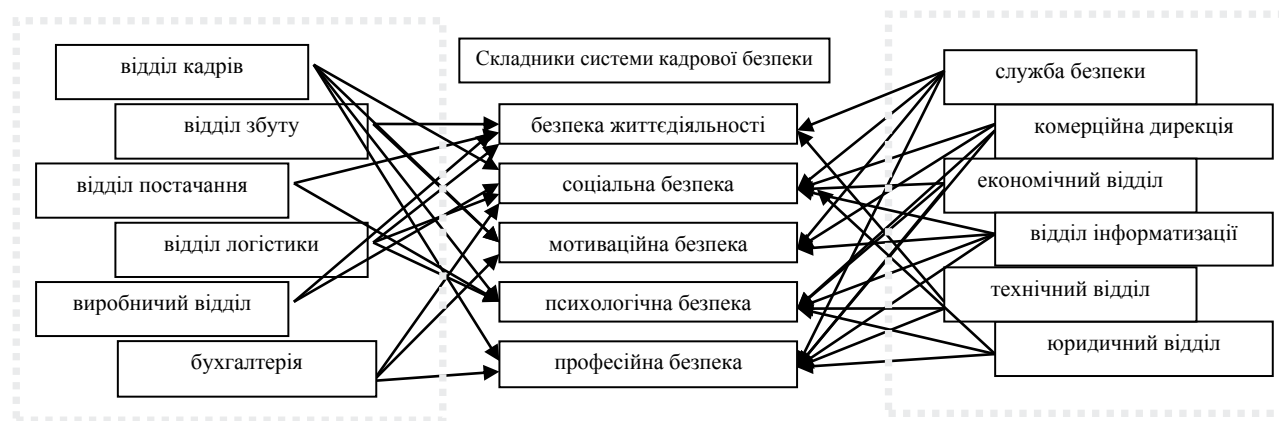

Рис. 3. Структура підсистеми кадрової безпеки як складника системи економічної безпеки підприємства

Джерело: складено автором

на роботу та прогнозування благонадійності. У найм входить розгляд питань безпеки компанії на таких етапах у роботі менеджера з персоналу, як пошук кандидатів, процедури відбору, документальне та юридичне забезпечення приймання на роботу, випробувальний строк та навіть адаптація.

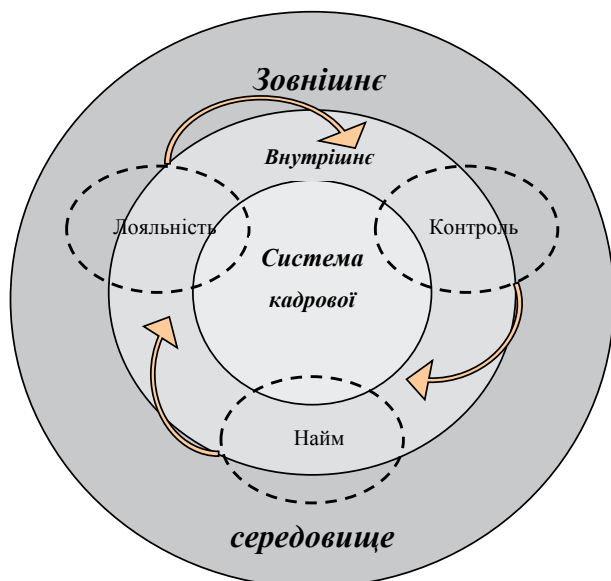

Рис. 4. Джерела загроз кадровій безпеці підприємства

Джерело: складено автором

Лояльність передбачає комплекс заходів щодо встановлення позитивного відношення працівників до працевдавців. У цей складник роботи щодо попередження загроз безпеці традиційно вкладається мало коштів. Однак підприємство, заощаджуючи на цьому кошти, повинно буде витратити ще більше ресурсів на заходи з контролю.

Контроль являє собою комплекс заходів, що встановлені для персоналу, у тому числі для адміністрації, регламентів, обмежень, режимів, технологічних процесів, оціночних, контрольних та інших операцій, процедур безпеки. Цей комплекс націлений на ліквідацію можливостей спричинення шкоди та відпрацьовується, як правило, службою безпеки або іншими підрозділами, але меншою мірою службою персоналу.

Таким чином, кадрова безпека, будучи складовою частиною економічної безпеки компанії, націлена на таку роботу з персоналом, на встановлення таких трудових та етичних відносин, які можна визначити як «беззбиткові». Уся ця діяльність не є окремим напрямом у функціях менеджера з персоналу, а лише органічно входить до нього.

З погляду безпеки у підході до трудової взаємодії кожен кандидат на вакансію, кожен робітник підприємства повинен щохвилинно розглядатися як джерело ризику, джерело потенційної загрози.

Під час підбору кандидатів на вакантні посади:

- перевірка достовірності наданих анкетних даних;
- перевірка фізичної особи на наявність кримінальних злочинів та адміністративних правопорушень;
- перевірка кандидата на наявність медичних протипоказань до роботи, що пропонується;
- складання повного психологічного портрету конкретної особи;

- перевірка рекомендацій кандидатів;
- збір характерної інформації про особу за попереднім місцем роботи, служби, навчання, професійної компетенції, що декларується кандидатом;
- перевірка достовірності записів у трудових книжках кандидатів на вакансії;
- відбір кандидатів на матеріально відповідальні посади;
- психологічне тестування співробітників у разі призначення на ключові посади.

Під час роботи з трудовим колективом:

- аналіз можливих загроз від протиправних дій персоналу, моніторинг внутрішніх загроз;
- вивчення лояльності та благонадійності персоналу, розроблення рекомендацій щодо зміцнення лояльності;
- оцінка службової відповідності, перспективи кар'єрного росту, особистісного потенціалу, моральних настанов та схильності у поведінці співробітників;
- раціональне розміщення кадрів, формування психологічно стійких колективів;
- розроблення професійної атестації персоналу, що спрямована на нейтралізацію ризиків, пов'язаних із професійною некомпетентністю співробітників;
- врегулювання конфліктних ситуацій усередині підприємства;
- діагностика та вивчення організаційної культури, систем управління, мотивації та навчання персоналу;
- проведення порівняльного аналізу систем мотивації на підприємстві та в конкуруючих організаціях;
- розроблення програм попередження матеріального збитку, що виникає в результаті розкрадання, шахрайства та інших внутрішніх зловживань із боку персоналу;
- розроблення програми заходів корпоративної політики підприємства.

Під час службових розглядів у зв'язку з надзвичайними подіями:

- розроблення документарного забезпечення кадрової безпеки;
- вияв та вивчення ознак розкрадання, шахрайства, посадових фальсифікацій персоналу;
- збір інформації про обставини подій;
- розроблення тактики додаткового збору інформації про події;
- приховане вивчення кола підозрюваних осіб;
- встановлення осіб, причетних до посадового правопорушення;
- контроль над результатами діяльності співробітників;
- проведення заходів із кадрової та комерційної безпеки підприємства.

Під час планування звільнення співробітників:

- психологічні підходи до проблеми звільнення персоналу;
- розроблення технології звільнення для конкретної посади та співробітника;

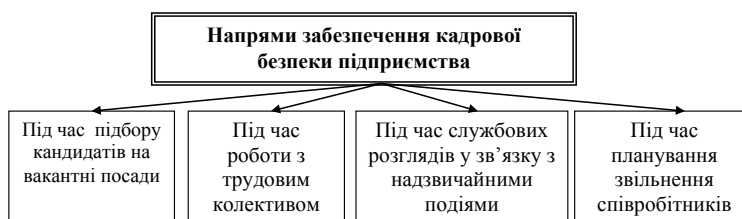

Рис. 5. Напрями забезпечення кадрової безпеки підприємства

Джерело: складено автором

- попередження ймовірних ризиків, пов'язаних зі звільненням персоналу (витік конфіденційної інформації, розкрадання баз даних та ін.);
- збереження психологічного контакту зі співробітниками, що звільнюються;
- розроблення системи заходів, що знижують психологічний тиск осіб, що звільнюються.

Висновки. Як об'єкт управління кадрова безпека підприємства володіє специфічними, властивими тільки їй особливостями. Її забезпечення і постійна підтримка є достатньо складним процесом в управ-

лінні підприємством. Проте, незважаючи на складність забезпечення кадрової безпеки, на новизну даного чинника для більшості українських підприємств, кадрова безпека підприємств є тим новим елементом сучасного менеджменту підприємств, без реалізації якого не можна забезпечити надійність персоналу та стійкий розвиток підприємств.

Отже, кадрова безпека є одним із найбільш важливих складників системи економічної безпеки підприємств, і її забезпечення потребує розроблення відповідного механізму.

Список використаних джерел:

1. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія / О.А. Кириченко, М.П. Денисенко, В.С. Сідак та ін. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2010. 412 с.
2. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко. К.: Правова єдність, 2009. 544 с.
3. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: у 3-х т. Т. 1 / О.М. Ляшенко, Ю.С. Погорелов, В.Л. Безбожний та ін.; за заг. ред. Г.В. Козаченко. Луганськ: Елтон – 2, 2010. 282 с.
4. Швець Н. Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або Як перемогти зловживання персоналу. Персонал. 2006. № 5.
5. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации. М.: ИНФРА-М, 2002. 638 с.
6. Томаневич Л.М. Кадрова безпека підприємства як об'єкт теоретичного дослідження. Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Економічні науки». 2009. № 1. С. 1–8.
7. Шульга І.П. Економічна безпека емісійної діяльності акціонерних товариств: монографія. Черкаси: Маклаут, 2010. 425 с.
8. Кадрова безпека суб'єктів господарської діяльності: менеджмент інсайдерів: монографія / за ред. проф. В.С. Сідака, проф. І.П. Мігус. Черкаси: Маклаут, 2012. 258 с.

МЕСТО КАДРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. В статье исследовано место кадровой безопасности как составляющих системы экономической безопасности предприятий. Изучены современные подходы к трактовке понятия «кадровая безопасность». Выяснена роль кадровой безопасности в стратегическом и оперативном управлении предприятием. Установлена взаимосвязь между задачами кадровой безопасности и угрозами. Предложено схематическое изображение системы обеспечения кадровой безопасности предприятия. Выделены объекты и субъекты, а также принципы, методы, средства и функции такой системы. Предложена схема взаимодействия кадровой безопасности субъекта хозяйственной деятельности с внешней и внутренней средой. Предложена структура подсистемы кадровой безопасности как составляющей системы экономической безопасности предприятия. Систематизированы основные направления обеспечения кадровой безопасности предприятия, а именно: при подборе кандидатов на вакантные должности, при работе с трудовым коллективом, при служебных разбирательствах в связи с чрезвычайными событиями, при планировании увольнения сотрудников.

Ключевые слова: система экономической безопасности предприятия, кадровая безопасность, угроза, структура, элементы, направления обеспечения.

PLACE OF PERSONNEL SECURITY IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES

Summary. The article examines the place of personnel security as components of the system of economic security of enterprises. Modern approaches to the interpretation of the concept of “personnel security” are studied. The role of personnel security in the strategic and operational management of the enterprise is clarified. The relationship between the tasks of personnel security and threats has been established. A schematic representation of the personnel security system of the enterprise is offered. Objects and subjects are singled out, as well as the principles, methods, means and functions of such a system. The scheme of interaction of personnel security of the subject of economic activity with external and internal environment is offered. The structure of the subsystem of personnel security as a component of the system of economic security of the enterprise is proposed. Systematized basic guidelines for ensuring the personnel security of the enterprise, namely the selection of candidates for vacant positions, while working with the workforce, with official proceedings in connection with the extraordinary events when planning staff layoffs.

Key words: system of economic security of the enterprise, personnel safety, threat, structure, elements, directions of maintenance.

Пелех О. Б.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Рівненського державного гуманітарного університету

Pelekh O. B.
PhD (Economics), Associate Professor
Associate Professor of the Department of Management
Rivne State Humanitarian University

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ (2000–2017 РР.)

Анотація. У статті досліджено структурні зрушення в економіці України на початку XXI ст. Проаналізовано такі показники, як ВВП, структура ВВП у розрізі основних видів продукції й послуг, секторальна структура ВВП, структура імпорту та експорту. Показано, що структурний розвиток економіки є нерівномірним, неоднозначним, залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних чинників. Доведено, що Україна поступово перетворюється з країни-виробника в країну споживання й у майбутньому має підстави перетворитися на пересічну аграрну країну.

Ключові слова: економіка України, структурні зрушення, структура ВВП, секторна структура економіки, структура експорту та імпорту.

Вступ та постановка проблеми. На думку сучасних дослідників, розвиток економіки будь-якої держави визначається змінами її якісних і кількісних характеристик, з одного боку, в умовах дії ринкових механізмів і, з іншого боку, завдяки реалізації належної державної політики. Йдеться про те, що не лише наявний ресурсний потенціал визначає цей розвиток, а й істотною мірою економічні результати залежать від ефективності його використання. Нині будь-яка економічна система є продуктом і наслідком суспільного поділу праці та поглиблення спеціалізації галузей і видів діяльності.

Для ефективного функціонування економіки важливими є не звичайні зміни, а цілеспрямовані структурні зміни і зрушення як на макро-, так і на мікрорівні. «Оптимальність та ефективність економічної структури є основною ознакою розвиненості економічної системи. Структура економіки має велике значення для забезпечення збалансованого розвитку національного виробництва, ефективного і стабільного його розвитку, задоволення потреб суспільства в коротко- та довготерміновому періодах. Світовий досвід доводить, що економічний розвиток багатьох країн пояснюється глибокими структурними змінами» [1]. Визначення оптимальної структури економіки й напрямів її розвитку належить до найважливіших проблем сучасних держав.

Щодо нинішньої економіки України, то вона постійно перебуває в кризовому стані, про що свідчать і динаміка ВВП, і зростання безробіття, і зниження добробуту населення. Особливо гостро негативні економічні кризові наслідки проявилися після анексії Криму та в процесі тривалого військового протистояння на сході країни. Ці кризові процеси супроводжуються відповідними структурними змінами в економіці України, які зумовлюють її застійний характер і все більше віддаляють нас від розвинених країн світу. У цих умовах проблеми структурного розвитку України актуалізуються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення зв'язків між структурою національної економіки й темпами її економічного розвитку і зростання в останні кілька десятиліть зайняли важливе місце в економічній теорії. Проблема структура структурних зрушень в економіці була предметом дослідження таких зарубіжних науковців, як Е. Домар, П. Друкер, В. Льюїс, Д. Кендрик,

Дж. Б. Кларк, В. Парето, Р. Солоу, Дж. Стігліц, Р. Стоун, Я. Тінберген, А. Тоффлер, Ж. Форрестьє, Ф. Хайск, Р. Харрод та ін. В Україні дослідженням питань структурних зрушень займається чимало відомих учених, серед яких: Т. Артьомова, С. Біла, А. Гальчинський, В. Гець, Н. Главацька, Н. Гражевська, П. Дудкін, С. Єрохін, В. Коломойцев, Ю. Макогон, Т. Орехова, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, І. Пузанова, В. Сіденко, М. Скрипниченко, А. Філіпенко, А. Чухно, Л. Шинкарук, О. Шниркова, С. Якубовський.

Однак залишається чимало невирішених питань, серед яких – проблеми практичного плану. Щодо України, то першочергово це – формування оптимальної структури економіки країни в контексті європейського вибору, а отже, оптимізація структурних процесів в економіці з урахуванням реалій і перспектив, що з'являються в результаті такого вибору.

Метою дослідження є аналіз структурних зрушень в економіці України від початку XXI ст.

Результати дослідження.

Під структурними зрушеннями розуміють «істотні кількісні та якісні зміни взаємозв'язків між елементами економічної системи, які є наслідком сукупності попередніх незворотних структурних змін, що відбувалися протягом певного часу під впливом різних економічних і неекономічних чинників, і проявляються у формі зміни розміщення елементів, пропорцій між елементами та характеристик економічної системи» [2, с. 10].

Структурні зміни в економіці є бажаними, якщо вони сприяють прогресивному розвитку держави й суспільства. Як правило, зміни та зрушення в економіці запроваджуються й регулюються державою шляхом реалізації відповідної структурної політики. Структурна політика – «це складова частина економічної політики, яка являє собою сукупність соціально-економічних заходів, що здійснюються державою та іншими суб'єктами економічної політики шляхом обґрунтування та впровадження цілеспрямованих структурних змін і перетворень в економіці та суспільстві задля здійснення оптимальної перебудови економічної системи, усунення диспропорцій, забезпечення збалансованого й позитивного розвитку економіки, вирішення актуальних соціально-економічних проблем» [3, с. 124].

Для оцінювання структурних змін, як правило, використовують декілька показників, серед яких найважливі-

Таблиця 1

Структура пропозиції та використання ресурсів України у зведених національних рахунках, %

Показники	Роки		
	2002	2010	2017
Пропозиція ресурсів			
Випуск (в основних цінах)	78,4	77,1	75,1
Імпорт товарів і послуг	17,8	18,8	19,5
Податки на продукти	4,0	4,2	5,5
Субсидії на продукти	-0,1	-0,1	-0,1
Використання ресурсів			
Проміжне споживання	47,1	46,3	45,1
Кінцеві споживчі витрати	26,5	29,5	29,8
Валове нагромадження основного капіталу	6,7	6,3	5,5
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	0,3	0,1	2,2
Придбання за виключенням вибуття цінностей	0,0	0,0	0,0
Експорт товарів і послуг	19,3	17,7	17,5

Джерело: складено автором за [6]

шими є: валовий внутрішній продукт (ВВП); структура ВВП у розрізі основних видів продукції, яка виробляється, і послуг, що надаються; секторальна структура ВВП; структура імпорту/експорту.

Синтетичним показником, який характеризує розвиток економічної системи країни загалом і структурний розвиток зокрема, є ВВП. Аналіз динаміки ВВП України (рис. 1) свідчить, що розвиток національної економіки впродовж 2000–2017 рр. був нерівномірним, неоднозначним і залежав від багатьох суб'єктивних і об'єктивних чинників. Зміни ВВП тісно корелюють із подіями, процесами і явищами, що мали місце у світовій економіці й у соціально-політичному житті цього періоду. Всі вони мали свій вплив на структурні зміни національної економіки.

На початок нового століття припадає зростання ВВП України, яке є наслідком спочатку (2000–2004 рр.) певного нарощування виробничих потужностей, а потім (2005–2007 рр.) – змін, пов'язаних із реалізацією деяких структурних реформ і з впливом зовнішніх чинників (нова цінова політика на імпортований газ, прогресивна соціальна політика, активна міжнародна співпраця). Світова економічна криза (2007–2009 рр.) принесла із собою такі негативні наслідки, як призупинення виробництва, зменшення інвестиційної активності і, як наслідок, витіснення українських виробників із зовнішніх і внутрішніх ринків. Це призвело до різкого падіння рівня ВВП. Період 2010–2013 рр. позначився короткочасним зростанням економіки та поживленням на зовнішніх ринках, що значною мірою зумовлене очікуванням і підготовкою до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Однак із кінця 2013 р. знову настає черговий спад, який так чи інакше стосується агресивної політики Росії щодо України. З 2016 р. знову настає період хоча й незначного, але зростання ВВП. Вітчизняні економісти пов'язують його зі зростанням внутрішнього споживання та збільшенням інвестиційного попиту. Сприяє цьому цінова кон'юнктура на світових ринках, зокрема на продукцію металургії. Однак, як бачимо з рис. 1, зростання ВВП України порівняно з динамікою ВВП нашого найближчого сусіда – Польщі виглядає як звичайне тупцювання на місці.

Далі обмежимося аналізом структурних показників економіки України лише трьома роками по кожному етапу: початковий етап – 2002 р., період після економічної кризи – 2010 р., нинішній період – 2016–2017 рр.

Аналіз структури пропозиції та використання ресурсів України (табл. 1) вказує на декілька негативних тенденцій

у розвитку економіки. Насамперед має місце зростання споживання переважно через перерозподіл використаних ресурсів у напрямі зниження експорту товарів і послуг, а також валового нагромадження основного капіталу. Водночас відбувається зниження обсягів виробництва, тоді як задоволення потреб економіки (насамперед проміжне споживання) здійснюється внаслідок збільшення імпорту. На нашу думку, вдало ілюструє це висновок Департаменту монетарної політики та економічного аналізу НБУ, який, щоправда, стосувався тільки 2014 р., але залишається актуальним і сьогодні: «Економіка України має високий рівень відкритості і, відповідно, вразливості до зовнішніх шоків – у структурі ВВП експорт займає майже 50% (частка експорту товарів проміжного споживання в загальному експорті товарів становить орієнтовно 80%). Водночас значну частку імпорту товарів становлять природний газ та нафта. Питома вага імпортного складника в проміжному споживанні є досить суттєвою, що зумовлює високий рівень енергозалежності України» [5].

Вказані структурні зрушення свідчать про поглиблення проблем на внутрішньому ринку та деформацію структури використання ресурсів у бік надання переваги імпортованій продукції. Фактично, українські виробники поступово втрачають позиції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Це відбувається переважно шляхом зниження конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому ринку та зростання потреб в іноземній продукції. Таку економіку можна назвати економікою споживання.

Динаміка структури економіки України за видами економічної діяльності (рис. 2) свідчить, що за останні десятиріччя в галузево-секторальній структурі національної економіки істотно знизилася питома вага промисловості, будівництва, транспорту та зв'язку. Натомість лідируючі позиції почала займати оптова та роздрібна торгівля. Крім того, зростає питома вага сфери послуг. Усе це є ще одним свідченням того, що Україна перетворюється на країну спо-

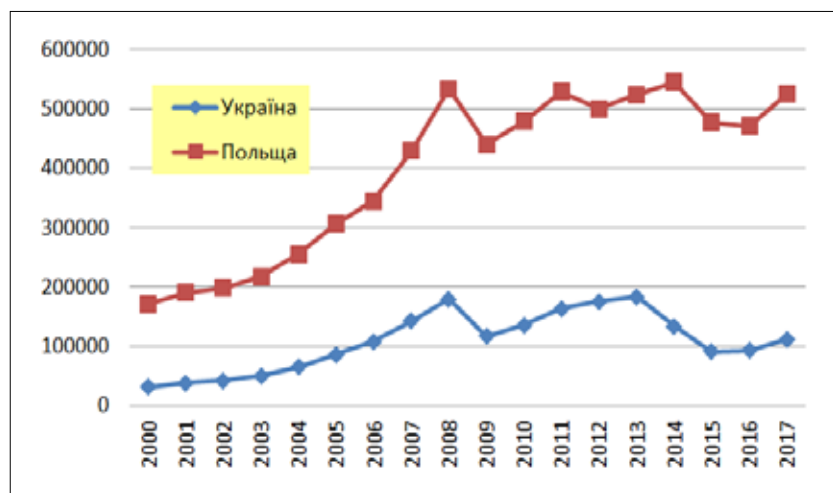

Рис. 1. Номінальний ВВП України й Польщі, млн. дол. США

Джерело: складено автором за [4]

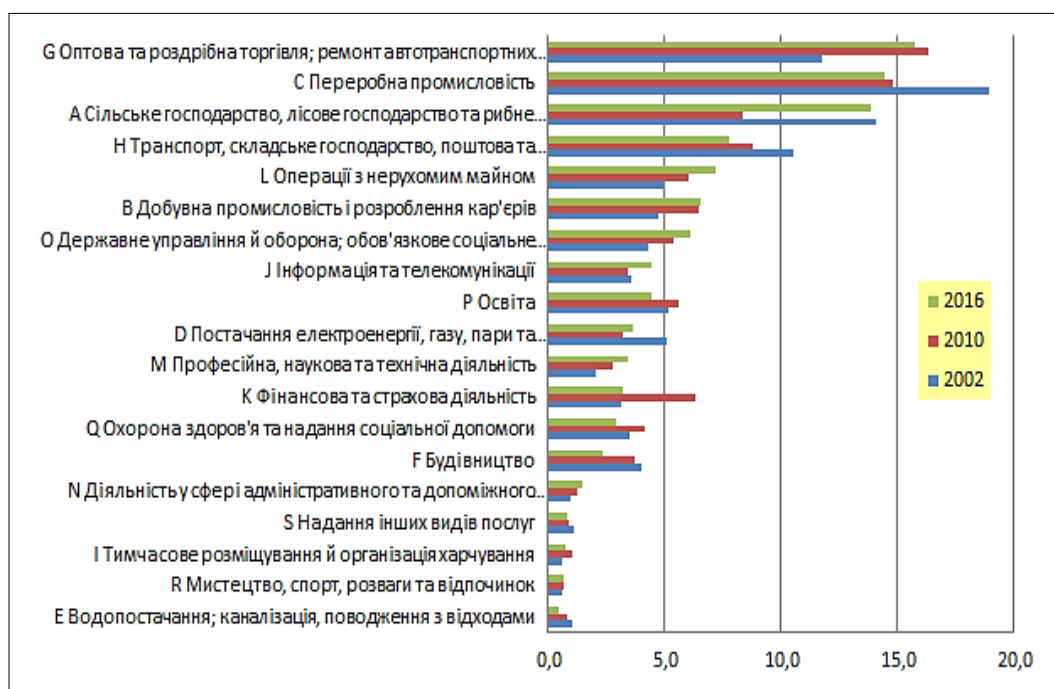

Рис. 2. Структура економіки України за основними видами економічної діяльності, % у ВВП

Джерело: складено автором за [6]

живання. Загалом указані тенденції відповідають загальносвітовим економічним структурним зрушенням, які характерні передусім для країн із перехідною економікою.

У структурних дослідженнях особлива роль відводиться секторальному аналізу. Йдеться про зміни, що відбуваються в трьох системах агрегованого поділу економіки, які відповідно називаються: сектор I (сільське господарство), сектор II (промисловість) і сектор III (послуги). Концепція трисекторної структури економіки, змін і закономірностей розвитку секторів початково була розроблена в 1930-х роках А. Фішером, К. Кларком, Ж. Фурастьє. В основі теорії лежить теза про те, що роль кожного макросектору зумовлена процесом історичного розвитку економіки: поступово роль сектору I знижувалася; натомість мало місце підвищення ролі, стабілізація, а отже, зниження частки сектору II; сьогодні спостерігається неперервне зростання ролі сектору III.

З огляду на зміни секторальної структуризації економіки дослідники виділяють три етапи розвитку: доіндустріальний етап (основний сектор – видобуток природних ресурсів); індустріальний етап (основний сектор економіки – промисловість); постіндустріальний етап (основний сектор економіки – сфера послуг). Зміни секторальної структури економіки у процесі такого поетапного розвитку обґрунтували Ж. Фурастьє [7] і С. Кузнець [8].

За нашими розрахунками (табл. 2 і рис. 3), економіка України відповідно до трисекторної моделі перебуває на етапі поступового наближення до пропорцій постіндустріальних економік. Особливістю її розвитку є те, що частка аграрного сектору є винятково високою і спостерігається її зростання. Це вкотре підтверджує уявлення багатьох сучасних економістів, що Україна має задатки аграрної держави: частка аграрного сектору в 2016 р. становить 13,8% ВВП, тоді як у країнах «Великої сімки» вона коливається в межах 0,6–2,2%. Істотно вищою в Україні є й частка індустріального сектору у ВВП – 27,3% (середнє у країнах «сімки» – 23,9%, у США – 19,4%, а в Німеч-

чині – 30,3%). Сектор сфери послуг в Україні становить 58,8% ВВП, тоді як, наприклад, у Великобританії – 80,2%, а в Німеччині – 69,1%.

Додаткові уявлення про структурні зрушення в економіці загалом отримуємо й на підставі змін і зрушень у структурі імпорту/експорту товарів і послуг. На рис. 4 бачимо щонайменше дві повних хвилі зростання і спадання обсягів експорту та імпорту. Перша хвиля досить стабільного і стрімкого зростання обсягів загального експорту та імпорту з 2002 до 2008 р. завершилася істотним зниженням зовнішньої торгівлі під кінець економічної кризи в 2009 р. Наступною хвилею стало зростання обсягів імпорту та експорту, яке було перервано зовнішнім чинником – погіршенням відносин із Росією та початком війни в 2014 р. Спад тривав аж до 2017 р., коли з'явилися перші ознаки, коли можна говорити про нову хвилю підйому українського імпорту й експорту.

Крім указаної нестабільності зовнішньої торгівлі, слід указати на те, що починаючи з 2006 р. чітко проявилася ще одна проблемна ознака: негативне зовнішньоторговельне сальдо й покриття експорту імпортом. І причини цього явища були не тільки політичні. Можна говорити про комплекс причин. Так, після 2013 р. причинами стрімкого зменшення імпорту є зниження купівельної спроможності населення України, скорочення потреб у високотехнологічному імпорті, викликані девальваційними процесами, посиленням протекціоністських заходів, загостренням військових конфліктів на територіях промислового виробництва. До причин скорочення експорту слід віднести зниження світових цін на сировинні товари, несприятливу кон'юнктуру світового ринку, зміну пріоритетів щодо партнерства в зовнішній торгівлі, скорочення обсягів співпраці з історично пріоритетними імпортерами, посилення вимог зовнішніх ринків до якості нашої продукції і валютного контролю над імпортними операціями.

Із рис. 4 також випливає, що частка імпорту в структурі ВВП практично не змінюється і становить понад 50%,

тоді як частка експорту українських товарів до 2012 р. поступово знижується й далі коливається в межах 50%. Це свідчить про високий рівень відкритості економіки, важливість міжнародної торгівлі для її потреб і зростаючу залежність від зовнішніх чинників.

Особливої уваги заслуговує аналіз товарної структури експорту/імпорту. На рис. 5 бачимо, що за період 2002–2017 рр. зросла питома вага експорту продовольчих товарів і сільськогосподарської продукції (з 13,3% до 41%), істотно скоротилася частка металів і виробів із них (з 39,7% до 23,4%), а також машин, обладнання та транспорту (з 14,6% до 11,7%). Із цього випливає, що Україна щораз більше експортує споживчі товари.

У товарній структурі імпорту слід відзначити такі особливості. На початку досліджуваного періоду найбільшу питому вагу мали паливо-енергетичні товари. Їхня питома

вага становила у 2002 р. 39,2%, а в 2017 р. – лише 23,6%. Натомість зросла частка машин та обладнання – з 22,3% до 29,9%. Третьою групою товарів у структурі імпорту є продукція хімічної промисловості. Її частка також зросла – з 12,4% до 19,7%. Загалом імпортуються до України високотехнологічна продукція (машини, обладнання та транспорт), паливо-енергетичні товари, продукція хімічної промисловості, що є ще одним непрямим доказом орієнтації економіки України на споживання.

У структурі експорту послуг найбільша частка припадає на транспортні послуги (2008 р. – 62,1%, 2017 р. – 54,7%), оскільки країни-партнери здебільшого розглядають Україну як важливу транзитну державу. Достатньо високою, хоча й значно меншою, є частка послуг із переробки матеріальних ресурсів (2008 р. – 7,6%, 2017 р. – 13,3%) і ділових послуг (2008 р. – 10,3%, 2017 р. – 8,6%).

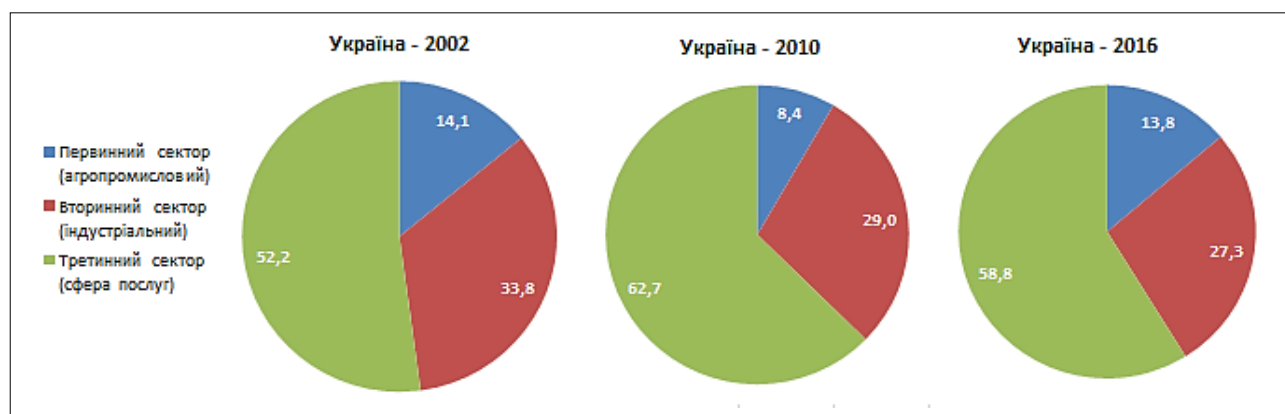

Рис. 3. Трисекторна структура економіки України, % ВВП

Джерело: складено автором за [6]

Таблиця 2

Показники трисекторної моделі економіки України, % у ВВП

Сектор / види економічної діяльності	Роки		
	2002	2010	2016
Сектор I (сільське господарство)	14,1	8,4	13,8
Сільське, лісове та рибне господарство	14,1	8,4	13,8
Сектор II (промисловість)	33,8	29,0	27,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	4,7	6,5	6,5
Переробна промисловість	18,9	14,8	14,4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонування повітря	5,1	3,2	3,6
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,0	0,8	0,4
Будівництво,	4,0	3,7	2,3
Сектор III (послуги)	52,2	62,7	58,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	11,8	16,3	15,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	10,5	8,8	7,7
Тимчасове розмішування й організація харчування	0,6	1,0	0,8
Інформація та телекомунікації	3,6	3,4	4,4
Фінансова та страхова діяльність	3,2	6,3	3,2
Операції з нерухомим майном	4,9	6,0	7,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,0	2,8	3,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,0	1,2	1,5
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,3	5,4	6,1
Освіта	5,2	5,6	4,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,5	4,2	2,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	0,6	0,7
Надання інших видів послуг	1,1	0,9	0,8

Джерело: складено автором за [6]

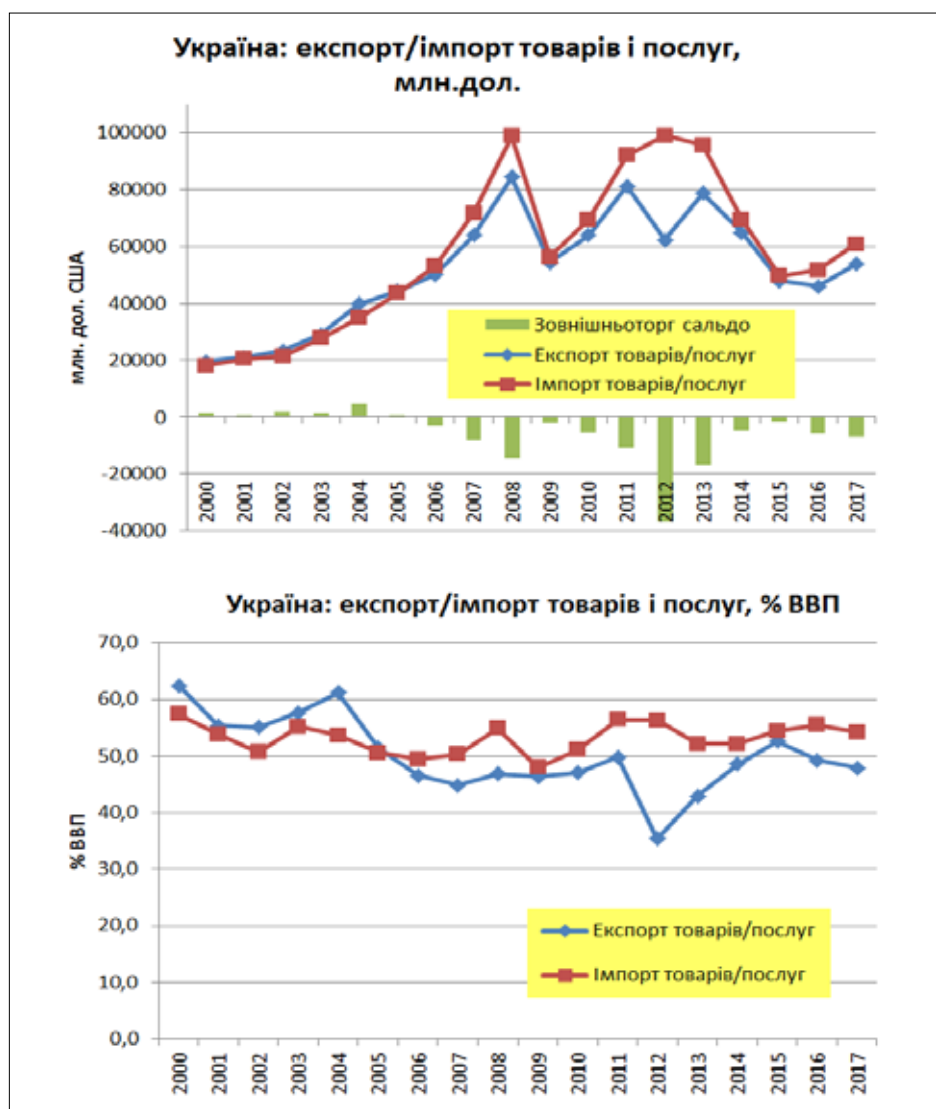

Рис. 4. Експорт/імпорт товарів і послуг в Україні

Джерело: складено автором за [6]

Імпортується також найбільше транспортних послуг (проте їхня частка поступово зменшується, й у 2017 р. вона становила лише 22,2%), високим є рівень державних та урядових послуг, ділових послуг, послуг, пов'язаних із подорожами і фінансовою діяльністю.

Вагомих змін останнім часом, особливо під впливом політичних чинників, зазнала й географія українського експорту. Сьогодні в рамках зовнішньої торгівлі товарами Україна співпрацює з 206 країнами світу, обміну послугами – з 221 країною. Пріоритетними та найбільш важливими ринками експорту товарів були й залишаються ринки РФ, Польщі, Туреччини, Італії, Індії, Китаю, Єгипту, Німеччини, Нідерландів та Угорщини. Проте слід відзначити, що експорт до РФ знизився у понад три рази (у 2010 р. – 13,4 млрд. дол. США, у 2017 р. – 3,9 млрд. дол. США), натомість експорт до Польщі, Німеччини, Угорщини та Туреччини зріс. Загалом продовжується трансформація географічної структури українського експорту товарів, яка розпочалася в попередні роки: збільшення експорту до ЄС та Азії на тлі його зменшення до країн СНД, насамперед Росії. Пріоритетні країни-імпортери товарів в Україну – РФ, Китай, Німеччина. Польща,

Білорусь, США, Швейцарія, Італія, Франція та Туреччина. Обсяги імпорту товарів із РФ становили напередодні війни 23,2 млрд. дол. США, а в 2017 р. – лише 7,2 млрд. дол. США. Знизилися обсяги торгівлі з Білорусією, Францією, Угорщиною, США, проте зріс імпорт товарів із Польщі.

Висновки. Структурні зміни та зрушення в економіці є запорукою економічного зростання. Однак розвиток економіки України впродовж 2000–2017 рр. свідчить, що структурні зміни в країні не сприяють зміцненню стабільності та сталому зростанню. Динаміка ВВП показує, що розвиток національної економіки є нерівномірним, неоднозначним і залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних чинників, насамперед зовнішніх. Високий рівень відкритості економіки України та підвищена чутливість до зовнішніх чинників стає небезпечним атрибутом з погляду незалежності. Українські виробники поступово втрачають позиції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках через зниження конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому ринку та зростання потреби в іноземній продукції. У структурі економіки провідна роль починає відводитися оптовій і роз-

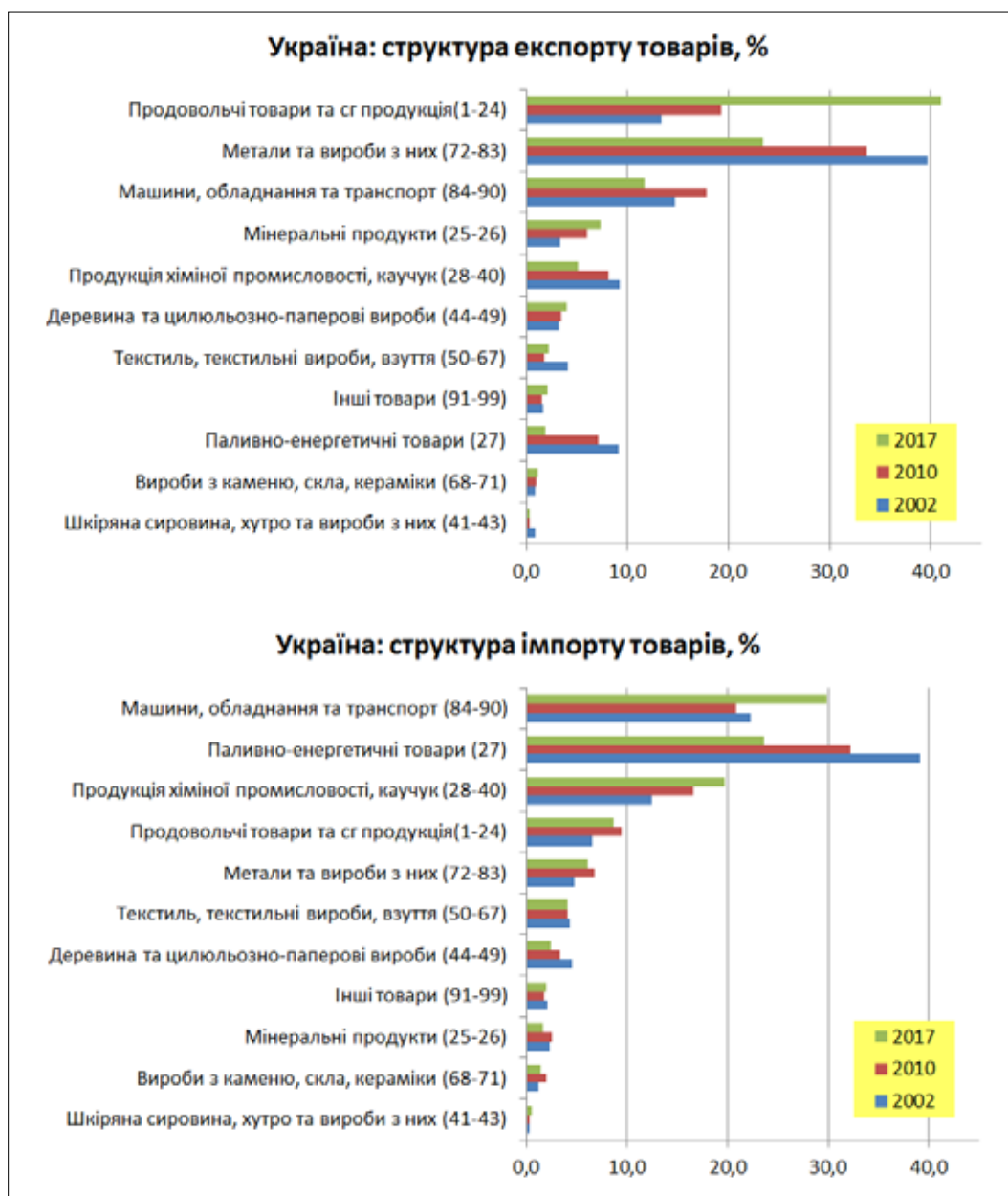

Рис. 5. Товарна структура експорту/імпорту товарів України

Джерело: складено автором за [6]

дрібній торгівлі, зростає питома вага сфери послуг. Це є ознаками того, що Україна поступово перетворюється на країну споживання.

Аналіз секторної структури економіки демонструє, що Україна за пропорціями перебуває в процесі поступового наближення до постіндустріальних економік. Однак винятково висока і зростаюча частка аграрного сектору свідчить, що країна втрачає свій промисловий потенціал

і має всі задатки в майбутньому стати пересічною аграрною країною.

Для того щоб структурні зміни в економіці України були позитивними та ефективними, необхідна радикальна зміна пріоритетів і напрямів розвитку в руслі сучасних світових тенденцій. Укладена Угода про асоціацію з ЄС повинна стати стратегічним орієнтиром для структурних реформ у країні.

Список використаних джерел:

1. Потравка Л.О. Структурні зрушення економіки країни. URL: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2013/Economics/16_130138.doc.htm (дата звернення: 24.09.2018).
2. Пелех О.Б. Структурні зрушення і трансформації як процеси й результати структурних змін в економіці. Бізнес Інформ. 2018. № 3. С. 8–14.
3. Пелех О.Б. Сутність, концептуальні засади й особливості структурної політики. Проблеми економіки. 2018. № 2. С. 121–127.
4. DataBank. World Development Indicators / The World Bank. URL: [http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#](http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#) (дата звернення: 24.09.2018).

5. Аналіз економічного стану України (грудень 2014 року) / Департамент монетарної політики та економічного аналізу НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=4972952> (дата звернення: 24.09.2018).
6. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 24.09.2018).
7. Фурастье Ж. Великая надежда XX века. М.: Наука, 2001. 183 с.
8. Kuznets S. Quantitative aspects of the economic growth of nations: II, Industrial distribution of national product and labor force. Economic Development and Cultural Change, Supplement. 1957. vol. 5. № 4. P. 1–110.

СТРУКТУРНЫЕ СДВИГИ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ (2000-2017 ГГ.)

Аннотация. В статье исследованы структурные сдвиги в экономике Украины в начале XXI века. Проанализированы такие показатели, как ВВП, структура ВВП в разрезе основных видов продукции и услуг, секторная структура ВВП, структура импорта и экспорта. Показано, что структурное развитие экономики является неравномерным, неоднозначным, зависит от многих субъективных и объективных факторов. Доказано, что Украина постепенно превращается из страны производителя в страну потребления, и в будущем имеет основания превратиться в аграрную страну.

Ключевые слова: экономика Украины, структурные сдвиги, структура ВВП, секторная структура экономики, структура экспорта и импорта.

STRUCTURAL SHIFTS IN THE UKRAINIAN ECONOMY (2000–2017)

Summary. The article deals with the structural shifts in the Ukrainian economy at the beginning of the XXI century. The author analyzed the GDP rate and its structure in terms of various product and service types, as well as sectorial GDP structure and the import/export structure. It is shown that structural economic development is not steady and is influenced by various subjective and objective factors. It is also proved that Ukraine gradually turns from the production state into consumer state and can finally be transformed into mere agricultural country.

Key words: Ukrainian economy, structural shifts, GDP structure, sectorial structural economy, export/import structure.

УДК 330.3;339.1

Письменна У. Є.
кандидат економічних наук,
докторант, старший науковий співробітник
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України

Pysmenna U. Ye.
Ph.D. Economics, Doctoral Student,
Senior Research Fellow,
SU "Institute for Economy and Forecasting, NAS of Ukraine"

ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА ЯК УПРАВЛІННЯ ГЛОБАЛЬНИМИ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анотація. У статті досліджено передумови сталих енергетичних трансформацій, розвиток енергетичних систем світу як рух у системі координат сталості, виокремлено типи енергетичних трансформацій залежно від місця зародження в енергобалансі тієї чи іншої країни, а також екстерналії, що їх супроводжують.

Ключові слова: енергетична політика, енергетичні трансформації, енергетична сталість, енергетичний баланс, управління глобальними енергетичними трансформаціями.

Вступ та постановка проблеми. Основною метою національних енергетичних політик вважається забезпечення попиту надійною пропозицією. У дослідженні Всесвітньої енергетичної ради ця теза підтверджується та доповнюється: «Безпека енергопостачання є найважливішим мотиваційним чинником енергетичних трансформацій у світі»; «іншим важливим чинником є зменшення вартості енергопостачання». Третім найважливішим чинником дослідження називає захист навколишнього середовища та суспільне сприйняття [1].

Глобальні енергетичні сценарії віддзеркалюють екологічні та кліматичні наслідки економічної діяльності, зрос-

таюче напруження із забезпеченням тим чи іншим видом енергоресурсів країн та регіонів, а також глобалізаційні, інтеграційні та локалізаційні процеси у світовій енергетичній системі. Міжнародними центрами енергетичного аналізу та політики декларуються амбітні енергетичні цілі щодо досягнення частки використання відновлювальних джерел, збільшення доступу до енергоресурсів, досягнення показників енергоефективності тощо. Разом із цим ними визнається, що реалізація того чи іншого сценарію переважно залежить від груп країн зі стрімким зростанням енергетичного попиту. Тому енергетичні цілі, що є технологічними за своєю суттю, приймають інститу-

ційне та геополітичне забарвлення, а сценарії потребують аналізу та моделювання з позицій політекономії енергетичних трансформацій. Знання, що стосується інституційних, економічних та політичних аспектів трансформації енергетичних систем, значно відстає від розуміння технічних та вартісних аспектів такої трансформації.

Необхідність переходу до концепції «низьковуглецевої економіки», яка сформувалася на базі світової політики зі зміни клімату, а потім і «циркулярної», віддзеркалює назрілу потребу в підвищенні ефективності використання всіх видів ресурсів у економіці, пошуку шляхів заміщення органічних палив для задоволення енергетичних потреб та скорочення вуглецевих викидів. Енергетичні трансформації (ЕТ) здатні чинити триєдиний вплив на економічний, екологічний та соціальний компоненти, а отже, на сталість економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Міжнародної енергетичної агенції «Глобальна енергетична оцінка» (Global Energy Assessment) визначає вісім цілей сталої енергетичної політики: збільшення доступу до енергії; розвиток підґрунтя для ЕТ; зміцнення енергобезпеки; управління ринковою владою на енергетичних та суміжних ринках; управління витратами цінних і невідновлювальних енергоресурсів; зменшення впливу на навколишнє середовище та здоров'я людини; посилення значення технологічних змін, пов'язаних з енерговикористанням; координація та втілення міжнародної енергетичної політики [2]. При цьому сама по собі енергетична залежність від зовнішніх джерел не є чинником стримування економічного зростання. *Вона впливає лише на вибір типу економічного розвитку.*

Вагомий внесок у розроблення теоретико-методологічних основ ЕТ у світі зробили провідні зарубіжні (Г. Брідж, Ф. Гіс, А. Черп, Дж. Джевелл) та вітчизняні (В. Лір, Б. Піріашвілі, І. Чукаєва, В. Бараннік, Р. Подолець, В. Потапенко, В. Мухін та ін.) вчені. Однак залишаються актуальними питання сталості та інноваційності таких трансформацій, управління ними, прогнозування їхнього розвитку і впливу на економічні системи.

Метою даної роботи є поглиблення теоретико-методологічних підходів до розроблення механізмів управління сталими ЕТ для забезпечення сталого розвитку економіки.

Результати дослідження.

Стратегії країн, що розвиваються, у частині забезпечення дешевими енергоресурсами для досягнення максимального зростання економіки протиставляється політика розвинених країн, спрямована на забезпечення безпеки енергопостачання та екологічної стабільності. Часто пропонують класифікації енергетичних уразливостей країн та регіонів, поділяючи їх на економічні, політичні, технічні та природні [3]. Процеси зміни регіональної структури світової енергетики супроводжуються збільшенням кількості країн, у яких обсяги забезпеченості власними енергоресурсами за видом палива менше 20% та/або стрімко знижуються. Вплив регіональних енергетичних диспропорцій на великі регіони та країни, що розвиваються, створює небезпечні процеси зростання залежності від енергетичного імпорту та посилення конкуренції. Тенденції забезпечення зростання попиту і стійкого імпорту енергоресурсів у світі, зростання і нестійкості ціни на всі види енергії представляють найбільшу загрозу економіці країн, що розвиваються. У результаті цих тенденцій уведення нових ресурсних баз і транспортних потужностей змінює географічну структуру та правила функціонування енергетичних ринків світу: регіони видобування та споживання, стратегічні шляхи постачання енергоносіїв,

диспаритет попиту і пропозиції, правові та організаційні засади функціонування ринків [4].

Країни в пошуку рішень для надійного і доступного забезпечення себе енергоресурсами здійснюють трансформації систем постачання, перетворення і споживання енергоресурсів, або енергетичні трансформації. Схожі трансформації у межах груп країн або цілих регіонів об'єднуються у тренди і стають глобальними енергетичними трансформаціями. У табл. 1 країни розподілені відповідно до балансу інтересів у сфері енергетики.

Таблиця 1

Розподіл країн світу за матрицею балансу інтересів

	ОЕСР	ОПЕК	Інші
Експортери	Австралія Канада Норвегія Мексика	Алжир Індонезія Іран Кувейт Нігерія Саудівська Аравія ОАЕ Венесуела	Казахстан РФ Узбекистан ПАР Колумбія
Транзитери	Туреччина США Греція Іспанія		Україна
Імпортери	Бельгія Чилі Чехія Франція Німеччина Італія Японія Південна Корея Нова Зеландія Польща Португалія Швеція Велика Британія		Аргентина Бразилія Китай Індія Малайзія Тайвань Таїланд Єгипет

Джерело: складено автором

Аналіз політекономії ЕТ може бути здійснений як у прямому (наднаціональний рівень – рівень країни), так і зворотному напрямках. Прямий напрям є екзогенною, зворотний – ендогенною ЕТ. Чинниками екзогенної трансформації виступають геополітика та енергетична політика, ендогенної трансформації – назрілі технологічні зміни, екологічний стан, дефіцит того чи іншого ресурсу. Як було зазначено у п. 3.2, узагальненою метою ЕТ є надійне і найменш витратне забезпечення енергією всіх категорій споживачів за мінімізації впливу на довкілля.

Звідси, наслідком глобальних ЕТ, що викликали інтеграційні процеси, або виграшем країни у геополітичній грі, є зміна показників сукупності кількісних, якісних та вартісних параметрів енергетичної системи або підвищення рівня енергетичної сталості.

Перехід до функціонування ринків не лише з позицій економічного зростання, а з урахуванням екстерналій, призвів до потреби у підвищенні ефективності використання всіх видів ресурсів в економіці, пошуку шляхів заміщення органічних палив для задоволення енергетичних потреб та скорочення вуглецевих викидів, що надало поштовху енергетичним трансформаціям. Чинниками

екзогенних енергетичних трансформацій виступають геополітика та енергетична політика, ендегенних – назрілі технологічні зміни, екологічний стан, дефіцит ресурсів. Прогнозування природи і напрямку трансформацій неможливе без урахування геополітичних інтересів та гео економічних відмінностей між країнами.

Важливо, що з посиленням інтеграційних процесів ефективність реалізації енергетичними системами своїх функцій усе більше базується не на ефективності роботи в межах забезпечення економіки однієї країни, а на компромісі інтересів сукупності енергетичних систем та енергетичних ринків декількох країн, недержавних міждержавних або наддержавних інституцій. Отже, баланс інтересів учасників світового енергетичного ринку зумовлює зміни правил функціонування ринків та забезпечення колективної енергетичної безпеки.

Енергетичні трансформації можуть зароджуватися як зміни значень різних груп комірок енергетичного балансу, стосуючись лише деяких видів енергоносіїв, або мати місце лише в одній групі рядків. Наприклад, заміна природного газу для потреб енергогенерації на інше паливо в енергобалансі має відношення до рядків «Загальне первинне постачання енергії – ЗППЕ» та «Перетворення» і не торкається «Загального кінцевого споживання – ЗКС», а також вносить суттєві зміни у стовпці відповідних видів енергоресурсів.

З огляду на місце зародження енергетичної трансформації в енергобалансі тієї чи іншої країни можна розділити трансформації на (табл. 2):

- трансформації постачання;
- трансформації споживання;
- трансформації постачання-споживання.

Цілями ЕТ, спрямованими на оптимізацію енергобалансу тієї чи іншої країни залежно від її положення у матриці балансу інтересів (табл. 1), можуть бути такі (одна чи декілька водночас):

- забезпечення зростаючого попиту на ПЕР;
- вирішення проблем надійності енергозабезпечення;
- збільшення ступеня незалежності від зовнішніх постачань ПЕР (політичний аспект);
- економічна ефективність енергобалансу;
- максимізація надходжень і прибутковості експорту ПЕР;

– виконання міжнародних зобов'язань в енергетиці та умов входження до міждержавних об'єднань (у т. ч. забезпечення статусу транзитної держави і надходжень від транзиту);

- екологізація.

При цьому узагальнено такі цілі можна об'єднати у три перспективи національних ЕТ [5]: техніко-економічну, соціотехнічну або політичну. Ці перспективи визначають, яку мету має ЕТ і який аспект вона зачіпає найперше: баланс споживання і постачання ПЕР, розвиток і використання енергетичних технологій або провадження енергетичної політики.

Для пояснення сучасного стану ЕТ, що відбуваються у зазначених країнах (табл. 3), візуалізуємо їхні ключові енергоекономічні показники (рис. 1 та 2).

Різниця положень країн на рис. 1 та 2 демонструє вплив диверсифікованості джерел постачань енергоресурсів на положення в системі енергоекономічних координат, із чого можна зробити такі висновки:

а) Країни-нетто-імпортери з високим ВВП на особу мають запаси ПЕР, недостатні для забезпечення власного ЗППЕ, тому передусім спрямовують ЕТ на ресурсозберігаючий тип економічного розвитку (енергоефективність та управління попитом) та на диверсифікованість поста-

вань ПЕР (як за рахунок збільшення частки ВДЕ, так і за рахунок збільшення диверсифікованого імпорту). Диверсифікований імпорт за світовими цінами для таких країн є ознакою ефективного внутрішнього ринку енергоресурсів у таких країнах.

б) Країни-нетто-імпортери з невисоким ВВП на особу, спрямовують ЕТ передусім на енергоефективність та управління попитом. Однак залежно від паритету «вартість одиниці збереженої енергії/вартість одиниці спожитої енергії» (якщо вартість одиниці імпортованих ПЕР нижча, ніж вартість одиниці зекономленої в результаті енергоефективних заходів), такі країни консервують рух по вісі Y (диверсифікованість).

в) Країни-нетто-експортери з високим ВВП на особу, максимізуючи експорт ПЕР, спрямовують ЕТ на ресурсозберігаючий тип економічного розвитку (енергоефективність та управління попитом) і диверсифікованість (збільшення частки ВДЕ).

г) Країни-нетто-експортери з невисоким ВВП на особу, максимізуючи експорт ПЕР, спрямовують ЕТ виключно на розширення ринків експорту ПЕР.

д) Країни-транзитери, економічне зростання яких базується на неенергомістких видах економічної діяльності, консервують велику частку імпорту в енергетичному балансі та прагнуть інтеграції до міждержавних об'єднань.

е) Країни-транзитери, економічне зростання яких базується на енергомістких видах економічної діяльності, прагнуть інтеграції до міждержавних об'єднань та спрямовують ЕТ на створення запасів ПЕР, розвиток систем збереження енергії.

є) Низький доступ населення до енергоносіїв (доступ до електроенергії, енергії для приготування їжі) через географічні особливості або економічну нерівність, що провокує енергетичну бідність, спотворює енергоекономічні показники тієї чи іншої країни, що переносить їх в енергоекономічних координатах у сфері енергетично сталих країн.

ж) Ті країни (Польща, Індія, Китай, Україна), власні запаси ПЕР яких – переважно високовуглецеві палива (вугілля, нафта), стикаються з дилемою енергетичної сталості: власна ресурсна база як базис економічного розвитку і важіль енергетичної безпеки vs екологічність. Наприклад, до початку сталих ЕТ у Польщі, Китаї та Індії вугілля становило відповідно 66%, 67% та 51% ЗППЕ, в Україні – лише 27% на користь імпортованого природного газу та ядерного палива. При цьому напрямками ЕТ є: а) долання опору вугільного соціотехнічного режиму (Велика Британія); б) чисті вугільні енерготехнології (Польща, США, Китай [8]).

з) Динаміка вичерпання власних невідновлювальних джерел ПЕР та доступність інвестицій у розширення видобувної бази – потужне джерело ЕТ, що спостерігається у світі найчастіше.

Висновки. Важливим для забезпечення оптимальності енергетичного балансу, а отже, і сталості, є додержання пропорцій між видами первинних енергоносіїв і відхід від домінування того чи іншого невідновлювального енергоресурсу. При цьому такий чинник, як енергетична залежність від зовнішніх джерел, якому приділяється найбільше уваги у дослідженнях і системах оцінки економічної безпеки, не є чинником стримування економічного зростання. Однак вона впливає на вибір типу економічного розвитку. Для врахування приналежності тієї чи іншої країни до групи країн зі спільними геополітичними інтересами, що визначає її енергетичну політику і стратегію, використано матричний поділ країн за першорядними напрямками забезпечення енергетичної безпеки.

Типи енергетичних трансформацій залежно від місця зародження в енергобалансі

Тип	Підтип	Екстерналії	Примітки
А. Постачання	A1. Викопні палива+атом →ВДЕ (+газ)	Зростання вартості енергії залежно від руху впродовж кривих навчання, НЕСТ	
	A2. Вископні палива→ВДЕ (+газ)	НЕСТ	
	A3. Атом→вископні палива	Екстерналії, пов'язані із занепадом «ядерного» СТР	
	A4. Вископні палива→ атом	Екстерналії, пов'язані із занепадом «вугільного» або «газового» СТР за заміщення вископних палив	У т.ч. будівництво нових АЕС для забезпечення зростаючого попиту на енергію
	A5. Газ→ електроенергія	Потреба в інвестиціях у розвиток інфраструктури	
	A6. Палива високовуглецеві→ палива низьковуглецеві	Переобладнання паливоспоживаючих пристроїв; закриття шахт і родовищ	
	A7. Газ → тверде паливо	негативні екологічні	
	A8. Вугілля → чисті вугільні енерготехнології	A10, позитивні екологічні	
	A9. Нарощення видобутку та/або споживання вископних енергоносіїв	негативні екологічні	Розвідання та експлуатація нових родовищ вископних палив
	A10. Збільшення ефективності перетворення енергії	Паритет «вартість одиниці збереженої енергії/вартість одиниці спожитої енергії», парадокс Джевонса	Збільшення ККД електростанцій, НПЗ, вуглезбагачувальних підприємств, інших перетворювачів. Скорочення втрат при транспортуванні та постачанні ПЕР. Розширення використання ВЕР
	A11. Інноваційні методи одержання та зберігання енергії	Швидкість руху впродовж кривих навчання; екстерналії, притаманні нішевим технологіям	Водневі технології, паливні комірки, електроенергія-у-метан тощо
В. Споживання	B1. Зміна ефективності енергоспоживання	Дилема «вартість одиниці збереженої енергії/вартість одиниці спожитої енергії»	Збільшення ефективності енергоспоживання
	B2. Зміна обсягів енергоспоживання без зміни ефективності енергоспоживання	Зміна в бік скорочення – зменшення енергодоступності; у бік збільшення – збільшення енергомарнотратності	Зміна в бік скорочення – енергозбереження, у бік збільшення – може свідчити про енергомарнотратність або розширення доступу до джерел енергії
	B3. Нафтопродукти→ біопалива	НЕСТ	
	B4. Нафтопродукти→ електроенергія	Потреба в інвестиціях у розвиток інфраструктури	
	B5. Електро/тепло→ комбіноване виробництво	Залежність від теплофікаційного графіку	
	B6. DSM, Smart Grid, Smart Energy	Потреба в інвестиціях у розвиток інфраструктури	
С. Постачання-споживання	C1. Синхронізація/паралельна робота мереж	Потреба в інвестиціях у розвиток інфраструктури	
	C2. Об'єднання ринків	Принцип колективної безпеки; Принцип домінування інтересів об'єднання над інтересами членів об'єднання	
	C3. Географічне розширення енергетичної інфраструктури зі збільшенням доступу до джерел енергії /збільшенням пропускної спроможності	Потреба в інвестиціях у розвиток інфраструктури	
	C4. Системи збереження енергії	Потреба в інвестиціях у розвиток інфраструктури	
	C5. Децентралізація в енергосистемі та системах тепло- та паливостачання	Економічно доцільна та технологічно можлива межа (масштаб) децентралізації; вплив на керованість системи	
	C6. Автономізація електро-, тепло-, паливостачання	Економічно доцільна та технологічно можлива межа (масштаб) автономізації	

Джерело: складено автором

Сучасний стан (2017 р.) енергетичних трансформацій у світі,
пояснюючі механізми* та застосовувані енергетичні політики за вартістю/цінністю

	A*	B*	C*	D*	E*
1	2	3	4	5	6
A1	Франція c1 v1-v6 Німеччина v1-v7	Канада v2 v8 v9			
A2	Велика Британія v2 v6 v7 Данія v1-v7, v8 v10 Туреччина c3 c5 v7-v9 Японія v3 v5 c7 Австрія v1-v7 Китай v2 v4 v8 v9		Сауд. Аравія v4 v9 c4 c8		
A4	Туреччина c3 c5 v7-v9 Польща v6 v7 v9	Японія v3 v5 c7		Сауд. Аравія v4 v9 c4 c8	
A6		Австрія v1-v7, v8	Китай v2 v4 v8 v9		
A7		Україна c3 c4 c5 c7 v8 v9			
A8	США v4 v5 v7 v8	Китай v2 v4 v8 v9 Україна c3 c4 c5 c7 v8 v9		Польща v6 v7 v9	
A9	Індія c4 c5 c6 v9		Канада v2 v8 v9 США v4 v5 v7 v8	Сауд. Аравія v4 v9 c4 c8	
A10	Швеція v1-v7, v8, v10 Німеччина v1-v7	Польща v6 v7 v9			
A11	США v4 v5 v7 v8				Німеччина v1-v7
B1	Швеція v1-v7, v8 v10 Польща v6 v7 v9	Україна c3 c4 c5 c7 v8 v9 Індія c4 c5 c6 v9 Китай v2 v4 v8 v9			
B3				Швеція v1-v5, v8 v10	Індія c4 c5 c6 v9
B4	Китай v2 v4 v8 v9			Швеція v1-v7, v8 v10	Індія c4 c5 c6 v9
B5	Данія v1-v7, v8 v10				
B6	Данія v1-v7, v8 v10	Німеччина v1-v7			Індія c4 c5 c6 v9
C1			Україна c3 c4 c5 c7 v8 v9		
C2	Німеччина v1-v7 Польща v6 v7 v9		Туреччина c3 c5 v7-v9		

1	2	3	4	5	6
C3	Данія v1-v7, v8 v10 США v4 v5 v7 v8		РФ c5 c7 c8 Туреччина c3 c5 v7-v9	ПАР c5 v9	
C4	США v4 v5 v7 v8 Китай v2 v4 v8 v9				Німеччина v1-v7
C5	Німеччина v1-v7			Україна c3 c4 c5 c7 v8 v9	
C6		Україна c3 c4 c5 c7 v8 v9			

*Пояснюючі механізми [5]:

A – держави співпрацюють із суб'єктами для забезпечення балансу «постачання – споживання»;

B – режими зміцнюються/слабшають через доступність ПЕР та динаміку інфраструктури;

C – самовідновлення режимів через політичні інтереси;

D – держави підтримують ніші як паралельні стратегії;

E – трансфер технологій та нішеві інновації.

Джерело: складено автором на основі [6]

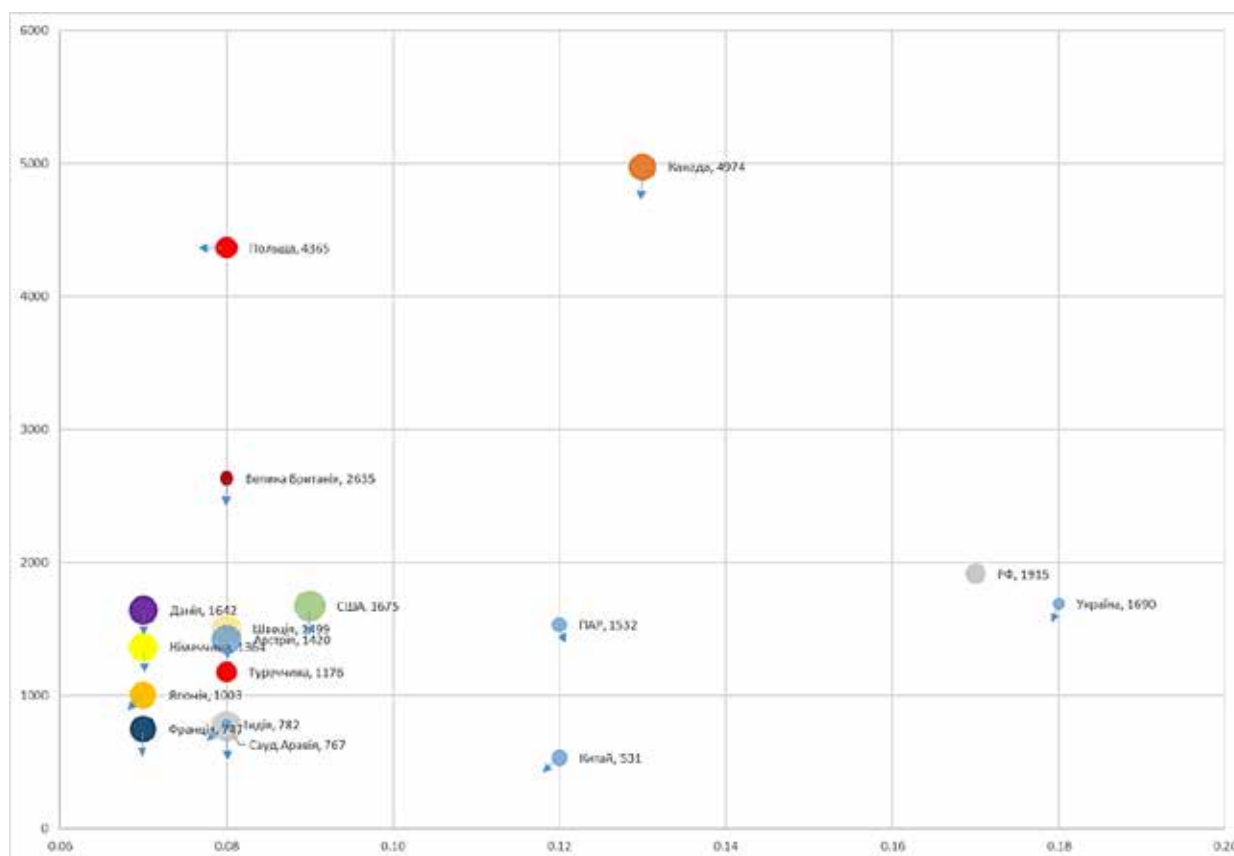

Рис. 1. Сучасне положення країн у системі енергоекономічних координат (енергомісткість; диверсифікованість постачань)

*Розмір кіл, яким позначено країни, відображає обсяг ВВП на особу.

**Стрілками позначено напрями ЕТ.

Джерело: складено автором на основі [6; 7]

Проведено аналіз енергетичних стратегій країн, що розвиваються, у частині забезпечення дешевими енергоресурсами для досягнення максимального зростання еконо-

міки. Їм протиставлено енергетичну політику розвинених країн, спрямовану на забезпечення безпеки енергопостачання та екологічної стабільності.

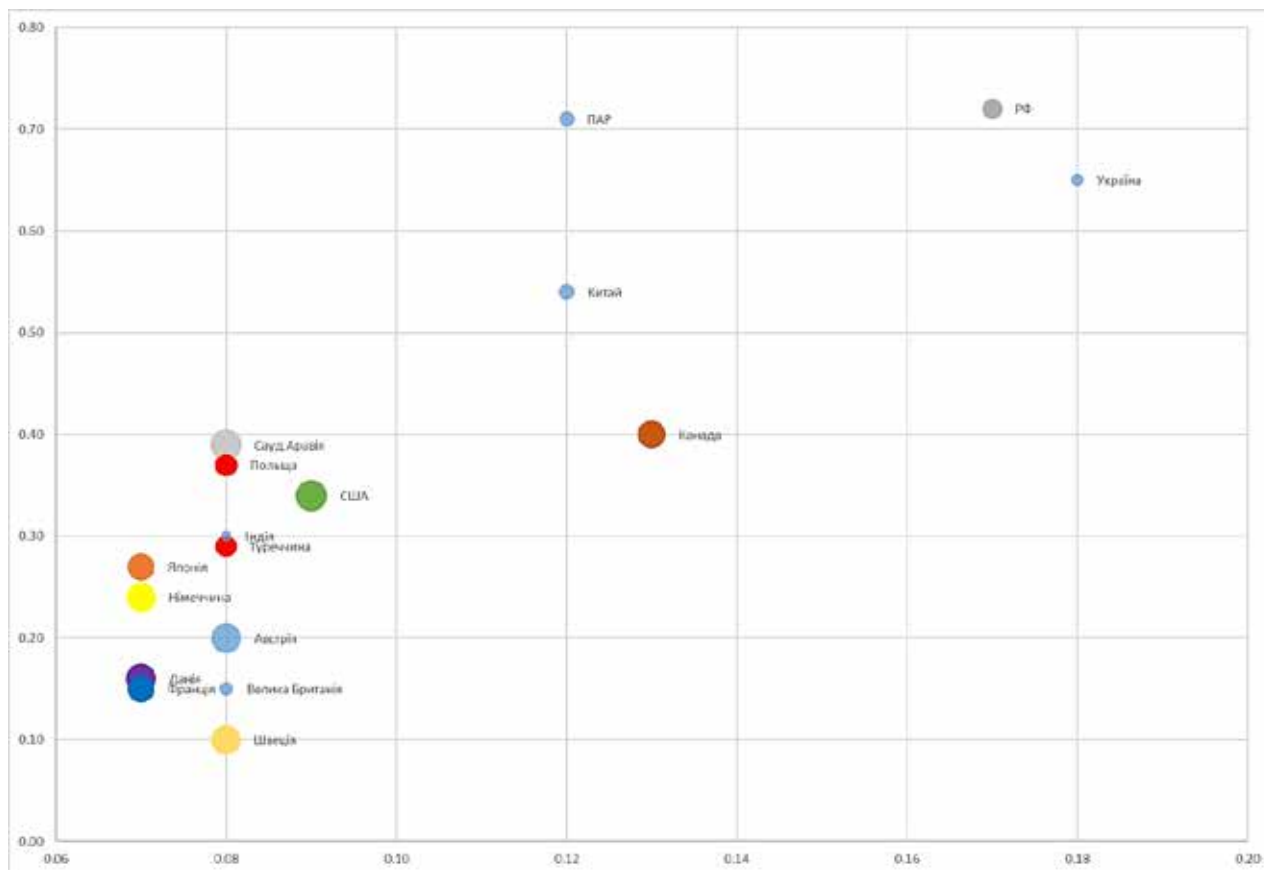

Рис. 2. Сучасне положення країн у системі енергоекономічних координат (енергомісткість; вуглецева інтенсивність)

*Розмір кін, яким позначено країни, відображає обсяг ВВП на особу країни.

**Стрілками позначено напрями ЕТ.

Джерело: складено автором на основі [6; 7]

Список використаних джерел:

1. World Energy Focus / World Energy Council. URL: <https://www.worldenergy.org/publications/2017/world-energy-focus-2017/>.
2. GEA, 2012: Global Energy Assessment – Toward a Sustainable Future, Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA and the International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria.
3. Alhajji, A. (2008). What Is Energy Security? Economic, Environmental, Social, Foreign Policy, Technical and Security Dimensions. Oil, Gas & Energy Law Intelligence, vol. 3.
4. Потапенко В.Г., Подолець Р.З., Мухін В.В. Організаційно-економічні механізми формування балансу інтересів в енергетичній сфері України. Ефективна економіка. 2013. № 11.
5. Comparing electricity transitions: A historical analysis of nuclear, wind and solar power in Germany and Japan A Cherp, V Vinichenko, J Jewell, M Suzuki, M Antal. Energy Policy, 2017
6. IEA/OECD. The official site of IEA, World Energy Outlook 2017. URL: <https://www.iea.org/weo2017/>.
7. World Energy Committee. Energy Sustainability Trilemma. URL: <https://trilemma.worldenergy.org/>, 2017 (доступ: 18.06.2018).
8. Shiyan Chang, Jiankun Zhuo, Shuo Meng, et al. Clean Coal Technologies in China: Current Status and Future Perspectives[J]. Engineering. 2016. № 2(4). P. 447–459.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА КАК УПРАВЛЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ ТРАНСФОРМАЦИЯМИ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Аннотация. В статье исследованы предпосылки устойчивых энергетических трансформаций, развитие энергетических систем мира как движение в системе координат устойчивости, выделены типы энергетических трансформаций в зависимости от места зарождения в энергобалансе той или иной страны, а также экстерналии, которые их сопровождают.

Ключевые слова: энергетическая политика, энергетические трансформации, энергетическая устойчивость, энергобаланс, управление глобальными энергетическими трансформациями.

ENERGY POLICY AS THE GLOBAL ENERGY TRANSITIONS MANAGEMENT
IN UKRAINE AND WORLDWIDE

Summary. The article studies the preconditions of the sustainable energy transitions, the world energy systems development as a movement in the coordinates of sustainability, identifies the types of energy transitions depending on the place of origin in the energy balance of a country, and also their externalities.

Key words: energy policy, energy transitions, energy sustainability, energy balance, global energy transitions management.

УДК 005.336.6:558.8

Ромат Є. В.

*доктор наук з державного управління,
професор, завідувач кафедри маркетингу*

Київського національного торгово-економічного університету

Кашпур А. О.

аспірант кафедри маркетингу та реклами

Київського національного торгово-економічного університету

Романченко Т. В.

аспірант кафедри маркетингу та реклами

Київського національного торгово-економічного університету

Romat E. V.

PhD in Public Management

Professor, Head of Marketing Department

Kyiv National University of Trade and Economics

Kashpur A. O.

PhD Candidate at Marketing Department

Kyiv National University of Trade and Economics

Romanchenko T. V.

PhD Candidate at Marketing Department

Kyiv National University of Trade and Economics

МОДЕЛЮВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЗАСОБАМИ МАРКЕТИНГУ

Анотація. У статті відображено результати моделювання, максимально наближеного до реальної поточної ринкової ситуації кризового явища та реакції реальних учасників ринку. Розглянуто ключові чинники впливу стейкхолдерів на репутацію торговельного підприємства. Запропоновано сценарії подолання кризових явищ.

Ключові слова: репутація, маркетингова стратегія, торговельні мережі, кризовий менеджмент.

Вступ та постановка проблеми. Початок 2018 р. чітко продемонстрував, що український роздрібний ринок не розуміє причин і наслідків репутаційних криз.

Сьогодні кожен покупець має не тільки гроші в кишені, а й смартфон – чарівну скриньку, що дає можливість швидко та зручно інформувати інших споживачів про розчарування у магазині чи бренді та направляти за покупками до інших магазинів.

Сьогодні найменша помилка одного з працівників може призвести до кризи влади та великих утрат для компанії. Чи готові українські роздрібні компанії до цього? «Нехай пишуть, це не впливає на середній чек», – кажуть бренди і втрачають споживачів.

З одного боку, програми лояльності, цікаві «фішки» і поточна робота з удосконалення, з іншого – халатність і байдужість.

Хто виграє? Хто буде жити і розвиватися в сучасному, динамічному світі, який збанкрутує і зникне з ринку? Ми збираємо учасників ринку, використовуємо наукову методологію, щоб знайти відповіді. Головна мета – зна-

йти індивідуальне рішення щодо побудови комунікації з тими, хто впливає на їхній бізнес: споживачами, інвесторами, засобами масової інформації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема репутації розглядалася багатьма дослідниками, серед яких варто зазначити І.О. Бланка, Е. Гріфіна, Г.М. Десмонда та Р.Е. Келлі.

Репутаційний ризик сьогодні – одна з найбільших загроз будь-якого підприємства, тому настільки важливо ідентифікувати ризик, описати та проаналізувати, дати якісну оцінку та рекомендації щодо управління і подолання кризи. Більшість дослідників погоджується, що репутація – це нематеріальний актив, що відображає сприйняття підприємства економічним та соціальним середовищем. Загрози репутаційному ризику знаходять своє відображення у недоотриманому прибутку, нереалізованому обсязі продукції тощо.

Підходи до оцінки ризику зводяться здебільшого до експертних висновків і кількісних оцінок. В Україні ринок оцінки репутації підприємства не розвинений. Це

пов'язано з недостатньою або не завжди достовірною інформацією про підприємства.

За допомогою моделювання зроблена спроба подолання цієї перешкоди і здійснено спробу вдосконалення методів оцінки ділової репутації та пов'язаних ризиків.

Метою проведення моделювання репутації підприємства є:

1. візуалізація взаємодії стейкхолдерів торговельного підприємства в контексті конфліктної ситуації між клієнтом та працівником підприємства;

2. апробація можливих шляхів (сценаріїв) дії торговельного підприємства для мінімізації негативних наслідків ситуації;

3. визначення впливу репутації на поведінку стейкхолдерів у кризовій ситуації.

Результати дослідження.

Методика дослідження

Робота проводилася за методикою SW-ReaLity, яка була передана дослідницькій групі компанії «Комунікаційні і консалтингові групи» (C&C groups).

Методика реалізується у форматі групової роботи, в якій взяли участь від 20 до 60 осіб.

З учасників роботи формуються команди – реальні або ігрові об'єкти бізнес- чи соціальної діяльності (компанії, політичні партії, соціальні системи тощо) та команди стейкхолдерів.

Навколо команд розміщуються стейкхолдери: органи державної влади, громадськість/споживачі, інвестори, ЗМІ та ін. Ролі стейкхолдерів можуть виконувати як реальні представники відповідної стейкхолдерської групи, так і спеціально підготовлені експерти. Учасники стейкхолдерських груп можуть діяти як за логікою, притаманною цьому стейкхолдеру в реальному житті, так і за логікою, визначеною модератором. Це дає змогу моделювати як розвиток реальних ситуацій, так і створення віртуальних моделей, наприклад для вивчення ймовірних майбутніх.

Моделювання відбувається покроково за принципом Turn-Based Strategy (TBS): робота складається з послідовності фіксованих моментів часу – тактів (або кроків), під час яких гравці роблять свої дії. В одному такті роботи мають висловитися всі учасники: ігрові команди та стейкхолдери. Спількування між ігровими командами та стейкхолдерами відбувається через публічні комунікації: заяви команд та стейкхолдерів робляться у спільному інформаційному просторі.

Робота починається з того, що всім учасникам оголошується завдання: опис ситуації (модель) із реального життя (або спеціально сконструйована ситуація/модель), а стейкхолдерам визначається логіка їх поведінки: реальна чи визначена модератором.

Кожен такт завершується підбиттям підсумків.

Заяви команд та реакція стейкхолдерів в кожному такті роботи фіксуються на окремій позиційній карті, яка являє собою розгорнуту в часі послідовність дій учасників роботи та використовуються для ґрунтового аналізу після завершення моделювання.

Технічні параметри моделювання.

1. Моделювання проводилося 24 спеціалістами: учасниками цієї науково-дослідної роботи, викладачами кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ та спеціально запрошеними до участі в моделюванні профільними спеціалістами з досвідом роботи на ритейл-ринку України, органах державної влади, міжнародних фінансових інституціях тощо.

2. Моделювання проводилося максимально наближено до реальної поточної ринкової ситуації.

3. Для моделювання був вибраний сегмент роздрібною торгівлі – супермаркети.

4. У моделі визначено такі суб'єктності (стейкхолдери):

– Оператори ринку:

- супермаркет А – ігровий аналог ТМ «АТБ»;
- супермаркет В – ігровий аналог ТМ «Велика Кишеня»;
- Супермаркет С – ігровий аналог ТМ «NOVUS».

– Споживачі:

- малозабезпечені;
- середньо забезпечені;
- заможні.

– Інвестори – закордонний корпоративний портфельний (не профільний) інвестиційний фонд.

– Спілка захисту прав споживачів.

– Державна влада – виконавча гілка влади – ігровий аналог Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

– Медіа – ігровий аналог популярного громадсько-політичного Інтернет-видання.

5. Для виконання ролей стейкхолдерів були залучені діючі фахівці відповідного профілю, ролі споживачів виконували спеціалісти з досвідом участі у соціологічних опитуваннях та моделювання поведінки відповідних соціальних груп, керування командами – операторами ринку здійснювали учасники науково-дослідницької групи.

6. Ігровою фабулою (стартовим завданням моделювання) було вибрано ситуацію з реального життя: медіа оприлюднило заяву клієнта, який звинуватив супермаркет у тому, що придбаний клієнтом у відділі кулінарії продукт став причиною гострого харчового отруєння.

7. Завдання для операторів ринку (ігрових аналогів супермаркетів) полягало в тому, що було необхідно щонайшвидше подолати кризу і залучити максимальну кількість грошей (від споживачів, державних грантових програм та інвесторів).

Аналіз моделювання.

1. Стейкхолдери та оператори ринку.

Моделювання продемонструвало, що в сучасному комунікаційно пов'язаному світі різні стейкхолдерні групи активно впливають одна на одну і цей вплив може суттєво змінювати відношення того чи іншого стейкхолдера до конкретного оператора та ринку в цілому.

Крім того, одна й та ж сама публічна заява оператора (компанії) може бути по-різному сприйнята окремими стейкхолдерами та інтерпретована ними відповідно до їх моделі поведінки та власних інтересів, що, своєю чергою, драматично впливає на поведінку як однієї стейкхолдерної групи, так і інших.

2. Роль бренду на ритейл-ринку.

Моделювання продемонструвало, що сьогодні стратегія розвитку бренду для ритейл-компаній стала важливою за бізнес-планування.

В умовах високої конкуренції та подібності послуг саме бренд виступає чинником, який дає змогу привернути до себе увагу та сформувати базу лояльних клієнтів. Простої реклами вже недостатньо, тепер саме залучення та інтерактивний діалог зі споживачами та іншими стейкхолдерськими групами стали пріоритетними завданнями бізнесу. Навіть важливішими за внутрішні процедури, логістику та цінову конкуренцію. Бренд має чітко позиціонувати себе, свої цінності, та головне – зрозумілою мовою повідомляти, яку цінність матиме споживач від взаємодії з брендом, а також пропонувати варіанти довгострокових стосунків між брендом та споживачем та іншими стейкхолдерними групами. Планування брендингу компанії стає основою для функціонування маркетингу, розроблення та продажу продуктів, забезпечує цілісність та

послідовність дій компанії з погляду різних стейкхолдерських груп. Завдяки єдиній та зрозумілій бренд-політиці компанії кожний її складник, кожен підрозділ розуміє, що він має зробити для успіху бренду. Як показало моделювання, бачення та ідеї, які репрезентує бренд, мають велике значення для стейкхолдерів. Успішний план також має включати місію, якою займатиметься бренд. Це важливий складник усієї комунікативної стратегії, оскільки саме до заявлених цінностей будуть апелювати стейкхолдери у разі виникнення суперечливих ситуацій.

Зростання запиту на все більшу персоналізацію пропозицій, особливо серед покоління так званих «міленіалів» (молодого покоління споживачів), поєднання онлайн- та офлайн-досвіду, передбачення майбутніх потреб на надсилання релевантних пропозицій у правильний час, пропозицій в реальному часі – це все ще сьогоднішній день, який скоро може стати вчорашнім. Інвестиції в інновації – це майбутнє сфери ритейлу.

3. Стратегія та тактика реагування на кризові події.

Стратегія ігнорування негативних подій та спроба їх замовчування може бути ефективною виключно в умовах домінантної (монопольної) позиції ЗМІ (засобів масової інформації) в інформаційному просторі.

В умовах відкритого конкурентного інформаційного простору (ринку) така стратегія суттєво збільшує репутаційні (і, відповідно, фінансові) втрати бізнесу.

Замість «замовчування» компанії, яка опинилася в інформаційній кризі, варто оперативніше взяти ініціативу у свої руки. Наприклад, взявши на себе відповідальність за негативну подію та почати працювати над її виправленням (усуненням негативних наслідків) та забезпечуючи активний та інтерактивний інформаційний зв'язок з усіма стейкхолдерами.

Моделювання продемонструвало, що інформаційну реакцію на негативну подію варто починати, маючи на руках максимальну кількість фактів про саму подію та думки, пов'язані з подією в середовищі стейкхолдерів. В іншому разі існує висока ймовірність нанести додаткову шкоду компанії передчасними, необґрунтованими повідомленнями, які доведеться в майбутньому спростовувати.

Відсутність готовності компанії до виникнення типових (передбачуваних) інформаційних криз додатково ускладнює роботу з подолання та усунення наслідків, оскільки:

- у компанії відсутня «перша відповідь», отже, увагу захоплять повідомлення інших людей, які й сформулюють первинне ставлення (оцінку) події у стейкхолдерів;

- стейкхолдери, не отримавши реакції компанії, доволі швидко приймуть винятково негативне висвітлення події та швидко почнуть саме негативну оцінку;

- всі стейкхолдери сприйматимуть компанію як інертну – у кращому разі або злочинно байдужу – у гіршому;

- затримка з першою відповіддю суттєво збільшує загальний час та ресурси, потрібні на вирішення проблеми.

Моделювання продемонструвало, що ефективним є підхід створення в компанії компетентної команди, яка буде реагувати на типові (передбачувані) кризи та стане основою команди «швидкого реагування» на кризи нетипові (зокрема, інформаційні атаки).

Ця команда повинна мати готові стратегії та операційні плани дій за основними сценаріями, зокрема підготовлені повідомлення «першої хвили», як для «широкого загалу», так і сфокусовані для конкретних стейкхолдерських груп (співробітники компанії включно).

4. Моделі поведінки стейкхолдерів.

Моделювання продемонструвало особливості та типові моделі поведінки стейкхолдерів, які наведено нижче.

Споживачі (клієнти). Споживачі є одним із ключових ресурсів бізнесу, при цьому одним із найбільш динамічних. Моделювання підтвердило, що в сучасності споживач (клієнт) може в будь-який момент забрати свої гроші в одній компанії та віддати їх в іншу – конкурентну. Тому важливо правильно вибудовувати комунікаційну політику саме зі споживачами, яка включає в себе не тільки пропозицію вигідної ціни, а й акцентуацію на якість товарів, цінності компанії, інновації та інші «не матеріальні» переваги для споживача.

Команда/Співробітники. Саме співробітники створюють та надають продукти чи послуги споживачам (клієнтам). Втрата чи негативний настрій співробітників призводить до погіршення якості обслуговування, що моментально відображається на поведінці споживачів та інших стейкхолдерів. І це є вагомим чинником зниження довіри стейкхолдерів (зокрема, такого стейкхолдера, як інвестор) до компанії.

Інвестори та акціонери. Їхня мотивація – отримання безпечного прибутку. Відповідно, інвестори доволі динамічно реагують на зміну вподобань споживачів, заяви в медіа та коментарі державних органів регулювання. Також інвестори скептично сприймають ініціативи компаній (зокрема, соціальні проекти), які вимагають додаткових витрат та мають нечіткі показники впливу на основний бізнес.

Уряд та регулятори. Бізнесу варто грати за правилами гри, які встановлює уряд: слідування нормам допомагає уникати переслідувань. Проте спроби компаній замінити собою державні органи (наприклад, у сфері контролю якості) моментально отримують негативну реакцію з боку чиновників. З іншого боку, державні органи зацікавлені у такій поведінці компаній, яка сприяє залученню інвестицій (зокрема, закордонних) та зниженню соціальної напруги. При цьому виникає внутрішній конфлікт: чиновники намагаються стимулювати компанії вкладати більше грошей у соціальні проекти, але прагнуть, щоб водночас компанії сплачували більше податків і були інвестиційно привабливими. Відсутність оптимального рішення призводить до дій державних органів, які зовнішньому споглядачу (іншим стейкхолдерам) можуть вважатися суперечливими та несистемними.

Спілки та громадські організації. Поточне моделювання підтвердило, що за сучасного стану українського ринку та рівня розвитку громадського суспільства профільні спілки (наприклад, спілка захисту прав споживачів) має вкрай обмежений вплив практично на всі групи стейкхолдерів зі споживачами включно. Також моделювання наочно продемонструвало, що такі спілки та громадські організації, не маючи вагомих джерел прозорого фінансування, намагаються створити собі додаткові тіньові джерела як за рахунок спроб виконувати не притаманні їм функції, так і за рахунок дій, схожих на шантаж операторів ринку.

Медіа. У сучасному світі медіа має значно більший вплив, ніж громадські організації чи навіть державні органи. Причому поточне моделювання виявило цікаву розбіжність у рівні впливу між «незалежними» та «грантовими» медіа. Наприклад, під час одного з кроків проходження моделювання було створене медіа, яке отримало фінансування від «державного» гранту та активно відстоювало позицію одного з операторів ринку. Наступні кроки моделювання продемонстрували, що вплив цього медіа на стейкхолдерів був вкрай незначним. Натомість активна та неупереджена позиція медіа, яке існувало від початку змодельованої ситуації, дала змогу саме цьому медіа активно впливати на настрої та поведінку всіх без винятку стейкхолдерських груп.

5. Формулювання публічних повідомлень.

Адресувати різні повідомлення різним цільовим групам бізнесу – нормальна практика. Клієнтам важливо знати одне, владі – друге, а вашим інвесторам чи партнерам – третє. Але варто розуміти, що ці повідомлення не мають суперечити одне одному. Їх варто створювати, розуміючи, що вони будуть повторюватися всюди де це тільки можливо. Послідовність, несуперечливість та релевантність повідомлень суттєво зменшують репутаційні втрати та підвищують ефективність комунікації.

Головними складниками успішної комунікативної стратегії є цілісність, чіткість та несуперечливість повідомлень через різні медійні канали. Клієнти самі отримують інформацію з усіх доступних їм джерел незалежно від того, ким вона була створена. Щоб уникнути непослідовності та суперечливості повідомлень, бізнес має взяти на себе керівництво процесом розповсюдження інформації, розробляючи проактивну мультимедіальну стратегію медіа-комунікацій.

Ефективний шлях управління очікуваннями клієнта, зменшення розчарування та демонстрації турботи – чесність. Поділившись із клієнтом усією потрібною йому інформацією, компанія збільшує рівень довіри до себе. Бренди, які розповідають чесну історію, резонують із клієнтами. Люди вірять чесним брендам. Цифрова епоха вивела комунікації на новий рівень відкритості, коли кожний пост чи стаття змушують бренди слідувати власним обіцянкам. Чесність бренду цінується ледь не найбільше за всі інші атрибути, тому брендам варто задуматися про більш чесний підхід до комунікацій. Клієнт скоріше пробачить чесну помилку, ніж брехливу заяву.

6. Основний висновок.

Довгострокова стратегія має бути мобільною. В умовах нестабільної економіки та неможливості приховати від споживачів недоліки продукції або особливості обслуговування, тактичні цілі можуть змінюватися і тягнути за собою зміни у загальній маркетинговій стратегії. Іноді жорсткість загальної стратегії заважає розвитку компанії. Конкурентоспроможність базується не лише на фінансових показниках, утрата довіри споживача тягне за собою втрату покупців. Будь-яка інформація, навіть неправдива, може нанести удар по репутації, і відновити довіру споживачів за один день неможливо. Потрібна стратегія виходу з кризи, пов'язаної з утратою довіри.

Оцінка ділової репутації відбувається одночасно у множинних площинах: покупці, інвестори, представники влади отримують ту саму інформацію із заяв торговельної мережі, тоді як доречніше було б сегментувати і розтожнити повідомлення. Проте за сучасних умов потрібно більше приділяти уваги не змісту повідомлення, а тому, який ефект воно має на ту чи іншу аудиторію.

У ділової репутації є економічна сутність, це нематеріальний актив підприємства і ділова репутація не тотожна з іміджем підприємства. Лояльність споживача – мінлива категорія, існує зв'язок між діловою репутацією підприємства і лояльністю споживачів.

Основними складниками ділової репутації торговельного підприємства є: імідж підприємства, репутація та харизма керівника, фінансова стійкість, якість продукції та послуг, соціальна відповідальність підприємства, здатність швидко реагувати на зміну середовища, наявність активного зворотного зв'язку зі споживачем, якість менеджменту, ефективне використання активів, здатність залучати інвестиції. Ділова репутація торговельного підприємства може приносити довготривалу економічну вигоду.

Висновки. Ключові чинники впливу стейкхолдерів на репутацію торговельного підприємства.

Медіа. Висвітлення подій уже не є пріоритетом, на ту саму подію можуть бути надані різні погляди, споживачі виберуть той, що відгукується. Сторінка у соціальних мережах прирівнюється до ЗМІ за вагою, торговельні підприємства не обов'язково повинні моніторити кожного, проте аналіз згадувань торговельної марки в мережі Інтернет сьогодні обов'язковий, жодна фокус-група не дасть такої повноти картини.

Споживачі. Важливе сегментування споживачів без розмежування. Сьогодні існує безліч можливостей обробки інформації про пріоритети, вподобання та смаки, важливо донести до кінцевого споживача потрібну пропозицію, реклама персоналізується та індивідуалізується.

Влада. Неможливість прогнозувати та невиконання обіцянок, недосконалість законодавчої бази, незахищеність бізнесу, постійна зміна пріоритетів – усе це та багато іншого потребує відображення у стратегії розвитку торговельного підприємства.

Інвестори. Через високий ризик Україна не досить приваблива для закордонних інвестицій. Внутрішні інвестиції залучаються нечасто: не існує чітких і прозорих схем. Проте побудова чіткої стратегії розвитку, відкрита позиція керівництва торговельного підприємства, наявність проектів, які можуть масштабуватися, у тому числі за межі країни, – запорука можливості це змінити.

Основними проблемами для моделювання репутації підприємства засобами маркетингу були візуалізація взаємодії зацікавлених сторін у роздрібних мережах у контексті конфліктної ситуації між клієнтом та підприємством та розроблення можливих шляхів (сценаріїв), що мінімізують негативні наслідки для продавця.

Симуляція показала:

1. Сьогодні стратегія розвитку бренду для роздрібних торговців стала важливішою, ніж бізнес-планування.
2. Відсутність готовності компанії до появи типових (передбачуваних) інформаційних криз додатково ускладнює роботу з їх усунення та пом'якшення.
3. Важливо адресувати різні повідомлення різним цільовим групам бізнесу.
4. Довгострокова стратегія повинна бути гнучкою.

Список використаних джерел:

1. Argenti P. Reputation and the corporate brand. Corporate Reputation Review. 2004. № 6. P. 368–374.
2. Horizontal Communication: Definition, Advantages, Disadvantages & Examples. 2003. URL: <http://study.com/academy/lesson/horizontal-communication-definition-advantages-disadvantages-examples.html>.
3. Interactive Model of Communication. 2017. URL: <https://www.businesstopia.net/communication/interactive-model-communication>.
4. Kashpur A. Dialogue communication format (2013). Reputation. URL: <http://reputationbook.org/book/format-dialoga>.
5. J. Scott Armstrong. Assessing game theory, role playing, and unaided judgment. International Journal of Forecasting. 2002. № 18. P. 345–352.
6. Kashpur A. Position maps 2013. Reputation. URL: <http://reputationbook.org/book/pozicionnye-konfliktnye-karty>.
7. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных.
8. Гринсон Р.Р. Техника и практика психоанализа.

МОДЕЛИРОВАНИЕ РЕПУТАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ С ПОМОЩЬЮ СРЕДСТВ МАРКЕТИНГА

Аннотация. В статье отражены результаты моделирования, максимально приближенного к текущей рыночной ситуации кризисного явления и реакции реальных участников рынка. Рассмотрены ключевые факторы влияния стейкхолдеров на репутацию торгового предприятия. Предложены сценарии преодоления кризисных явлений.

Ключевые слова: репутация, маркетинговая стратегия, торговые сети, кризисный менеджмент.

MODELLING ENTERPRISE REPUTATION THROUGH MARKETING MEANS

Summary. The article reflects results of modelling crisis and real market participants reactions, the goal was to reflect as close as possible to the current market situation in Ukraine. The key factors of the stakeholders' influence on trading enterprise reputation are considered. Proposed scenarios for overcoming crisis.

Key words: reputation, crises management, marketing strategy, retail business.

УДК 658.115

Рудаченко О. О.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

Єсіна В. О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

Rudachenko O. O.

*Phd in economics,
Senior Lecturer of the Department of Enterprise Economics,
Business Administration and Regional Development
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Yesina V. O.

*Phd in economics,
Associate professor of the Department of Enterprise Economics,
Business Administration and Regional Development
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. У статті висвітлено теоретичні основи дослідження фінансово-господарської діяльності підприємства. Наведено переваги та особливості функціонування підприємств житлово-комунального господарства. Розглянуто основні етапи проведення аналізу на підприємствах та основні методи і прийоми.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, фінансова звітність, фінансовий аналіз, стійкість підприємства, методи аналізу.

Вступ та постановка проблеми. Одним з актуальних завдань сучасного етапу соціально-економічного розвитку України є підвищення ефективності діяльності підприємств та посилення відповідальності керівництва за надані кінцеві результати у фінансовій звітності, що дають можливість попередити фінансову кризу не лише на мікрорівні (на рівні підприємств), а й на макрорівні (на рівні держави). Ефективність керування економічними процесами, що протікають на підприємствах, значною

мірою визначається впровадженням у сферу керування новітніх програм, призначених для оцінки, аналізу та діагностики фінансового стану підприємств.

Велике значення мають підприємства житлово-комунального господарства (ЖКГ), які покликані задовольняти першочергові потреби населення. Проте варто зазначити, що більшість підприємств ЖКГ працює в умовах невизначеності та постійної збитковості, що має значний негативний вплив на економіку країни

Аналіз та дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств житлово-комунального господарства сьогодні набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних основ дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств ЖКГ зробили провідні вчені: О.В. Димченко [2], Т.М. Качала [3], Т.С. Клебанова [4], Л.О. Лігоненко [5], Г.В. Савицька [7] та ін. Проте поза їхньою увагою залишаються окремі питання, пов'язані з оцінкою, аналізом та моніторингом фінансового стану підприємств, що дають змогу в комплексі дослідити його фінансово-господарську діяльність.

Метою даної роботи є поглиблення теоретичних основ дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств житлово-комунального господарства, що в майбутньому дасть змогу підприємствам працювати в режимі безбитковості та фінансової стійкості.

Результати дослідження.

Варто зазначити, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГКУ та відповідними законами України [7].

Підприємства житлово-комунального господарства займають провідне місце в економіці України. Стабільне функціонування житлово-комунального господарства – одне з найважливіших завдань національного масштабу. Надійна і стійка робота житлово-комунального господарства – необхідна умова для задоволення першочергових потреб населення [6].

До складу житлово-комунального господарства входять більше ніж 14 підгалузей, які є монополістами – підприємствами державної форми власності (підприємства з теплопостачання, газопостачання, водопостачання тощо) та підприємствами різної форми власності, що перебувають у комунальній власності територіальної громади міста, на договірних засадах (підприємства, що надають ритуальні послуги, займаються зеленим, шляховим, ремонтним господарством тощо) [6]. Так, ст. 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 22.12.2011 визначено особливості банкрутства державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50% [1]. Цією ж статтею встановлено заходи щодо запобігання банкрутству державних підприємств, спрямовані на відновлення їхньої платоспроможності та координації дій відповідних органів виконавчої влади. Таким чином, до 01 січня 2014 р. був уведений мораторій на банкрутство державних комунальних підприємств та підприємств, частка державної власності яких перевищує 50%. У зв'язку з нестабільною політичною ситуацією в країні питання, пов'язані з банкрутством підприємств цієї сфери, залишаються невизначеними [6], тому більшості підприємств ЖКГ України працює збитково та має нестійкий фінансовий стан.

Заздалегідь проведений аналіз фінансово-господарської діяльності набуває сьогодні великого значення, що в майбутньому дасть змогу попередити фінансову кризу на підприємствах.

Так, у процесі аналізу підприємства проводиться комплексне вивчення, вимір й інтегрування, впливу окремих чинників на виконання показників і на динаміку розвитку його виробничого процесу. Для цього використо-

вують спеціальні прийоми, методи та програми обробки показників плану, обліку, звітності й інших джерел інформаційної бази.

Для аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства найважливішими є показники [7]:

- платоспроможності і ліквідності – характеризують фінансові можливості підприємства щодо погашення заборгованості, покриття підприємством позичкових коштів;

- прибутковості – дають можливість порівняти отриманий прибуток із вкладеним капіталом, тобто міру ефективності авансованого у виробництво і реалізацію капіталу;

- ділової активності – характеризує кругообіг засобів підприємства;

- фінансової стійкості – характеризує співвідношення власних і залучених коштів.

Варто зазначити, що головна мета аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства – вчасно виявляти й усувати недоліки у фінансовій діяльності, знаходити резерви поліпшення фінансового стану підприємства, а також його платоспроможності.

Джерелом інформації для проведення фінансово-господарської діяльності підприємства є фінансова звітність:

- «Баланс», Ф № 1;
- «Звіт про фінансові результати», Ф № 2;
- «Звіт про рух грошових коштів», Ф № 3;
- «Звіт про власний капітал», Ф № 4.

Також, окрім переліченої фінансової звітності, використовуються інша інформація, яка доступна тільки персоналу підприємства, зокрема, планово-нормативна (фінансовий план, нормативи), конструкторсько-технологічна інформація, позаоблікова інформація (маркетингові дослідження, закони, інструкції, експертна інформація та ін.) тощо.

Основні етапи аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств житлово-комунального господарства:

1-й етап. Оцінка виконання планових техніко-економічних показників, їх порівняння з плановими, нормативними значеннями, рівнями попередніх періодів.

2-й етап. Порівняння загальних і приватних показників.

3-й етап. Виділяються чинники, що мають найбільш суттєвий вплив на кінцевий результат. З'ясовуються позитивні й негативні сторони виробничо-господарської й фінансової діяльності, визначаються резерви підвищення ефективності керування [7].

Основні завдання аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств ЖКГ:

- виявлення забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами і перевірка їх цільового використання;

- оцінка ступеня виконання планових фінансових заходів, програм, плану фінансових показників;

- визначення платоспроможності підприємства і ліквідності балансу;

- оцінка дотримання фінансової, розрахункової і кредитної дисципліни;

- оцінка ефективності використання капіталу;

- оцінка оборотності капіталу;

- оцінка ділової активності підприємства;

- своєчасне виявлення і усунення недоліків у фінансовій діяльності, пошук резервів і можливостей економічного, раціонального використання фінансових ресурсів та розроблення конкретних заходів щодо втілення їх у виробничий процес [7].

Для дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств використовують безліч методів та прийомів, основними з них залишаються:

- метод економічного аналізу;
- метод порівняння;
- балансовий метод тощо.

Ще одні методи аналізу звітності:

- читання звітності;
- горизонтальний аналіз;
- вертикальний аналіз;
- трендовий аналіз;
- розрахунок фінансових коефіцієнтів.

Також для аналізу застосовують такі прийоми елімінавання:

- ланцюгових підстановок;
- абсолютних різниць;
- відносних різниць;

- індексний.

Варто зазначити, суб'єктами аналізу фінансово-господарської діяльності виступають як безпосередньо, так і побічно зацікавлені в діяльності підприємства користувачі інформації. До першої групи користувачів належать власники коштів підприємства, кредитори (банки й ін.), постачальники, клієнти (покупці), податкові органи, персонал підприємства й керівництво [7].

Висновки. Таким чином, дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств житлово-комунального господарства дає змогу визначити стійкий, нестійкий та кризовий стан. Здатність підприємства своєчасно здійснювати платежі, фінансувати свою діяльність на розширеній основі свідчить про стійкий фінансовий стан.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство»: Закон України від 30 червня 1999 р. № 42-43, ст. 378. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/784-14>.
2. Димченко О.В. Житлово-комунальне господарство в реформаційному процесі: аналіз, проектування, управління: монографія. Х.: ХНАМГ, 2009. 365 с.
3. Качала Т.М. Реформування житлово-комунального господарства в контексті регіонального розвитку. Економіка України. 2010. № 9. С. 84–93.
4. Клебанова Т.С., Коваленко Е.С. Процессный подход к предупреждению кризисных ситуаций в финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Бизнес Информ. 2011. № 2(1). С. 75–78.
5. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. К.: КНТЕУ, 2001. 580 с.
6. Оцінка, аналіз і попередження кризового стану підприємств житлово-комунального господарства: монографія / Т.С. Клебанова, О.В. Димченко, О.О. Рудаченко; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2016. 213 с.
7. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб.; 2-е вид., випр. і доп. К.: Знання, 2005. С. 637–653.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация. В статье освещены теоретические основы исследования финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Приведены преимущества и особенности функционирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства. Рассмотрены основные этапы проведения анализа на предприятиях и основные методы и приемы.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, финансовая отчетность, финансовый анализ, устойчивость предприятия, методы анализа.

THEORETICAL BASES OF THE RESEARCH OF FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITY OF HOUSING AND UTILITY ENTERPRISES

Summary. The theoretical basis of the research of financial and economic activity of the enterprise are highlighted in the article. The advantages and features of functioning of housing and utility services of enterprises are presented. The main stages of the analysis of the enterprises and the main methods and techniques are considered.

Key words: housing and utility services, financial reporting, financial analysis, enterprise sustainability, methods of analysis.

Самусевич Я. В.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку
та оподаткування
Сумського державного університету

Височина А. В.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку
та оподаткування
Сумського державного університету

Samusevych Y. V.
PhD in Economic Sciences,
Senior Lecturer of Accounting and Taxation Department,
Summy State University
Vysochyna A. V.
PhD in Economic Sciences,
Senior Lecturer of Accounting and Taxation Department,
Summy State University

ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ОЦІНЮВАННЯ ОБСЯГІВ ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ¹

Анотація. У роботі розглянуто зарубіжні методики визначення обсягів виведення капіталу з країни, що використовуються на макро- та мікрорівні. Проведено аналіз досліджень основних чинників, що визначають динаміку вихідних фінансових потоків. Визначено, що основними детермінантами відтоку капіталу можна вважати різні групи економічних та політичних ризиків.

Ключові слова: виведення капіталу, методики, детермінанти, відтік капіталу, оцінювання, фінансові потоки.

Вступ та постановка проблеми. Відкритість кордонів та зростання рівня конкуренції національних економік в умовах посилення глобалізаційних тенденцій зумовлюють зростання обсягів перетоку капіталу між країнами для отримання максимальних доходів від його використання. Водночас відмінності в умовах ведення та оподаткування бізнесу і недосконалість систем фінансового контролю зумовлюють також зростання обсягів нелегального відтоку капіталу. Сьогодні, за різними оцінками, річні обсяги нелегальних фінансових потоків досягають 2–5% світового ВВП, або близько трильйона доларів США. Проблема відтоку капіталу є характерною як для країн, що розвиваються, так і для розвинених країн. Саме тому зусилля національних та міжнародних регуляторних фінансових організацій спрямовані на формування методик, що дають змогу визначити та спрогнозувати обсяги відтоку капіталу, що може бути покладено в основу оцінювання ефективності регуляторних заходів та планування діяльності щодо запобігання виведенню капіталу з країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найбільш відомих у світі методів визначення відтоку капіталу можна відзначити розробки Д. Каддінгтона, М. Дулі, Д. Бхагваті, Н. Гермеса, Р. Ленсінка. Значний внесок у розроблення методик оцінювання відтоку капіталу зроблено фахівцями Світового банку та Міжнародного валютного фонду. З іншого боку, перспективними є результати досліджень Ч. Канта, К. Ле, П. Зака, Ч. Пуа та інших авторів, що спрямовані на виявлення основних чинників, які впливають на обсяги відтоку капіталу.

Метою статті є проведення аналізу наявних зарубіжних підходів до визначення обсягів відтоку капіталу та основних чинників формування вихідних фінансових потоків.

Результати дослідження.

У зарубіжній науковій літературі поширено три концепції трактування відтоку капіталу:

- відтік капіталу в широкому розумінні – сукупний обсяг відтоку капіталу резидентів, який міг бути інвестований у національну економіку;
- відтік капіталу у відповідь на дискримінаційні умови розміщення капіталу в національній економіці (асиметрія ризиків);
- відтік капіталу у зв'язку з нелегальними операціями [11, с. 4–6].

Розроблення методик оцінювання відтоку капіталу почалося у 1980-х роках. У табл. 1 узагальнено найбільш популярні методи оцінювання відтоку капіталу, що використовуються у світі.

Відзначимо, що розглянуті методи оцінювання відтоку капіталу використовуються переважно на макрорівні для країн у цілому. При цьому в основу агрегування статистичної інформації для проведення розрахунків покладено дані платіжного балансу країни. Так, наприклад, метод залишків, який було розроблено фахівцями Світового банку, передбачає співставлення ресурсів надходження капіталу (зовнішній борг та прямі іноземні інвестиції) та результати його використання на рівні країни (дефіцит платіжного балансу, валютні резерви). Модифікація зазначеного методу передбачає врахування змін в іноземних активах банківської системи.

Метод Дулі більшою мірою концентрується на визначенні нелегальних потоків капіталу через урахування

¹ Стаття написана в рамках науково-дослідної роботи «Економетричне моделювання механізму запобігання тіншовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні», номер державної реєстрації 10117U003930.

Основні методики оцінювання обсягів відтоку капіталу

Назва	Чинники, що враховуються	Формула для розрахунку
Метод залишків (Residual Method)	Зміна зовнішнього боргу (ΔD), чистий потік прямих іноземних інвестицій (FI), дефіцит платіжного балансу (CA), зміна валютних резервів (ΔR)	$KF = \Delta D + FI - CA - \Delta R$
Метод Морган Гаранті (Morgan Guaranty Method)	Зміна короткострокових іноземних активів національної банківської системи (ΔB)	$KF = \Delta D + FI - CA - \Delta R - \Delta B$
Метод Дулі (Dooley Method)	Зовнішні запозичення (FB), чистий потік прямих іноземних інвестицій (FI), дефіцит платіжного балансу (CAD), валютні резерви (R), помилки та упущення (EO), різниця зовнішніх запозичень за звітами МВФ та Світового банку (WBIMF), відсоткові доходи (INTEAR), відсоткова ставка за валютними депозитами в дол. США (rus)	$KF = FB + FI - CAD - R - EO - WBIMF - INTEAR / rus$
Метод помилок зовнішньої торгівлі (Trade Misinvoicing Method)	Вартість імпорту за звітами країн-імпортерів даної країни (PX), вартість експорту з країни (X), вартість страхування та фрахту (CIF), вартість імпорту з інших країн (IM), вартість експорту до даної країни за звітами експортерів (PM)	$TTM = PX - (X * CIF) + IM - (PM * CIF)$
Метод спекулятивного капіталу (Hot Money Method)	Сукупний короткостроковий капітал (SK), помилки та упущення (EO)	$KF = SK + EO$
Метод Світового банку	Зміна сукупного зовнішнього боргу (CDET), чисті прямі іноземні інвестиції (NFI), дефіцит платіжного балансу (CAD), акумульовані золотовалютні резерви (CRES)	$KF = CDET + NFI - CAD - CRES$
Метод активів (Asset Method)	Обсяг активів нерезидентів у закордонних банках (NRAFB)	$KF = NRAFB$

Джерело: складено за [7; 8; 12]

активів приватної форми власності, розміщених за кордоном, які не генерують доходи в національній економіці. Цей метод також передбачає врахування помилок та розбіжностей у різних статистичних базах щодо утримання аналогічних активів, а також доходів, згенерованих цими активами.

Варто звернути також увагу на метод помилок зовнішньої торгівлі, в основу якого покладено співставлення даних щодо імпорту та експорту країн – партнерів у зовнішній торгівлі. Цей метод базується на припущенні, що нелегальний відтік капіталу можна оцінити як суму фальсифікованих інвойсів зовнішньої торгівлі: країни-експортери занижують вартість вивезених товарів, тоді як країни-імпортери завищують вартість увезених товарів порівняно з їх контрагентами.

Метод спекулятивного капіталу фокусується на оцінках короткострокового відтоку капіталу у відповідь на політичні чи економічні ризики, регуляторні обмеження чи зростання економічного контролю. В основу цього методу покладено гіпотезу, що помилки та упущення платіжного балансу відображають відтік капіталу, що не завжди відповідає реальній ситуації, тому, незважаючи на популярність методу спекулятивного капіталу, методика розрахунку залишається дискусійною. Неоднозначним є також використання методу активів, який передбачає ототожнення відтоку капіталу з активами нерезидентів у закордонних банках, проблемами у використанні якого є, по-перше, обмеження виведеного капіталу нерезидентів лише банківськими активами, а по-друге, наявність банків-

ської таємниці щодо розкриття інформації про власників активів. Водночас у науковій літературі виділяють перелік методів оцінювання відтоку капіталу безпосередньо через підприємницький сектор. До таких методів належать:

- виведення прибутку підприємств через використання податкових пілг: переведення частини прибутку з підрозділів компаній, розташованих у країнах із високим рівнем оподаткування, до підрозділів у країнах із низьким рівнем. За оцінками ОЕСР, річні втрати уряду від застосування таких ініціатив становлять від 100 до 240 млрд. дол. США;
- трансфер цін та використання податкових методів для переведення прибутку; встановлення диференційованих цін для пов'язаних підрозділів компанії та незалежних фірм для зниження прибутку у високоподаткових юрисдикціях через заниження доходів та/або завищення витрат;
- переміщення прибутку з використанням офшорних зон. Основним індикатором, що використовується в розрахунках, є рівень прямих іноземних інвестицій, що надходять до країни з офшорних центрів. За приблизними оцінками, у результаті використання цих механізмів річний відтік податкових баз із країн, що розвиваються, становить близько 450 млрд. дол. США, а недоотримані податкові надходження уряду оцінюються на рівні близько 90 млрд. дол. США [3, с. 6–9].

Вищезазначені методи оцінювання відтоку капіталу довели свою ефективність на світовому рівні та активно використовуються різними організаціями. Враховуючи той факт, що зазначені методи відрізняються складом компонентів оцінювання, для отримання об'єктивних

результатів часто співставляють значення показників, розрахованих за різними методиками. Так, відповідно до звітів аналітичної американської організації Global Financial Integrity, станом на 2012 р. сукупний відтік капіталу з країн, що розвиваються, розрахований за методом спекулятивного капіталу, становить близько 261 млрд. дол. США. Водночас застосування методу помилок зовнішньої торгівлі дало змогу отримати значення показника на рівні близько 730 млрд. дол. США за аналогічний період [2].

З іншого боку, значний науковий та практичний інтерес становить також визначення чинників, що впливають на відтік капіталу з країн. Саме розуміння причин відтоку капіталу дає змогу побудувати систему економічного регулювання, ефективну в довгостроковій перспективі. Цьому аспекту присвячено низку наукових досліджень, результати яких відображає табл. 2.

Відзначимо, що базу дослідження детермінант відтоку капіталу формують переважно країни, що розвиваються. Так, Ч. Кант, досліджуючи країни, що розвиваються, у тому числі в розрізі регіонів (Східна Азія, Європа та Середземноморські країни, Латинська Америка), емпірично підтверджує зворотний зв'язок між обсягами прямих іноземних інвестицій та портфельних інвестицій (виключаючи іноземні) й обсягом відтоку капіталу, оціненого за різними методами. Така тенденція спостерігається як для загальної вибірки, так і за групами країн [4].

Проведене Ч. Пуа дослідження детермінант відтоку капіталу з Малайзії підтверджує наявність зворотного зв'язку між обсягом прямих іноземних інвестицій та відтоком капіталу. Крім того, автором виявлено, що чинниками, які зумовлюють скорочення відтоку капіталу, є зростання рівня державного боргу (що є цілком закономірним з огляду на використання запозичень для розвитку економіки) та приріст обсягу торгів на фондовому ринку. Результати даного дослідження також засвідчують факт, що політичні та фінансові ризики є досить важливим чинником впливу на динаміку відтоку капіталу: посилення соціально-політичної нестабільності в країні зумовлює зростання відтоку капіталу, тоді як у кризові періоди (азійська фінансова криза 1997–1998 рр.) обсяги відтоку капіталу є суттєво вищими, ніж у інші роки [9]. Важливу

роль політичних ризиків як причин відтоку капіталу підтвердили також Р. Ленсінк, Н. Гермес, В. Мурінде, досліджуючи 89 країн, що розвиваються [6].

К. Ле, П. Зак висувають гіпотезу, що детермінантами відтоку капіталу з країн є групи економічних та політичних ризиків. Індикаторами економічних ризиків було вибрано варіацію процентної ставки та рівень інфляції в країні, які за результатами розрахунків демонструють статистично значимий прямий вплив на відтік капіталу. При цьому приріст ВВП виступає катализатором відтоку капіталу з країн. Вплив політичних ризиків було оцінено в розрізі трьох підгруп, за кожною з яких отримано статистично значимі результати. Так, напрям соціально-політичної нестабільності детермінує зміну обсягів відпливу капіталу через такі індикатори, як колективні протести (обернений вплив) та внутрішні заворушення і повстання (прямий вплив), що свідчить про той факт, що ненасильницьке волевиявлення зумовлює посилення процесів реформування в країні та подальшу стабілізацію національного розвитку [5]. Привертають увагу результати оцінювання впливу змін політичного режиму в країні на відтік капіталу, які демонструють, що зміна політичної більшості або меншості пов'язується зі скороченням руху капіталу, тоді як нерегулярні зміни лише посилюють його відтік. Політична невизначеність у країні також провокує зростання відтоку капіталу за її межі. Додатково авторами було протестовано чутливість відтоку капіталу до макроекономічних ризиків та виявлено, що його катализаторами є кредитний (рівень банківської та торговельної заборгованості відносно ВВП), податковий (податкове навантаження у ВВП) та борговий (рівень витрати на обслуговування боргу відносно ВВП) ризики, а інгібіторами – притік прямих іноземних інвестицій та приватне споживання.

Досить цікавими є результати комплексного дослідження детермінант відтоку капіталу, що провели А. Анцулатос та Т. Сампаніотіс для 17 країн Східної Європи, включаючи Україну [1]. Авторами було використано різні вимірники відтоку капіталу, а також оцінено наявність відстроченого ефекту впливу окремих чинників у розрізі від одного до чотирьох кварталів.

Таблиця 2

Узагальнення досліджень щодо оцінювання детермінант відтоку капіталу

Автор	Вибірка та період дослідження	Методи дослідження	Чинники
Ч. Кант	Країни, що розвиваються, 1974–1992 рр.	Кореляційний аналіз, метод головних компонент	Прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції
Ч. Пуа	Малайзія, 1975–2010 рр.	Авторегресійне моделювання з розподіленням лагом	Рівень прямих іноземних інвестицій, рівень зовнішнього боргу, розвиток фондового ринку, політичні ризики, фінансова криза
Р. Ленсінк, Н. Гермес, В. Мурінде	Країни, що розвиваються, 1970–1990 рр.	Перехресне регресійне моделювання	Політична нестабільність, індекс політичних прав, індекс правової свободи, військові конфлікти, відкритість політичних інституцій, громадська думка
А. Анцулатос, Т. Сампаніотіс	Країни Східної Європи, 1993–1999 рр.	Структурне моделювання	Інфляція, різниця національної та міжнародних номінальних процентних ставок, масштаб зовнішньої торгівлі, бюджетний баланс, зміна валютного курсу, прямі іноземні інвестиції, контроль капіталу, режим валютного курсу
К. Ле, П. Зак	Країни, що розвиваються, 1976–1991 рр.	Панельна регресія з фіксованими ефектами	Економічні ризики, політична нестабільність, зміна політичного режиму, політична невизначеність
М. Рефаї, С. Абдельхаді, С. Акел	Йорданія, 2000–2014 рр.	Метод найменших квадратів	Валовий ВВП, нелегальні фінансові потоки

Джерело: складено за [1; 4–6; 9–11]

За результатами розрахунків було виявлено, що інфляція сприяє відтоку капіталу з країни з часовим лагом у чотири квартали, тоді як приріст обсягу зовнішнього сектору економіки, оцінений як частка сукупних обсягів експорту та імпорту до ВВП країни, детермінує зростання відтоку капіталу в тому ж періоді. Поруч із цим чинниками, що стримують відтік капіталу, є зростання номінальної процентної ставки в країні (максимальний ефект спостерігається у наступному кварталі), дефіцит бюджету (стримуючий ефект скорочується зі зростанням часового лагу), а також волатильність валютного курсу, причому наявність у країні фіксованого валютного режиму скорочує відтік капіталу, тоді як інші режими валютних курсів, протестовані авторами, не забезпечують статистично значимого ефекту. Привертає увагу також вплив різниці національної та міжнародних номінальних процентних ставок на відтік капіталу. Так, перевищення національної процентної ставки над міжнародним рівнем дестимулює відтік капіталу лише з часовим лагом у чотири квартали, тоді як у більш ранні періоди спостерігається зворотний ефект. При цьому слід звернути увагу, що застосування у країні заходів щодо контролю капіталу не має статистично значимого кількісного впливу на його рух. Також авторами на відміну від попередніх досліджень не було виявлено достовірного зв'язку між обсягом прямих іноземних інвестицій та відтоком капіталу.

Розрахунки, проведені групою науковців на прикладі Йорданії, дали змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між ВВП країни, відтоком капіталу та нелегальними фінансовими потоками. Так, застосування тесту Грейнджера засвідчило, що лише зміни в реальному ВВП є чинником впливу на рух капіталу, тоді як інші зв'язки

не підтвердилися [10]. Побудова регресійного рівняння з оцінкою у довгостроковій перспективі дала змогу виявити, що зростання ВВП призводить до скорочення відпливу капіталу.

Висновки. Аналіз наявних методик оцінювання відтоку капіталу засвідчив, що в основу оцінювання, як правило, покладаються дані платіжного балансу країни. Водночас результати наукових досліджень, спрямованих на визначення детермінант відтоку капіталу, засвідчили наявність таких взаємозв'язків між макроекономічними показниками та обсягами відтоку капіталу:

- зростання обсягів прямих іноземних та портфельних інвестицій призводить до скорочення відтоку капіталу;

- підвищення рівня політичної нестабільності в країні зумовлює зростання обсягів виведення капіталу, тоді як соціально-політичні ризики мають різний вплив залежно від індикаторів, за якими проводиться оцінювання;

- зростання рівня державного боргу має обернений вплив на обсяги відтоку капіталу, тоді як приріст ВВП характеризується прямим зв'язком;

- інфляційний, процентний, кредитний, податковий та борговий економічні ризики є каталізаторами відтоку капіталу з країни;

- зростання відкритості економіки зумовлює приріст відтоку капіталу з часовим лагом у чотири квартали;

- зростання національної процентної ставки відносно міжнародного рівня зумовлює скорочення відтоку капіталу з часовим лагом у чотири квартали.

Таким чином, для оцінювання та прогнозування обсягів відтоку капіталу на рівні країни доцільно враховувати не лише поточний стан макроекономічного розвитку, а й рівень економічних та політичних ризиків.

Список використаних джерел:

1. Antzoulatos A., Sampaniotis T. Capital Flight In The 1990s – Lessons From E. Europe. *European Research Studies*. 2003. Vol. VI. Issue (1–2). P. 31–46.
2. Illicit Financial Flows Reports. Global Financial Integrity official web-site. URL: <http://www.gfintegrity.org/reports/> (accessed: 20.07.2018).
3. Johannesen N., Pirttila J. Capital flight and development. An overview of concepts, methods and data sources. *WIDER Working Paper*. 2016. № 95. 18 p.
4. Kant C. Foreign Direct Investment and Capital Flight. *Princeton Studies in International Finance*. New Jersey, 1996. № 80. 46 p.
5. Le Q., Zak P. Political risk and capital flight. *Journal of International Money and Finance*. 2006. Vol. 25. P. 308–329.
6. Lensink R., Hermes N., Murinde V. Capital Flight and Political Risk. *Journal of International Money and Finance*. 2000. Vol. 19(1). P. 73–92.
7. Makochekanwa A. An Empirical Investigation of Capital Flight from Zimbabwe. University of Pretoria Department of Economics Working Paper. 2007. № 11. 39 p.
8. Ndikumana L., Boyce J., Saloum Ndiaye A. Capital Flight: Measurement and Drivers. *Political Economy Research Institute Working Paper*. 2014. № 363. 64 p.
9. Puah C. Macroeconomic Determinants of Capital Flight: An Empirical Study in Malaysia. *International Business Management*. 2016. Vol. 10(13). P. 2526–2534.
10. Refai M., Abdelhadi S., Aqel S. Empirical Investigation Of Capital Flight And Economic Growth In Jordan. *International Journal of Statistics and Systems*. 2015. Vol. 10. № 2. P. 321–333.
11. Schneider B. Measuring Capital Flight: Estimates and Interpretations. *Overseas Development Institute Working Paper*. London, 2003. № 194. 98 p.
12. Yalta A.Y. Capital Flight: Conceptual and Methodological Issues. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2009. Vol. 1. P. 73–94.

ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ ОЦЕНИВАНИЯ ОБЪЕМОМ ВЫВОДА КАПИТАЛА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В работе рассмотрены зарубежные методики определения объемов выведения капитала со страны, которые используются на макро- и микроуровне. Проведен анализ исследований основных факторов, определяющих динамику исходящих финансовых потоков. Определено, что основными детерминантами оттока капитала могут считаться разные группы экономических и политических рисков.

Ключевые слова: вывод капитала, методики, детерминанты, отток капитала, оценивание, финансовые потоки.

FOREIGN PRACTICES OF EVALUATION OF CAPITAL FLIGHT: METHODOLOGICAL ASPECT

Summary. In this paper foreign methods of determination of capital outflows used at the macro and micro levels are considered. The analysis of different researches of the main factors determining the dynamics of the initial financial flows was carried out. It has been concluded that different groups of economic and political risks can be considered as the main determinants of capital outflows.

Key words: capital outflows, methodology, determinants, capital flight, estimation, financial flows.

УДК 336.144.2

Сидор І. П.

*кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету*

Sydor I. P.

*PhD in Economics,
Associate Professor, S.I. Yurii Department of Finance,
Ternopol National Economics University*

МОНІТОРИНГ ПЛАНУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У роботі проведено аналіз діючої практики планування видаткової частини місцевих бюджетів. Оцінено рівень виконання планових показників місцевих бюджетів за видатками. Визначено пріоритети у фінансуванні видатків місцевих бюджетів відповідно до програми соціально-економічного розвитку територій. Виявлено причини недовиконання планових показників та обґрунтовано напрями їх усунення для ефективного і раціонального використання бюджетних коштів.

Ключові слова: видатки місцевих бюджетів, бюджетне планування, результативні показники бюджетних програм, класифікація видатків бюджету, рівень виконання бюджету.

Вступ та постановка проблеми. Основною причиною погіршення бюджетної забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць в останні роки більшість експертів називає відсутність коштів у державній скарбниці та уповільнення темпів економічного розвитку країни. Проте не слід забувати і про порядок бюджетного планування та його якість. Водночас саме поглиблення фактичних дисбалансів між запланованими доходами та доведеними для виконання видатками призводить до формування значного дефіциту місцевих бюджетів. Проблеми бюджетного планування в Україні пов'язані з: відсутністю прозорості бюджетного процесу; низьким рівнем виконавчої дисципліни та низькою якістю нормативно-правової бази; недосконалим механізмом розрахунку дохідної бази бюджетів усіх рівнів; неадекватними інструментами планування видатків. Усі ці проблеми створюють ризики ефективного функціонування місцевих бюджетів, а тому потребують детального вивчення і дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення системи бюджетного планування видатків місцевих бюджетів та наукове обґрунтування методології визначення їх обсягу й структури на перспективу з урахуванням впливу на соціально-економічний розвиток країни досліджували такі вітчизняні науковці, як: В. Геєць, Л. Карамушка, О. Кириленко, Е. Лібанова, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, І. Молчанов, Д. Полозенко, Л. Савич, О. Самошкіна, О. Тулай, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій та ін. Проте поза їхньою увагою залишилися питання

оцінки бюджетного планування видатків місцевих бюджетів у частині досягнення планових показників, тобто виявлення причин недовиконання місцевих бюджетів за видатками та вдосконалення цього процесу.

Метою статті є проведення моніторингу планування видаткової частини місцевих бюджетів України, виявлення недоліків діючої практики та обґрунтування можливих напрямів удосконалення.

Результати дослідження.

Ефективне та результативне використання бюджетних коштів є однією з найважливіших проблем планування й виконання бюджету в умовах достатньо обмежених бюджетних ресурсів. Важливим кроком щодо вирішення цього питання є вдосконалення системи управління видатками бюджету в частині підвищення результативності їх використання. Основними завданнями при цьому визначено обґрунтування пріоритетів під час розподілу бюджетних ресурсів, застосування принципів перспективного бюджетного прогнозування і планування; оптимізація бюджетних програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та вдосконалення методології оцінки їх результативності; впровадження системи контролю над цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, системи оцінки результативності бюджетних програм та діяльності розпорядників бюджетних коштів.

Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави

та регіонів. Доцільним є впровадження стратегічного планування в практику роботи головних розпорядників бюджетних коштів та складання ними належних планів діяльності на поточний і наступні три бюджетні періоди, орієнтовані на результат, для посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення встановлених цілей, упорядкування й підвищення результативності та ефективності державних видатків.

У табл. 1 зображено динаміку, структуру та склад планових і фактичних показників видаткової частини місцевих бюджетів України у період 2014–2017 рр. Динаміка видатків місцевих бюджетів у період 2014–2017 рр. указує на їх зростання з 225,63 млрд. грн. до 496,09 млрд. грн., зростання відбулося на 270,46 млрд. грн. Слід відзначити, що в жодному з аналізованих років фактичні видатки не відповідали їх плановим значенням, хоча спостерігається тенденція до зростання рівня їх виконання. Так, у 2014 р. фактичне виконання місцевих видатків за видатками становило 86,3%, у 2015 р. цей показник зріс до 97,45%, або на 11,15 в. п. У 2016 р. рівень виконання видаткової частини бюджету становив 95,45%, а в 2017 р. – 92,82%.

Серед усіх видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією найбільшими за обсягом фінансування є видатки, спрямовані соціальний захист і соціальне забезпечення. Динаміка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у складі видатків місцевих бюджетів характеризується постійним зростанням із 57,45 млрд. грн. у 2014 р. до 141,28 млрд. грн. у 2017 р., зростання відбулося на 83,83 млрд. грн., або на 245,92%. Питома вага видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у структурі видатків державного бюджету у 2017 р. становила 28,47%.

Співвідношення фактичних і планових показників видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення вказує на те, що в жодному з аналізованих років стовідсоткового фінансування не вдалося досягти. Рівень виконання планових показників знаходився на рівні 89,11–99,48 %.

Наступним вагомим джерелом фінансування за рахунок бюджетних коштів є освіта. З місцевих бюджетів фінансуються здебільшого дошкільні, загальноосвітні навчальні заклади, позашкільна освіта та професійно-технічна освіта. Ці видатки є делегованими видатками місцевих бюджетів. Із 2015 р. на фінансування освітньої галузі з державного бюджету місцевим бюджетам виділяється освітня субвенція, обсяги якої розраховуються відповідно до формули з урахуванням кількості учнів, коефіцієнту податкоспроможності території та ін.

Таким чином, за аналізований період 2014–2017 рр. сума видатків місцевих бюджетів на освіту мала тенденцію до поступового зростання з 71,43 млрд. грн. до 136,17 млрд. грн., або на 64,71 млрд. грн., що становило 190,55%. Зауважимо, що за даними показниками в жодному з років планових значень не було досягнуто. Найнижчий рівень виконання місцевих бюджетів за видатками на освіту спостерігався в 2014 р. (89,89%), що пояснюється скороченням усіх видатків місцевих бюджетів у зв'язку з виникненням непередбачуваних обставин, а саме зростання видатків на оборону країни через події на сході держави. У наступні 2015–2017 рр. рівень виконання бюджетів за видатками на освітню галузь став вищим і становив 96,66% та 96,59% відповідно. Питома вага видатків на освіту в структурі видатків місцевих бюджетів у 2017 р. становила 27,44%.

Окрім освітньої субвенції з державного бюджету на місцевий рівень передається також медична суб-

венція. Динаміка видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я у період 2014–2017 рр. вказує постійне зростання даних показників із 46,56 млрд. грн. до 85,66 млрд. грн., приріст становив 39,1 млрд. грн., або 183,97%. Питома вага цих видатків у складі видатків місцевих бюджетів загалом становить майже 18%. Рівень виконання планових показників видатків на охорону здоров'я є одним із найвищих з усіх видатків місцевих бюджетів. Так, у 2014 р. за плану 50,69 млрд. грн. фактично було профінансовано 46,56 млрд. грн., рівень виконання становив 91,85%, проте в 2015–2016 рр. спостерігається перевиконання цих показників на 6,7% та 1,7% відповідно, а в 2018 р. рівень виконання зменшився і становив 95,56%.

Загалом видатки на соціальну сферу місцевих бюджетів України (соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток) займають 78,72% усіх видатків. Незначними обсягами фінансування відзначаються охорона навколишнього природного середовища (0,42%), громадський порядок, безпека і судова влада (0,11%), міжбюджетні трансферти (1,19%), духовний і фізичний розвиток (3,41%).

Розглянемо склад і структуру видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією видатків (табл. 2). За економічною класифікацією видатки бюджетів поділяються на поточні і капітальні. У структурі всіх видатків бюджету найбільшу частку займають поточні видатки. Вони забезпечують функціонування бюджетних установ і організацій. Динаміка поточних видатків у період 2014–2017 рр. указує на їх поступове зростання з 211,68 млрд. грн. до 421,75 млрд. грн., або на 210,07 млрд. грн., що становить 199,2%. Питома вага поточних видатків місцевих бюджетів у структурі всіх видатків становить 85%. Планові показники в жодному з років не було виконано в повному обсязі. Найнижчий рівень виконання місцевих бюджетів за поточними видатками характерний для 2014 р. – 88,4%. У 2015–2017 рр. рівень виконання цих показників зріс до 95,62% та 96,28% відповідно.

У складі поточних видатків місцевих бюджетів 30,57% займає оплата праці і нарахування на неї, що становить 128,93 млрд. грн. у 2017 р. і має тенденцію до зростання. Так, за період 2014–2017 рр. цей показник зріс на 35,76 млрд. грн., що зумовлено зростанням мінімальної заробітної плати, а отже, й розмірів її нарахування. Більше 28% видатків місцевих бюджетів становлять видатки на соціальне забезпечення.

Їхні абсолютні показники в часовій динаміці також зросли з 52,33 млрд. грн. у 2014 р. до 131,06 млрд. грн. у 2017 р., або на 78,73 млрд. грн., що становить 250,4%. Вагомим напрямом спрямування видатків місцевих бюджетів є видатки на використання товарів і послуг, які становлять 25,36% усіх видатків місцевих бюджетів. За абсолютними показниками ця стаття видатків у період 2014–2017 рр. зросла з 42,52 млрд. грн. до 125,82 млрд. грн., або на 83,3 млрд. грн. Рівень виконання планових показників за статтею використання товарів і послуг є доволі низьким і коливається в межах 80,94–93,08%.

Капітальні видатки місцевих бюджетів спрямовуються на реконструкцію, ремонт і придбання основних засобів. Слід відзначити, що за останні роки дана стаття видатків місцевих бюджетів суттєво зросла – з 13,95 млрд. грн. у 2014 р. до 74,34 млрд. грн. у 2017 р., або на 60,39 млрд. грн., що становить 532,9%, це найвищий показник зростання серед усіх видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією.

Таблиця 1

Динаміка, склад і структура планових і фактичних показників вилаткової частини місцевих бюджетів України в 2014–2017 рр. (млрд. грн.)

показники	2014 р.			2015 р.			2016 р.			2017 р.			Приріст / зменшення	
	план	факт	% вик-ня	план	факт	% вик-ня	план	факт	% вик-ня	план	факт	% вик-ня	абсолютний млрд. грн.	відносний, %
	Видатки бюджету, всього, в тому числі:	261,35	225,63	86,3	287,39	280,08	97,45	367,3	350,5	95,42	534,45	496,09	92,82	270,46
Загальнодержавні функції	13,25	11,02	83,16	15,67	14,52	92,66	18,54	16,21	87,43	25,82	23,8	92,17	12,78	215,97
Громадський порядок, безпека і судова влада	0,28	0,24	85,96	0,35	0,32	91,43	0,42	0,38	90,47	0,69	0,63	91,3	0,39	262,5
Охорона навколишнього природного середовища	2,77	0,88	31,91	2,38	1,47	61,76	2,69	1,48	55,02	4,44	2,61	58,78	1,8	296,59
Житлово-комунальне господарство	21,39	17,69	82,70	17,38	15,68	90,21	19,91	17,53	88,04	30,64	27,17	88,67	9,48	153,59
Охорона здоров'я	50,69	46,56	91,85	55,81	59,55	106,7	61,94	63,04	101,7	86,1	85,66	99,49	39,1	183,97
Духовний і фізичний розвиток	9,72	8,89	92,38	9,91	9,61	96,97	12,11	11,94	98,59	17,07	16,44	96,3	7,55	184,92
Освіта	79,46	71,46	89,89	86,19	84,00	96,66	97,94	94,61	96,59	142,49	136,17	95,56	64,71	190,55
Соціальний захист і соціальне забезпечення	64,47	57,45	89,11	73,35	72,64	99,03	106,91	106,36	99,48	142,77	141,28	98,95	83,83	245,92
Економічна діяльність	17,03	9,23	54,19	22,90	19,12	83,49	42,85	34,77	81,14	69,22	55,88	80,73	46,65	605,41
Міжбюджетні трансферти	2,27	2,12	93,39	3,44	3,14	91,28	4,36	4,17	95,64	6,12	5,96	97,38	3,84	281,13

Джерело: складено автором за даними [1]

Таблиця 2

Динаміка, склад і структура планових і фактичних показників вилаткової частини місцевих бюджетів України в 2014–2017 рр. за економічною класифікацією (млрд. грн.)

показники	2014 р.			2015 р.			2016 р.			2017 р.			Приріст / зменшення	
	план	факт	% вик-ня	план	факт	% вик-ня	план	факт	% вик-ня	план	факт	% вик-ня	абсолютний млрд. грн.	відносний, %
	Видатки бюджету, всього, в тому числі:	261,35	225,63	86,3	287,39	280,08	97,45	367,3	350,5	95,42	534,45	496,09	92,82	270,46
Поточні видатки, з них:	239,34	211,68	88,4	259,26	247,91	95,62	309,35	297,85	96,28	440,48	421,75	95,74	210,07	199,2
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	101,67	93,17	91,6	106,93	105,71	98,85	117,79	116,31	98,74	132,68	128,93	97,17	35,76	138,3
Використання товарів і послуг	52,53	42,52	80,94	61,84	55,37	89,53	69,28	61,83	89,24	135,16	125,82	93,08	83,3	295,9
Обслуговування боргових зобов'язань	1,63	1,46	89,57	1,74	1,67	95,98	0,842	0,842	37,05	0,125	0,112	89,6	-1,348	7,67
Поточні трансферти	24,54	22,00	89,65	20,87	18,34	87,87	20,47	19,15	93,55	39,14	32,25	90,0	13,25	160,2
Соціальне забезпечення	58,69	52,33	89,16	67,38	66,36	98,48	100,43	99,80	99,37	138,69	131,06	98,77	78,73	250,4
Інші поточні видатки	0,27	0,19	70,37	0,51	0,45	88,23	0,52	0,45	86,53	0,67	0,56	83,58	0,37	294,7
Капітальні видатки, з них:	27,32	13,95	51,06	38,75	32,17	83,02	66,28	52,65	79,43	93,45	74,55	79,55	60,39	532,9
Придбання основного капіталу	19,33	10,04	51,94	28,62	24,14	84,34	47,41	36,91	77,85	54,49	41,77	76,65	31,73	416,0
Придбання землі і нематеріальних активів	0,23	0,22	95,65	0,64	0,64	100,0	1,22	1,19	97,54	0,33	0,33	100,0	0,11	150,0
Капітальні трансферти	7,98	3,90	48,87	10,13	8,04	79,36	18,88	15,74	83,36	38,95	32,56	83,59	28,66	834,8

Джерело: складено автором за даними [1]

Зауважимо, що за найвищого зростання зазначених видатків рівень їх виконання є найнижчим. Так, у 2014 р. за плану 27,32 млрд. грн. фактично профінансовано капітальних видатків на суму 13,95 млрд. грн., що становить 51,06%. У 2015 р. за плану 38,75 млрд. грн. фактично поступило 32,17 млрд. грн., рівень виконання становив 83,02%. У 2016 р. рівень виконання місцевих бюджетів за капітальними видатками становив 79,43%, а і 2017 р. – 79,55%. У складі капітальних видатків значний обсяг займають видатки на придбання основного капіталу – 70,1% усіх капітальних видатків, або 10,53% усіх видатків місцевих бюджетів загалом.

Таким чином, сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку країни та територій. Останніми роками здійснено відповідні заходи щодо посилення обґрунтованості планування видаткової частини бюджету, її впливу на економічне зростання та соціальний розвиток суспільства. Водночас проведення цілеспрямованої фінансово-бюджетної політики передбачає запровадження стратегічного бюджетного планування.

Перспективне прогнозування видатків бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави на середньо- та довгострокову перспективу.

Видатки місцевих бюджетів сформовані для виконання власних і делегованих повноважень місцевими органами влади. Динаміка цих видатків характеризується щорічним зростанням. Так, у період 2014–2017 рр. їх обсяг зріс на 270,46 млрд. грн. (з 225,63 млрд. грн. до 496,09 млрд. грн.).

Рівень виконання місцевих бюджетів за видатками вказує на їх постійне недовиконання в межах 4–11%. Найбільшу частку в структурі видатків місцевих бюджетів займають видатки соціального призначення (78,71%): освіта, соціальний захист і соціальне забезпечення, охорона здоров'я та духовний і фізичний розвиток.

Розглядаючи бюджетне планування видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією, слід відзначити, що найбільшу частку в них займають поточні видатки (84,97%). Динаміка цих видатків є зростаючою у часі. За період 2014–2017 рр. абсолютні значення поточних видатків зросли з 211,68 млрд. грн. до 421,78 млрд. грн., або на 210,07 млрд. грн. У складі поточних видатків найбільшими за обсягом є видатки на оплату праці і нарахування на неї (33,18%), а також видатки на соціальне забезпечення (28,47%).

Позитивним моментом у складі видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією є те, що в останні роки суттєво зросли капітальні видатки (з 13,95 млрд. грн. до 52,65 млрд. грн., або на 38,67 млрд. грн., що становить 367%). У складі цих видатків більшу половину займають видатки на придбання основного капіталу.

Слід відзначити, що вітчизняна система впорядкування бюджетних видатків характеризується недостатньо чітким розподілом функцій та повноважень між органами центральної та місцевої влади і спрямуван-

ням переважної частини фінансових ресурсів місцевих бюджетів на виконання делегованих повноважень. Ураховуючи, що це певною мірою обмежує фінансову самостійність органів місцевого самоврядування, ми погоджуємося з позицією окремих авторів [2, с. 88], що розширення їхніх власних повноважень щодо здійснення видатків та усунення дублювання функцій між гілками влади мають стати одними з основних напрямів удосконалення процесу формування видаткової частини місцевих бюджетів.

Система бюджетного планування потребує подальшого вдосконалення за рахунок розвитку інституційних засад бюджетного процесу. Модернізація бюджетних програм має відбуватися завдяки розширенню стратегічних цілей, досягнення яких покладено на головного розпорядника бюджетних коштів. Важливим є запровадження у процес бюджетного планування механізму розроблення щорічних доповідей головними розпорядниками бюджетних коштів про досягнуті результати, здійснення їх оцінки.

Вагомим моментом у процесі здійснення видатків місцевих бюджетів є розроблення та запровадження оцінки рівня їх фінансування шляхом порівняння результатів виконання бюджетних програм між розпорядниками коштів та головними розпорядниками коштів, визначення найбільш ефективних видатків за бюджетними програмами, планування показників на наступний бюджетний період на основі фактичного виконання бюджету в минулому періоді.

Висновки. Таким чином, для визначення у середньостроковій перспективі соціально-економічного ефекту від здійснення видатків на етапі планування та за результатами виконання бюджету потребується запровадження результативного показника ефекту, який характеризує корисність видатків для розвитку відповідної галузі, відображає вплив на соціально-економічне зростання у середньостроковому періоді, що дасть змогу підвищити якісний рівень управління бюджетними видатками.

Доцільність реалізації бюджетної програми має ґрунтуватися на основі кінцевих стратегічних цілей, передбачених планами діяльності головного розпорядника бюджетних коштів. Для досягнення достатнього рівня бюджетної результативності важливим є упорядкування та оптимізація кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів.

Ефективним напрямом бюджетного планування є практика бюджетних слухань, яка передбачає не лише звітування місцевих фінансових органів про виконання бюджету адміністративно-територіальних одиниць, а й участь громадськості у процесі складання проектів місцевих бюджетів на середньострокову перспективу.

Перспективне бюджетне прогнозування є важливим інструментом державного регулювання економіки і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Звіти про виконання місцевих бюджетів України у 2014–2017 рр. URL: <http://treasury.gov.ua/> (дата звернення: 16.09.2018).
2. Карамушка Л. Середньострокове планування видатків місцевих бюджетів. Вісник КНТЕУ. 2015. № 2. С. 85–94.

МОНИТОРИНГ ПЛАНИРОВАНИЕ РАСХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ: КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация. В работе проведен анализ действующей практики планирования расходной части местных бюджетов. Оценен уровень выполнения плановых показателей местных бюджетов по расходам. Определены приоритеты в финансировании расходов местных бюджетов в соответствии с программой социально-экономического развития территорий. Выявлены причины невыполнения плановых показателей и обоснованы направления их устранения для эффективного и рационального использования бюджетных средств.

Ключевые слова: расходы местных бюджетов, бюджетное планирование, результативные показатели бюджетных программ, классификация расходов бюджета, уровень выполнения бюджета.

MONITORING PLANNING OF LOCAL BUDGET EXPENDITURES: KEY ASPECTS OF IMPROVEMENT

Summary. The work analyzes the current practice of planning the expenditure side of local budgets. The level of fulfilment of the planned indicators of local budgets by expenditure has been estimated. Priorities have been determined in financing expenditures of local budgets in accordance with the program of social and economic development of the territories. The reasons for the under fulfilment of the planned indicators have been identified and the directions for their elimination have been justified for the purpose of effective and rational use of budgetary funds.

Key words: expenditures of local budgets, budget planning, effective indicators of budget programs, classification of budget expenditures, level of budget implementation.

УДК 336.71

Сороківська З. К.

*кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри банківської справи
Тернопільського національного економічного університету*

Sorokivska Z. K.

*PhD in Economics,
Associate Professor Banking Department
Ternopil National Economic University*

ВПЛИВ РЕПУТАЦІЙНОГО РИЗИКУ БАНКУ НА РОЗДРІБНИЙ БАНКІВСЬКИЙ БІЗНЕС

Анотація. У статті розглянуто особливості роздрібного банківського бізнесу з позицій впливу на нього репутаційного ризику банку. Виокремлено особливості роздрібного банківського бізнесу. Показано особливості іміджу банку та ділової репутації в процесі організації обслуговування роздрібних клієнтів банку. Проаналізовано вплив чинників на формування репутації банків у роздрібному банківському бізнесі.

Ключові слова: банк, імідж, репутація банків, репутаційний ризик банку, довіра.

Вступ та постановка проблеми. Банківська діяльність вирізняється високою динамічністю процесів, підвищеною чутливістю до змін у зовнішньому середовищі, що є однією з причин підвищеного ризику даного виду бізнесу. Банки як фінансові посередники оперують грошовими коштами великої кількості клієнтів, створюючи при цьому потужне інформаційне поле. Вміння розумно ризикувати – один з елементів культури підприємництва у цілому, а банківської діяльності – особливо. В умовах кризи проблема професійного управління банківськими ризиками, врахування чинників їх виникнення набувають першорядного значення для комерційних банків. Під час вибору банку для кожної цільової групи існують свої чинники, що впливають на рішення про співробітництво. Так, для роздрібних клієнтів на відміну від корпоративних велике значення мають такі характеристики, як імідж банку, його репутація, надійність. Саме роздрібний банківський бізнес є надзвичайно чутливим до репутаційного ризику банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики репутаційного ризику банку займалися такі вчені, як В.В. Бабкин, Е. Гріффін, А. Заман, М. Акатсьєва, Ю. Свляхова, Ю. Кім, О.І. Лаврушин та ін.

У більшості досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених особлива увага приділяється загалом банківським ризикам, серед яких згадується репутаційний. Особливості впливу даного ризику на роздрібний банківський бізнес залишаються не дослідженими, хоча проблема довіри до банківської системи з боку населення є надзвичайно гострою і напряму залежить від рівня репутації банківських установ. Тому дослідження саме впливу репутаційного ризику банку на роздрібний банківський бізнес набуває особливої актуальності в умовах відновлення економічної стабільності та подолання наслідків кризи.

Метою статті є розгляд особливостей прояву репутаційного ризику банку під час організації роздрібного банківського бізнесу.

Результати дослідження.

У сучасних умовах економічного розвитку значення банку виходить далеко за рамки грошових і кредитних відносин: без їхньої участі стає неможливою раціональна організація господарської діяльності в масштабах усього суспільства.

У ринкових умовах господарювання загальноекономічна роль банків як суб'єктів ринку визначається їхніми можливостями виконувати роль посередників, тобто залучати тимчасово вільні грошові кошти, та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси для задоволення фінансових потреб як юридичних, так і фізичних осіб із метою забезпечення безперервності індивідуальних кругооборотів капіталів перших та досягнення підвищення життєвого рівня й отримання додаткових доходів другими. Саме від здатності банків забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежить успішність ринкової трансформації. Йдеться передусім про акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів шляхом залучення їх у депозити і перетворення на позичковий капітал через видачу кредитів. Банківські кредити, що використовуються на розширення виробництва, сприяють розвитку споживчого ринку і, таким чином, впливають на структуру, інвестиційну та соціальну політику держави у цілому, визначаючи при цьому можливості економічного зростання.

Отже, загалом, на нашу думку, банк слід розглядати як фінансове підприємство, яке, функціонуючи як посередник в економіці, потрапляє під вплив об'єктивних економічних законів: його робота визначається законами попиту та пропозиції, орієнтована на досягнення певного економічного результату; специфічність його діяльності пов'язана зі зберіганням і трансформацією грошових коштів. Банки як фінансові підприємства забезпечують перерозподіл тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку для задоволення виробничих і невиробничих потреб, унаслідок чого підтримується неперервність процесу розширеного відтворення та отримання прибутку. Але поряд із цим великого значення набуває репутація банку, зокрема коли йдеться про роздрібний банківський бізнес [1].

Роздрібний банківський бізнес – це, перш за все, діяльність банківської установи, яка спрямована на обслуговування банками індивідуальних клієнтів, а саме фізичних осіб, а також приватних підприємців. Загалом таке трактування притаманне й для зарубіжної банківської практики.

Характерними рисами роздрібно банківського бізнесу є такі:

- роздрібний банківський бізнес є самостійною формою банківської діяльності і йому притаманні риси роздрібно діяльності загалом;
- йому притаманні чітко виражені склад і структура операцій та послуг;
- роздрібний банківський бізнес має чітку цільову спрямованість на обслуговування, головним чином, фізичних осіб, незважаючи на те що до кола роздрібних клієнтів банку досить часто належать і суб'єкти малого бізнесу;
- оскільки клієнтами роздрібно банківського бізнесу є, головним чином, фізичні особи, то необхідно враховувати конкретні індивідуальні потреби під час розроблення банківських послуг;
- оскільки роздрібно обслуговування є засобом задоволення споживчих потреб населення, його розвиток підвищує платоспроможний попит, прискорює реалізацію

товарних запасів і послуг, сприяє прискоренню економічного зростання;

– всі види роздрібно банківської діяльності мають соціальний характер, оскільки вони сприяють підвищенню життєвого рівня населення;

– роздрібно банківський бізнес є основним механізмом капіталізації заощаджень населення та їх трансформації в інвестиції.

Роздрібно банківський бізнес є одним із досить прибуткових напрямів банківської діяльності. Більша частина клієнтів банків зосереджена саме у цьому сегменті банківської діяльності, тому банки намагаються вдосконалювати цей напрям.

Слід виділити переваги роздрібно банківської діяльності:

- висока процентна маржа;
- великий обсяг операцій;
- економія на персоналі.

Незважаючи на наявність певних переваг від роботи з роздрібно клієнтами, ця діяльність супроводжується підвищеними ризиками, такими як:

– ризик неповернення кредитів. Цей вид ризику є одним з основних для будь-якого банку. На протязі останніх років через погіршення платоспроможності населення він зріс ще більше, тому банки вимушені компенсувати цей вид ризику збільшенням процентних ставок за кредитами;

– ризик, пов'язаний з обслуговуванням сумнівних осіб, у тому числі осіб, які займаються протизаконною діяльністю. Фактично банкам надзвичайно важко перевірити роздрібно клієнта на причастність його до протизаконної діяльності, що в кінцевому підсумку може призвести до порушення роботи банку;

– репутаційний ризик – ризик виникнення у банку збитків унаслідок зменшення кількості клієнтів через формування в суспільстві негативного уявлення про фінансову стійкість банку, якість послуг, що надаються, або ж діяльності загалом.

Репутаційний ризик, що супроводжує банківський роздрібно бізнес, можна розглядати як сукупність ризиків, що, по-перше, виникають у результаті діяльності; по-друге, пов'язаних із невиконанням зобов'язань, недосягненням цілей або в результаті зовнішнього недоброчинного впливу; по-третє, зумовлюючих утрату довіри значної кількості як наявних, так і потенційних клієнтів.

Ділова репутація для банку, який займається роздрібно бізнесом, має свою специфіку, орієнтовану передусім на взаємовідносини з великою кількістю клієнтів. При цьому роздрібно банківський бізнес – це зона підвищеної відповідальності, а отже, й особливого суспільного інтересу, у зв'язку з чим навіть одна помилка може мати надзвичайно серйозні негативні наслідки для ділової репутації.

Банк, який працює з роздрібно клієнтами, особливо сумлінно підбирає комплекс маркетингу із включеними у нього елементами, які підлягають ретельному аналітичному опрацюванню, що в результаті дає змогу оперативно реагувати на зміни у внутрішньому макро- та мікросередовищі. Аналіз конкурентів, клієнтської бази, сегментація ринку, відбір цільових аудиторій, розроблення та впровадження комунікаційної стратегії – усе це є неможливим без урахування ділової репутації та іміджу банку.

Комерційний успіх сучасного банку напряму залежить від наявності бездоганної репутації щодо високої надійності та якості його роботи з роздрібно клієнтами. Це пов'язано з певними особливостями як ведення роздрібно банківського бізнесу, так і специфікою самих роздрібно клієнтів.

Передусім слід відзначити, що під час роботи з роздрібними клієнтами банківські установи повинні враховувати те, що фізичні особи, вступаючи у відносини з банком, довіряють власні грошові кошти. По-друге, перелік банківських роздрібних послуг, які надаються банками, майже однаковий. По-третє, фізичні особи більшою мірою формують свою думку про банківську установу, відштовхуючись не від аналізу продуктового ряду, а здебільшого через образ даної установи, відгуки.

Просування на ринку банківських послуг – це фактично просування разом із послугою образу банку. Споживачі банківських роздрібних послуг спочатку сприймають бренд банку, його ім'я, а вже потім замислюються над суттю самої послуги. Якщо два банки надають майже однакові за якістю і ціновим рівнем банківські послуги, то на вибір фізичною особою того чи іншого банку репутація та імідж мають вирішальний вплив.

Необхідно розрізнити імідж банку та його репутацію. Імідж банку – це те, що банк сам про себе думає і хоче, щоб так думали інші, а репутація – це об'єктивна думка про нього на ринку. Під час надання послуг населенню зусилля банку повинні бути спрямовані на створення іміджу не тільки банку, а й конкретних банківських послуг. Комунікативна політика банку, цільовим сегментом якого є фізичні особи, повинна бути спрямована на створення іміджу для широких верств населення, які не мають чіткого уявлення про конкретні економічні показники банківської діяльності, а які використовують скоріше емоційні мотиви сприйняття, ніж раціональні.

Складниками ділової репутації банку є: довіра до банку; репутація керівних осіб банку; його соціальна позиція; якість обслуговування; відношення персоналу до клієнтів; рекламна політика; наявність регіональних філіалів, близькість і доступність відділень.

Управління діловою репутацією роздрібного банку має свою специфіку, орієнтовану, перш за все, на взаємовідносини з великою кількістю клієнтів. Репутація банку є визначальною під час організації роздрібного банківського бізнесу, при цьому значення має репутація не лише окремого банку, а й банківської системи загалом, тому що втрата ділової репутації окремим банком може призвести до лавиноподібного поширення сприйняття інших банків

фізичними особами, що в кінцевому підсумку негативно відобразиться на банківській системі загалом.

Говорячи про розвиток роздрібного банківського бізнесу, необхідно відзначити, що під час побудови взаємовідносин між банками та фізичними особами для досягнення позитивної ділової репутації банку надзвичайно велике значення має довіра. Взаємовідносини між банками та роздрібними клієнтами, які будуються на довірі, є одним із прогресивних способів залучення клієнтів [2]. Для цього банківські установи повинні бути інформаційно відкритими, намагатися надавати якомога більше інформації в ЗМІ. Цьому повинна сприяти і політика регулятора, спрямована на розкриття інформації про власників банківських установ. Так, в Україні така інформація почала розкриватися лише з 2015 р. із прийняттям Постанови Правління НБУ «Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку» [3].

Ще донедавна діловій репутації банків не приділялося належної уваги. Вона була полем дослідження лише вузького кола спеціалістів, проте зараз нею цікавиться все ширше коло громадян, які хочуть мати гарантію безпеки своїх депозитів, мати повну інформацію про банківську установу, з якою вони співпрацюють. Збитки від втрати ділової репутації є надзвичайно відчутними для роздрібного банківського бізнесу, оскільки ця сфера банківської діяльності потребує підтримання високої довіри великої кількості контрагентів.

Події останніх років, які мали місце в Україні, свідчать про зниження ступеня довіри з боку населення до банківської системи. Так, відбулося значне зменшення кількості банківських установ унаслідок банкрутства. У 2014 р. їх кількість зменшилася на 17 од., у 2015 р. – на 46, у 2016 р. – на 21, у 2017 р. – на 14 од. Загалом банківську систему України покинуло з 2014 р. 98 банківських установ (рис. 1). При цьому з ринку пішли як малі, так і досить великі банки, що є свідченням того, що розмір капіталу банку не завжди можна віднести до одного з важливих показників під час оцінки репутації.

Відомим є той факт, що в період економічних криз вкладники намагаються забрати розміщені в банківських установах власні грошові кошти. Якщо аналізувати обсяги коштів фізичних осіб, залучених на депозити

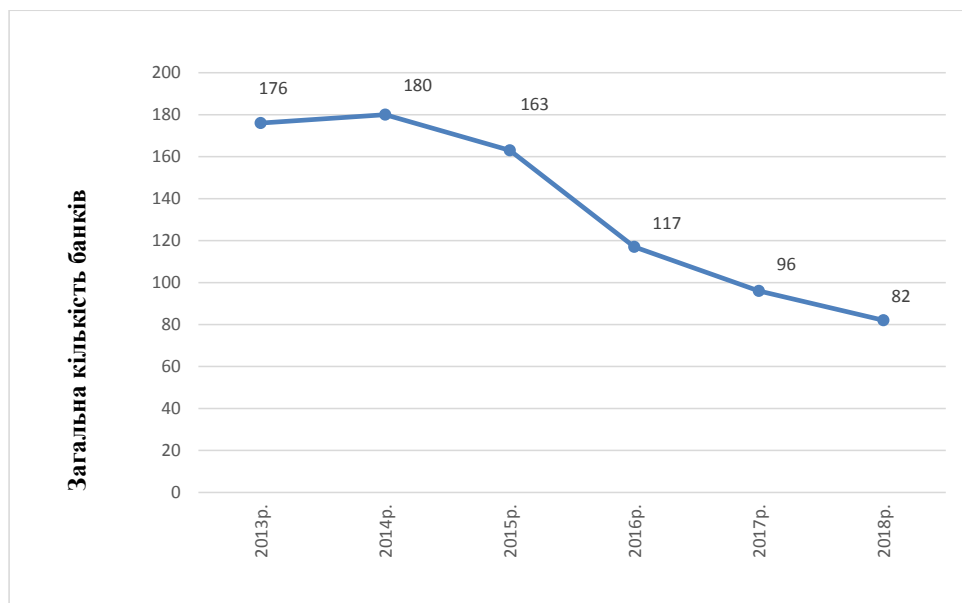

Рис. 1. Динаміка зміни кількості банківських установ України за 2013–2017 рр. [4]

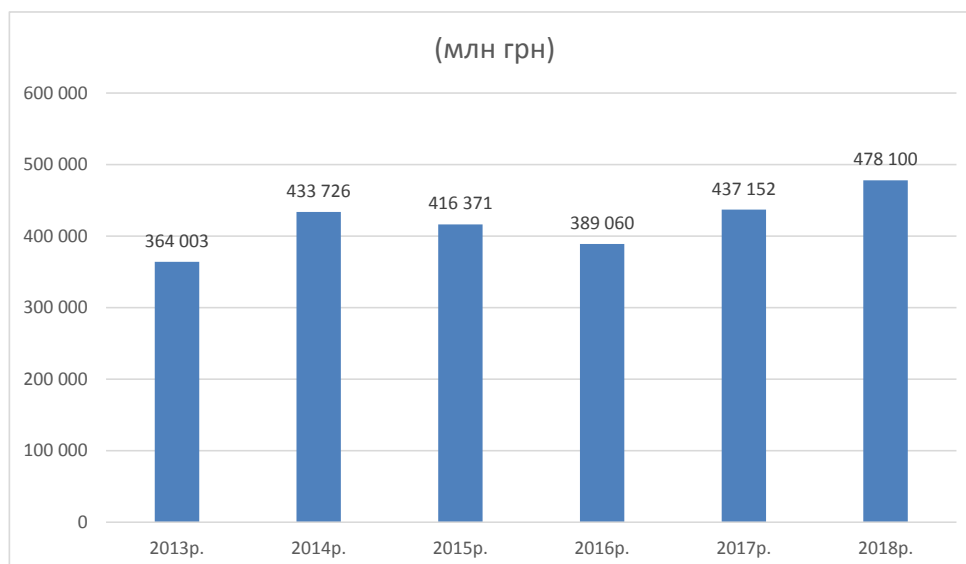

Рис. 2. Депозити фізичних осіб у комерційних банках України в 2013–2017 рр. [4]

комерційних банків, то можна простежити значне зменшення їхніх обсягів саме в період банкрутства великої кількості банків (рис. 2).

Так, обсяг депозитів фізичних осіб за 2014 р. зменшився на 17 355 млн. грн., за 2015 р. – на 27 311 млн. грн. Незначний приріст можна простежити лише починаючи з 2016 р., що свідчить про поступове відновлення довіри до банківських установ.

Окрім банкрутства великої кількості банків, одним із чинників, який похитнув довіру до банків, була й не визначена ситуація з «ПриватБанком». Так, на початку грудня 2016 р. появилася інформація про можливе банкрутство цієї банківської установи. Станом на грудень місяць 18 млн. українців зберігали свої кошти на рахунках «ПриватБанку». Розпочалася масова паніка, щодня з рахунків банку фізичні особи знімали по 2 млрд. грн. [5].

Наведені статистичні дані та приклад із «ПриватБанком» є яскравими свідченнями того, що ділова репутація банку, який активно працює з роздрібними клієнтами, є найуразливішим із низки його нематеріальних активів. Характерними джерелами загроз діловій репутації банку, які відображають специфіку його діяльності, є відсутність достовірної інформації, розповсюдження неперевіреної інформації в ЗМІ, зв'язки з кримінальними структурами, політичні ігри.

Закономірним є також і той факт, що після відносно економічної стабілізації поступово відновлюється довіра до банківських установ, що призводить до повернення коштів фізичних осіб на банківські рахунки, але лише тих банків, які відзначаються високою діловою репутацією та надійністю.

Так до банків із високою діловою репутацією сьогодні в Україні належать банки з іноземним капіталом, а також державні банки: «Ощадбанк» (державний банк), «Укресімбанк» (державний банк), «Укргазбанк» (державний), «Райффайзен банк Аваль» (Австрія), «Креді Агріколь Банк» (Франція), «Укрсиббанк» (BNP Paribas Group, Франція), «Кредобанк» (Польща), «ПроКредит-Банк» (Німеччина) [6].

Формування банками своїх іміджевих моделей в Україні на протязі останніх двох років відбувалося на тлі очистки і перезагрузки вітчизняної банківської системи. Цей процес мав двоєке значення загалом для ринку банківських послуг. Так, банки отримали потенційні можливості нарощення клієнтської бази за рахунок виведення з ринку неплатоспроможних установ. При цьому комерційні банки зіштовхнулися з конкуренцією з боку державних банків, які суттєво збільшили свою частку в роздрібному банківському сегменті.

Висновки. Відновлення довіри до банківської системи є надзвичайно складним завданням. Банківським установам необхідно приділити максимум зусиль, щоб вкладники – фізичні особи довірили їм свої кошти. Загалом роздрібний банківський бізнес потерпає від економічного спаду, від змін на ринку праці та інших чинників. Проте найбільший вплив на тенденції його розвитку має репутаційний ризик банку, оскільки фізичні особи сприймають банківську установу не стільки раціонально, скільки емоційно, тому проблема репутаційного ризику банку, шляхи його мінімізації залишається ще надзвичайно гострою для вітчизняного банківського сектору і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Андрианова Е.П., Баранников А.А. Особенности управления деловой репутацией коммерческого банка. Научный журнал КубГАУ.2013. № 87. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-upravleniya-delovoy-reputatsiyey-kommercheskogo-banka>.
2. Горин С. Управление деловой репутацией банка. Корпоративная имиджелогия. 2008. № 2. URL: http://www.ci-journal.ru/article/106/200802reputation_bank.
3. Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку: Постанова Правління НБУ від 21.05.2015 № 328. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1204-11>.
4. Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65162&cat_id=36674.
5. Націоналізація «ПриватБанку»: всі подробиці. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3788798-natsionalizatsiia-pryvatbanku-vsi-podrobytsi>.
6. Рейтинг самых надежных банков Украины 2018. URL: <http://forinsurer.com/rating-banks>.

ВЛИЯНИЕ РЕПУТАЦИОННОГО БАНКОВСКОГО РИСКА НА РОЗНИЧНЫЙ БАНКОВСКИЙ БИЗНЕС

Аннотация. В статье рассмотрены особенности розничного банковского бизнеса с позиций влияния на него репутационного риска банка. Выделены особенности розничного банковского бизнеса. Показаны особенности имиджа банка и деловой репутации в процессе организации обслуживания розничных клиентов банка. Проанализировано влияние факторов на формирование репутации банков в розничном банковском бизнесе.

Ключевые слова: банк, имидж, репутация банков, репутационный риск банка, доверие.

IMPACT OF BANK REPUTATION RISK ON RETAIL BANKING BUSINESS

Summary. In this article explained features of retail banking business in terms of its reputation risk on the bank. Determined features of retail banking business. The article explains main features of the bank image and business reputation in the process of organizing and servicing of retail clients of the bank. In addition analyzed factors which have influence on the formation of banks reputation in the retail banking business.

Key words: bank, image, reputation of banks, reputation risk of bank, trust.

УДК 336.2

Тарасюк М. В.

доктор економічних наук, професор

Київського національного торговельно-економічного університету

Сирочетник О. С.

аспірант

Київського національного торговельно-економічного університету

Tarasyuk M. V.

doctor of sciences, professor,

Kyiv National University of Trade and Economics

Syrovetnyk O. S.

postgraduate student

Kyiv National University of Trade and Economics

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто сучасні підходи до розуміння вітчизняними науковцями сутності доходів бюджету держави як економічної категорії, охарактеризовано, узагальнено та систематизовано визначення даного поняття, що сприятиме підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень на загальнодержавному рівні. Визначено поняття доходів бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни, запропоновано функціональну класифікацію доходів бюджету країни на сучасному етапі, охарактеризовано основні групи доходів та надано їх загальну характеристику. Досліджено економічну категорію податків та визначено їхню роль. Обґрунтовано необхідність оптимального розподілу та перерозподілу ВВП через дохідну частину бюджету країни.

Ключові слова: доходи бюджету, бюджетна система, державний бюджет, соціально-економічний розвиток, бюджетне регулювання, податкові надходження.

Вступ та постановка проблеми. Формування дохідної частини бюджету є вагомим елементом формування та реалізації фінансово-бюджетної політики держави. Доходи бюджету виступають засобом перерозподілу ВВП та одним із найбільш вагомих інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку. Крім того, доходи визначають структуру обсягів виготовленої продукції, попиту та споживання через здійснення впливу на дохідність суб'єктів господарювання.

Сьогодні визначення поняття доходів бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни та їх регуляторної функції потребує особливої уваги. Перш за все, це зумовлено наявністю значної кількості трактувань змісту поняття доходів вітчизняними та зарубіжними науковцями, опосередковано пов'язаних із відношенням доходів

до процесів соціально-економічного розвитку та дослідженням цього впливу. У сучасній науковій літературі не існує єдиної точки зору щодо розуміння сутності доходів бюджету, яке трактується в різних значеннях відомими науковцями, що зумовлює виникнення суперечностей у висвітленні цієї економічної категорії.

Важливим є визначення оптимального розміру наповнення бюджету та вилучення коштів від підприємництва та домогосподарств. Встановлення високих обсягів вилучення фінансових ресурсів до бюджету зменшить рівень ділової активності та обсяги споживання, обсяги валового внутрішнього продукту, що в подальшому вплине на потенційні доходи бюджету країни. Визначення низьких обсягів вилучення коштів із підприємств та населення також вплине на скорочення доходів бюджету.

Дослідження цього питання потрібне насамперед тому, що бюджет є інструментом, який характеризує рівень економічного розвитку країни. Реалізація бюджетного процесу передбачає наповнення дохідної частини бюджету, забезпечує економічну і соціальну стабільність та відповідний життєвий рівень населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із дослідженням формування доходів бюджету, присвячено праці вітчизняних науковців та практиків: В. Венгера, В. Геєця, А. Глушенка, В. Дем'янишина, М. Карліна, А. Крисоватого, М. Кучерявенко, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, В. Пушкарьова, О. Романенко, Ю. Сибірянської, А. Соколовської, Г. Старостенко, В. Федосова, Л. Фещенко, Ю. Хмарук, І. Чугунова, С. Юрія та ін.

Разом із тим різні підходи до визначення економічної категорії «доходи», які розглядаються в працях вітчизняних науковців, показують відсутність єдиного бачення до виокремлення їхніх класифікаційних ознак. Виникає необхідність виокремлення та уніфікації поняття доходів бюджету як елемента системи соціально-економічного розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування визначення доходів бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни та систематизація підходів щодо трактування даного поняття.

Результати дослідження.

З прийняттям Бюджетного кодексу України розпочався важливий період реформування бюджетної системи, який передусім сприяв чіткій ідентифікації та розмежуванню доходів бюджетів різних рівнів. У 2010 р. була покладена основа функціонуванню державного бюджету та бюджетної системи України на сучасному етапі. Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України, бюджет визначили як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [7]. Це свідчить про те, що держава поклала на себе відповідальність за функціонування країни через державний бюджет.

Доходи бюджету є основою системи фінансового забезпечення соціально-економічний розвитку країни та займають вагомe місце у формуванні бюджетних ресурсів держави.

Зважаючи на різнобічність цього поняття та його визначення, доходи бюджету доцільно розглядати як три-

мірне явище, а саме як економічну, правову та матеріальну категорію (рис. 1).

Рис. 1. Підходи до визначення поняття доходів бюджету

Поняття доходів бюджету в сучасній літературі визначається по-різному. При цьому аналіз наявних трактувань доходів бюджету країни дає змогу згрупувати їх за певними напрямками (рис. 2).

Кожен із визначених підходів передбачає надання поняттю доходів бюджету певного відтинку та визначає напрям, за яким його можна пояснювати.

За сутністю доходи бюджетів, з одного боку, є результатом розподільчих процесів, а з іншого – об'єктом подальшого розподілу коштів централізованого грошового фонду на окремі цільові фонди відповідно до функцій держави.

Науковці Л. Стеців та О. Копилюк зазначають, що необхідність формування доходів бюджету є об'єктивною умовою функціонування держави [2, с. 92]. В. Пушкарьова [3, с. 40] зазначає, що бюджет з'являється не тоді, коли держава здійснює витрати та здобуває необхідні для цього джерела фінансування, а тоді, коли вона у свою фінансову діяльність включає процес бюджетного планування, складення кошторису доходів та видатків на певний період (фінансового плану). Це показує історичний характер бюджету та важливість фінансової діяльності для функціонування держави, забезпечення її планомірного та стабільного розвитку, реалізації обґрунтованої економічної політики.

Традиції бюджетування державних доходів у нашій країні мають тривалу історію. Різними науковцями надаються визначення цього поняття з певними особливостями (табл. 1)

Рис. 2. Напрями щодо визначення поняття «доходи бюджету»

Визначення поняття доходів бюджету країни вітчизняними науковцями

№	Науковці	Визначення поняття
1	М. Карлін	Сукупність грошових надходжень до централізованого фонду фінансових ресурсів країни, що використовуються для виконання основних завдань і функцій держави
2	Ю. Пасічник	Частина обсягу централізованих фінансових ресурсів країни, які врегульовані її відповідними нормативними актами і необхідні для виконання функцій і завдань
3	А. Бабич Л. Павлова	Частина національного доходу, що підлягає централізації до бюджетів різних рівнів у державі
4	К. Павлюк	Частина фінансових ресурсів країни, що створюється у процесі перерозподілу і розподілу ВВП та зосереджуються у бюджеті для забезпечення соціальних і економічних потреб населення
5	О. Романенко, О. Родіонова	Економічні відносини, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджету держави
7	В. Федосов	Кошти, що надходять у постійне користування державі на безповоротній основі та забезпечують стабільність формування бюджету країни і фінансування його видатків
8	В. Дем'янишин	Об'єктивне економічне явище, пов'язане із сукупністю економічних відносин щодо розподілу і перерозподілу ВВП для формування централізованого фонду грошових коштів держави
9	С. Юрій П. Юхименко	Всі податкові, неподаткові та інші надходження до бюджету на безповоротній основі, залучення яких передбачено законодавством України

При цьому вагомим є визначення доходів бюджету в системі соціально-економічного розвитку як інтегрована сукупність економічних відносин, що виникають між державою, домогосподарствами та суб'єктами господарювання з приводу мобілізації фінансових ресурсів, що спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку, зокрема на підвищення темпів економічного зростання країни та рівня життя й якості населення.

Держава через бюджет забезпечує мобілізацію коштів, необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку країни та використання їх із метою виконання своїх функцій, які покладені на розпорядників та головних розпорядників бюджетних коштів. При цьому основна частина валового внутрішнього продукту накопичується у складі державного бюджету та використовується для забезпечення економічного розвитку країни, вирішення соціальних проблем, утримання органів державного управління, забезпечення обороноздатності [8].

Саме доходи є інструментом реалізації фінансової та бюджетної політики держави. Акумуляція надходжень має мати соціально-економічний характер, тобто бути спрямованим на економічний розвиток та забезпечення надання якісних суспільних послуг населенню.

Державний бюджет України відіграє важливу роль у соціально-економічному плануванні, макроекономічній стабілізації й економічному зростанні, регулюванні обсягу сукупного попиту та впливу на короткотермінові коливання економічної кон'юнктури [9]. Маючи бюджетні орієнтири розвитку економіки, суб'єкти господарювання розробляють власні плани розвитку, а населення формує свої споживчі очікування. Державний бюджет займає провідне місце в бюджетній системі України. Як і будь-який план, він має свої складові частини. Відповідно до глави 5 Бюджетного кодексу, можна виділити дохідну і видаткову частини державного бюджету [7]. Саме від того, чи вдалося сформувати необхідний обсяг державних доходів, залежить ефективність реалізації державних функцій.

Формування достатнього обсягу надходжень бюджету є необхідним для забезпечення відповідного рівня економічного розвитку країни, і завдяки виваженому бюджетного процесу забезпечуються соціальна стабільність та належний життєвий рівень населення. Через державний бюджет органи державної виконавчої влади здійснюють

реалізацію державної внутрішньої та зовнішньої політики, державне регулювання і стимулювання економіки, фінансування соціальної політики з урахуванням довгострокових інтересів країни. Зростання надходжень до бюджету створює можливості для збільшення асигнувань із державного бюджету, що сприяє розвитку держави у цілому.

Розмаїття видів доходів зображується завдяки бюджетній класифікації, яка здійснюється для проведення необхідного аналізу в розрізі доходів та забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівняності бюджетних показників.

Завдяки бюджетній класифікації можливо оперативно виявляти недоліки у державній політиці у сфері формування доходів бюджету, оперативно вживати заходи та обґрунтовувати подальші дії що до їх усунення. Відповідно до ст. 9, Бюджетний кодекс України [7] визначає бюджетні доходи за такими класифікаційними розділами: 1) податкові надходження; 2) неподаткові надходження; 3) доходи від операцій із капіталом; 4) трансферти (рис. 3). Досить часто виділяють ще один вид доходів державного бюджету – цільові фонди.

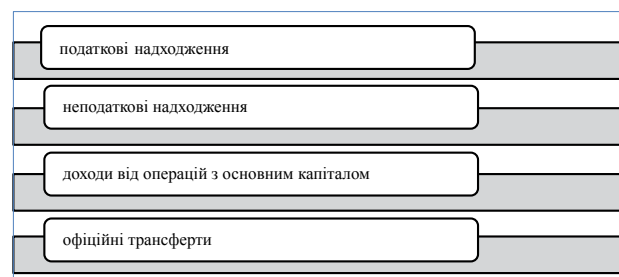

Рис. 3. Бюджетна класифікація доходів

У визначенні доходів бюджету акцентується увага на тому, що це є платежі, які надходять на безповоротній основі, але ці кошти після надходження до бюджету розподіляються відповідно до державних програм та надходять до їх платників у вигляді матеріальних та нематеріальних благ.

Основним джерелом доходів державного та місцевих бюджетів виступає валовий внутрішній продукт країни, зростання якого призводить до зміцнення та стабілізації економіки, розширення обсягів виробництва, підви-

щення рівня зайнятості, рівня та якості життя населення, розмірів заробітної плати працівників, прибутків підприємств та організацій, купівельної спроможності населення, а отже, до збільшення податкових надходжень до державного і місцевих бюджетів, до наповнення їхньої дохідної частини. Разом із тим зниження номінального обсягу ВВП та зростання інфляції призводять до номінального зменшення надходжень до бюджету [7]. Значну увагу доцільно приділяти оптимальному перерозподілу ВВП через державний бюджет, що сприятиме виваженій обґрунтованій фінансово-бюджетній політиці країни, забезпеченню економічного розвитку та підвищенню якості суспільних послуг.

Базу формування доходів державного і місцевих бюджетів становлять надходження від податків, в основі стягнень яких лежить принцип фіскальної достатності. До податкових надходжень належать обов'язкові платежі, які розподіляються між бюджетами. Основними бюджетоутворюючими податками є податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств. При цьому в повному обсязі, тобто 100% надходжень, які потрапляють до державного бюджету, становить податок на додану вартість (ПДВ). Податок на доходи фізичних осіб до державного бюджету сплачується в розмірі 25% від загальної суми нарахування, інші 75% надходять до місцевих бюджетів (винятком є місто Київ, де 60% даного податку перераховується до державного бюджету).

Податок на прибуток підприємств розподіляється між державним та місцевим бюджетами, а саме до державного бюджету надходить 90% податку, до місцевого – 10%, винятком є податок на прибуток підприємств комунальної форми власності, який перераховується в повному обсязі до місцевих бюджетів.

Основним законодавчим актом щодо формування доходів загальнодержавних і місцевих податків та зборів є Податковий кодекс України, яким здійснюється регулювання відносин, пов'язаних з установленням, скасуванням та зміною податків і зборів в Україні, визначено вичерпний перелік надходжень до бюджету, порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їхні права та обов'язки, повноваження контролюючих органів і компетенцію їх посадових осіб у період здійснення податкового контролю та інших адміністративних функцій, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Неподаткові надходження класифікуються залежно від джерела їх сплати. У Бюджетному кодексі України, зокрема у ст. 9, визначено, що до складу неподаткових надходжень належать:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного і побічного продажу;
- 3) інші неподаткові надходження.

Дана група доходів порівняно з податковими надходженнями займає незначну частку від загальної суми доходів бюджету, як і доходи від операцій із капіталом.

Офіційні трансферти являють собою міжбюджетні безповоротні платежі, які поділяються на базові (реверсні) дотації, субвенції та субсидії. Зростання фінансової самостійності місцевих бюджетів проявляється у збільшенні частки власних доходів територіальних громад. При цьому навантаження на державний бюджет є невисоким.

Висновки. Розглянувши та узагальнивши підходи різних науковців до визначення поняття доходів бюджету, можна стверджувати, що доходи бюджету є основою реалізації функцій держави. Сьогодні виникає необхідність розглядати дане поняття в системі соціально-економічного розвитку країни як інтегровану сукупність економічних відносин, які виникають між державою, домогосподарствами та суб'єктами господарювання з приводу мобілізації фінансових ресурсів, що спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку, зокрема підвищення темпів економічного зростання країни та рівня життя й якості населення.

Доходи бюджету поділяються на податкові, неподаткові, доходи від операцій з основним капіталом, офіційні трансферти. Кожен із цих складників є вагомим, однак найбільш бюджетоутворюючим компонентом є податкові надходження.

Важливим є забезпечення обґрунтованого та виваженого розподілу та перерозподілу ВВП через бюджет, що сприятиме збалансованому розвитку країни. Доходи бюджету являють собою еквівалентну вартість суми коштів, які надійшли в розпорядження держави для забезпечення стабільного функціонування національного господарства та задоволення потреб країни. Доцільно розглядати доходи як фінансові ресурси, що спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку країни. У цьому полягає сутність подальших наукових досліджень у даній сфері.

Список використаних джерел:

1. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2005. 642 с.
2. Стеців Л.П., Копилук О.І. Фінанси: навч. посіб. К.: Знання, 2007. 235 с.
3. Пушкарьова В.М. Історія фінансової думки і політики податків. М.: ИНФРА-М, 1996. С. 40.
4. Теорія фінансів: підручник / П.І. Юхименко та ін.; за заг. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр учбов. літ-ри, 2010. 573 с.
5. Бюджетний менеджмент: підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за заг. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
6. Чугунов І., Макогон В. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2014. № 4. С. 79–91.
7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2150-VIII. Відомості Верховної Ради України. 23.03.2017.
8. Хмарук Ю.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «система доходів Державного бюджету України». Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2011. Вип. 7(2). С. 434–439.
9. Тарасюк М. Формування доходів бюджету в умовах трансформації економіки. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2015. № 5. С. 63–71.
10. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.

ДОХОДЫ БЮДЖЕТА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация. Рассмотрены современные подходы к пониманию отечественными учеными сущности доходов бюджета государства как экономической категории, охарактеризованы, обобщены и систематизированы определения данного понятия, что будет способствовать повышению эффективности принятия управленческих решений на общегосударственном уровне. Определено понятие доходов бюджета в системе социально-экономического развития страны, предложена функциональная классификация доходов бюджета страны на современном этапе, охарактеризованы основные группы доходов и представлена их общая характеристика. Исследована экономическая категория налогов и определена их роль. Обоснована необходимость оптимального распределения и перераспределения ВВП через доходную часть бюджета страны.

Ключевые слова: доходы бюджета, бюджетная система, государственный бюджет, социально-экономическое развитие, бюджетное регулирование, налоговые поступления.

ESTABLISHMENT AND ECONOMIC SATISFACTION OF BUDGET INCOME IN THE BUDGETARY RELATIONS SYSTEM IN UKRAINE

Summary. The modern approaches to understanding the economic essence of revenues of the state budget have been explored and analyzed, with the aim of improving the functioning of the state carried out by domestic scientists and practitioners and provides their characteristics. The main legislative documents regulating the main aspects of the functioning of the state budget are considered, and they reveal the essence of the budget, giving a general description of the issue under study. The basic concept of budget revenues is defined, and the main classification of the budget revenues of the country is described at the present stage, the main groups of the group are described and their general characteristic is given. The main taxes that bring the greatest revenues to the budget are considered, and their distribution between the state and local budgets is described. The author's own vision of the concept of the essence of state budget revenues is proposed, and its economic content is disclosed.

Key words: Budget revenues, budget system, State budget of Ukraine, tax revenues, taxes.

УДК 330.131.7:658

Тесак О. В.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»*

Tesak O. V.

*Candidate of Economic Sciences
Senior Lecturer of the Department of Accounting and Analysis
of National University "Lvivska politekhnika"*

ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Анотація. Облікова політика є важливим інструментом формування фінансової звітності та обов'язковим елементом фінансового обліку. У статті проаналізовано сутність, мету та основні етапи формування облікової політики підприємства. Висвітлено основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Охарактеризовано низку чинників, які впливають на вибір та обґрунтування облікової політики, та описано основні елементи облікової політики. Висвітлено основні проблеми формування облікової політики на підприємстві та запропоновано шляхи щодо їх вирішення.

Ключові слова: облікова політика, фінансова звітність, етапи формування, принципи бухгалтерського обліку, організація, зовнішні і внутрішні користувачі, оцінка.

Вступ та постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки, демократизація суспільства потребують і відповідних суттєвих змін в обліку до вимог міжнародних стандартів. Розвиток ринкових відносин в Україні, наявність підприємств різних форм власності та розширення міжнародних економічних зв'язків вітчизняних підприємств з іноземними партнерами сприяли впровадженню в облікову практику облікової політики, яку підприємство визначає самостійно. Останнім часом проблемі облікової політики підприємств приділяється велика увага [2, с. 126]. Облікова політика є важливим інструментом організації бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Вдало, попередньо глибоко проаналізована комбінація можливих варіантів облікової політики дає змогу підприємству ефективно здійснювати господарську діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних і практичних аспектів формування облікової політики зробили такі відомі науковці, як: А.Г. Загородній, Г.О. Партин, М.Т. Щирба, Ф.Ф. Бутинець, С.О. Ніколаєва, С.А. Смірнова, Е.В. Коваленко, Л.В. Ковальчук, Т.В. Барановська, К.І. Зубко, Р.А. Алборов, А.К. Харькова, П.Є. Житній, К.А. Ягмур, Г.І. Цилірик та ін. Незважаючи на велику кількість праць, питання щодо формування та реалізації облікової політики на під-

приємстві залишаються дискусійними і невизначеними, зокрема щодо окремих положень наказу про облікову політику тощо.

Метою даної статті є дослідження сучасного стану та проблем формування облікової політики, обґрунтування теоретичних і практичних положень щодо ведення облікової політики.

Результати дослідження.

Постійний розвиток економічних відносин зумовлює необхідність перманентного реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку, його постійної синхронізації зі змінами умов господарювання. Наслідком упродовження змін є залучення із зарубіжної практики значної кількості якісно нових понять та явищ, одним з яких є облікова політика [3, с. 8]. В Україні потреба в розробленні облікової політики для конкретного підприємства та створенні внутрішнього розпорядчого документу про облікову політику виникла у зв'язку з набранням чинності Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» та Положень (стандартів) бухгалтерського обліку в 1999 р.

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», підприємство самостійно визначає облікову політику, розробляє систему і форми внутрішньогосподарського обліку та внутрішньої звітності.

Метою облікової політики є забезпечення одержання достовірної інформації про майновий і фінансовий стан підприємства, результати його діяльності, що є необхідною для всіх користувачів фінансової звітності для прийняття відповідних рішень [3, с. 4].

Встановлена мета формування облікової політики досягається шляхом вирішення певних завдань. Найважливішими завданнями облікової політики є:

- достовірне відображення інформації у фінансовій звітності, необхідної для всіх груп користувачів, як зовнішніх, так і внутрішніх;

- орієнтація на досягнення ключових показників результативності за всіма

- основними напрямками діяльності;

- оптимізація оподаткування та елементів облікової політики, що впливають на податкові платежі [11, с. 11–12].

Основне призначення облікової політики полягає в упорядкуванні облікового процесу на підприємстві; методологічному та методичному відображенні майна підприємства, господарських операцій та результатів його діяльності; наданні бухгалтерському обліку плановірності та цілеспрямованості; забезпеченні ефективності обліку.

Облікова політика будь-якого підприємства повинна дотримуватися принципів організації бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності [10, с. 127].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16.07.1999 № 996- XIV [1], підприємство має право самостійного визначення цілої низки питань, які є складниками облікової політики підприємства, адже визначають організацію та методику облікового процесу. Підприємство самостійно:

- виділяє на окремий баланс філії, представництва тощо, які зобов'язані вести бухгалтерський облік;

- вибирає форму бухгалтерського обліку, яка являє собою систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них із додержанням єдиних засад, установлених цим Законом, та з урахуванням особливостей своєї діяльності й технології обробки облікових даних;

- розробляє систему і форми внутрішньогосподарського обліку, звітності та контролю господарських операцій;

- затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації;

- визначає та розробляє реєстри аналітичного обліку відповідно до вибраної форми бухгалтерського обліку;

- визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів [12, с. 14–15].

Для створення якісної, зрозумілої та легкої для сприйняття різними групами користувачів фінансової звітності облікова політика підприємства повинна відповідати таким вимогам:

- повнота – повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій і подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

- обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати зниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів та доходів підприємства;

- превалювання змісту над формою – відображення в бухгалтерському обліку господарських операцій відповідно до їхньої сутності, а не тільки до юридичної форми;

- своєчасність – господарські операції та події необхідно відобразити в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності підприємства в тому звітному періоді, в якому їх здійснено;

- несуперечність – забезпечення тотожності даних аналітичного обліку відповідним рахункам синтетичного обліку на кінець останнього календарного дня кожного місяця, а також показників фінансової звітності – даним синтетичного та аналітичного обліку.

Підприємство повинно висвітлювати облікову політику, описуючи:

- принципи оцінки статей звітності;

- методи обліку за окремими статтями звітності [9, с. 6–7].

Причинами появи облікової політики в ринкових умовах є: альтернативні варіанти щодо організації й ведення бухгалтерського обліку, передбачені законодавчими документами; розширення видів діяльності та організаційно-правових форм суб'єктів господарювання; зміна ролі бухгалтера в господарському житті підприємства від простого реєстратора господарських операцій до активного його учасника [6, с. 5].

Складниками облікової політики в Україні є:

- 1) теоретичні засади бухгалтерського обліку – базуються на загальнонаукових основах бухгалтерського обліку та основних законодавчих актах, що регулюють діяльність у цій сфері; включають у себе основні принципи, дотримання яких є основою відображення в обліку господарських операцій;

- 2) методика – це сукупність методів та критеріїв оцінки, що регламентують облік основних засобів та малоцінних необоротних активів, запасів, фінансових інвестицій, розрахунків, забезпечень, доходів та витрат;

- 3) практика – включає у себе безпосереднє ведення обліку на вищеперахованих ділянках шляхом реєстрації в первинних документах та їх обробки; відображення господарських операцій згідно з діючим Планом рахунків; узагальнення інформації в облікових реєстрах вибраної форми обліку; організація внутрішнього контролю та взаємодії бухгалтерії з іншими службами господарюючого суб'єкта [5, с. 17].

Процес формування облікової політики підприємства включає декілька етапів, а саме: прийняття рішення про формування облікової політики; формування облікової політики; документальне оформлення облікової політики; розгляд та затвердження облікової політики; озна-

йомлення та використання. Цей процес включає у себе вибір конкретного способу (методу, прийому) із загальних, зафіксованих у системі нормативного регулювання, а в іншому разі формування облікової політики полягає у розробленні підприємством індивідуальних способів виходячи із загальних вимог законодавства [12, с. 31–32].

Облікова політика на рівні країни має враховувати такі обставини: рівень розвитку ринкової економіки та ступінь демократизації суспільства, поширення процесу інтеграції економіки країни у світовий економічний простір та вимоги міжнародних інституцій до стандартизації та гармонізації обліку. Для цього держава розробляє й приймає законодавчі акти та інші нормативні документи, що регулюють питання бухгалтерського та статистичного обліку і звітності.

Облікова політика підприємства має враховувати такі важливі чинники: форму власності та організаційно-правову структуру підприємства; вид економічної діяльності, що зумовлює особливості та умови облікової роботи; параметри підприємства за обсягами діяльності, чисельності працюючих тощо; відносини з податковою системою, наявність пільг та умови їх отримання; умови забезпечення підприємства ресурсами та умови реалізації готової продукції; умови організації та стимулювання праці, відповідальності тощо.

Формування облікової політики підприємства залежить від інтересів різних груп користувачів облікової інформації й є одним із важливих етапів функціонування підприємства в ринкових умовах господарювання, адже від прийнятої облікової політики залежить не тільки фінансовий результат, а й фінансовий стан підприємства. Повне та правдиве подання інформації про фінансові результати і фінансовий стан підприємства у звітності значною мірою залежить від рівня формування та застосування облікової політики, яка б урахувала умови діяльності підприємства, організаційно-технологічні особливості тощо. Від уміло сформованої облікової політики залежать ефективність управління фінансово-господарською діяльністю підприємства та стратегія його розвитку на тривалу перспективу.

Проектування облікової політики на підприємстві є складним, трудомістким і відповідальним процесом, оскільки воно вимагає виконання складних аналітичних процедур і розробляється не на один рік, що вимагає врахування особливостей діяльності підприємства у складному середовищі. Необхідно враховувати також законодавчі акти та нормативні документи з питань регулювання обліку [2, с. 172].

Підприємство самостійно визначає параметри та напрями облікової політики, вибирає форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них із дотриманням єдиних методологічних засад та з урахуванням особливостей господарської діяльності й наявності технології обробки облікових даних. Підприємство розробляє систему і форми управлінського обліку, звітності й контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів; затверджує правила документообороту і технології обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку; може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік, із подальшим включенням їхніх показників до фінансової звітності підприємства.

У формуванні облікової політики визначальна роль належить керівнику і головному бухгалтеру. Від їхньої

компетенції та взаємостосунків залежить успішне здійснення (провадження) облікової політики підприємства. Головний бухгалтер або особа, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку підприємства, має певні обов'язки, зокрема забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання в установлені терміни фінансової і статистичної звітності; організовує контроль над відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій; бере участь в оформленні матеріалів, пов'язаних із нестачею та відшкодуванням утрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства; забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку у відділеннях та інших підрозділах підприємства.

Практичний досвід формування облікової політики вітчизняними підприємствами підтверджує застосування формального підходу, що зумовлює низьку ефективність облікової політики. Як правило, робота з формування облікової політики на практиці обмежується затвердженням наказу про облікову політику. Здебільшого цей наказ розроблявся під час трансформування фінансової звітності відповідно до П(С)БО, а тому не відповідає сучасним умовам, має формальний характер, включає інформацію, яка дублює інші документи.

Серед причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що зумовлюють недоліки облікової політики вітчизняних підприємств, виділяють такі. Визначення облікової політики – це надзвичайно складний і трудомісткий процес, який вимагає від учасників комплексних знань усіх процесів, що відбуваються на підприємстві, володіння інформацією про зовнішнє середовище стосовно напрямів і перспектив розвитку галузі та конкурентів, фінансової політики підприємства тощо. Все це потребує ґрунтовного аналізу подій та фактів, уміння бачити перспективу.

Облікова політика є сукупністю конкретних елементів організації бухгалтерського обліку, які визначаються підприємством на підставі загальноприйнятих правил [8, с. 52].

Елементи облікової політики підприємства формуються з урахуванням таких принципів підготовки фінансової звітності: обачності, повного висвітлення, послідовності, безперервності, нарахування та відповідності доходів і витрат, превалювання змісту над формою, єдиного грошового вимірника, періодичності, своєчасності, раціональності [4, с. 10–11].

Вибір та обґрунтування окремих елементів облікової політики потребує складних розрахунків та математичного апарату, інформації про середньогалузеві показники та показники аналогічних підприємств. Таким чином, розроблення ефективної облікової політики вимагає зусиль широкого кола фахівців та залучення відповідних матеріальних ресурсів. На практиці формуванням облікової політики підприємства в переважній більшості займається бухгалтерія. Бухгалтерські служби далеко не всіх великих підприємств можуть забезпечити подібну роботу. Бухгалтери у зв'язку з недостатньою кваліфікацією, обмеженням компетенції професійними обов'язками, завантаженістю поточною роботою з ведення обліку та формування податкової звітності не в змозі ефективно формувати облікову політику.

Отже, основними причинами незадовільної роботи з формування ефективної облікової політики на практиці є: неналежний потенціал у складі бухгалтерської служби, особливо малих та середніх підприємств; незацікавленість працівників бухгалтерської служби, оскільки

збільшується обсяг робіт; недостатній рівень економічної освіти керівників та власників, які не розуміють можливостей впливу через облікові інструменти на результати діяльності підприємства, як наслідок, неготовність керівників та власників виділяти додаткові ресурси для здійснення цієї роботи [7, с. 34–36].

Необхідність формування наказу про облікову політику зумовлюється двома чинниками. По-перше, нормальна діяльність підприємства неможлива без упорядкованості його внутрішнього життя, одним з аспектів якого є облік. По-друге, вплив облікової політики на результати роботи підприємства настільки вагомий, що вимагає рішення першого керівника щодо методики та організації облікового процесу [2, с. 205].

Аналіз наказів про облікову політику багатьох підприємств указує на наявність у них певних недоліків, а саме: у наказі відсутні основні відомості про підприємство та межа суттєвості; зміст більшості наказів не структуровано, елементи облікової політики наведено без їх систематизації, у довільному порядку; у багатьох наказах основну увагу зосереджено на методиці обліку активів, зобов'язань, витрат, доходів і фінансових результатів, а такі важливі розділи, як техніка й організація обліку, відсутні; найбільш типовим недоліком наказів є те, що під час формування облікової політики керівництво підприємства переважно цитує закони, положення, інструкції

тощо, які стосуються методики обліку, тоді як основне завдання його полягає у виборі одного способу обліку з кількох передбачених законодавчими актами та нормативними документами; доволі рідко в наказах трапляються посилання на робочий План рахунків, первинні документи, облікові реєстри, графіки документообігу тощо [1, с. 212–213].

Висновки. Для підвищення якості процесу формування облікової політики на рівні підприємства доцільно посилити контроль із боку державних органів управління над дотриманням ними вимог чинного законодавства та сприяти впровадженню інформаційних систем і технологій обробки облікової інформації, систематичному підвищенню кваліфікації працівників бухгалтерії. Зважена та обґрунтована система заходів з організації бухгалтерського обліку і проведення облікової політики має гарантувати своєчасне та повне інформаційне забезпечення внутрішніх і зовнішніх користувачів. Облікову політику можна розглядати, з одного боку, як сукупність прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється керівництво бухгалтерським обліком в Україні в особі уповноважених на те законодавчих та виконавчих органів влади, з іншого – як сукупність конкретних методів і способів організації та форм бухгалтерського обліку, прийнятих підприємством на підставі загальних правил і особливостей господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 966 – XIV.
2. Щирба М.Т. Облікова політика в системі управлінського обліку: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2011. С. 340.
3. Кулик В.А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. С. 373.
4. Курпушенко М.Ю. Конспект лекцій з дисц. «Облікова політика підприємства»; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2011. С. 55.
5. Кулик В.А., Ночовна Ю.О. Облікова політика: навч.-метод. посіб. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 179.
6. Кіляр О.Р. Конспект лекцій з дисц. «Облікова політика підприємства». Тернопіль: ТНТУ імені І. Пулюя, 2016. С. 69.
7. Давидова Г.М. Облікова політика: навч. посіб.; за ред. Г.М. Давидової. К.: Знання, 2010.
8. Організація бухгалтерського обліку: навч. посіб. / Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник, М.М. Шигун, С.М. Шулепова; 2-е вид., доп., і перероб. Житомир: ЖІТІ, 2001. С. 576.
9. Організація обліку: навч. посіб. / Я.С. Карп'як, В.І. Воськало, В.С. Мохняк. Львів: Львівська політехніка, 2014. С. 368.
10. Хом'як Р.Л. Бухгалтерський облік та оподаткування: навч. посіб.; за ред. Р.Л. Хом'яка, В.І. Лемішовського. Львів: Ажур, 2010. 1220 с.
11. Облікова політика підприємства: навч. посіб. Ч. 1. Теоретико-організаційні аспекти облікової політики / Г.О. Король, І.М. Извекова, Ю.Т. Труш. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2015. С. 83.
12. Сторожук Т.М. Облікова політика підприємства: навч. посіб. Ірпінь: НУ ДПС України, 2015. С. 240.

ПОЛИТИКА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА КАК ИНСТРУМЕНТ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Аннотация. Политика бухгалтерского учета является важным инструментом для формирования финансовой отчетности и необходимым элементом финансового учета. В статье анализируются характер, цели и основные этапы формирования учетной политики компании. Освещены основные принципы бухгалтерского учета и финансовой отчетности; определены факторы, которые влияют на выбор и обоснование политики бухгалтерского учета и описывают основные элементы учетной политики. Рассмотрены основные проблемы формирования учетной политики компании и предложены пути их решения.

Ключевые слова: учетная политика, финансовая отчетность, этапы формирования, принципы бухгалтерского учета, организация, внешние и внутренние пользователи, оценка.

ACCOUNTING POLICY AS A TOOL OF THE ORGANIZATION ACCOUNTING

Summary. Accounting policy is an important instrument for the formation of a financial reporting and necessary element of financial accounting. The article analyzes the nature, purpose and the basic stages of formation of the accounting policy of the company. The article highlights the main accounting principles and financial statements; highlighted a number of factors that affect the choice and substantiation of accounting policies and describes the main elements of the accounting policy. The paper considers the main problems of formation of accounting policies in the company and suggested ways for solving them.

Key words: accounting, financial reporting, the stages of formation, accounting principles, organization, external and internal users.

Ткачук О. В.

аспірант

ДННУ «Академія фінансового управління»

Tkachuk O. V.

Postgraduate Student

Academy of financial management

ЕНДАУМЕНТ ЯК ФОРМА ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто міжнародний досвід вищих освітніх установ у сфері фандрайзингу та пошуку позабюджетних джерел доходу. Вивчено зарубіжну практику використання можливостей фондів для фінансування вищої освіти. Описано схему дії ендаумент-фондів, обґрунтовано необхідність їх створення. Розглянуто світову практику створення ендаумент-фондів. Зроблено висновки про те, що наявність власного цільового капіталу гарантує закладу вищої освіти стабільність реалізації довгострокових науково-дослідних програм, якісне поліпшення рівня професорсько-викладацького складу, залучення найкращих студентів і створення оптимальних матеріально-технічних умов освітнього процесу.

Ключові слова: ендаумент, ендаумент-фонди, заклади вищої освіти, фінансові інструменти, інвестування.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних економічних умовах розвитку держави існує обмеженість у фінансуванні таких важливих сфер, як освіта, медицина, культура. Така ситуація загострює конкуренцію на ринках послуг для вказаних сфер, водночас і зумовлює потребу в диверсифікації джерел для них. Згідно із зарубіжною практикою, одним з основних інструментів підтримки соціального сектору економіки є залучення ендаументу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти створення, управління та використання благодійних фондів у галузі вищої освіти досліджували в своїх роботах М.В. Рисін [1], М.В. Дмитришин [2], М.В. Євтеєва [3], О.П. Воробйова [6], Ю.О. Гернего [11]. Перспективи застосування можливостей ендаументу для забезпечення реформування вітчизняної освіти розглянули наші сучасники, а саме: О. Белов [18], Т.Б. Лебеда [20], К. Рябков [21].

Метою статті є дослідження принципів і механізмів функціонування ендаументів у світі та перспектив розвитку в Україні.

Результати дослідження.

Ринкова економіка ставить усе більше вимог до системи вищої освіти, які стосуються підвищення якості навчання, оволодіння інформаційними технологіями, розширення спектра професійної підготовки, посилення взаємозв'язку закладів вищої освіти з діловим середовищем тощо. Представники бізнесу зацікавлені в якісній підготовці фахівців, які мають глибокі теоретичні знання, відповідають вимогам сучасних ринкових умов, а тому готові інвестувати в розвиток вищої освіти. Нині функціонування і розвиток закладів вищої освіти в Україні залежать від їхньої фінансової стійкості, яку уряд забезпечує лише наполовину, тому необхідність пошуку додаткових фінансових ресурсів для освіти є досить актуальним питанням, яке можна вирішити за допомогою створення цільового капіталу ендаумент-фонду [1, с. 123–217].

Практика використання ендаумент-фондів в університетах зарубіжних країн дає їм змогу не лише поліпшити власне фінансове забезпечення та досягти кращої реалізації запланованих інноваційних проектів, а й стати більш незалежними від державного забезпечення та економічної ситуації в державі. Однак українські заклади вищої освіти не повною мірою використовують цей метод залучення інвестицій для своєї діяльності. Не повністю реалізовані

можливості є передумовою виникнення потреби у дослідженні причин такої безініціативності у цьому напрямі, пошуку можливостей усунення наявних перешкод та оцінки перспектив поширення практики формування й функціонування сталих фондів у вищій освіті України [2, с. 233–241].

Ендаумент (від англ. endowment – постачання, внесок), або ендаумент-фонд, – це цільовий фонд, створений для некомерційних цілей, таких як фінансування організації освіти, культури, медицини тощо.

Пріоритетні цілі створення ендаументів в освіті:

1) підвищення конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг за рахунок підвищення якості освітніх послуг;

2) підвищення фінансової стабільності;

3) збільшення прибутковості діяльності ВНЗ;

4) розвиток інноваційної та науково-дослідницької діяльності;

5) стимулювання талановитої молоді за допомогою стипендій;

6) підвищення заробітної плати професорсько-викладацького складу [3, с. 23–25].

Правові норми України дають такі визначення поняття ендаументу (ендаумент-фондів):

1) згідно з Податковим кодексом України: ендаумент – це сума коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання відсотків або дивідендів, нарахованих на суму такого ендаументу. При цьому набувач не має права витратити або відчужувати основну суму ендаументу без згоди благодійника України [4];

2) відповідно до Закону України «Про вищу освіту»: ендаумент-фонд вищого навчального закладу – це сума коштів або вартість іншого майна, призначена для інвестування або капіталізації на строк не менше 36 місяців, пасивні доходи від якої використовуються вищим навчальним закладом із метою здійснення його статутної діяльності в порядку, визначеному благодійником або уповноваженою ним особою. Вищий навчальний заклад має право засновувати ендаумент-фонд та розпоряджатися доходами від його використання, а також отримувати майно, кошти і матеріальні цінності, зокрема будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби, від державних

органів, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, у тому числі як благодійну допомогу [5].

В Україні ендаументи представлені у благодійній та добродійній діяльності, тому слід розглянути Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Так, ст. 9 цього Закону визначає необхідність використання процентів та дивідендів від управління благодійними ендаументами для: надання благодійної допомоги бенефіціарам, визначеним благодійниками або уповноваженими особами; виконання благодійних програм; спільної благодійної діяльності [7].

Основні відмінності ендаументу та благодійного фонду полягають у тому, що:

- основний капітал є недоторканим, а витрачання підлягає лише інвестиційний дохід, що отримується в результаті інвестування коштів основного капіталу (інвестування зазвичай проводиться керуючими компаніями на підставі договору довірчого управління);
- фонд засновується безстроково;
- благодійники мають право визначати напрям витрачання отриманого доходу [6, с. 35–40].

Нерідко ендаумент – це навіть не один фонд, а ціла система фондів, кожен з яких має свою власну мету: фінансування досліджень, виплата стипендій або грантів викладачам, поліпшення матеріально-технічної бази тощо [19].

Особливістю ендаументів є те, що безпосередній прибуток від управління капіталом або інвестиційний дохід належить організації та може бути використаним для фінансування її програм. Проте капітал ендаументу є недоторканим. Тому ендаумент формує довгострокові джерела фінансування, зокрема слугує джерелом фінансової самостійності та стабільності освіти [20, с. 110–120; 21].

Щодо управління ендаументами університетів у світі існують три основні підходи до управління активами [22]:

- Найбільші університети з великими фондами створюють власні органи з управління активами. Опікунська рада (Board of Trustees) здійснює контроль та управління інвестиційною діяльністю фонду. Інвестиційний комітет (Trustee Investment Committee) встановлює нормативи щодо розміщення активів та призначає менеджерів, які здійснюють управління фондом на постійній основі. Цей метод є найдешевшим порівняно з іншими, але він несе найбільшу відповідальність і ризик.

Для невеликих університетів іноді дешевше перекласти відповідальність з управління ендаументом на третіх осіб: консалтингові компанії, траст-фонди, інвестиційні компанії та банки тощо. З одного боку, цей підхід потребує значних ресурсів на оплату комісій за обслуговування, з іншого – знімає необхідність утримувати внутрішній інвестиційний департамент та гарантує стабільний дохід за рахунок професійного менеджменту ззовні.

- Комбінований метод – поєднання попередніх методів – забезпечує обмежений ризик за умови середніх сукупних витрат на керівництво фондом.

Світові університети створюють не тільки класичні (табл. 1), а й ендаумент-подібні фонди. Класичний ендаумент-фонд поповнюється за рахунок коштів внутрішніх донорів, базовий капітал повинен бути збереженим назавжди і не може витратитися; дохід може витратитися або під контролем ради управляючих, або з урахуванням установлених донором обмежень-умов. У виняткових випадках, щоб запобігти надмірному збільшенню капіталу, від 5% до 10% ендаументу можуть витратитися у цільовий спосіб. Ендаумент-подібні фонди функціонують на засадах ендаументів, проте механізм створення і використання їхніх коштів інший [8, с. 8–16].

Згідно зі світовою практикою, чим більше фінансово забезпечений університет, тим краще будуть його об'єкти, а кращі об'єкти означають більш сучасні технології та дослідницькі можливості. Найбезпеченіші заклади вищої освіти, як правило, залучають викладачів світового класу і зазвичай мають більше стипендіальних місць, а іноді навіть відмовляються від плати за навчання для студентів, які потребують фінансової допомоги.

Розглянемо 10 університетів за найбільшими ендаумент-фондами (табл. 2) за версією The Best Schools top 100 (за даними 2017 р.). TBS оцінює їх не лише за фінансовими активами, також додається така важлива інформація, як середня вартість навчання за рік, середня заробітна плата професорів (на повну ставку) і щорічний бюджет для досліджень [9].

Тривалий час університети вкладали кошти ендаумент-фондів виключно на внутрішньому ринку в цінні папери національних компаній і банківські депозити. Однак у 1980-ті роки дохідність таких вкладень виявилася нижчою за інфляцію, тобто реально капітал знецінювався, тому університети переорієнтувалися на зарубіжні ринки і на ризиковані альтернативні активи, а їхня

Таблиця 1

Типи і види ендаумент-фондів зарубіжних університетів [8]

Типи ендаумент- фондів	Види ендаумент-фондів
Класичний (постійний, сталий, чистий, справжній)	Фонд на загальні цілі (необмежений фонд) – не має обмежень щодо сфери використання його коштів. Рішення про напрями використання коштів приймаються після створення фонду.
	Фонд під спеціальний проект (Special Purpose Endowment) – створюється виключно для реалізації раніше визначеного проекту, цілі якого можуть установлюватися донором або керівництвом вишу.
	Фонд, рекомендації щодо використання якого видаються донором (Donor Advised Fund), дає можливість донору здійснити вкладення у фонд у будь-який зручний час, а напрями витрат коштів визначити пізніше.
Ендаумент-подібні фонди	Агентський фонд (Agency Funds), яким управляє спеціальна організація (управляюча компанія) в інтересах ВНЗ; така організація може управляти й іншими фондами.
	Строковий ендаумент-фонд (Term Endowment) передбачає, що всі кошти або їх частина можуть бути витраченими тільки після закінчення установленого періоду часу або настання певних подій залежно від бажання донорів. Може існувати у двох варіантах: – як фонд, який передбачає поступове витрачання основної суми ендаументу (Capital Depletion); – як фонд, створюваний під покриття дефіциту оборотного капіталу (Working Capital Reserve).

портфельна стратегія стала диверсифікованою і значною мірою ризикованою. Кошти ендаументів нині спрямовуються у різні класи активів: private equity (позабіржові вкладення – придбання частки в капіталі, паю або акцій компаній, які не котируються на фондовій біржі); хеджеві фонди, фонди абсолютної доходності (у формі хедж-фондів та роздрібних фондів), нейтральні ринкові фонди (хеджеві та взаємні) та деривативи; венчурний капітал; нерухомість поза кампусом; природні ресурси; товари і ф'ючерси на товари і навіть у так звані «токсичні активи» – прострочені кредити банків, видані ними колись на купівлю житла та інші цілі [8].

Розглянемо як інвестують деякі провідні світові заклади вищої освіти, зокрема Гарвард, Стенфорд та Єль (рис. 1) (за даними 2016 р.) [10].

В Україні понад 70% ресурсів у загальній структурі фінансування освіти мають державне походження, приватні інвестиції надаються здебільшого у формі плати за навчання. Ендаумент-фонди знаходяться на етапі започаткування, що, зокрема, пов'язано з низьким рівнем поінформованості суспільства (у т. ч. освітянського сектору), з їх сутнісними характеристиками та перевагами [11, с. 563–567].

Відзначимо, що, оскільки в Україні на початковому етапі перебуває формування системи стратегічних взаємозв'язків між інноваційним бізнесом та освітою, важливою компонентою розвитку даного напрямку інвестицій може стати досвід міжнародних інноваційно

орієнтованих компаній. Наприклад, на думку експертів ООН, у 2015 р. на міжнародному рівні одним із найбільш інноваційно орієнтованих інвесторів стала компанія PwC, яка оцінює навички та час своїх співробітників як основний ресурс свого подальшого успіху та інноваційності. Тому в контексті залучення інвестицій в освіту фахівці компанії є авторами спеціалізованих програм, компанією організуються спільні семінари, де співробітники компанії спілкуються з працівниками закладів освіти [12].

Також поширеним в Україні є використання фандрайзингу. Фандрайзинг (англ. Fundraising) визначається як система сукупних форм збору додаткових фінансів спрямована на реалізацію соціально значущих проектів (програм) і включає у себе й акумуляцію фінансових засобів, й пошук інших наукових, маркетингових ресурсів [17].

Перший ендаумент в Україні було створено Інститутом міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка у квітні 2013 р. на базі благодійної організації «Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин». Мета Фонду – забезпечення фінансової стабільності Інституту та незалежність від економічних і суспільних коливань. За рік існування Фонду до добродійної справи приєдналося 18 благодійників: викладачів, випускників та студентів Інституту. Відсотки, отримані завдяки роботі капіталу Фонду, спрямовуються на розвиток інфраструктури інституту, допомогу у навчанні студентам, аспірантам та стажерам, виплату премій викладачам, створення гран-

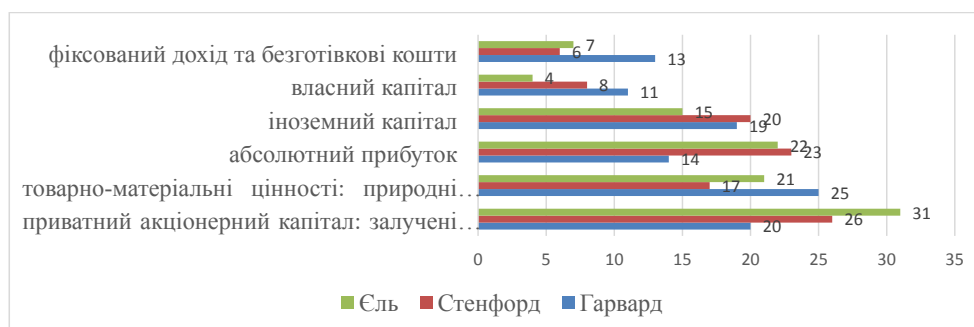

Рис. 1. Інвестиційні портфелі університетів

Таблиця 2

Топ-10 університетів за розміром ендаумент-фондів [9]

Назва Університету	Розмір ендаумент-фонду (млрд. дол.)	Середня вартість навчання за рік (дол.)	Середня заробітна плата професора	Щорічний бюджет для досліджень (млрд. дол.)
Harvard University	34.5	45 278	226 106	1.01
Yale University	25.4	47 600	199 956	0.803
The University of Texas System	24.2	34 676	144 951	0.585
Stanford University	22.4	46 320	248 370	1.02
Princeton University	22.15	43 450	201 671	0.28
King Abdullah University of Science and Technology	20	0	-	-
Massachusetts Institute of Technology	13.18	46 704	205 093	0.931
University of Pennsylvania	10.7	49 536	209 278	0.864
Texas A&M University System	10.5	27 745	137 956	0.867
University of Michigan	9.7	45 002	169 627	1.369

тів, проведення майстер-класів, організацію співпраці з ВНЗ інших країн [13].

В Україні явище ендаументу все ще залишається недостатньо розповсюдженим. Так, згідно із Законом України «Про вищу освіту», університети та інші вищі навчальні заклади мають право на створення ендаумент-фондів. Натомість на практиці з-поміж вітчизняних університетів ендаумент-фонди присутні при Інституті міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, який був заснований у 2012 р. і становить 245 288 грн., а також фонд, організований Університетом банківської справи. Отже, можливості фінансування освітнього складника людського розвитку мають потенціал для розширення за рахунок активізації ендаумент-технологій, що сприятиме поліпшенню індикаторів людського розвитку, переходу національної економіки вище 84-го місця 2016 р. [14, с. 45–48].

Ендаумент-фондами в Україні є:

– Міжнародний благодійний фонд «Відродження Києво-Могилянської академії», заснований у 1995 р. і, відповідно до Закону України про благодійні організації, перереєстрований Міністерством юстиції 11 січня 1999 р. Метою діяльності є сприяння створенню культурно-освітньої та матеріально-технічної бази університету, а також здійснення заходів щодо подальшого його розвитку у статусі національного. Повсякденна діяльність МБФВ КМА спрямована на вивчення основних потреб НаУКМА, надання благодійної допомоги на здійснення проєктів, розроблених та поданих структурними підрозділами НаУКМА [15].

– Кампанія розвитку Українського католицького університету – це сукупність фандрейзингових та інформаційних заходів, за допомогою яких збираються кошти на спеціально визначені цілі: відкриття нових академічних програм; будівництво сучасних навчальних корпусів, колегіуму та бібліотеки (інформаційно-ресурсного центру); закладення сталого фонду для фінансування стипендій талановитим студентам і аспірантам, наукових грантів [16].

У роботі О. Белова розглядається низка заходів, які потрібно вжити, щоб прискорити процес формування ендаумент-фондів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду [18, с. 50–62]:

1. Внесення відповідних змін до Податкового й Бюджетного кодексів стосовно надання дарувальникам

податкових преференцій і державних пільг для забезпечення довгострокового використання цільового капіталу.

2. Використання певної частини процентів за депозитом на поповнення основної суми ендаументу, щоб вона не втрачалася внаслідок дисконтування. Це сприятиме збільшенню початкової суми коштів ендаументу на усереднену величину інфляції. Для умов України вона становитиме щонайбільше 10% від наведених сум.

3. Дотримання консервативної стратегії інвестування, якій притаманний низький ризик щодо розміщення коштів. Основна частка активів в інвестиційному портфелі має припадати на державні цінні папери та депозити в державних банках, які є надійнішими емітентами на українському ринку фінансових послуг порівняно з приватним банківським сектором. Такої практики нині дотримується переважна більшість світових ендаументів, однак вона можлива за стійкої правової системи, стабілізації економічної й політичної ситуації в державі, що збільшить довіру до банківської системи. Розвитку потребує й вітчизняний фондовий ринок, як за рівнем капіталізації, так і за видами та кількістю фінансових інструментів.

4. Розширення переліку об'єктів, у які можуть бути вкладені грошові кошти, та недопущення їх обмеження.

5. Залучення для управління активами спеціалізованих західних компаній, що мають належні репутацію й досвід роботи у цій сфері, та забезпечення підготовки власних фахівців, які розпоряджатимуться коштами фонду з максимальною ефективністю.

6. Забезпечення прозорої підзвітності й відкритості благодійного сектору (з огляду на непоодинокі випадки застосування корумпованих схем розкрадання коштів, адресованих на розвиток освітньої сфери), що підвищить довіру меценатів та інвесторів.

7. Запровадження культури благодійності й ефективних механізмів її втілення, особливо серед фізичних осіб.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що завдяки фінансовій підтримці з боку ендаументів провідні заклади вищої освіти мають можливість залучати до співпраці відомих фахівців, оплачувати навчання для студентів, оновлювати інфраструктуру. Механізм формування ендаументів довів свою ефективність, оскільки забезпечує довгострокове фінансування для закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Рисін М.В., Цибульська Ю.В. Джерела формування капіталу ендаумент-фонду вищого навчального закладу. Економіка та управління національним господарством. 2015. № 2. С. 123–127.
2. Дмитришин М.В. Ендаументи у вищих навчальних закладах: проблеми та перспективи. Фінанси, грошовий обіг, кредит. 2017. № 34. С. 233–241.
3. Евтеєва М.В. Привлечение внебюджетных источников финансирования учреждений науки, основанное на принципах фандрайзинга и эндаумента. Наука и просвещение. 2018. № 1. С. 23–25.
4. Податковий кодекс України (редакція від 19.04.2018). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Закон України «Про вищу освіту» (редакція від 01.01.2018). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Воробійова О.П. Особливості функціонування ендаументу у галузі вищої освіти. Вісник Черкаського університету. 2018. № 5. С. 35–40.
7. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (редакція від 06.11.2016). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
8. Шевченко Л. Ендаумент-фонди в інвестиційній стратегії зарубіжних університетів. Україна: аспекти праці. 2015. № 1. С. 8–16.
9. The 100 Best Universities in the World Today. URL: <https://thebestschools.org/rankings/best-universities-world-today/>.
10. Moore S. What You Can Learn From Harvard's, Stanford's And Yale's Investments. URL: <https://www.forbes.com/sites/simonmoore/2017/06/13/what-you-can-learn-from-harvards-stanfords-and-yales-investments/#37e78c321a3d>.
11. Гернего Ю.О. Ендаумент фінансування освітньої складової інноваційної економіки в Україні. Економіка і суспільство. 2017. № 8. С. 563–567.
12. Investing in education: lessons from the business community. Global business coalition for education. United Nations Global Compact. May 2015. URL: <http://gbceducation.org/lessons-from-business/>.

13. Фонд розвитку міжнародних відносин. URL: <http://iirfund.org/about/opening/>.
14. Гернего Ю.О. Ендавмент-технології людського розвитку в Україні. Вісник Хмельницького університету управління та права. 2017. № 3. С. 45–48.
15. Міжнародний благодійний фонд відродження Києво-Могилянської академії. URL: <http://www.fund.ukma.kiev.ua/>.
16. Кампанія розвитку Українського католицького університету. URL: <https://supporting.ucu.edu.ua/about/>.
17. Воробйова О.П. Особливості впровадження ендавмента у вищих навчальних закладах: українській досвід. URL: http://sc-media.org/upload/files/1st_paper.pdf.
18. Белов О. Ендавмент як нова форма забезпечення стабільності фінансування наукових досліджень в Україні. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. № 4. С. 50–62.
19. Що таке ендавмент / Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин. URL: <http://iirfund.org/about/endowment/>.
20. Лебеда Т.Б. Вплив освіти на економічну динаміку в Україні. Економіка і прогнозування. № 4. С. 110–120.
21. Рябков К., Покідіна В. Ендавмент у вищій освіті: світова практика та українське сьогодення. Популярна економіка: ціна держави. 2015. № 34. 18 с.
22. Cardarella T. Endowment Management: New and Proven Strategies. University Business. 2006. URL: <https://www.universitybusiness.com/article/endowment-management-new-and-proven-strategies>.

ЭНДАУМЕНТ КАК ФОРМА ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассмотрен международный опыт высших образовательных учреждений в области фандрайзинга и поиска внебюджетных источников дохода. Изучена зарубежная практика использования возможностей фондов для финансирования высшего образования. Описана схема действия эндаумент-фондов, обоснована необходимость их создания. Рассмотрена мировая практика создания эндаумент-фондов. Сделаны выводы о том, что наличие собственного целевого капитала гарантирует для учреждения высшего образования стабильность реализации долгосрочных научно-исследовательских программ, качественное улучшение уровня профессорско-преподавательского состава, привлечение лучших студентов и создание оптимальных материально-технических условий образовательного процесса.

Ключевые слова: эндаумент, эндаумент-фонды, учреждения высшего образования, финансовые инструменты, инвестирование.

ENDOWMENT AS A FORM OF HIGHER EDUCATION FUNDING

Summary. In this article deals with the international experience of higher education institutions in the field of fundraising and the search for extrabudgetary sources of income. The foreign practice of using the possibilities of funds for financing higher education has been studied. Describes the scheme of endowment funds, grounded the need for their creation. The world practice of creating endowment funds is considered. It is concluded that the availability of own target capital guarantees the University stability of the implementation of long-term research programs, qualitative improvement of the teaching staff, attracting the best students and creating the optimal material and technical conditions of the educational process.

Key words: endowment, endowment funds, institutions of higher education, financial instruments, investment.

УДК:004.4:332.33-047.64:631.11

Томашук І. В.

*асистент кафедри аналізу та статистики
Вінницького національного аграрного університету*

Tomashuk I. V.

*Assistant Professor, Department of Analysis and Statistics
Vinnytsia National Agrarian University*

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У статті розглянуто процес інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами в умовах аграрної реформи, яка є системою взаємопов'язаних заходів, спрямованих на організацію раціонального використання та охорони земельних ресурсів, а також впливу на інтереси різних суб'єктів – учасників земельних відносин. Визначено, що одним із найважливіших чинників управління земельними ресурсами на всіх адміністративно-територіальних рівнях є система землевпорядкування та державного земельного кадастру, яка становить інформаційну базу державного управління територіями та економічного регулювання земельних відносин. Запропоновано напрями вдосконалення земельно-інформаційної системи, що сприятиме посиленню контролю державними органами влади над станом використання сільськогосподарських земель.

Ключові слова: державний земельний кадастр, єдиний інформаційний простір, земельні ресурси, ефективне управління, інформаційна база, земельна реформа, облік землі.

Вступ та постановка проблеми. Управління земельними ресурсами нерозривно пов'язане з ефективним використанням їх як головного національного багатства. Актуальність проблеми зумовлена тим, що стан земель постійно погіршується, земля деградує, знижується родючість ґрунтів, посилюються негативні процеси, відбувається забруднення навколишнього середовища та поглиблюється екологічна криза, що призводить до виснаження природних ресурсів. Усе це вимагає радикальної зміни ставлення до землі, використання рішучих заходів для запобігання негативним процесам (рис. 1).

Для ефективного управління земельними ресурсами та прийняття рішень у сфері регулювання земельних відносин органам управління й іншим суб'єктам земельних відносин слід забезпечити надійну та оперативну інформацію про стан земельного фонду, динаміку його розвитку. Володіння необхідною об'єктивною інформацією дасть змогу органам влади планувати та прогнозувати розвиток земельних ресурсів, приймати ефективні рішення щодо раціонального використання земель. Для підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами розроблення заходів щодо створення інформаційного середовища землекористування, використання та охорони земель стає особливо актуальним у контексті земельної реформи та визначення її подальших дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені підкреслюють, що на сучасному етапі розвитку земельних відносин в аграрному секторі існує потреба в поліпшенні інформаційного забезпечення для ефективного управління сільськогосподарськими землями.

Дослідження характеристик та особливостей використання земель сільськогосподарського призначення, розуміння принципів їх використання допоможуть забезпечити ефективні заходи щодо захисту цих земель. Проблеми інформаційного забезпечення державного землеустрою вивчали багато вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: В.А. Боклаг, Г.М. Калетник, С.М. Кваша, Л.М. Макеєва, Л.Я. Новаковський, М.А. Олещенко, О.В. Степенко, О.В. Сакаль, Н.А. Третяк, А.М. Третяк, О.С. Дорош та ін. Але сучасний стан удосконалення інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами в сільськогосподарських підприємствах на основі оновлення ефективної та якісної системи даних у поєднанні з використанням новітніх інформаційних технологій потребує подальшого дослідження та вивчення.

Метою даної роботи є наукове обґрунтування необхідності вдосконалення інформаційного забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення

для ефективного державного управління земельними ресурсами, охорони земель та функціонування ринкових земельних відносин; розроблення шляхів удосконалення інформаційної системи земель, що посилить контроль державних органів над станом використання земель сільськогосподарського призначення.

Результати дослідження.

Земельні відносини та земельна власність у країні завжди були визначальними чинниками його соціально-економічного розвитку. Процес удосконалення земельних відносин в Україні потребує наукового обґрунтування механізму їх розвитку, який передбачає виявлення та визначення комплексу сучасних інструментів та методів здійснення заходів, спрямованих на раціональне використання земель, управління земельними ресурсами та охорону природних ресурсів.

На черговому етапі земельної реформи існує низка необхідних заходів, які визначають зміст управління земельними ресурсами та забезпечення ефективного використання земельних ресурсів (рис. 2).

Загалом використання землі, особливо сільськогосподарського призначення, повинно поєднувати інтереси конкретних землекористувачів та суспільства у цілому, а також усіх учасників земельних відносин, зокрема потенційних, для раціонального її розподілу та ефективного виробництва (рис. 3).

Раціональне землекористування залежить від ефективності державного управління цим ресурсом. Одним із найважливіших завдань державного управління земельними ресурсами нашої держави є забезпечення створення широкого інформаційного простору у сфері земельних відносин, ринку землі, земельного кадастру, землеустрою, охорони земель тощо. Рівень управління земельними ресурсами повинен відповідати концепції сталого розвитку держави та визначити економічні моделі й механізми регулювання ринкових процесів у сфері земельних відносин [9]. Але сьогодні в реальному житті ми стикаємося з низкою проблем, які вказують на недоліки земельних питань.

Однією з проблем управління земельними ресурсами є відсутність ефективного механізму організації земельно-кадастрової інформації. Система інформаційної підтримки управління земельними ресурсами має формувати єдиний інформаційний простір та забезпечувати інформаційну підтримку екологічно безпечного використання сільськогосподарських земель (рис. 4) [10].

Земля України є важливим ресурсом із погляду соціально-економічних та екологічних підходів. Більше 95% виробництва харчових продуктів і понад 65% споживчих товарів у країні відбуваються з використанням земельних

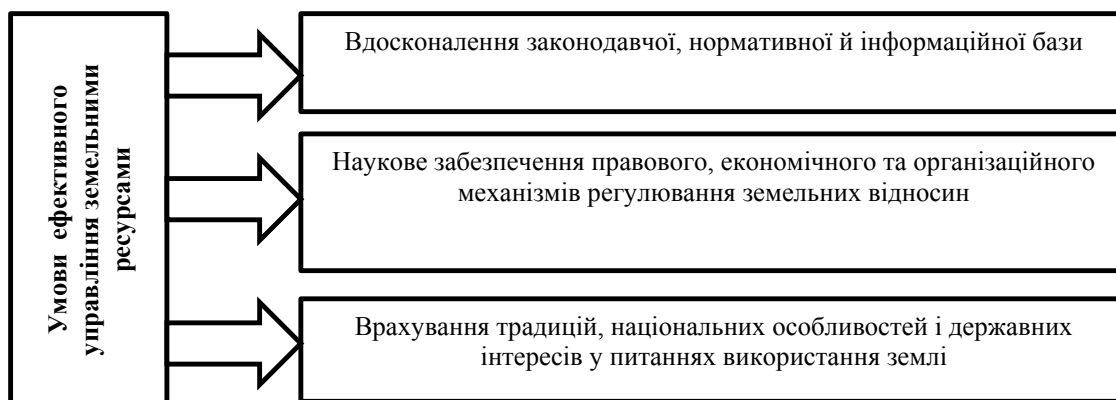

Рис. 1. Основні умови ефективного управління земельними ресурсами

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Рис. 2. Основні заходи управління земельними ресурсами

Джерело: сформовано за результатами дослідження

ресурсів. Водночас частка земельних ресурсів у загальній структурі продуктивних сил країни становить близько 40%. Окрім того, на землю припадає близько 20% вартості виробничих фондів [5].

Усі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання й особливостей правового режиму належать до земельних ресурсів і утворюють єдиний земельний фонд держави (рис. 5).

Для поліпшення використання земель та отримання вичерпної інформації про земельні ресурси перспективно створювати онлайнві картографічні продукти у поєднанні з кількісними та якісними характеристиками сільськогосподарських угідь, що, своєю чергою, сприятиме інвестиційній привабливості цих територій; забезпечить контроль із боку держави, громадянами та громадськими організаціями, науковими установами щодо використання цих земель відповідно до їх призначення, захисту та моніторингу [6].

Звичайно, управління земельними ресурсами є багатофункціональним та багатограним процесом, тому в його впровадженні беруть участь різні державні органи. Загальне управління та контроль земельних ресурсів здійснюються вищими органами державної влади та державного управління, а саме: Президентом, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки та оборони (рис. 6). Спеціалізоване управління земельними ресурсами здійснюється окремими державними органами, наприклад міністерствами, державними комітетами, спеціальними комісіями, агенціями, які мають повноваження щодо використання та захисту земельних ресурсів або для здійснення певних видів діяльності [3].

Ключове місце в управлінні земельними ресурсами належить Державному комітету земельних ресурсів України, який здійснює державне управління земельними

ресурсами, державну політику у сфері земельних відносин та проводить реформи у сфері земельних відносин.

Система органів державного управління земельними ресурсами включає не тільки вищі та центральні органи державного управління, а й регіональні та внутрішні органи управління, оскільки землеустрій здійснюється як за рахунок зовнішнього управління земельними ресурсами, так і шляхом прийняття управлінських рішень окремими суб'єктами [8].

Таким чином, процес землеустрою слід розглядати як цілісну систему функціонування відповідних державних органів та адміністративних одиниць управління, діяльність яких спрямована на забезпечення ефективного використання земельних ресурсів шляхом реалізації управлінських рішень (табл. 1).

Ефективне управління земельними ресурсами вимагає максимальної узгодженості та ефективності всіх елементів. Особлива роль у системі землеустрою належить Державному земельному кадастру, який є інформаційною базою для земельного обліку, землеустрою, регулювання земельних відносин, підтримки податкової та інвестиційної політики держави та розвитку земельного ринку, обґрунтування земельних платежів [1; 2]. Державний земельний кадастр містить систему необхідної інформації та документів про правовий режим земель, розподіл їх між землевласниками та землекористувачами за категоріями земель, якісними характеристиками та цілями земель.

Державний земельний кадастр фіксує факти виникнення або припинення існування земельної ділянки як об'єкта власності та права на її використання, а також надає інформацію державним органам і органам місцевого самоврядування, зацікавленим підприємствам, установам та організаціям, громадянам для регулювання

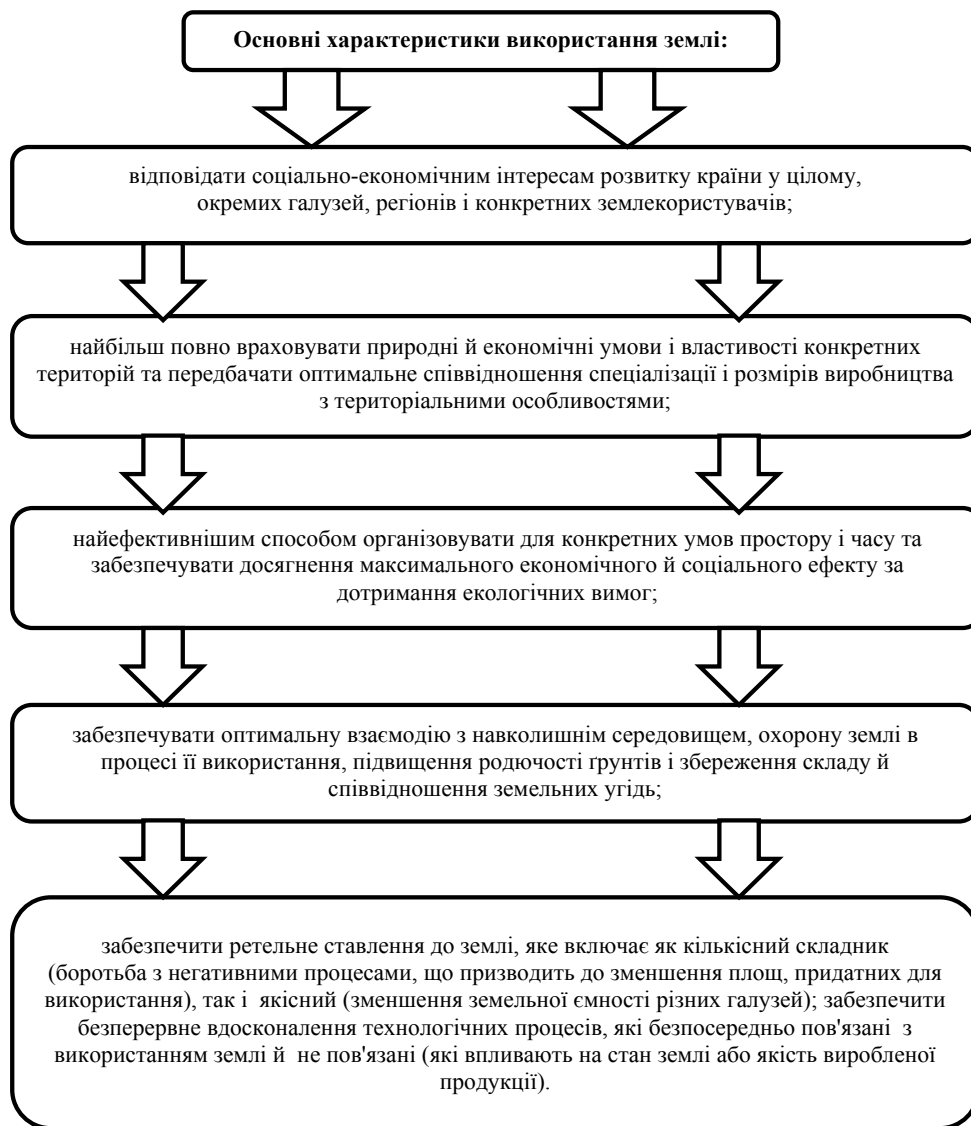

Рис. 3. Основні характеристики використання землі

Джерело: сформовано за результатами дослідження

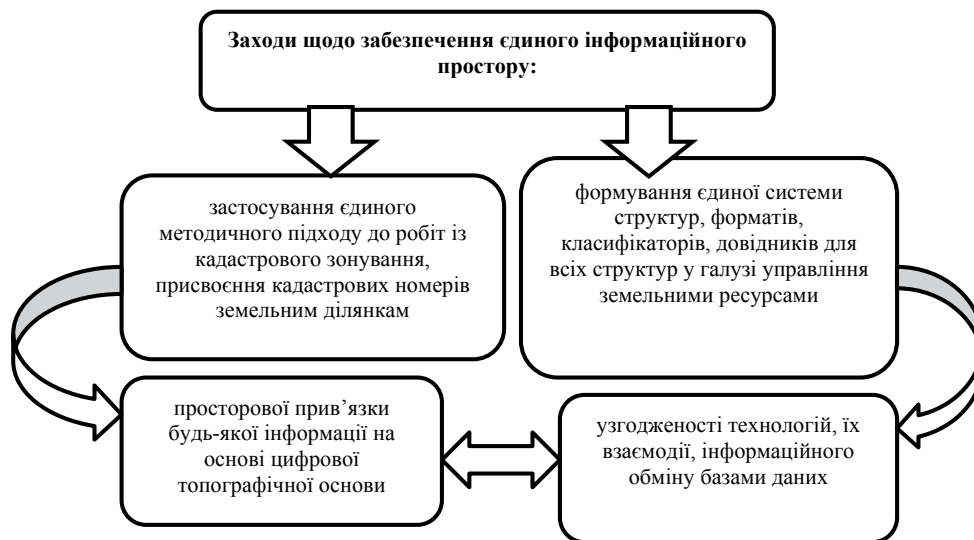

Рис. 4. Основні заходи щодо забезпечення єдиного інформаційного простору

Джерело: сформовано за результатами дослідження

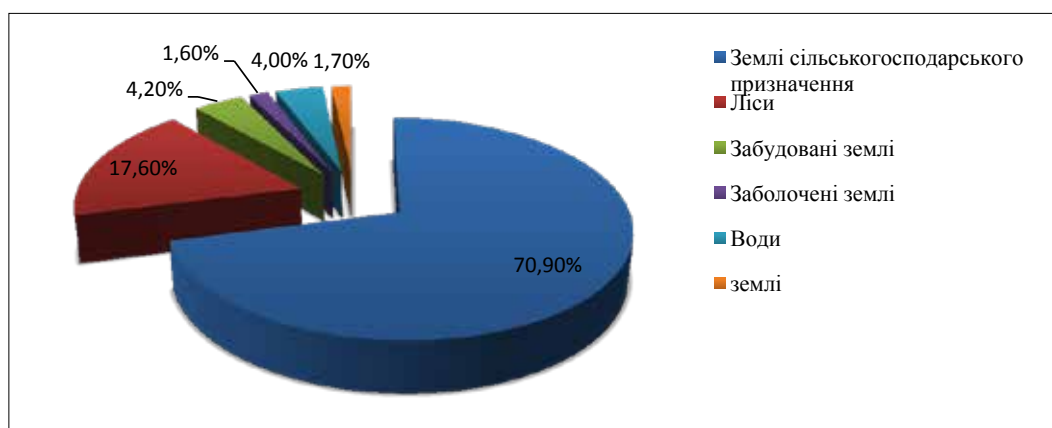

Рис. 5. Земельний потенціал України, 2017 р.

Джерело: сформовано на основі [4]

земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру земельної оплати та вартості землі у складі природних ресурсів та ресурсного потенціалу агропромислового комплексу, контролю над використанням та захистом земель, економічного та екологічного обґрунтування проектів землеустрою.

Відповідно до наявної системи кадастрової реєстрації земельних ресурсів, початковим рівнем її побудови є накопичення інформації про земельні ділянки, їх кількісні та якісні характеристики відповідно до виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад народних депутатів, після чого зібрані дані передаються на районний, регіональний та національний рівні. Водночас основною ланкою у створенні єдиного інформаційного середовища щодо земельних ресурсів мають стати землевласники та землекористувачі – сільськогосподарські підприємства, які будуть записувати, обробляти та передавати інформацію про правовий, економічний та природний стан земельних ресурсів на інші рівні управління через організацію бухгалтерського обліку та звітності [2; 7]. Крім того, операційні та технічні дані і бухгалтерські записи підприємства містять економічні, сільськогосподарські та інші показники, що характеризують фактичний стан земель на аграрному підприємстві, а також дають можливість проаналізувати рівень їх використання.

Особливе місце в ефективному використанні земельних ресурсів належить бухгалтерському обліку, який як елемент інформаційного забезпечення управління сільськогосподарськими землями повинен відповідати загальним вимогам щодо формування інформаційних та облікових принципів відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» (табл. 2).

Виконання цих принципів бухгалтерського обліку значно полегшить процес створення інформаційної бази даних для ефективного управління земельними ресурсами в сільськогосподарських підприємствах, оскільки бухгалтерський облік служить джерелом об'єктивної, неупередженої інформації, основою для реалізації правових угод з земельними ділянками та сприятиме прийняттю рішень про ефективне використання таких ресурсів у господарській діяльності кожного підприємства.

Висновки. Управління земельними ресурсами в сільськогосподарських підприємствах потребує функціонування інформаційної системи даних про земельні ресурси в розрізі кожного суб'єкта управління, до складу якої входять усі ланцюги управління та шляхи руху потоків інформації. Важливе місце в системі управління належить

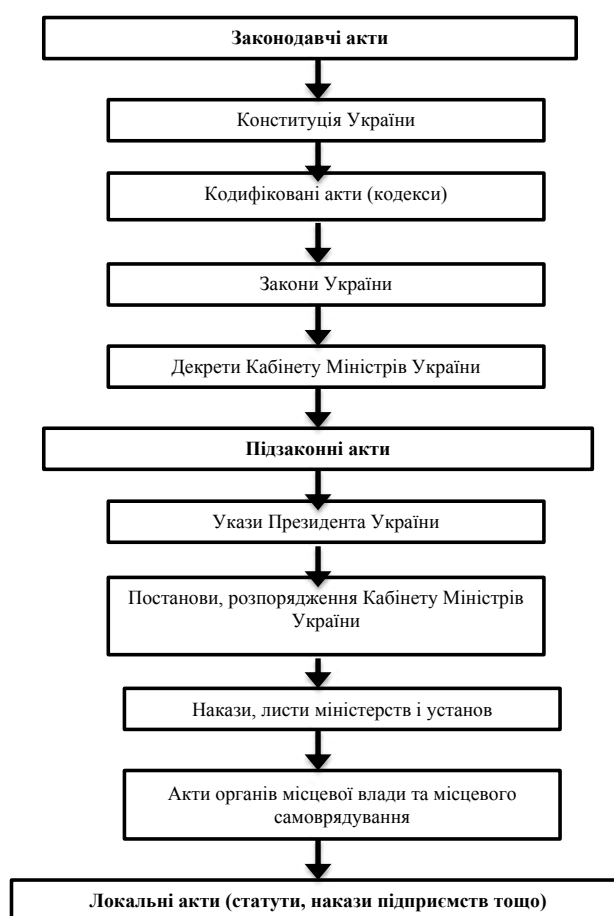

Рис. 6. Структура системи законодавства в галузі земельних відносин

Джерело: сформовано за результатами дослідження

оперативно-технічному та бухгалтерському обліку, який водночас із Державним земельним кадастром виконує роль організаційно-технічного механізму інформаційного забезпечення системи управління земельними ресурсами. Організація належного бухгалтерського обліку земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах є необхідним елементом формування кадастрового обліку та розвитку ринку земельних ресурсів, оскільки саме облік є першоджерелом точної, неупередженої інформації, базою

Основні завдання управління земельними ресурсами

Завдання	Складники
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток ринку земельних ресурсів та створення його інфраструктури, здійснення оціночної діяльності – Розвиток іпотечного кредитування – Вдосконалення системи земельних платежів та оподаткування
Політичні	<ul style="list-style-type: none"> – Формування державної політики у сфері земельних відносин – Створення національної системи землекористування
Правові	<ul style="list-style-type: none"> – Розроблення нормативно-правового забезпечення регулювання землекористування, проведення державного контролю над виконанням законодавства
Наукові	<ul style="list-style-type: none"> – Розроблення науково-методичних основ земельних відносин – Забезпечення адекватного рівня освіти та підвищення кваліфікації фахівців – Проведення дослідницьких робіт, конференцій та семінарів із проблем удосконалення наявного механізму земельних відносин та законодавчої бази, управління земельними ресурсами – Впровадження міжнародного співробітництва та новітніх технологій удосконалення управління земельними ресурсами та управління земельними кадастрами
Інформаційно-регулятивні	<ul style="list-style-type: none"> – Ведення державного земельного кадастру та обліку – Проведення інвентаризації та моніторингу земельних ресурсів – Організація та проведення землевпорядних робіт – Створення спеціалізованих інформаційних центрів та програмно-інформаційних комплексів – Випуск довідкової, нормативно-технічної та рекламної продукції для інформування суб'єктів земельних відносин

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Таблиця 2

Принципи бухгалтерського обліку щодо інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення

Назва	Характеристика
Повне висвітлення	Бухгалтерська інформація про земельні ресурси має бути повністю розкрита у фінансовій звітності: наявність на початок та кінець року, цільове використання та трансформація угідь. У результаті користувачі інформації можуть приймати відповідні рішення, оцінити стан суб'єкта та результати його господарської діяльності
Безперервність	Використання земельних ресурсів має здійснюватися виходячи з припущення, що вони будуть використовуватися підприємством у подальшій господарській діяльності, тобто зі збереженням їх цільового призначення та за умов поліпшення якісних характеристик
Своєчасність	Подання звітності, що містить інформацію про земельні ресурси, у терміни, що задовольняють вимоги користувачів в інформації
Почерговість вибраної облікової політики	Належна організація внутрішнього обліку та контролю над земельними ресурсами, збереження порядку їх відображення у відповідній документації та на рахунках бухгалтерського обліку, дотримання термінів інвентаризації
Обережливість	Оцінка земельних ресурсів не може бути завищена, а зобов'язання та витрати від операцій із ними – занижені, що свідчить про більшу готовність сільськогосподарських підприємств до затрат, аніж до можливих доходів
Незалежність	Відокремлене відображення земельних ресурсів, що перебувають у власності юридичних осіб або використовуються на правах фінансової оренди та ділянок фізичних осіб, що надані в операційну оренду та суборенду
Перевага сутності над формою	В обліковій системі та звітності мають бути відображені відокремлено ресурси, що знаходяться у власності, обробляються і беруть участь у виробничому процесі, не використовуються тривалий період, та ділянки, що перебувають на позабалансовому обліку (операційній оренді)
Нарахування та відповідність доходів і витрат	Доходи та витрати від операцій із землею відображаються в обліку в момент їх виникнення незалежно від дати надходження або сплати коштів
Історична (фактична) собівартість та принцип єдиного грошового вимірника	Дотримання порядку індексації та визначення справедливої вартості земельних ресурсів

Джерело: сформовано за результатами дослідження

для здійснення правових угод із земельними ділянками та прийняття рішень щодо ефективного їх використання.

Стабільність у землекористуванні є перспективною достовірною інформаційною забезпеченням управління земельними ресурсами в сільськогосподарських підприємствах для всіх учасників земельних відносин, що призведе до залученню інвестицій, а для землевласників це можливість отримання постійного прибутку за рахунок раціонального використання земельного ресурсу.

Наявність достовірної інформації є головним критерієм прийняття ефективних управлінських рішень у сфері використання та охорони земель на державному й регіональному рівнях. Земельно-реєстраційна система має бути доповнена показниками якості земель, їх оцінки та відображати особливо цінні території, що сприятиме посиленню контролю державними органами влади над станом використання та обліку сільськогосподарських земель.

Список використаних джерел:

1. Боклаг В.А. Інтегровані земельно-інформаційні системи як механізм удосконалення управління земельними ресурсами. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2009_1/doc/2/13.pdf (дата звернення: 26.08.2018).
2. Все про бухгалтерський облік. URL: <http://dt-kt.net/articles/article-65/> (дата звернення: 02.09.2018).
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III (зі змін. і доп.) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (дата звернення: 12.08.2018).
4. Калетнік Г.М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2015. № 1. С. 5–9.
5. Кваша С.М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2009. № 3. С. 54–58.
6. Макєєва Л.М. Інформаційне забезпечення державного управління землями сільськогосподарського призначення. Держава та регіони. Серія «Державне управління». 2013. № 4. С. 32–36.
7. Новаковський Л.Я., Олещенко М.А. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування: монографія; 2-е вид., доп. К.: Урожай, 2009. 276 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про моніторинг земель». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
9. Степенко О.В. Управління земельними відносинами в Україні: механізми та напрями розвитку. Економіст. 2014. № 8. С. 39–43.
10. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами: навч. посіб.; за ред. проф. А.М. Третяка. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.

**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Аннотация. В статье рассмотрен процесс информационного обеспечения управления земельными ресурсами в условиях аграрной реформы, которая является системой взаимосвязанных мероприятий, направленных на организацию рационального использования и охрану земельных ресурсов, а также влияния на интересы различных субъектов – участников земельных отношений. Определено, что одним из важнейших факторов управления земельными ресурсами на всех административно-территориальных уровнях является система землеустройства и государственного земельного кадастра, которая составляет информационную базу государственного управления территориями и экономического регулирования земельных отношений. Предложены направления усовершенствования земельно-информационной системы, что будет способствовать усилению контроля государственными органами власти над состоянием использования сельскохозяйственных земель.

Ключевые слова: государственный земельный кадастр, единое информационное пространство, земельные ресурсы, эффективное управление, информационная база, земельная реформа, учет земли.

**IMPROVING INFORMATION SUPPLY OF LAND RESOURCES MANAGEMENT
IN AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Summary. The article deals with the process of information provision of land resources management in the conditions of agrarian reform, which is a system of interrelated measures aimed at the organization of rational use and protection of land resources, as well as the influence on the interests of various actors – participants in land relations. It has been determined that one of the most important factors of land resources management at all administrative-territorial levels is the land management system and the state land cadastre, which constitute the information base of state management of territories and economic regulation of land relations. The directions of improvement of the land information system are proposed, which will help to strengthen control by state authorities on the condition of agricultural land use.

Key words: state land cadastre, single information space, land resources, effective management, information base, land reform, land registration.

Цалан М. І.
викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Tsalan M. I.
Lecturer of the International Economic Relations Department,
Faculty of International Economic Relations,
State Higher Institution "Uzhhorod National University"

ОЦІНКА РОЗВИТКУ ЛІСОВИХ ГОСПОДАРСТВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті подано результати оцінки розвитку лісових господарств Закарпатської області, здійсненої на основі проведеного опитування керівників лісгосподарських підприємств регіону. Визначено особливості їхнього розвитку, проблеми та необхідні заходи підтримки для забезпечення їх конкурентоспроможного розвитку в перспективі.

Ключові слова: лісові господарства, оцінка розвитку, проблеми лісгосподарської діяльності, підтримка органів влади, програми розвитку лісгосподарської діяльності.

Вступ та постановка проблеми. Закарпатська область – це регіон, який має знаний потенціал розвитку лісового господарства та ведення лісгосподарської діяльності. Лісова галузь у Закарпатті є однією з пріоритетних поряд із легкою і харчовою промисловістю, розвитком прикордонного співробітництва, туристичною та рекреаційною галузями. Здійснення лісгосподарської діяльності в регіоні передбачає заготівлю круглих лісоматеріалів та інших продуктів лісу, відтворення лісових ресурсів, заходи з їх охорони і захисту. Виконання лісами функцій, а саме захисної, санітарно-гігієнічної, оздоровчої, естетичної, рекреаційної, еколого-економічної, а також задоволення потреб регіону в лісових ресурсах різного характеру вказують на їх значення для області, що, своєю чергою, актуалізує необхідність її поглибленого аналізу. Зважаючи на це, важливо здійснювати постійний моніторинг рівня її розвитку, щоб вчасно виявляти проблеми та оперативно їх вирішувати. Методів оцінки є безліч, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Одним із них є отримання інформації безпосередньо від керівників лісових господарств, які найкраще володіють ситуацією на підприємстві, яким керують, розуміють проблеми та потреби підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку лісового господарства у регіонах України вже тривалий час становлять науковий інтерес. Розвиток лісового господарства та лісгосподарської діяльності у своїх наукових працях розглянули В. Гоблик, В. Кравців, М. Лендел, Н. Маргіта, В. Мікловда, О. Мілашовська, М. Нордберг, В. Папп, М. Пітюлич, М. Пила, М. Полюга, І. Снякевич, І. Соловій, Е. Томлінсон, Ю. Туниця, Л. Полякова, І. Юхновський, О. Фурдичко та ін. Науковий супровід питань розвитку лісгосподарської діяльності дає змогу виокремити загальні тенденції та регіональні особливості, але деталі, які гальмують її розвиток або можуть активізувати його, потребують додаткового вивчення.

Метою дослідження є оцінка стану та проблем діяльності лісових господарств Закарпатської області, а також потреби державної їх підтримки та перспектив розширення зовнішньоекономічної діяльності.

Результати дослідження.

Для досягнення поставленої мети проведено опитування керівників лісових господарств способом анкетування у 2011 р., 2013 р. та в 2016 р. З метою визначення загальної оцінки респондентами стану розвитку підприємства, яким вони керують, було поставлене питання стосовно зміни рівня його господарського розвитку протягом 10 років. Позитивні зміни в діяльності лісгоспів керівники відзначили у період 2010–2011 р. (перше анкетування) та період 2008–2013 рр. (друге анкетування) (ймовірно, мали на увазі період після 2010 р.). Це пов'язано із поступовим подоланням наслідків світової фінансової кризи у цілому економічній системі країни. У 2011 р. по одному респонденту дали відповідь, що не відчули жодних змін, або відзначили, що ефективність знизилася за останній рік (2010 р.) або п'ять років (2006–2011 рр.). Уже в 2013 р. жоден керівник підприємства не дав відповіді, що змін не було, і не відзначив, що ефективність знизилася, натомість 12,5% зауважили, що їм важко дати відповідь на таке питання, що свідчить про те, що вони не готові однозначно оцінити стан роботи їх підприємства та вказати на причини такого стану. У 2016 р. основна питома вага відповідей на це питання, а саме 56,25%, вказувала на зростання ефективності за останні п'ять років, що свідчить про поліпшення роботи підприємств та пильну увагу керівників до середньострокового ретроспективного періоду. У цілому такий підхід слід підтримувати, оскільки у період швидких змін кон'юнктури світових, національних та регіональних ринків доцільно більше уваги звертати на середньо- і короткострокові періоди. Зростання за період 2006–2016 р. відзначив тільки один респондент (6,25%), двоє – за останній рік (12,5%). При цьому 1/4 всіх респондентів мали труднощі із відповіддю на це запитання у 2016 р., що нашоєму на думку про нестабільні поточні ринкові позиції підприємства, з одного боку, та невпевненість у правильності їх оцінки – з іншого.

У 2011 р. особливо актуальним було питання впливу світової фінансової кризи на перебіг окремих економічних процесів. На запитання: «Чи вплинула світова фінансова криза 2008 р. на діяльність вашого підприємства?» у 2011 р. 22,22% респондентів, у 2013 р. – 37,5%, у 2016 р. – 18,75% відповіли, що не вплинула. Зі світовою фінансовою кризою та її наслідками респонденти пов'язували окремі труднощі в роботі підприємства, але зміна відсотка відповідей респондентів на це запитання вказує на зміну їх точок зору, вочевидь, знайшовши інше пояснення. З тих респондентів, які відчули вплив кризових потрясінь, близько 12% указали, що відчули його на фінансовому складнику, близько 20% – на виробничому, 44% – на всіх сферах діяльності (2011 р.) і 19% (2013 р.). У 2016 р. вплив на фінансовий складник указали 18,75% респондентів.

У 2011 р. особливо актуальним було питання впливу світової фінансової кризи на перебіг окремих економічних процесів. На запитання: «Чи вплинула світова фінансова криза 2008 р. на діяльність вашого підприємства?» у 2011 р. 22,22% респондентів, у 2013 р. – 37,5%, у 2016 р. – 18,75% відповіли, що не вплинула. Зі світовою фінансовою кризою та її наслідками респонденти пов'язували окремі труднощі в роботі підприємства, але зміна відсотка відповідей респондентів на це запитання вказує на зміну їх точок зору, вочевидь, знайшовши інше пояснення. З тих респондентів, які відчули вплив кризових потрясінь, близько 12% указали, що відчули його на фінансовому складнику, близько 20% – на виробничому, 44% – на всіх сферах діяльності (2011 р.) і 19% (2013 р.). У 2016 р. вплив на фінансовий складник указали 18,75% респондентів.

дентів, на всі сфери діяльності – 31,25%. Жодного разу у трьох анкетуваннях не вказано впливу на сферу побічного лісокористування. У 2013 р. 25% респондентів відзначили вплив світової фінансової кризи на рівень соціального забезпечення працівників, а в 2016 р. цей показник зріс до 43,75%. Але є підстави більшою мірою пов'язати це зі специфікою лісової галузі Закарпаття та її залежністю від загальноекономічного стану в державі. У 2016 р. вплив на сферу лісового господарства мали не стільки наслідки світової економічної кризи, скільки зтяжне проведення АТО на Сході України та недоліки проведення загальнодержавної політики, а саме недосконалість організації реформ, часті зміни уряду та ін.

У процесі опитування зроблено спробу виявити чинники, які створюють труднощі в роботі лісогосподарських підприємств Закарпатської області й що саме негативно впливає на їхню роботу. Відповіді на ці запитання розподілилися так (рис. 1).

Найбільші складнощі підприємства відчують через високий рівень оподаткування, посилилася проблема недостатнього платоспроможного попиту споживачів лісопродукції. Вплив чинника частоти зміни законодавства теж варіювався, що негативно впливає на розвиток лісгоспів, оскільки підприємницький клімат стає менш привабливим в умовах нестабільних «правил гри». Тіньова економіка як чинник, який заважає діяльності державних лісогосподарських підприємств, став більш значимим. Боротьба з нею – це тривалий процес, який потребує реформ та часу, повністю її викоринити за короткий період неможливо, але в сучасних умовах для керівників лісгоспів є важливіші проблеми, які не просто є в

державі у цілому, а й безпосередньо стосуються підприємств, якими вони управляють.

Серед чинників, які негативно впливають на розвиток лісогосподарських підприємств, незадовільну матеріально-технічну базу для ведення підприємницької діяльності відзначили близько 44,44% у 2011 р., 56,25% у 2013 р., 37,5% респондентів у 2016 р.; невідповідний рівень державної підтримки для ефективного ведення лісового господарства – близько 61,11%, 43,75%, 62,5% відповідно; часті перевірки діяльності підприємства – 61,11%, 56,25% 37,5% респондентів відповідно. Неофіційні витрати на отримання дозволів указані як гальмуючий чинник одним респондентом тільки в 2011 р. Виходячи із таких результатів, можна стверджувати, що в галузі є потреба в удосконаленні матеріально-технічного забезпечення та активізації державної підтримки діяльності лісогосподарських підприємств області.

Однозначно, оновлені засоби виробництва сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможного розвитку підприємств галузі. На питання оцінки ступеня зношеності засобів виробництва у лісгоспах Закарпаття в 2011 р. 44,44% респондентів відповіли про високий її ступінь, 55,56% указали на середній її рівень. У 2013 р. ці показники становили відповідно 56,25% і 43,75%, а в 2016 р. – 56,25% та 43,75%. У процесі трьох опитувань керівник жодного підприємства не дав відповіді, що ступінь зношеності низька. Враховуючи, що в анкетах не було вказано критеріїв високого, середнього та низького ступенів зношеності, потреба в оновленні засобів виробництва на лісогосподарських підприємствах є очевидною і потребує якщо не нагального, через потребу значних фінансові

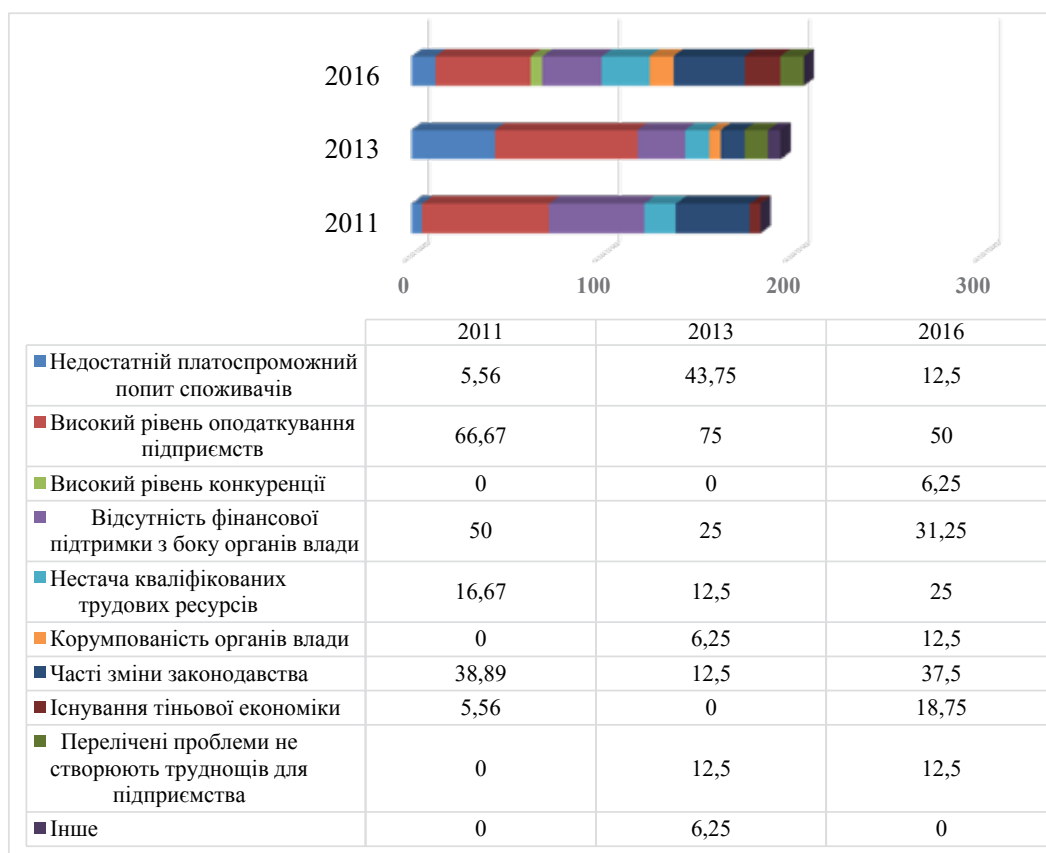

Рис. 1. Окремі чинники, які стримують розвиток лісових господарств Закарпатської області, %

Джерело: побудовано автором

вкладень, то хоча б покровокого вирішення у середньостроковій перспективі. Без застосування сучасної техніки неможливо організувати конкурентоспроможний розвиток лісгосподарської діяльності регіону. Участь держави у фінансуванні відновлення технічного забезпечення лісгосподарських робіт значно полегшила б вирішення цього питання.

Проблема нестачі кваліфікованих трудових ресурсів теж не знайшла поки вирішення. На окремих підприємствах спостерігається проблема плинності кадрів. Найбільшою мірою вона проявляється серед інших працівників підприємства, які не займають важливих керівних посад. Показник саме їх плинності в анкетуванні вказали більше 50% респондентів. На другому місці за плинністю – працівники нижчої ланки (лісники), їх відзначили близько 20% респондентів. На плинність серед працівників вищої ланки (директор та його заступники) вказав один респондент у 2011 р і два в 2016 р., а середньої ланки (лісничі та їх помічники) – один респондент у 2013 р. Декілька респондентів відзначили, що проблеми плинності кадрів, яка б заважала роботі їхнього підприємства, немає, що свідчить про різний ступінь прояву цієї проблеми в різних лісгоспах.

В анкеті 2013 р. поставлено питання стосовно причин плинності кадрів. У цьому опитуванні 18,75% респондентів указали на незадоволення працівників рівнем заробітної плати, 12,5% зазначили стереотип несприятливості роботи у сфері лісового господарства, 43,75% зазначили «інше» серед причин плинності кадрів, обґрунтувавши це оптимізацією чисельності, відсутністю відповідного рівня кваліфікації, невідповідністю займаній посаді. Троє респондентів указали, що з проблемою плинності кадрів не стикаються, а один відзначив, що плинність низка і важко визначити її причини. У 2016 р. причинами плинності кадрів респондентами визначено сезонність, нестабільну політичну ситуацію в державі, відсутність водіїв лісовозного транспорту та лісорубів на ринку праці.

Відомо, що значення інфраструктурного забезпечення лісової галузі є важливим. Твердження про те, що «інфраструктура (лісові автошляхи, мости) Закарпаття знаходяться у невідповідному стані», у 2011 р. підтримали 88,89% (2013 р. – 62,5 %, 2016 р. – 75%) респондентів, не підтримали – 11,11% (2013 р. – 37,5%, 2016 р. – 25%) респондентів. Відсоток тих, хто вважає достатнім рівень розвитку інфраструктури лісового господарства, варіюється з огляду на те, що окремі кроки щодо побудови, ремонту лісових доріг, берегоукріплюючі роботи здійснюються, але до рівня європейських країн це питання з різних причин не доведено. Вважаємо, що основними причинами є нестача фінансових ресурсів, переорієнтація наявного фінансового забезпечення на більш нагальні проблеми та неприділення достатньої уваги розвитку інфраструктури як одному з пріоритетів розвитку лісового господарства.

Твердження про те, що «рівень розвитку лісгосподарських підприємств Закарпаття вищий, ніж в інших регіонах», у 2011 р. підтримали 16,67% респондентів (2013 р. – 25%, 2016 р. – 25%), не підтримали – 44,44% (2013 р. – 56,25%, 2016 р. – 12,5%); відповідь «не знаю» дали 38,89% респондентів у 2011 р. (2013 р. – 18,75%, 2016 р. – 37,5%). Переважна більшість респондентів висловлює думку, що рівень розвитку лісгоспів слід поліпшувати й організацію їхньої діяльності – вдосконалювати. Частина респондентів дали нейтральну відповідь («не знаю»), що означає, що вони володіють ситуацією тільки на своєму підприємстві, меншою мірою – в області, а моніторинг і бачення розвитку галузі в інших регіонах України – досить «законсервовані». Цю проблему вирі-

шити можливо шляхом стимулювання обміну досвідом як між керівниками підприємств, так і працівниками нижчих ланок, публікації статей у періодичних виданнях, спільного проведення круглих столів, семінарів, симпозіумів, де б обговорювалися нагальні актуальні питання лісової галузі як Закарпатської, так і інших областей України. Часто в ході саме такого спілкування більш чітко виявляються проблеми галузі і спільно можна легше знайти шляхи та способи їх вирішення.

На запропоноване твердження «органи регіональної влади сприяють розвитку лісового господарства» відповіді розподілилися так (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на твердження «органи регіональної влади сприяють розвитку лісового господарства», %

Роки	Варіанти відповідей		
	Так	Ні	Не знаю
2011	61,11	22,22	16,67
2013	81,25	12,5	6,25
2016	31,25	31,25	37,5

Джерело: сформовано автором

Як видно з табл. 1, відсоток ствердженої відповіді зріс у другому анкетуванні, але значно знизився під час третього опитування. Відповідаючи на інше питання анкети у 2011 р. 61,11% (2013 р. – 43,75%, 2016 р. – 62,5%) респондентів відзначили невідповідність державної підтримки для ефективного ведення лісового господарства області. У 2011 р. 50%, (2013 р. – 25%, 2016 р. – 31,25%) респондентів зазначили відсутність саме фінансової підтримки з боку органів влади, у якій найбільшою мірою відчувається потреба, і визначили це як чинник, що заважає функціонуванню підприємства. Таким чином, фактично підтримка є, але її недостатньо, тому додатково слід вивчати причини її нестачі, потребу в її кількісному управлінському складнику. Відповіді респондентів указують, що наявність державної підтримки ще не означає її ефективність. Державне сприяння має доповнюватися більш конкретною допомогою та підтримкою органами регіональної влади, які більш чітко володіють ситуацією на місцях.

Окремо учасникам анкетування запропоновано було вказати на важливі для ведення лісгосподарської діяльності види державної підтримки. Результати відповідей представлено в табл. 2.

Аналізуючи результати, подані в табл. 2, видно, що в 2011 р. гостро стояла необхідність підтримки підприємств у їх виході на зовнішні ринки і здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, сприяння лізингу обладнання, підтримки інноваційної діяльності та впорядкування державного контролю над діяльністю підприємств. У 2013 р. ці види державної підтримки залишилися значимими, хоча окремі відсоткові значення знизилися, а підвищилися стосовно впорядкування державного контролю над діяльністю підприємств на 2,78%, сприяння у підготовці, перепідготовці та обміні досвідом – на 8,33%, інших видів державної підтримки – на 6,94%. У 2016 р. значно знизилася увага респондентів до необхідності сприяння зовнішньоекономічній діяльності, тоді як вона значно активізувалася до потреби сприяння у лізингу обладнання та підтримки інноваційної діяльності. Зважаючи на варіативність відповідей респондентів, слід відзначити, що потреби лісгосподарств у певних видах державної підтримки повинні підлягати постійному моніторингу й

Важливі види підтримки ведення лісгосподарської діяльності у Закарпатській області, %

	Види підтримки	2011	2013	2016
1	Сприяння лізингу обладнання	44,44	25,0	43,75
2	Безкоштовні інформаційні ресурси	11,11	6,25	6,25
3	Підтримка інноваційної діяльності	33,33	18,75	25
4	Впорядкування державного контролю над діяльністю підприємств	22,22	25,0	12,5
5	Надання державних замовлень	11,11	6,25	12,5
6	Сприяння у підготовці, перепідготовці кадрів та обміну досвідом	16,67	25,0	25,0
7	Сприяння ЗЕД	50,00	31,25	18,75
8	Захист конкурентного середовища	0,00	12,5	6,25
9	Інші види державної підтримки	5,56	12,5	6,25

Джерело: сформовано автором

акцент на окремих її видах у певний період часу має залежати від загальноекономічної кон'юнктури, політичного середовища, зовнішньоекономічної стратегії та її реалізації в країні та регіонах.

Окремо увагу в анкетуванні приділено питанням необхідності захисту конкурентного середовища. У 2011 р. жодним респондентом не було відзначено потребу у цьому виді державної підтримки, тоді як у 2013 р. 12,5%, а в 2016 р. 6,25% респондентів відзначили потребу в ньому. Зважаючи на проведений загальний аналіз господарювання лісгосподарських підприємств Закарпатської області, ці результати свідчать про те, що питання конкуренції, підтримки конкурентного середовища та конкурентоспроможності набувають актуальності, але поки не є пріоритетними для більшості керівників лісгосподарських підприємств.

Окремі види державної підтримки реалізовані у вигляді державних програм ведення та вдосконалення лісгосподарської діяльності у середньостроковій та довгостроковій перспективах. У 2011 р. 100% респондентів відзначили, що вони ознайомлені з програмами розвитку лісового господарства, тоді як у 2013 р. 12,5% та в 2016 р. 25% респондентів зазначили, що вони не обізнані з їх положеннями. Особливо важливим є ставлення респондентів до впливу таких програм на діяльність підприємств галузі. Більшість респондентів переконана, що державні програми сприяють діяльності лісгоспів, але водночас відсоток тих, кому важко визначитися з відповіддю протягом трьох опитувань, зріс, що вказує як на наявність потреби в таких програмах, так і на потреби додаткового аналізу їх дієвості, щоб уникнути розчарувань та підвищити довіру до програм у перспективі.

Звичайно, у процесі ведення лісгосподарської діяльності керівники підприємств мають контакти з представниками влади різного рівня. Ці контакти мають місце протягом тривалого часу, оскільки період, протягом якого респонденти керують лісгоспами, коливається у межах від декількох місяців до понад 20 років. Тому у них склалася своя точка зору стосовно ступеня ефективності впливу на лісгосподарську діяльність із боку центральної, обласної та районної влади. У 2011 р. більше 60% респондентів відзначили ефективне управління веденням лісгосподарської діяльності органами державної влади різного рівня, тоді як високоефективним його визначили тільки близько 5% респондентів. Уже в 2016 р. більше 40% уважали управління малоефективним та 25% – неефективним узагалі, що вказує на необхідність перегляду та вдосконалення інструментів та важелів взаємодії органів влади зі структурами (Закарпатським обласним управлінням лісового та мисливського господарства та лісгоспами) лісової галузі регіону.

Зважаючи на важливість виходу підприємств на зовнішні ринки, особливо у період активних глобалізаційних процесів, окрему увагу в анкеті звернуто на стан участі лісгосподарських підприємств та проблеми, які мають місце, у зовнішньоекономічній діяльності. Так, на питання: «Чи бере участь підприємство, яким ви керуєте, у зовнішньоекономічній діяльності регіону?» 81,25% респондентів відповіли, що їхні підприємства займаються експортною діяльністю, 6,25% – як експортом, так і імпортом, 12,5% відзначили, що взагалі не беруть участі у ЗЕД. Звичайно, навіть будучи конкурентоспроможними на внутрішньому ринку, вести конкурентну боротьбу на зовнішньому важче, оскільки конкуренція якісно інша та набагато жорсткіша. Серед проблем, з якими керівники лісгоспів стикалися, встановлюючи зовнішньоекономічні зв'язки, слід назвати такі:

- відсутність належного рівня законодавчого регулювання участі лісгосподарського підприємства у ЗЕД, що свідчить про нагальну необхідність удосконалення цього механізму для підвищення ефективності роботи із партнерами з-за кордону;

- жорстка конкуренція на зовнішньому ринку. Це чинник, який мотивує підприємства лісової галузі відповідати потребам і вимогам закордонних споживачів;

- складність пошуку контрагентів на зовнішньому ринку, що свідчить про невстановленість довготривалих і стабільних контактів із закордонними контрагентами;

- відсутність попиту на предмет експорту. У 2013 р. жодним респондентом не вказано на проблему відсутності попиту на предмет експорту, що є позитивним і стимулюючим чинником до ЗЕД лісгоспів. У 2016 р. її відзначено тільки одним респондентом.

Серед заходів, які необхідно вжити для розширення зовнішньоекономічної діяльності лісгоспів, 56,25% у 2013 р. та 12,5% респондентів у 2016 р. зазначили, що рекомендують надавати пільги в оподаткуванні підприємницькій структурі за умови участі у ЗЕД, що було б стимулюючим чинником для них і зняло б додатковий податковий тягар. Окрім того, 37,5% у 2013 р. (18,75% у 2016 р.) респондентів відзначили необхідність установлення коопераційних зв'язків між виробниками готової продукції в межах області й уже її відправляти за кордон. В області слід особливо увагу звернути на організацію виробництва виробів із деревини чи активізувати роботу окремих виробничих цехів, які вже працюють, докладати зусиль для їх модернізації та підвищення ефективності роботи. Вважаємо, що варто встановлювати коопераційні кластерні зв'язки між лісгоспами і фірмами, які займаються виробами з дерева. Тоді виробничий ланцюг із готовою продукцією буде завершуватися або в країні, задовольняючи внутрішній попит, або на зовнішніх ринках, розширюючи ЗЕД регіону.

Сьогодні для пошуку партнерів та покупців на зовнішньому ринку функціонують програми підтримки імпортерів. Прикладом такої програми є програма SIPPO – швейцарська програма сприяння імпорту [1], представники якої допомагають малим і середнім підприємствам, які мають бажання і можливість проводити ЗЕД, виходити на міжнародні ринки через сприяння в організації участі їх у виставках, де можна встановити потрібні зв'язки з партнерами з інших країн, проводячи безкоштовні семінари щодо можливостей виходу на ринки Швейцарії, країн Європейського Союзу та інших країн. За допомогою послуг фахівців програми Sippro підприємці лісової та деревообробної галузей Закарпаття мають можливість

отримати інформацію про вимоги доступу на закордонний ринок, його кон'юнктуру, стандарти якості продукції, які там мають місце, а також навчатися й отримати базові навички зі збуту продукції, управлінської діяльності та ін.

Висновки. Таким чином, проведене опитування керівників лісгосподарських підприємств Закарпатської області дає можливість визначити особливості розвитку та організації лісгосподарської діяльності підприємств регіону, ідентифікувати проблеми їх функціонування та акцентувати увагу на заходах, які необхідно здійснити для диверсифікації діяльності та забезпечення конкурентоспроможного розвитку лісових господарств Закарпатської області.

Список використаних джерел:

1. SIPPO – Швейцарська програма сприяння імпорту URL: <http://www.sippo.ch/>.

ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ ЛЕСНЫХ ХОЗЯЙСТВ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В статье приведены результаты оценки развития лесных хозяйств Закарпатской области, осуществленной на основании проведенного опроса руководителей лесохозяйственных предприятий региона. Определены особенности их развития, проблемы и необходимые мероприятия поддержки для обеспечения их конкурентоспособного развития в перспективе.

Ключевые слова: лесные хозяйства, оценка развития, проблемы лесохозяйственной деятельности, поддержка органов власти, программы развития лесохозяйственной деятельности.

ASSESSMENT OF FOREST HUSBANDRY DEVELOPMENT IN ZAKARPATIA REGION

Summary. The article considers the results of the evaluation of forestry development in the Transcarpathian region carried out on the basis of the survey of forestry managers. The author identifies the peculiarities of their development, problems and the necessary supporting measures to ensure their competitive development in the future.

Key words: forestry, the assessment of the development, forest management issues, the support of authorities, forestry development programs.

УДК 339.92(477.87:4)

Чучка І. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
закордонний член Угорської академії наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу
Мукачівського державного університету*

Chuchka I. M.

*PhD in Economics, Associate Professor
Foreign Member of the Hungarian Academy of Sciences,
Associate Professor of accounting and taxation and marketing
Mukachevo state University*

ЄВРОРЕГІОНАЛЬНЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ЗАКАРПАТТІ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті комплексно охарактеризовано єврорегіональні форми транскордонного співробітництва – «Земплін» та «Тиса». Висвітлено й обґрунтовано проблеми Карпатського єврорегіону; перешкоди, які стримали економічне транскордонне процвітання Земпліну у Закарпатті. Побудовано порівняльну таблицю в контексті функціонального забезпечення єврорегіону «Земплін» та Європейського об'єднання територіального співробітництва «Тиса».

Ключові слова: транскордонне співробітництво, єврорегіон «Земплін», Європейське об'єднання територіального співробітництва «Тиса».

Вступ та постановка проблеми. Дослідження наукових концепцій єврорегіонального транскордонного співробітництва (ТКС) та його практичних інструментів у Закарпатті до сьогодні аналізувалися на прикладі Карпатського єврорегіону (КЄ). І, як зазначали вчені, котрі присвятили свої напрацювання даній тематиці, головними недоліками КЄ є занадто великий масштаб міжрегіональної співпраці між п'ятьма країнами (Україною, Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією) та підвищення ефективності регіонального транскордонного розвитку саме там, де офіс національної частини знаходиться (нині у Львівській області). Найбільш повно та глибоко ознайомитися із сучасним станом, проблемами, інноваційними методами підвищення ефективності ТКС у КЄ можна, аналізуючи попередні публікації авторів [1–3]. Інші теоретики та практики задля вирішення даної проблеми запропонували створити у Закарпатті більш сучасну форму єврорегіонального ТКС – Європейське угруповання територіального співробітництва (ЄУТС) «Тиса», яке вважалося кращою моделлю ТКС у співвідношенні з нинішнім функціонуванням КЄ, оскільки має набагато меншу територію охоплення (Закарпаття (Україна) – Салбач Сатамр Берг (Угорщина)) та орієнтується на вирішення конкретних окремих проблем. Але українська спільнота призабула, що подібним аналогом ЄУТС «Тиса» був ще один єврорегіон у Закарпатті, який об'єднував окремі райони Угорщини, Словаччини та України і так само мав орієнтир на вирішення конкретних питань в економічному транскордонному співробітництві. Це єврорегіон «Земплін».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження єврорегіонів в Україні, зокрема Карпатського та «Земпліну», найбільш повно відображено в працях Н.А. Мікули [4]. Також є низка й інших учених, які приділяють поглиблену увагу єврорегіональному транскордонному співробітництву: С.І. Устич, В.П. Приходько, М.М. Палінчак, В.П. Мікловда, І.В. Артьомов, М.А. Лендел, С.Б. Кіш [5–9] тощо. Проте проблема дослідження особливостей розвитку єврорегіону «Земплін» сьогодні недостатньо висвітлена. ЄУТС «Тиса» також тільки розпочинає свою діяльність, практичні результати від функціонування якої будуть більш видні вже в недалекому майбутньому.

Метою дослідження є визначення особливостей формування єврорегіональних утворень у Закарпатті для того, щоб відповісти на запитання «хто кращий», «чому кращий» та «проблеми успіху».

Результати дослідження.

Відкриття єврорегіону «Земплін» відбулося 23 квітня 2004 р. в рамках дванадцятого форуму «Земплінські міжрегіональні дні підприємництва» в місті Шатораліауйхей в Угорщині. З угорської сторони національне представництво закріплено за Земплінським регіональним фондом розвитку підприємництва, зі словацької сторони – Регіональним агентством розвитку в місті Краловскі Хлмец, з української – Центром розвитку міжнародного бізнесу в місті Ужгороді.

Зазначені об'єднання в транскордонному просторі охоплюють такі території: регіон Земплін (Угорщина), прикордонні райони Требішово та Великі Капушани (Східно-Словацького краю), а також Ужгородський та Берегівський райони Закарпаття (Україна). Ці території характеризуються тотожними географічними та економічними задатками, віддаленістю від політико-адміністративних центрів. Завдяки цьому вже в попередні десятиріччя досліджували регіони сприяли більш інтенсивним пошукам місцевими мешканцями можливостей

щодо наведення контактів із сусідами в усіх сферах життя (економіка, культура, освіта, мистецтво). Це пояснюється тим, що внаслідок новопроведених кордонів після Першої світової війни етнічне населення опинилося по різні їх боки, відокремлене від материнських держав і цим були порушені вікові традиції торговельної та економічної співпраці.

Створені в регіоні (за власної ініціативи) різноманітні підприємницькі структури були типово самодостатніми, не отримуючи ні моральної, ні фінансової допомоги від владних структур. Завдяки цьому господарські суб'єкти стрімкого піднесення не змогли досягнути. Тому в так званому трикордонні вже у 90-х роках створилися некомерційні організації у формі фондів, діяльність яких була спрямована на сприяння розвитку підприємництва та регіону, приймаючи до уваги інтереси місцевих громад, а саме:

- Земплінський регіональний фонд розвитку підприємництва (Угорщина, 1991 р.);

- Регіональний фонд розвитку підприємництва м. В. Капушани (Словаччина, 1992 р.);

- Господарсько-керівниче об'єднання Товариства угорської інтелігенції Закарпаття (м. Ужгород, Україна, 1993 р.).

Вицезгадані організації в 1994 р. створили Спільку прикордонного економічного розвитку «Карпати» для надання послуг наявним підприємствам і сприяння економічному росту регіону в цілому, а також залучення іноземних інвестицій та допомоги в утвердженні принципів вільного ринку серед економічних чинників регіону. Організації регіону за сприяння підприємництва взяли на себе роль ініціаторів транскордонного діалогу, а разом із цим розроблення комплексних програм і координацію дій щодо економічного та регіонального розвитку.

Отже, вивчивши передумови створення єврорегіональної форми ТКС «Земплін», слід указати на мету його створення – економічне процвітання сусідніх регіонів трьох держав Європи завдяки об'єднанню зусиль щодо використання людських ресурсів, співпраці органів місцевого самоврядування, громадянської ініціативи та підприємницьких послуг. Основними цілями діяльності стали такі:

- зміцнення економічної основи співпраці, збільшення кількості конкурентоспроможної продукції (розвиток підприємницької інфраструктури);

- поліпшення інвестиційної привабливості співпрацюючих регіонів;

- зміцнення суспільно-економічної інтеграції, підвищення життєвого рівня та сприяння процесу відновлення громадянського суспільства через розвиток регіонів з інформативного та маркетингового поглядів.

Для досягнення конкретних цілей, викладених у пріоритеті розвитку, були сформульовані такі заходи:

Розвиток транскордонних економічних відносин.

Зміцнення організаційних центрів прикордонного співробітництва. Мета – розроблення та зміцнення організаційної структури співробітництва, а також огляд та оновлення цілей програми співробітництва на рівні програм.

Подальший розвиток співпраці з розвитку транскордонного бізнесу. Мета – реалізація міжрегіонального економічного розвитку через формування освітніх центрів, промислових парків, бізнес-інкубаторів; розроблення та розширення співпраці через діяльність університетів, середньої школи, післядипломних програм середньої та вищої освіти.

Запуск маркетингової діяльності в прикордонних районах. Цей захід здійснюється в рамках прикордонних районів через взаємне доповнення один одного регіональними маркетинговими заходами (щодо залучення інвестицій, туризму), тим самим збільшуючи шанси на боротьбу за нинішніх інвесторів в умовах глобалізації в контексті регіоналізації.

Реалізація спільних інфраструктурних змін за допомогою реконструкції та побудови нових прикордонних переходів (автомобільного, залізничного, водного і повітряного транспорту).

Прикордонне співробітництво у сфері охорони та захисту природи навколишнього середовища. Цей захід спрямований на розвиток заповідних зон загального ландшафту і природи, спільні дії проти екологічних проблем, повеней та охорони водних ресурсів річки Тиса і Бодрог.

Розвиток культурних та біржових зв'язків між прикордонними поселеннями. Метою є координація, організація та розвиток муніципального, селищного та культурного співробітництва, створення асоціацій, міств'їннівів (побратимів), спільні програми розвитку тощо.

Реальна діяльність єврорегіону (з початку його створення) здійснюється через практичне виконання таких систем послуг:

- розроблення комплексної програми розвитку малого регіону Земплін, програми аграрного розвитку регіону Бодрогкез, концепції розвитку туризму області Боршод-Абауй-Земплін;

- створення транзитної зупинки каміонів;

- створення мережі аграрного маркетингу Бодрогкез;

- розбудова економічних зон Трикордоння для полегшення проходимості кордонів на територіях Словаччини, України, Угорщини;

- розбудову мережі бізнес-інкубаторів в області Боршод-Абауй-Земплін. Створено спеціальні приміщення (більше 1000 м²) для підприємств, які вони мають можливість отримувати через орендування на пільгових умовах, а також користуватися офісною технікою з оплатою лише експлуатаційних витрат;

- публікацію інформаційних матеріалів «Європейська інтеграція для підприємств», «Про європейську інтеграцію для ромів»;

- здійснення навчальних програм зі сприяння процесу євроінтеграції «Європа громадян без кордонів», «Як бути ще успішнішими в Європі» з фаховою специфікою;

- сприяння наданню кредитів, управління кредитуванням та іншу підтримку. Єврорегіон «Земплін» постійно знайомить підприємців щодо можливостей отримання міжнародного кредиту; надає допомогу у виборі відповідної форми кредиту, у підготовці необхідних матеріалів та документів; виступає посередником між клієнтом та відповідною установою;

- розроблена програма Спільки прикордонного економічного розвитку «Карпати». Найбільш значуще її завдання – забезпечити підприємців свіжою та якісною інформацією з ознайомленням їх із чинними законодавчими актами відповідних країн щодо макроекономічної та зовнішньоекономічної політики. Також часто організуються міжнародні виставки, ярмарки, які забезпечують можливість налагодження безпосередніх партнерських зв'язків та оцінити ринки попиту;

- створення кластера підрядчиків «Карпати» (19 листопада 2004 р.). У роботі кластера приймають участь некомерційні організації, які займаються розвитком підприємництва, залученням інвестицій і є відкритими для всіх конкурентоспроможних підприємств регіону Трикордоння (стик україно-угорсько-словаць-

кого кордонів). Мета кластера підрядчиків «Карпати» – сприяти: появі в регіоні фірм, які вже є або можуть стати підрядчиками для великих міжнародних підприємств; підключенню Земплінського єврорегіону до економічного життя своїх метрополій; створенню мережі співпрацюючих підприємств та збільшення ефективності їх співпраці; розбудові зв'язків із новими підрядчиками та залученню їх до Кластеру тощо. Засновники: Закарпатське агентство підтримки підприємництва; Регіональне агентство розвитку м. Краловскі Хлмец; Спілька наукових, технологічних та індустріальних парків Угорщини; кафедра міжнародного маркетингу університету м. Мішкольц (Угорщина); ТОВ «Індустріальний парк» м. Серенч (Угорщина); ТОВ «Індустріальний парк» м. Шатораліауйхей (Угорщина); Земплінський регіональний фонд розвитку підприємництва.

Фінансується шляхом отримання європейських грантів;

- створення індустріального парку Сатаральяухейлі – найпопулярніший економічний та комерційний центр Північно-Угорського регіону. Співпраця здійснюється через галузі харчової, деревообробної і меблевої промисловості. Даний індустріальний парк становить 88 га, рекомендує інвесторам промислові майданчики із залами площею 200–1000 м², будівлями та площею 0,8 га зеленого простору. У парку знаходиться залізнична станція Угорської державної залізниці, тому логістичне з'єднання відмінне. Індустріальний парк пропонує широкий спектр послуг: у парку є центральна стоянка, організоване збирання відходів, мобільність працівників сприяє громадським транспортом. Парковий бізнес надає послуги з транспортування та завантаження, консультацій із технічних питань, фінансових, юридичних, маркетингових [10; 11].

Отже, провівши дослідження єврорегіону «Земплін», встановлено, що міжрегіональний розвиток зосереджений переважно на угорській стороні, а словацька та українська виступають суто партнерами в реалізації намічених проектів. Пояснення цієї проблеми міжрегіонального розвитку в єврорегіоні «Земплін» буде подано в кінці статті після аналізу ЄУТС «Тиса».

У 2006 р. Європейський Союз надав можливість створити нову організаційну форму ТКС у вигляді групи юридичних осіб – європейського угруповання територіального співробітництва (ЄУТС) для забезпечення ефективності використання коштів ЄС, успіху наявних або майбутніх кооперацій.

ЄУТС надає можливість місцевим органам влади, регіонам та державам створювати транскордонний, транснаціональний або міжрегіональний зв'язок з юридичними особами інших держав-членів або третіх країн і, таким чином, досягти своїх спільних цілей. Його мета – недискримінація: місцеві актори мають ті самі можливості в межах кордону та по обидва боки кордону.

ЄУТС є першим правовим інструментом Європейського Союзу для забезпечення юридичної особи основам для співпраці між європейськими муніципалітетами та регіонами та ефективного використання коштів ЄС. Група повинна включати в себе об'єднаний орган принаймні двох держав-членів або третіх держав (місцевого самоврядування, регіональної влади або держави). Закон держави – члена походження застосовується до правового статусу групи. ЄУТС має правосуб'єктність та повну юридичну здатність діяти як незалежна юридична особа. Група має власний бюджет, організацію та контрактну спроможність, вона може придбати рухоме, нерухоме майно, може подати до суду. Члени спільно обирають директора та створюють загальні збори представників членів.

Можливості для співпраці можуть бути реалізовані через такі цілі: транспортна інфраструктура, навколишнє середовище, освіта, охорона здоров'я, використання енергії, інноваційні інструменти дослідження та розробки, культура, створення і розвиток робочих місць, соціальні послуги, туризм, спорт, сільське господарство. Для цього можуть бути використані такі ресурси: через структурні фонди, що фінансуються спільно з ЄС; через державну допомогу; через власні ресурси.

Правила ЄУТС застосовуються до всіх країн – членів ЄС, щоб їх можна було створювати будь-де на тих самих умовах. У рамках цієї програми може бути здійснено транскордонне, міжрегіональне, двостороннє та транснаціональне співробітництво. Воно охоплює всі види можливостей співпраці: управління програмами ЄС, реалізація проектів ЄС або співпраця без фінансування ЄС. Держави-члени, що не є членами ЄС, також можуть брати участь [12].

Європейське об'єднання (угруповання) територіального співробітництва «Тиса» стала 19-ю організацією такого формату в Європі, яка охопила вперше кордони ЄС – між Угорщиною та Україною. Членами формування стали уряд округу Саболч-Сатмар-Берег із міською радою Кішварди (Угорщина) та Закарпатська обласна рада (Україна) [13; 14].

ЄОТС створено на території близько 20 тис. км² (5 936 км² в Угорщині та 12 777 км² в Україні) з населенням близько 2 млн. осіб (1 258 млн. в Україні та 0,577 млн. в Угорщині). Штаб-квартира об'єднання знаходиться в Кішварді, офіс об'єднання також знаходиться і в Ужгороді. Бюджет ЄОТС становить €40 тис., і його діяльність керується законодавством Угорщини. Структура складається з Генеральної асамблеї, що є головним органом, який приймає рішення, а також Наглядової ради [15].

Завдання Асоціації – досягти цілей співробітництва через частини програм Європейського Союзу, зокрема: Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду та/або Фонду згуртування, Європейського інструменту сусідства, через співфінансування механізмів фінансування ЄС у цільовій зоні Асоціації для здійснення транскордонних проектів та програм.

Асоціація виконує свої завдання в межах своїх територіальних обмежень через: ефективне використання особистих та матеріальних ресурсів, а також ресурсів державного бюджету Угорщини та України; підтримку співпраці бізнес-сектору, зокрема малих та середніх підприємств, та розвитку транскордонних бізнес-мереж; забезпечення нау-хау, необхідне для досягнення своїх цілей та вільного потоку даних та інформації [13; 14].

Сьогодні основна увага приділена обговоренню проектів, поданих Об'єднанням у рамках оголошених конкурсів Програми прикордонного співробітництва Європейського

інструменту сусідства «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2014–2020», у двох з яких ЄОТС «Тиса» виступає головним партнером.

За перші два роки діяльності підготовлена Інтегрована територіальна стратегія. Згідно з діючими програмами розвитку, вона включає, зокрема, й пропозиції щодо потенційних можливостей спільної реалізації соціальних, екологічних та інфраструктурних проектів через ЄОТС «Тиса». Стратегію у 2017 р. успішно презентовано в Брюсселі, у Комітеті регіонів ЄС, Ужгороді та Кішварді [16].

ЄОТС «Тиса» підготувало проект, який передбачає будівництво в області сміттєпереробного заводу. Другий проект подано до ЄС за сприяння та активної підтримки Міністерського комісаріату з питань Стратегії ЄС для Дунайського регіону Міністерства зовнішньої економіки і закордонних справ Угорщини, на виконання рекомендацій Доповіді Консультативної місії ЄС з вирішення проблем Солотвинського солерудника. Ще один проект стосується розвитку туризму прикордонних регіонів.

Також Об'єднання отримало грант для проведення міжнародних конференцій на тему: «Сприяння європейській та євроатлантичній інтеграції України на прикладі Закарпаття», які відбулися 22 березня в угорському місті Кішварда і 25 травня в Ужгороді (2018 р.). Участь у заходах взяли представники Комітету регіонів ЄС, Європарламенту, уряду Угорщини. Тож організатори очікують на позитивну відповідь МЗС України.

Отже, як бачимо, досліджувана інноваційна форма ТКС ЄУТС уже від початку своєї діяльності вказує на позитивні тенденції функціонування. Але треба відслідкувати, які причини гальмували розвиток євро регіону «Земплін» на Закарпатській частині. Для порівняння слід побудувати таку таблицю (табл. 1).

Проте слід у такому разі відповісти на запитання: чому Карпатський євро регіон, який склався з представників регіональних органів управління, не приніс такий самий ефект ТКС, як в ЄОТС «Тиса»? Причина полягає у політичному чиннику спрямування. Є влада, зацікавлена в розвитку свого краю, а є та, яка не бачить потенційної вигоди в контексті особистого збагачення. Щодо останньої, то даний факт також можна пояснити тим, що якщо сьогоднішня влада навіть почне працювати, то результати буде видно в далекій перспективі, коли управлінням областю вже керуватимуть їхні теперішні конкуренти й похвала віддасться саме їм.

Сьогодні в області є чимала чисельність громадських організацій, які займаються ТКС. Зокрема, найбільш активними є Міжнародна асоціація інституцій регіонального розвитку MAIRR та Інститут транскордонного співробітництва (ІТК). Їхня діяльність розпочиналася тоді ж, коли й євро регіон «Земплін». Однак у цих організаціях ї

Таблиця 1

Відмінності у функціональному забезпеченні євро регіональних форм ТКС

Ознака функціональної діяльності	Євро регіон «Земплін» (Закарпатська сторона)	ЄУТС «Тиса» (Закарпатська сторона)
Представники управління	Громадські організації, в яких відсутні фінансові можливості дофінансування проектів та за відсутності написаного грантового проекту й успішної його апробації та виграшу, працівники організації «сидять» без зарплати	Закарпатська обласна рада, яка отримує постійну щомісячну оплату для її відповідних працівників державної служби, задіяних у процесі ТКС. Є можливість в дофінансуванні проектів
Трудові ресурси	Відсутній необхідний освітній потенціал та низька якість проектного менеджменту	Забезпеченість відповідними департаментами та відділами всередині них із питань міжнародних відносин, євроінтеграції, транскордонного співробітництва та ін.

Джерело: розробка автора

керівниками та більшістю трудового персоналу є науковці (наприклад, президент МАИРР Наталія Носа – кандидат економічних наук; Сергій Устич, директор ІТК, – кандидат філософських наук, доктор соціологічних наук та повноважний посол). Тобто рівень їхніх знань, щомісячна стабільна оплата праці в університеті та відносно вільний графік роботи дають змогу ефективно займатися проектною діяльністю в громадянському секторі з питань транскордонного співробітництва.

Хоча науковий та громадський сектори й розпочали проведення безлічі досліджень у цьому напрямі, але публічна та бізнес-сфера у цьому виявилися менш зацікавленими. Пояснити це можна так:

– під час різноманітних форумів та конференцій представники влади приходять на 15–20 хвилин, тільки «освячуючи» своєю присутністю захід;

– науковці виголошують глибокодумні, але мало цікаві і зазвичай незрозумілі для практиків доповіді й орієнтуються на формальну звітність (кількість захищених дисертацій, опублікованих монографій та статей, виконаних науково-дослідних робіт тощо);

– громадські ж організації доповідають про власні реалізовані грантові проекти, котрі здебільшого відірвані від життя і не мають жодних практичних наслідків у вигляді прийняття владних рішень чи виконання підприємницьких дій;

– підприємці прагнуть почути корисну з бізнесового погляду інформацію, наштовхуючись на нерозуміння та звинувачення у корисливості з боку громадськості, у тому числі наукової.

Значною мірою це породжується специфікою українського ринку, яка ведеться не за відкритими правилами, де перемагає розумніший, здібніший та кваліфікованіший, а за принципом олігархічно-кланової системи, де перемогу отримує жорстокіший, підступніший та спритніший. Як наслідок, чинниками кар'єрного зростання як у владі, так і в науці та бізнесі стають не вміння давати стратегічну оцінку ринковим процесам і тенденціям, не глибина мислення чи фахова кваліфікація працівників, а зовсім інші навички та вміння (обійти податки, дати хабаря, задобрити керівництво тощо) [17, с. 135–139].

Висновки. Отже, проблеми ТКС через запровадження нових форм необов'язково зможуть вирішитися, тому що на це впливають або об'єктивні (відсутність фінансів, повноважень), або суб'єктивні причини (освітні компетенції та політична воля публічного регіонального сектору). Успішний початок функціонування ЄОТС «Тиса», означає, що політична воля саме сьогоднішніх регіональних органів влади все-таки розпочала поступовий активний розвиток прикордонного регіону Закарпаття, незважаючи на особисті цілі збагачення.

Список використаних джерел:

1. Геґедош К.В., Чучка І.М. Особливості та перспективи економічного співробітництва в міжрегіональній асоціації «Карпатський єврорегіон». Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка». 2016. Т. 21. Вип. 9(51). С. 7–11. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2173>.
2. Геґедош К.В., Проскура В.Ф. Інноваційний механізм менеджменту в системі транскордонного економічного співробітництва (на прикладі Міжрегіональної асоціації «Карпатський єврорегіон»). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 63–67. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2182>.
3. Геґедош К.В. Вдосконалення механізму взаємодії України та країн Вишеградської групи в рамках Карпатського єврорегіону на засадах інтерактивного маркетингу. The Visegrad Four. Ukrainian dimension. Integration – step by step: collective monograph; editor. T. Derkach. Riga: Baltija Publishing, 2017. P. 147–160. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2183>.
4. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
5. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні / М.М. Палінчак, В.П. Приходько, С.І. Устич, Д.М. Стебляк. Ужгород: Говерла, 2017. 465 с.
6. Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: монографія / В.П. Мікловда, М.А. Лендел, С.С. Слава, С.В. Сембер та ін. Ужгород: Карпати, 2006. 496 с.
7. Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 520 с.
8. Лендел М.А., Студеняк П.Ю. Регіон в системі прикордонного співробітництва: монографія; М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т, ф-т міжнар. відносин. Ужгород: Карпати, 2009. 472 с.
9. Кіш С. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с
10. ZEMPLÉN EURORÉGIÓ. URL: <http://www.zrva.hu/euroregio.html>.
11. A Zempléni Vállalkozási Övezet fejlesztési programja – a II. Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódóan. Készült az Országos Területfejlesztési Hivatal támogatásával Sátoraljaújhely, 2006. Április. oldal 92.
12. Mi az az ETT (EGTC)? URL: <http://egtc.kormany.hu/mi-az-az-ett-egtc>.
13. Európai Területi Társulás 19. URL: http://egtc.kormany.hu/?_preview=4aa5019e-2700-a4c8-cbb5-00004359df45.
14. Az európai területi társulás alapszabálya Tisza. URL: http://egtc.kormany.hu/download/f/eb/21000/Tisza_Alapszab%C3%A1ly_v%C3%A9gleges.pdf.
15. Калат Я.Я., Демедюк О.П. Імплементція європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (довідна записка). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170401.pdf>.
16. Завдяки Стратегії ЄОТС ТИСА на Закарпатті реалізують низку інвестиційних проектів / Закарпаття он-лайн. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/179461-Zavdiaky-Stratehii-IEOTS-TYSA-TYSA-na-Zakarpatti-realizuiut-nyzku-investytsiinykh-proektiv-FOTO>.
17. Проблеми розвитку ТКС України в умовах розширеного ЄС: монографія / за ред. д.е.н., проф. Н. Мікули, к.е.н., доц. В. Борщевського, к.е.н. Т. Васильціва. Львів: Ліра Прес, 2009. 436 с.

ЕВРОРЕГИОНАЛЬНОЕ ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО НА ЗАКАРПАТЬЕ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. В статье комплексно охарактеризованы еврорегиональные формы трансграничного сотрудничества – «Земплин» и «Тиса». Освещены и обоснованы проблемы Карпатского еврорегиона; препятствия, которые сдержали трансграничное экономическое процветание Земплина на Закарпатье. Построена сравнительная таблица в контексте функционального обеспечения еврорегиона «Земплин» и Европейского объединения территориального сотрудничества «Тиса».

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, еврорегион «Земплин», Европейское объединение территориального сотрудничества «Тиса».

EURO-REGIONAL CROSS-BORDER COOPERATION IN TRANSCARPATHTIA: EXPERIENCE AND PERSPECTIVES

Summary. In this research article comprehensively described proregion forms of cross-border cooperation – Zemplen and Tisza. At the same time, it discusses and justifies problems of the Carpathian Euroregion the obstacles that have hampered cross-border economic prosperity of the Zemplin in Transcarpathia. Constructed a comparative table in the context of the functional provision of the Euroregion Sample and the European Association for territorial cooperation “Tisa”.

Key words: cross-border cooperation, Euroregion “Sample”, European Association for territorial cooperation “Tisa”.

УДК 005.35:629.7 (045)

Шевченко А. В.

*кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри маркетингу
Національного авіаційного університету*

Трухан А. А.

*студент
Національного авіаційного університету*

Shevchenko A. V.

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Marketing Department
National Aviation University*

Trukhan A. A.

*Student,
National Aviation University*

ОСНОВНІ ФАЗИ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті визначено мету формування корпоративної культури на підприємствах авіаційного транспорту. Досліджено механізм формування корпоративної культури. Визначено головні фази формування корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту в Україні та їхні складники, а також структуровано чинники впливу на корпоративну культуру підприємств авіаційного транспорту.

Ключові слова: авіаційне підприємство, корпоративна культура, норми поведінки, стратегія розвитку, управління, цілі, цінності.

Вступ та постановка проблеми. За допомогою ефективною корпоративної культури підприємство може своєчасно реагувати на будь-які прояви ринкового середовища, бути лідером на ринку та мати високу конкурентоспроможність. Для цього потрібно зрозуміти процес формування корпоративної культури підприємства, його цінності, чинники впливу та цілі. Зважаючи на дослідження у сфері корпоративної культури, варто зазначити, що специфіка формування корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту раніше не розглядалася вченими, однак має свої особливості, які варто враховувати під час її формування. Досі стоїть питання щодо забезпечення

моральної та матеріальної зацікавленості працівників авіаційного транспорту в Україні в закріпленні професійного кадрового складу та його розвитку, підвищенні ефективності діяльності та якості роботи, закріпленні професійного кадрового складу та його розвитку, стимулюванні безперервної трудової діяльності працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями формування корпоративної культури присвячено праці таких учених, як К. Голд, Г. Морган, Г. Хофстеде, Е. Браун та ін. У роботах цих науковців визначено чинники та цілі формування корпоративної культури промислових підприємств, наведено алго-

ритми її формування. Однак особливості галузі авіаційного транспорту, що виступають чинниками впливу на корпоративну культуру її підприємств, досі досліджені не були, що зумовило проведення даного дослідження в рамках статті.

Метою статті є дослідження чинників впливу та фаз формування корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту України.

Результати дослідження.

Корпоративна культура – це комплексне та еластичне поняття, що виділяється у взаємозалежності певних аспектів. Роль корпоративної культури збільшується у стратегії розвитку компанії. Але все ж таки небагато організацій, які мають спеціалізовані служби, що б займалися формуванням корпоративних стандартів.

Корпоративна культура як курс аналізу зустрічається з такими предметами, як маркетинг, менеджмент, психологія, культурологія та соціологія. З одного боку, це дає початок певним труднощам на протязі дослідження, з іншого – дає змогу найповніше використати корпоративну маркетингову культуру як засіб ефективного управління підприємством, що підвищує продуктивність праці, мінімізує плинність кадрів [1].

Головні складники корпоративної культури можуть сприйматися працівниками на підсвідомому рівні та переходити в категорію свідомого крізь величини соціально-психологічних умов, аналіз яких допускає проводити оцінку на адекватність за допомогою напугта, цінностей, регламентів, мір тощо. Об'єднуючи принципи, традиції, бажання робітників, корпоративна культура створює ціннісно-орієнтаційну однаковість членів колективу, їх спонукання до зусиль, визначає манери поведінки працівників та стиль управління, впливає на мікроклімат працівників. Значимість корпоративної культури може розглядатися з погляду її інтерференції як на успішність практики управління, так і на настрій будь-якого працівника в організації [1].

Корпоративна культура являє собою систему приватних і спільних цінностей, а ще комплект норм резолюції проблеми зовнішнього пристосування та внутрішнього злиття працівників, які довели актуальність на даний проміжок часу.

Виникнення феномена корпоративної культури пов'язане з потребою посиленої уваги до духовної культури. Це актуально для українських підприємств з урахуванням сучасних економічних процесів української економіки та всього суспільства [2].

Корпоративна культура – незрима частка організації. Це в жодному разі не зменшує її вплив на дії працівників, але може ускладнити процес управління нею. Корпоративна культура детально відрегульована документами, хоча вона також існує без письмових норм.

Корпоративний дух компанії неможливо описати за пунктами. Корпоративна культура – щось спільне, що стало особистісним. Урегулювати ж у подробицях проявлення особистості не можна, хоча й не виключається проголошення основних норм корпоративної культури управлінським складом компанії та написання стислих норм про корпоративну культуру [2].

Світова практика показує, що впровадження принципів, дотримання яких заснувало би атмосферу єдності мети будь-якого учасника організації, дає можливість досягти найвищих рівнів управління діяльністю корпорації. Чим могутніша корпоративна культура, тим могутніша компанія, а сильна корпорація є дуже важливою частиною стабільності громадського та економічного буття України.

Метою розвитку корпоративної культури на підприємствах авіаційного транспорту виступає забезпечення високої вигідності підприємства за рахунок максимізації результативності управління, а також якісного вдосконалення практики підприємства на засадах системного підходу.

Корпоративна культура підприємств авіаційного транспорту створює вплив на колектив підприємства на всіх рівнях управління та виконує чітку функцію в діяльності та бутті кожного працівника. Зокрема, для пропрієтора підприємства вона може виступати одним із засобів реалізації. Якщо це адміністративний персонал – це основний поштовх до самоорганізації і маркер для дотримання встановленого порядку. Для штату підприємства авіаційного транспорту вона формує належні умови праці, а також практики на підприємстві [4].

Корпоративна культура виступає перевагою підприємства тією мірою, якою вона є прийнятною, консенсуальною, цілою системою перцепції, підходів, визначень та цінностей колективом підприємства.

Сьогодні підприємства постійно знаходяться в пошуку інших інструментів управління для забезпечення підвищеної конкурентоспроможності. У наявних умовах інтеграції України до економічного світового простору, динамічності ринків збуту, а також диверсифікації промисловості сучасним підприємствам стає складніше конкурувати традиційним методом. Корпоративна культура є ефективним стратегічним методом управління, а також має дуже вагомий вплив на частини установи. Забезпечення найбільш ефективної діяльності установи та реалізації цілей підприємства, його стратегії, а також досягнення мети вимагає адекватного та своєчасного оцінювання тих або інших показників діяльності на підприємстві. Зважаючи на дуже тісний взаємозв'язок між корпоративною культурою, місією та стратегією підприємства, виникає необхідність оцінювати показники, які можуть характеризувати ступінь корпоративної культури, а також ступінь їхнього впливу на економічні дані діяльності підприємства.

У сучасному світі корпоративна культура є дуже важливою частиною підприємства. Зарубіжний досвід показує, що компанії, які беруть її до уваги як предмет стратегічного управління, функціонують краще, тобто результативніше. На превеликий жаль, українські компанії не приділяють належної уваги корпоративній культурі. Найбільш імовірною причиною є те, що керівники не можуть оцінити корпоративну культуру, а також її вплив на практичну діяльність підприємства [4]. Ринкова економіка дає змогу всім суб'єктам результативно формуватися, але в деяких виходить краще, ніж у інших. Керівники витрачають немало сил на дослідження цих невдач. Як наслідок, виявляються проблеми нерезультативного управління працівниками. Саме тому треба приділити особливу увагу корпоративній культурі, що нині знаходиться на стадії формування на більшості вітчизняних підприємств. Ця проблема особливо важлива для підприємств авіаційного транспорту, оскільки ці підприємства мають свою специфіку функціонування та роботи.

Для результативного управління корпоративною культурою підприємства треба вміти встановити вид корпоративної культури, а ще головні чинники, які впливають на неї. Особлива роль відводиться оцінюванню чинників впливу на корпоративну культуру, які, своєю чергою, дають змогу виявити недоліки в розвитку корпоративної культури та розробити рекомендації щодо їх усунення для забезпечення результативної практики підприємства [5].

На розвиток корпоративної культури можуть впливати такі чинники:

- завдання та цілі установи;
- стратегія розвитку;
- характер та сутність праці;
- майстерність, освіта, загальний ступінь культури працівників;

- особа керівника, правила, цінності.

Окрім того, на корпоративну культуру може впливати також зовнішнє середовище:

- реальні політичні та економічні умови;
- вітчизняні особливості, культура;
- етнічні відмінності;
- ділове оточення.

Корпоративна культура може формуватися у процесі колективного вирішення питань для досягнення однієї цілі засновника підприємства, а також групи однодумців. У результаті названих процесів можуть вироблятися свої цінності, міри досягнення сумісних завдань, норми поведінки, форми взаємодії із зовнішнім середовищем, тому необхідною умовою для формування і розвитку корпоративної культури є колективна діяльність людей, а також наявність спільної мети [3].

Під час формування корпоративної культури треба усвідомити, що необхідно створити умови, де буде відбуватися її постійний розвиток.

Розвиток корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту – складний і тривалий процес, який потребує розроблення певного механізму, що поєднає внутрішні можливості формування корпоративної культури із зовнішніми чинниками. Одним із важливих елементів механізму формування корпоративної культури є побудова чіткого алгоритму, за яким відбуватиметься її становлення.

Метою розвитку корпоративної культури на підприємстві є: модернізація управління людськими резервами, виховання у працівників ставлення до компанії як до свого ще одного дому, розвиток здатності як у ділових, так і в приватних відносинах, опора на установлені правила поведінки, вирішення будь-яких питань без конфліктів [2].

Для досягнення мети необхідно дотримуватися вимог до процесу розвитку корпоративної культури.

Щодо впливу чинників зовнішнього середовища, то вони характеризуються: комплексністю, оскільки це середовище формує не один чинник, а їх сукупність; зв'язками з чинниками, що, своєю чергою, проявляється у певному ступені впливу чинника одного на другий; невизначеністю, що може впливати на методику передбачення поведінки чинників та, як наслідок, розвиток корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту, а ще динамічністю середовища, яке характеризує рухливість чинників та різноманітну швидкість впливу.

Внутрішні чинники можуть доповнювати загальну картину залежності корпоративної культури від різноманітних факторів. Вони є підсумком стану внутрішнього середовища компанії [5].

До функцій розвитку корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту можна віднести моделювання, реалізацію, а також адаптивну та інтеграційну функції.

Реалізаційна функція спрямована на результат утілення запланованого образу корпоративної культури у життя з оптимальними витратами зусиль та часу, а також на подолання спротиву працівників до нововведень.

Моделювання спонукає до впровадження різноманітних векторів розвитку підприємства на основі чинників корпоративної культури.

Інтеграційна функція полягає у комплексі чинників, наприклад правила та зразки поведінки, ціннісні орієнтації та мова спілкування між різним структурними підрозділами підприємства.

Адаптивна функція передбачає забезпечення пристосування працівника до зовнішнього середовища та умов корпоративної культури підприємства [3].

Визначимо основні фази формування корпоративної культури підприємства авіаційного транспорту.

1. Фаза оцінки. Вона включає визначення цілі та мети впровадження корпоративної культури на підприємстві авіаційного транспорту, аналіз та оцінку наявної корпоративної культури на підприємстві.

2. Фаза формування. Вона передбачає співставлення наявної та бажаної корпоративної культури підприємства авіаційного транспорту. На цьому етапі відбувається обробка результатів дослідження, вибір необхідного напрямку дій та формування плану для подальшого розвитку корпоративної культури підприємства авіаційного транспорту.

3. Фаза контролю передбачає контроль над виконанням плану та змінами розвитку корпоративної культури на підприємстві авіаційного транспорту.

Заключним етапом формування культури підприємств авіаційного транспорту є об'єкт, тобто головний елемент функціонування підприємства – його колектив [1].

Процес розвитку корпоративної культури підприємств авіаційного транспорту потрібно розглядати як комплекс, що складається із взаємопов'язаних фаз: оцінювання поточного стану корпоративної культури, впливу на економічні результати діяльності підприємства, конкурентоспроможності, впливу корпоративної культури на продуктивність праці працівників, впливу корпоративної культури на здійснення управлінських змін, формування плану розвитку бажаної корпоративної культури, що буде спрямований на зміну та вдосконалення наявних характеристик корпоративної культури, контроль та оцінювання результативності заходів, які спрямовані на вдосконалення корпоративної культури.

Формувати корпоративну культуру підприємств авіаційного транспорту потрібно природним шляхом, використовуючи наявні надбання, такі як прийняті традиції та цінності, а також зовнішні атрибути, враховуючи особливості роботи підприємств авіаційного транспорту. Також головних зусиль треба докласти до вибору технології, завдяки якій буде можливість забезпечувати постійну зацікавленість усього персоналу процесом розвитку корпоративної культури підприємства.

Висновки. Виходячи з проведеного дослідження, можна констатувати, що формування корпоративної культури підприємства авіаційного транспорту – тривалий та складний процес, в основі якого лежить узагальнений механізм. Наявність специфічних галузевих чинників впливу, притаманних підприємствам авіаційного транспорту, вносить свої коригування до традиційних технологій формування корпоративної культури на підприємствах. Дотримання основних фаз формування корпоративної культури на підприємствах авіаційного транспорту забезпечить чітку покрокову побудову корпоративної культури на підприємстві.

Список використаних джерел:

1. Козлов В.В. Корпоративна культура. М.: Альфа-прес, 2009. 422 с.
2. Чернишова Т.О., Немченко Т.А. Деякі аспекти корпоративної культури організації. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. Вип. 17. С. 25–31.
3. Принципи корпоративної культури підприємств: сутність та види / О.І. Бала, О.В. Муқан, Р.Д. Бала. Наукові праці НУ «Львівська політехніка». 2010. № 682. С. 11–15.
4. Скібіцька Л.І. Організація праці менеджера: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 360 с.
5. Зеркаль А.В. Факторы, определяющие состояние корпоративной культуры. Корпоративная культура организаций XXI века: сборник научных трудов IV Международной научно-практической конференции. Краматорск: ДДМА, 2012. С. 245–255.

**ОСНОВНЫЕ ФАЗЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ
ПРЕДПРИЯТИЙ АВИАЦИОННОГО ТРАНСПОРТА**

Аннотация. В статье определены цели формирования корпоративной культуры на предприятиях авиационного транспорта. Исследован механизм формирования корпоративной культуры. Определены основные фазы формирования корпоративной культуры предприятий авиационного транспорта в Украине и их составляющие, а также структурированы факторы влияния на корпоративную культуру предприятий авиационного транспорта.

Ключевые слова: авиационное предприятие, корпоративная культура, нормы поведения, стратегия развития, управление, цели, ценности.

MAIN PHASES FORMING CORPORATE CULTURE OF AVIATION TRANSPORT ENTERPRISES

Summary. The article defines the purpose of the formation of the corporate culture at the enterprises of aviation transport. The mechanism of formation of corporate culture is explored. The main phases of formation of the corporate culture of enterprises of aviation transport in Ukraine and their components are determined, as well as structured factors of influence on the corporate culture of enterprises of aviation transport.

Key words: aviation enterprise, corporate culture, behavioral policies, development strategy, management, goals, values.

УДК 339.138:658.1(045)

Шевченко А. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу*

Національного авіаційного університету

Кобізе́в А. А.

студент

Національного авіаційного університету

Левковська Т. А.

*старший викладач кафедри математики
Національного авіаційного університету*

Shevchenko A. V.

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Marketing Department
National Aviation University*

Kobizev A. A.

Student,

National Aviation University

Levkovska T. A.

*Senior Lecturer, Department of Higher Mathematics
National Aviation University*

**МАРКЕТИНГОВЕ УПРАВЛІННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ**

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність використання маркетингової стратегії управління підприємствами агропромислового комплексу. Визначено напрями і функції стратегії маркетингового управління. Розглянуто основні напрями здійснення збутової політики підприємства. Проаналізовано вагомість інформаційного забезпечення для проведення аналізу та прогнозування збуту продукції.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, збут, інформація, маркетинг, маркетинговий підхід, підприємство, політика збуту.

Вступ та постановка проблеми. Досягнення й утримання ринкової та фінансової стійкості промислового сектору держави сприяє забезпеченню достатніх темпів економічного розвитку України та маркетинговій взаємодії регіонів.

У підприємницькій діяльності аграрних товаровиробників України все більш важливими стають системи маркетингового управління. Об'єктивна необхідність упровадження маркетингового управління процесом функціонування підприємств аграрного сектору підтверджується тим, що цей аспект діяльності дуже актуальний, необхідний крок для успішної ринкової діяльності аграрного сектору як пріоритетної галузі національної економіки. Від раціональної організації та ефективного впровадження маркетингових методів управління конкурентоспроможною діяльністю аграрних формувань залежить рівень функціонування інших взаємопов'язаних галузей і підприємств АПК.

Отже, актуальним є дослідження економічних і маркетингових особливостей функціонування промислових підприємств країни, зокрема специфіки формування їхніх стратегій збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні та методологічні аспекти ефективної організації та управління збутовою діяльністю підприємств відображено в працях таких науковців, як Ф. Котлер та К.Л. Келлер [7], І. Шилько [14], А. Бездудна [1], С. Хрупович [13], В. Слабинський [10], В. Точилін, В. Венгер [12], В. Колесник [6].

Загальні питання інформаційного забезпечення прогнозування збуту продукції досліджували О.М. Вольська [3], Т.В. Ільченко [5], С.О. Огієнко [8].

Недостатньо дослідженими сьогодні залишаються складні питання управління аграрними підприємствами на засадах маркетингу та ефективного використання інструментарію їхньої збутової системи, тим більше за нестабільної економічної ситуації в країні.

Метою статті є аналіз сучасних умов функціонування підприємств аграрного комплексу та визначення подальших напрямів розвитку їхньої збутової системи та маркетингової стратегії у цілому.

Результати дослідження.

Співробітництво з Європейським Союзом є одним із головних пріоритетів зовнішньоекономічної політики України, саме тому нині активно здійснюються заходи, які спрямовані на поглиблення співпраці між Україною та Європейським Союзом, зокрема у сфері агропромислового комплексу.

Для успішного вирішення завдань євроінтеграції агропромислового комплексу України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства.

Агропромисловий сектор України з його основним складником – сільським господарством є базисним та системоутворюючим у національній економіці, формує чинники стійкості та незалежності держави, зокрема продовольчу, економічну, екологічну та енергетичну безпеку держави. Саме він забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей економіки та стимулює надійне й ефективне функціонування ринку сільськогосподарської продукції і продовольства країни.

Експортний потенціал української аграрної галузі – невичерпний, адже справжнім багатством нашої країни є 32 млн. га орних земель і третина світового запасу чорнозему. Сьогодні близько 25% валового внутрішнього

продукту припадає на весь агропромисловий комплекс. Чудовий природний та людський ресурс – справжня перевага будь-якої держави. Важливо правильно розподілити наявний ресурс та забезпечити професійне управління та впровадження новітніх технологій.

Сьогодні можна сміливо декларувати нарощення експортного потенціалу у сфері сільського господарства. За оцінками експертів, у 2017 р. в Україні суттєво збільшився експорт сільськогосподарської продукції, у середньому до 12 млрд. дол. [9].

Сільське господарство – галузь української національної економіки, яка є стратегічно важливою, забезпечує країні продовольчу незалежність і дає значній частині сільського населення робочі місця, що не менш важливо. Валовий внутрішній продукт в аграрному секторі економіки на кінець 2017 р. становив 127,3 млрд. грн., або 20%. Але економічні можливості аграрного сектору України використовуються не повністю. Сільське господарство забезпечує більше 50% фонду споживання населення, серед секторів економіки в товарній структурі експорту займає друге місце, а також вже багато років має позитивне зовнішньоторговельне сальдо.

В Україні сільськогосподарське виробництво продовжує відновлювати позитивну динаміку: у січні–серпні 2018 р. порівняно із січнем–серпнем 2017 р. зростання індексу сільгосппродукції становило 2%. У розрізі категорій господарств суттєве зростання забезпечили агропідприємства. Так, компанії, що спеціалізуються на рослинництві, наростили обсяг виробленої продукції на 4,8%, тваринницькі комплекси – на 2,3% [9]. У п'ятірці найкращих – Вінницька, Житомирська, Київська, Полтавська та Черкаська області.

Нині Україна є світовим лідером на ринку експорту соняшникової олії та ячменю. В останні роки країна виробляє близько 40–50 млн. т зерна на рік і відновила свій статус найбільшого постачальника зерна на світові ринки.

У сільському господарстві присутні певні досягнення за останні декілька років, але, незважаючи на це, в Україні ще багато питань є невирішеними. Для стабільного функціонування та розвитку сільського господарства необхідно провести зміни у ціновій політиці.

Українські агрохолдинги мають більш високу ефективність порівняно зі світовими лідерами галузі за рахунок низьких витрат виробництва (дешевої робочої сили і низьких орендних ставок на землю). З іншого боку, родючі ґрунти дають змогу досягти порівняно високої врожайності. За останні роки в Україні почали створювати кластери, що є досить важливим для розвитку сільського господарства. Також необхідно звернути увагу на розвиток фермерських господарств, оскільки тут є низка проблем: відставання від сучасних тенденцій упровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства (нові технології та технічне забезпечення є недоступними для більшості фермерів через їхню високу вартість); відсутність стартового капіталу, на основі якого можна було б побудувати ефективне виробництво. Цю проблему можна усунути шляхом надання фермерам пільгових кредитів зі зниженими відсотковими ставками. Разом із чим необхідно забезпечити гарантії збуту виготовленої сільськогосподарської продукції за вигідними цінами, створити умови, за яких фермерські господарства матимуть можливість змінювати свою технічну базу на більш сучасну.

Стратегія маркетингового управління конкурентоспроможністю підприємства є найважливішою функціональною стратегією, оскільки вона покликана забезпечити обґрунтування цілей і завдань на кожному окремому ринку (сегменті ринку) з урахуванням особливостей

конкурентного середовища, конкуренції і попиту споживачів. Усіма своїми засобами вона орієнтує підприємство на ринкові цінності, підпорядковує його діяльність забезпеченню споживчих потреб покупців цільового ринку. Зазначена стратегія маркетингового управління є системою (моделлю) дій підприємства щодо вибору цільового ринку, забезпечення споживчої цінності, ефективного просування продукції на ринок і ефективного збуту.

Процес розроблення і формулювання моделі стратегії маркетингового управління охоплює такі етапи:

- дослідження ринку (конкурентного середовища, особливостей попиту і купівельної поведінки споживачів, з'ясування масштабу потенційного і незадоволеного попиту);

- вибір цільового сегмента ринку і формулювання зорієнтованої на його специфіку маркетингової стратегії;

- формулювання мікс-концепції маркетингу – системи заходів щодо ефективного використання результатів маркетингових досліджень, ресурсів і можливостей підприємства для досягнення найвигіднішого співвідношення витрат і ефектів від них, очікуваних позицій у конкурентній боротьбі, максимального визнання споживачів;

- реалізацію передбачених маркетингових заходів, аналіз результатів і коригування подальших дій.

Для ефективного і стійкого функціонування стратегічної моделі розвитку агропідприємство повинно мати довгостроковий маркетинговий набір – систему стратегій, покликаних забезпечити його ринкову спрямованість. Існує дуже широкий спектр стратегій ринкової конкуренції [11], які можливо об'єднати в систему конкурентних стратегій підприємства – сукупність стратегій, спрямованих на адаптацію підприємства до змін в умовах конкуренції та зміцнення його довгострокової конкурентної позиції на ринку (рис. 1).

Кількість і поєднання елементів цих стратегій зумовлюють різноманітні зовнішні і внутрішні чинники, до яких належать:

а) стратегія розвитку ринку – дії підприємства щодо освоєння нових сегментів ринку, тобто орієнтація на нові цільові групи споживачів;

б) стратегія проникнення – дії підприємств, спрямовані на якнайшвидше входження на ринок, захоплення якнайбільшої його частки. Найчастіше при цьому використовують цінові інструменти;

в) стратегія збереження частки ринку – дії підприємств щодо захисту здобутих ринкових позицій. Для

цього можуть бути використані стратегія модернізації, післяпродажне обслуговування, цінові чинники;

г) стратегія репозиціонування – дії підприємств щодо виходу з невігідних і входження на перспективні ринки.

Вибір конкретної стратегії маркетингу є прерогативою вищого рівня менеджменту агропідприємства і підпорядковується базовій корпоративній стратегії. Залежно від ситуації ресурси і можливості підприємства можуть бути зосереджені на стратегії просування продукції на ринок, стратегії розподілу, продуктово-товарній чи на цінових стратегіях.

Стратегія просування продукції на ринок являє собою сукупність дій, спрямованих на забезпечення продукції вигідної позиції на ринку. Її завдання полягає у плануванні та реалізації системи заходів для забезпечення оптимальних обсягів збуту, підвищення попиту. Досягають цього завдяки ефективній рекламі, паблік релішнз, гнучкій системі цін, спеціальному сервісу.

Стратегія розподілу (розповсюдження) – це система планів і дій щодо розвитку каналів і мережі збуту продукції підприємства. За своєю суттю вона концентрує переважні зусилля на системі розповсюдження продукції.

Продуктово-товарна стратегія підприємства – це модель дій щодо здобуття конкурентних переваг завдяки забезпеченню високої споживчої цінності товарів і послуг та постійному їх збагаченню. Суть її полягає у концентрації на продукті, здобутті конкурентних переваг за рахунок ефективної товарної політики. Основна мета продуктово-товарної стратегії полягає у забезпеченні вигідних характеристик продукції підприємства порівняно з продукцією конкурентів, максимальної їх відповідності споживчим потребам, смакам та інтересам споживачів, а також у досягненні завдяки цьому очікуваних конкурентних позицій.

Стратегія ціноутворення – це вибір цінової політики підприємства, яка б забезпечувала вигідні конкурентні позиції його продукції на ринку, очікувані прибутки від її реалізації, а також досягнення маркетингових цілей.

Варіантами цієї стратегії можуть бути: стратегія преміальних націнок (висока ціна за високоякісну продукцію); стратегія підвищеної ціннісної значущості (використання преміальних націнок як чинника, що засвідчує належність покупця до певної «елітної» соціальної групи); стратегія завищеної ціни (надто висока ціна порівняно з якістю товару); стратегія «зняття вершків» (установлення максимально високої ціни на нову продукцію для отримання максимальних доходів за рахунок покупців, здатних заплатити за нього будь-яку ціну); стратегія

Рис. 1. Система конкурентних стратегій підприємства

проникнення на ринок (установлення низької ціни на продукцію для охоплення максимальної кількості покупців та оцінює якнайширшого сегмента ринку).

Маркетинговий підхід до управління підприємством агропромислового комплексу залежить від формування ефективної маркетингової політики, особливо у сфері збуту, яка безпосередньо поєднує інтереси виробника та споживача й є одним із важливих аспектів стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин.

В умовах нинішньої конкуренції для керівників агропідприємств важливою проблемою залишається збут продукції. Певне насичення ринків призводить до того, що виробники змушені шукати різноманітні шляхи поліпшення збутової діяльності, тому їм потрібно використовувати методи прогнозування, щоб визначитися з оптимальними напрямками вдосконалення системи збуту. Цей процес супроводжується великими труднощами, зумовленими невмінням керівників мислити стратегічно, відсутністю досвіду прогнозування [4]. Багато з прогнозів, по яких орієнтується керівник, належать до умов майбутнього, над якими він не має ніякого контролю. Однак ці припущення необхідні для здійснення ефективної господарської діяльності. Отже, чим точніше керівник зможе прогнозувати зовнішні і внутрішні умови майбутнього, тим вище ймовірність досягнення запланованих результатів. Прогноз прогнозування практично неможливий без використання достовірної інформації.

Аналіз діяльності підприємств показав, що існує низка проблем пристосування підприємства до ринкових вимог, які змінюються. Створення єдиної ефективної системи збуту неможливе без комплексного збору інформації, її ресстрації, передання, зберігання, переробки та здійснення прогнозування. Нині широко використовуються маркетингові методи збору достовірної інформації для здійснення прогнозування збуту продукції.

Аналіз і прогнозування збуту мають велике значення для досягнення цілей загальної стратегії підприємства. Прогноз повинен формуватися відповідно до певної політики, що відображала б напрями планів збуту на багато років уперед і підкорялася цілям стратегії, як загальної, так і маркетингу. Для досягнення цього застосовуються спеціальні методи прогнозування, планування, координації дій, контролю, обліку й аналізу роботи зі збуту [5].

Проте деякі організації для прийняття рішень щодо збуту продукції або зовсім не застосовують прогнози, або застосовують їх незначною мірою. Як правило, вони функціонують недовго, оскільки навіть ті зміни в середовищі, які можна передбачити, стають несподіванкою: підприємство не готове для повної реалізації можливостей, що надаються зовнішнім середовищем, або зазнає краху під впливом навіть незначної загрози. Для реалізації політики збуту на підприємствах агропромислового комплексу необхідно ретельно переглянути інформаційну систему, щоб сформувати інформаційне забезпечення збуту продукції згідно з вибраними стратегіями.

Аналітична інформація поділяється на зовнішню і внутрішню. Зовнішня інформація – це інформація, що надходить до аналітика із зовнішнього середовища. Внутрішня інформація – це інформація про сам об'єкт, процес чи явище, що досліджується [2]. Для більш достовірного прогнозування збуту продукції, на нашу думку, потрібно використовувати зовнішню інформацію. Під час проведення аналітичних досліджень показників, які впливають на збут продукції, варто застосовувати маркетингові засоби збору інформації.

Використання концепції маркетингу на підприємствах агропромислового комплексу змінює методи, за допомогою яких досягаються цілі виробництва і збуту продук-

ції. За рахунок інтеграції функції маркетингу в систему управління підприємством здійснюється більш глибоке й ефективне поєднання збуту з дослідженням ринкової ситуації, плануванням асортименту продукції, змінюється характер роботи, пов'язаної з реалізацією продукції.

Працівники відділу збуту завдяки тісній взаємодії з іншими підрозділами відділу маркетингу мають доступ до більш глибокої інформації про своїх клієнтів, що підвищує ефективність планування та прогнозування збуту.

Під час прогнозування майбутнього обсягу реалізації продукції враховується показник «проникнення продаж», тобто рівень потенційного збуту. Якщо підприємство має високий ступінь проникнення продаж, тоді залучати потенційно додаткових споживачів недоцільно, оскільки це може призвести до зростання витрат на маркетинг і, відповідно, до збільшення валових витрат обігу. Якщо витрати зростають вищими темпами, ніж виручка, це призведе до зниження прибутку. Обчислюють загальний прогнозований приріст реалізації продукції з урахуванням його зростання і скорочення. Для оцінки успіху збутової діяльності підприємств необхідно розраховувати коефіцієнт ефективності збуту, який об'єднує обсяги реалізації продукції та послуг у відношенні до сукупних поточних і змінних витрат з урахуванням маркетингових витрат на укладання контрактів, презентації тощо. Укладання маркетингових угод передбачає наявність інформації щодо: її збору й оцінки відносно комерційних зв'язків; установлення ділових контактів із замовниками і покупцями; пристосування асортименту товарів до каналів розподілу; стимулювання збуту; визначення ризику вибраного каналу розподілу товарів.

Фахівець із маркетингу повинен володіти інформацією про клієнтів та час виконання замовлення. Так, для раціональної організації збутової діяльності підприємства створюється інформаційна система збуту, яка передбачає послідовність таких дій:

- визначення вихідних даних, необхідних для обліку збуту;
- узагальнення і надання вихідних даних клієнтам;
- визначення шляхів руху інформації.

Мета збутової й торговельної політики агропромислового підприємства полягає у тому, щоб достатньо точно виявити потребу в продукції та спланувати можливі розміри її продажу, вибрати найефективніші канали просування, створити максимальні вигоди для одержання продукції покупцем. Ефективне вирішення цих завдань залежить від підготовленості підприємства, наявності кваліфікованих спеціалістів, їхнього досвіду та сформованого якісного інформаційного забезпечення. У ринкових умовах особливості управління збутовою діяльністю базуються на господарській самостійності постачальників, виробників і покупців, партнерській рівноправності та фінансовій і матеріальній відповідальності сторін за виконання зобов'язань [5].

Висновки. Для ефективного і стійкого функціонування стратегічної моделі розвитку агропідприємство повинно мати довгостроковий маркетинговий набір – систему стратегій, покликаних забезпечити його ринкову спрямованість. Маркетинговий підхід до управління підприємством агропромислового комплексу залежить від формування ефективної маркетингової політики, особливо у сфері збуту, яка безпосередньо поєднує інтереси виробника та споживача й є одним із важливих аспектів стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин. За допомогою маркетингу здійснюється більш глибоке й ефективне поєднання збуту з дослідженням ринкової ситуації, плануванням асортименту продукції, змінюється характер роботи, пов'язаної з реалізацією продукції.

Список використаних джерел:

1. Бездудная А.Г., Лебедев В.Г. Планирование на предприятии в условиях неопределенности внешней среды. Вестник ИНЖЭКОНА. 2013. № 2(61). С. 92–99.
2. Варенко В.М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2014. 417 с.
3. Вольська О.М., Миколайчук Н.С. Інформаційне забезпечення як інструмент прогнозування та планування переходу до сталого розвитку підприємства. Економічні інновації. 2013. Вип. 54. С. 34–42.
4. Гарматюк О.В. Формування інформаційного забезпечення прогнозування збуту продукції. Економіка та суспільство. 2017. № 12. С. 208–211. URL: <http://economyandsociety.in.ua/journal-12/19-stati-12/1310-garmatyuk-o-v>.
5. Ільченко Т.В. До питання маркетингового забезпечення планування збуту продукції підприємства. Економіка та держава. 2016. № 4. С. 57–60.
6. Колесник В.М., Гросу А.Д. Оцінка стану управління та його ефективності в аграрних підприємствах. Інноваційна економіка. 2011. № 6(25). С. 98–104.
7. Котлер Ф., Келлер К.Л. Маркетинг менеджмент: учебник; 12-е изд. СПб.: Питер, 2007. 816 с.
8. Огієнко С.О. Удосконалення збутової діяльності торговельного підприємства. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2013. № 2. С. 65–68.
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики. URL: www.ukrstat.gov.ua.
10. Слабинский В.В. Особенности сбыта промышленной продукции в современных условиях. Экономика, предпринимательство и право. 2011. № 4. С. 21–26.
11. Стельмашук Н.А. Моделирование стратегии маркетингового управления конкурентоспособностью аграрных товаропроизводителей. Статий розвиток економіки. 2013. Вип. 5(22). С. 125–134.
12. Точилін В.О., Венгер В.В. Вертикально-інтегровані структури гірничо-металургійного комплексу. України: стан та напрями розвитку. Економіка і прогнозування. 2008. № 3. С. 70–85. ISSN 1605-7988.
13. Хрупович С.Є., Борисова Т. Теоретичні підходи до організування процесу збуту на підприємстві. Галицький економічний вісник. 2009. № 2. С. 57–61.
14. Шилько И.С. Совершенствование управления системой сбыта продукции предприятия на основе взаимодействия маркетинга и логистики. Перспективы науки и образования. 2013. № 1. С. 164–170.

**МАРКЕТИНГОВОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
СБЫТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА**

Аннотация. В статье обоснована необходимость использования маркетинговой стратегии управления предприятиями агропромышленного комплекса. Определены направления и функции стратегии маркетингового управления. Рассмотрены основные направления сбытовой политики предприятия. Проанализировано значение информационного обеспечения для проведения анализа и прогнозирования сбыта продукции.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сбыт, информация, маркетинг, маркетинговый подход, предприятие, политика сбыта.

**MARKETING MANAGEMENT AND INFORMATION SUPPLY
OF LANDSCAPE ACTIVITIES OF ENTERPRISES OF AGRICULTURAL COMPLEX**

Summary. The article substantiates the necessity of using the marketing strategy of the enterprises of the agro-industrial complex. The directions and functions of the strategy of marketing management are determined. The main directions of realization of marketing policy of the enterprise are considered. The importance of information support for the analysis and forecasting of sales of products is analyzed.

Key words: agro-industrial complex, sales, information, marketing, marketing approach, enterprise, marketing policy.

Шедяков В. Е.

*доктор социологических наук, кандидат экономических наук,
независимый исследователь (г. Киев, Украина)*

Shedyakov V. E.

*DSc (Sociology), PhD (Econ.)
Free-lance (Kyiv, Ukraine)*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО СВОЕОБРАЗИЯ В КОМПЛЕКСЕ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ

Аннотация. Культивирование региональных преимуществ рассматривается с позиций потенциала повышения конкурентоспособности при постглобализме и усилении роли общества знания. Среди точек опоры при развитии региональных преимуществ выделяются местные традиции и новые условия. В сложившейся ситуации методология стимулирования желательных изменений характеризуется как адекватный условиям и эпохе регулятивный принцип постсовременности.

Ключевые слова: постглобализм, общество знания, регион, регионализация, конкурентоспособность.

Вступление и постановка проблемы. Выигрыш в конкурентном состязании – функция не столько наличия потенциала самого по себе, сколько умения распорядиться им, прежде всего – умения увидеть, культивировать и применить в существующих условиях и на перспективу свои относительные преимущества. Так, соотношение центробежных и центростремительных тенденций исторично. И дифференциация, специализация – эффективные направления повышения своей конкурентоспособности в постиндустриальном, постглобальном и в целом постсовременном мире. При этом региональность – форма разнообразия и развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Подход, характеризующий закономерности в становлении региональных кластеров жизнедеятельности и развития, основывается на идеях А. Большакова, И. фон Тюнена, М. Китинга, Дж. Курта, А. Маршалла, К. Омае, М. Портера, А. Скотта, Дж. Траута. Акцентирование наложения особенностей постсоветских и постиндустриальных трансформаций приоритетно учитывает исследования таких авторов, как А. Асафов, И. Бобух, В. Геец, Р. Газенко, Е. Головаха, В. Голян, А. Гончаров, Т. Доброва, Л. Ивашов, В. Иноземцев, В. Катасонов, А. Кобяков, Е. Копатько, Р. Кравчик, А. Кротов, А. Левцун, Э. Либанова, В. Лисицкий, В. Малинкович, А. Мартынов, А. Новак, В. Небоженко, А. Охрименко, В. Панченко, С. Переслегин, Д. Перкинс, В. Пякин, В. Суслов, А. Уткин, Е. Федоров, А. Фурсов. Использование процессов регионализации в контексте децентрализации рассмотрено, прежде всего, с учетом работ Ю. Александрова, А. Андреева, М. Войнаренко, С. Гриневской, В. Дергачева, Н. Ефремовой, С. Кирдиной, А. Ковалева, Я. Нефедовой, Ю. Николаева, А. Обиход, В. Остапчук, С. Панковой, В. Симоненко, М. Хвесика, В. Чужикова, Н. Чумаченко, А. Эллиадиса, А. Яновского.

Целью статьи является выявление важных для регионального стратегического планирования и управления характеристик возможностей диапазона регионального своеобразия в контексте постмодерного перехода к обществу знаний.

Результаты исследования.

Протекционизм, изоляционизм, регионализм – неотъемлемые черты постглобализма [1–5]. Причем и на основе уже освоенных возможностей воспроизводства в глобальных масштабах, и с существенным разнообразием дерева

целей. Например, в наиболее благополучных регионах – под идеалом обособления анклава благополучия и вытягивания для него потенциала остального мира. Для прочих – с задачами самозащиты и развития. От фазы цикла развития и оптимизации арсенала протекционизма для защиты своих интересов существенно зависит и баланс закрытости/открытости. Как известно, достигшие лидерских позиций часто пытаются вскрыть внутренние рынки прочих и навязать свои условия потребления сырья, тогда как развивающиеся предпочитают опекать свои рынки. Кардинально важна и возможность принятия и проведения решений в интересах собственного культурно-цивилизационного мира.

Вместе с тем общество отчуждения еще предоставляет определенные возможности развития, прежде всего связанные с общественным разделением деятельности. Собственно, труд отчужденный – это труд абстрактный, производительный, общественно разделенный. Соответственно, важнейшим вопросом в череде конвейеризации вызовов времени становится выделение уникального и общего; неповторимого и повторяющегося; невозобновимого и возобновляемого; общегосударственного, регионального и корпоративного, чтобы полномасштабно воспользоваться историческим шансом. Особенно сложно выдержать этот баланс при всемирных трансформациях парадигмального уровня, ломающих устоявшееся положение в факторах и результатах конкуренции.

Существенно также, что не только постглобальный мир – это гораздо более сложное образование, чем ранее привычные структурирования. Сама постсовременность также означает уход в прошлое однозначных подходов, простых моделей и «чистых» форм их воплощений, в т. ч. и в аспектах самовыражения и конкурентоспособности региона. При постглобализме никто не вправе претендовать на привилегированное положение, но каждый по-своему уникален, а успех вполне закономерно венчает принципиально гетерогенные образования. Речь идет о новых типах организационного устройства, снятии жестких границ, мозаичности управленческих процессов, сочетании разных элементов власти. Вместе с тем не только декларирование, но и действительное следование абстрациям чистого рынка, совершенной конкуренции, свободного ценообразования, открытого общества и т. д. отнюдь не предохраняет от исторического тупика и неэффективности выбора. Причем никакая группа не может

быть «независимыми демиургами», а с каждой новой контролирующей инстанцией дополнительно мультиплицируются общественные отношения, в свою очередь выходящие из-под контроля. Наличие органичного комплекса общественных регуляторов – условие прогресса, усложнение этих регуляторов – признак прогресса, необходимость соответствия управляющей системы управляемой целостности. Более того, чем более соответствующим конкретике становится решение, тем более богатый арсенал возможностей оно открывает. Чем больше оснований у региона и общества, чем более сложной является внутренняя структура, тем она более устойчива в периоды и относительно стабильности, и форсированных изменений, тем более способна к развитию. Если ранее актор, как правило, реализовывался в строгих рамках предопределенной рождением жизненной дороги, то ныне свобода выбора в продуцировании смыслов сменила прежнюю свободу от выбора. Соответственно, под влиянием постмодернизации бессмысленным является покорное следование какому-либо внешнему канону, необходим комплекс решений, позволяющих в конкретных условиях объединить логики посткризисные и развития [6–10].

Кардинально важной для этого выступает субъектность хозяйственной (в частности, организационно-управленческой и трудовой) сферы отношений, где массовидность и объективность предполагают прохождение через сознание субъекта как обязательный этап своей реализации [11–13]. Раскрытие субъектного начала может иметь определяющее значение в условиях гиперконкуренции среды. Поддержание конкурентоспособности часто напрямую связано со специализацией на абсолютных и относительных преимуществах. В свою очередь, развитие и использование субъектности, рефлексивности, повышения качества управления за счет сорезонирования ведущих направлений всемирных трансформаций – необходимость успеха. Между тем и накопленная материально-техническая база, и характер социально-идеальных и материально-социальных отношений делают ныне возможным превращение свободного самостоятельного творчества, основанного на сугубо индивидуальной комбинации одаренностей и склонностей, в определяющий параметр общественного масштаба. Напротив, доминанта отчуждения в обеих ипостасях – общества отчуждения и отчужденной личности – грозит оборачиванием дальнейших трансформаций глобальной катастрофой.

В итоге прогресс – восхождение от «человека экономическому» к «человеку творческому». Регресс – в деградации до биологических инстинктов состояния «экономического животного» и «человека умелого», индивидуальная редукция до звериных инстинктов и общественной атомизации – провоцируются средой «сумеречного сознания», ориентирующей на потребительство и накопительство, отвергающей сущностные силы человека в пользу фетишизации вещей и капитала. Напротив, высвобождение созидательного потенциала (а не звериных инстинктов) требует осознанности своей жизнедеятельности и рефлексивности мышления. Между тем иное возможно, однако требует духовной, душевно-нравственной и интеллектуальной работы, суть которой концентрируется вокруг творчества. Постсовременная продуктивность формируется вокруг творческих возможностей и интеллектуального потенциала человека, их организации и использования. Однако кардинальные трансформации нашего времени, а также глобальный масштаб кризисных явлений безотлагательно требуют дополнительного внимания к изменениям человеческого капитала, в т. ч. под влиянием новых процессов и тенденций.

Таким образом, человечество переживает смену парадигм своей жизнедеятельности и моделей развития. Длительная эпоха приоритета гонки за уровнем удовлетворения растущих материальных потребностей на базе расходования простого труда зримо выявила свои пределы, связанные с неравномерностью концентрации возможностей и угрозами всей планетарной экосистеме. Причем достигнутый уровень совокупного физического и ментального потребления и выделяемых отходов, характерный для привилегированных регионов, даже близко не может быть распространен на всех из-за уровня давления на среду обитания, однако и обособленно сохранять анклав комфортной жизни среди эксплуатируемых ради этого регионов все сложнее, прежде всего из-за процессов природной и социальной диффузии.

Новые условия ныне характеризуют, прежде всего, особенности как переходной межпарадигмальности, так и формирующегося «общества знания». В частности, крайне весомым обстоятельством является то, что и в сам период активных трансформаций, форсированный переход от одного сравнительно устойчивого состояния к другому структурированию мировой упорядоченности осуществляется при нарастании хаоса и увеличении коридора свободы. Горизонты развития связаны с изменениями, предполагающими использование приватной инициативы для решения гораздо более широких вопросов. Между тем понимание справедливости и места знаний в механизмах (в т. ч. экономических) ее осуществления для разных культурно-цивилизационных миров различно. Причем период межпарадигмальности колоссально усиливает возможности навязать свою интерпретацию организации жизнедеятельности и использования знаний. Освоение же горизонтов развития – функция несоответствия формальным штампам и занесенным информационными вирусами прокрустовым ломам стандартов, а результат повышения качества жизни и возможностей творчества населения. Так, духовные трансформации и интеллектоемкое творчество – условия выживания и развития ойкумены как разнообразия культурно-цивилизационных миров. Вместе с тем ныне лидеры творят смыслы, выдвигают идеи, аутсайдеры тиражируют вещи. При этом перед каждым стоит выбор приоритета: выживание/благополучие собственное (в частности, с присоединением к ценностно-смысловым комплексам господствующего в данный момент культурно-цивилизационного мира) или же своего культурно-цивилизационного мира.

Парадигмальность трансформаций означает, прежде всего, возможность «обогнать, не догоняя» при использовании и общечеловеческого опыта, и особенностей конкретного культурно-цивилизационного мира. Переходный период – время стратегического маневрирования. Сущность процессов, наполняющих переходный период, связана с противоборством различных вариантов дальнейших изменений, а не только с отрицанием прошлых стратегий и рождением грядущих. Важность переходной межпарадигмальности связана, прежде всего, с выходом за пределы «коридора свободы», а значит, с кардинальным ростом диапазона как возможностей, так и рисков. Многие социальные тенденции все еще только формируются, другие трудно распознать в море прежних закономерностей и фактов, характеризующих уходящую реальность. Вместе с тем гигантски расширяется поле выбора, повышая уровень ответственности основных субъектов принятия решений. Предиктором же в точке бифуркации может стать и очень слабое воздействие в ключевой для общества точке. Направленность, темпы, очередность, результаты общественных метаморфоз во

многим зависят от состояния и динамики экономической культуры, особенно в момент форсированных перемен парадигмального уровня. Определяется соотношение сил в структурировании общественных противоречий, то, в чьих интересах и кем будут осуществляться перемены.

Важнейшими точками опоры при выращивании абсолютных и относительных региональных преимуществ являются местные традиции и новые условия. Соответственно, при разнообразии путей социогенеза борьба за возрождение ценностно-смысловых комплексов своего культурно-цивилизационного мира прямо и непосредственно оказывается в числе высших приоритетов социума. При этом региональные традиции имеют как социокультурное, так и политико-экономическое измерения (но отнюдь не исчерпываются ими), выпестованные столетиями всесторонней оптимизации деятельности общества именно в данной общественной и географической нише.

Успешность проведения многоплановых и разноскоростных трансформаций (среди которых есть и кардинальные) настоятельно требует, с одной стороны, комплексности преобразований, с другой – выделения приоритетных направлений (в частности, посредством концентрации ресурсных баз и смещения ресурсно-методологических баз воздействия). В обществе знания каждый ответственно делает свой выбор, и никто никому ничем не обязан, что неизмеримо поднимает планку требований к нравственности и верности традициям, а значит, к методологии образования и управления. В сложившейся ситуации методология стимулирования желательных изменений составляет адекватный условиям и эпохе регулятивный принцип постсовременности. Спонтанность неизбежна, нужно быть готовым.

Принуждение же расценивается как несправедливое и в конечном итоге как неэффективное, что значимо отражается на характере общественных трансформаций и важно для выбора соответствующей стратегии развития. Усиливает общественное звучание формула «творческая многоликость – жизнь, единообразие – уродование в прокрустовом ложе и смерть». Живое противоречиво, развитие происходит через разрешение противоречий [14–16].

Формирование общества знания неминуемо отражается в первую очередь на его «адептах», непосредственно связанных с получением и распространением знания. И особенно на сфере образования, сущность которого – не культуртрегерство или натаскивание обрывков знаний, а именно образование личности, ее созидание (самосозидание). Естественно, что конвейеризация общественно и личностно важных инноваций вынуждает к кардинальному изменению стиля жизни и места в обществе прежде всего именно слоя педагогов и ученых. Решение задач получения и распространения знаний может осуществляться более или менее элитарно или же народно, на уровнях глубоких методологий или тренингов по решению частных задач. В любом случае, оно становится определяющим фактором не только долгосрочной конкурентоспособности региона, но и уровня дальнейшего жизнеобеспечения его, решая вопросы как узкопрагматические, так и преобразования общества. Одновременно реализация исторической субъектности народа при переходе к обществу знания тесно связана с совершенствованием организационно-управленческих (в частности, психолого-педагогических) отношений. Продуктивные организационно-управленческие (прежде всего психолого-педагогические) инновации ориентированы на более полное раскрытие индивидуальной одаренности человека и связаны с гуманизацией механизмов реализации публичных и частных интересов в формах

соборности и партнерства вокруг базовых общественных ценностно-смысловых комплексов. Достижение соответствия социокультурных полей возможностям и рискам общества знания требует коррекции как отношений на осях «общество – государство – бизнес», так и «человек – культурно-цивилизационный мир». При этом ныне преподаватель из «озвучивателя банальных истин» превращается в консультанта и мотиватора. И совсем не только для студентов своего вуза, а в разрезе соответствующего научно-образовательно-производственного комплекса. Впрочем, если в лидирующих странах основная часть дохода преподавателей смещается в направлении оплаты практического консультирования и исследовательских грантов (стимулируя проникновение знаний «вглубь»), то на полупериферии зачастую для поддержания благосостояния просто вынуждены множить педагогическую нагрузку и разнообразие читаемых курсов (подталкивая к освоению «вширь»).

Наращение структурирующего значения экономики знаний вообще акцентирует роль центров по их выработке, аккумулированию и использованию, одной из эффективных организационных форм которых выступают научно-образовательно-производственные кластеры. Развитие и реализация как научно-интеллектуального потенциала, так и материально-технической базы являются необходимыми условиями обеспечения политической самостоятельности и экономического суверенитета в условиях глобального перехода к обществу знаний. В свою очередь, интенсивная диффузия навыков и умений из хозяйственной сферы в прочие делает научно-образовательно-производственные кластеры фактором не просто инновационного поиска, а преобразования общества как целостности. Так, формирование и поддержка научно-образовательно-производственных кластеров с ядром из мозговых центров – необходимость обеспечения коренных интересов культурно-цивилизационного мира в обществе знаний [17–21]. Ядром научно-образовательно-производственных кластеров как базы стабильного развития социума становятся аналитические центры и научно-образовательные комплексы, в формировании которых эффективно взаимодействуют общество, государство и бизнес. Вместе с тем обладание информацией и знаниями само по себе – необходимая, но недостаточная предпосылка комплексного органичного развития экономики и общества. Например, накопленный в СССР огромный человеческий и аналитический потенциал не помог не только освоить информационную модель роста, но и сохранить государство. При этом в последние годы существования Советского Союза создание обширного научно-технического потенциала и материально-технической базы отнюдь не завершилось столь же значительными подвижками в социально-экономической и духовно-нравственной сферах. За последнюю же четверть века на постсоветском пространстве как деградация материально-технической базы, так и отток кадров стали направлениями утраты экономической самостоятельности. Соответственно, долгосрочные интересы народа при принятии решений порой подменялись выполнением рекомендаций институций международного неимпериализма (скажем, тех же ростовщиков из МВФ или Мирового банка) либо интересов олигархических групп.

Выводы. Таким образом, важнейшим вопросом в череде конвейеризации вызовов времени становится выделение уникального и общего; неповторимого и повторяющегося; невозобновимого и возобновляемого; общегосударственного, регионального и корпоративного, чтобы полномасштабно воспользоваться выпадающим историческим шансом. Среди точек опоры при культиви-

ровании региональных преимуществ выделяются местные традиции и новые условия. Региональные традиции включают социокультурное и политико-экономическое измерения (но отнюдь не исчерпываются ими), выращенные столетиями оптимизации жизнедеятельности человека в конкретной географической нише. Ныне новые условия характеризуют, прежде всего, особенности как переходной межпарадигмальности, так и формирующегося «общества знания». Реализация исторической субъектности народа при переходе к обществу знания тесно связана с совершенствованием организационно-управленческих (в частно-

сти, психолого-педагогических) отношений. Органичное управление неразделимо с системой; никакая «бригада менеджеров» не может эффективно быть сепаратной от своего региона блоком управления. Методология стимулирования желательных изменений составляет адекватный условиям регулятивный принцип постсовременности.

Анализ проблемы социальной ответственности государственных топ-менеджеров и характеристик экономики информационной сферы как направления межрегиональной конкуренции мог бы способствовать оптимизации дальнейшего раскрытия возможностей регионалистики.

Список использованных источников:

1. Китинг М. Новый регионализм в Европе. Логос. 2003. № 6. С. 18–27.
2. Омае К. Упадок национального государства: становление региональных экономик. М.: Новый мир, 1999. 290 с.
3. Наумкіна С.М., Лясота Л.І. «Новий регіоналізм» як зміна структури територіальної політики. *Politicus*. 2017. Вип. 5. С. 76–79.
4. Шедяков В.Е. Постглобализм как социально-экономическое явление. *Rухes*. 2016. № 4. С. 104–114.
5. Шедяков В.Е. Постсовременная геополитика: социокультурное содержание, региональное измерение. *Регион: проблемы и перспективы*. 1998. № 2–3. С. 45–53.
6. Александров Ю.И., Кирдина С.Г. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход. *Социологические исследования*. 2012. № 8. С. 3–13.
7. Шедяков В.Е. Активизация региональной политики как условие повышения конкурентоспособности отечественной системы хозяйствования. *Регіональна економіка та управління*. 2015. № 3(6). С. 172–176.
8. Шедяков В.Е. Региональное управление: выбор стратегии и механизмов. *Регион: проблемы и перспективы*. 1997. № 1. С. 19–23.
9. Шедяков В.Е. Регіональні рівні управління: роль постсучасних тенденцій. Формування ринкових відносин в Україні. 2015. № 12(175). С. 166–173.
10. Шедяков В.Е. Стратегічний організаційно-управлінський дизайн соціально-економічних точок розвитку суспільства. *Економіст*. 2015. № 12. С. 13–18.
11. Отчуждение труда: история и современность / Я.И. Кузьминов, Э.С. Набиуллина, В.В. Радаев, Т.П. Субботина. М.: Экономика, 1989. 287 с.
12. Шедяков В.Е. Субъектность общественных трансформаций и формирование их вектора и результатов. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 12. С. 148–152.
13. Шедяков В.Е. Організаційно-управлінські відносини як стратегічний ресурс розвитку. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 3(178). С. 23–30.
14. Кастельс М. Могущество самобытности. Новая постиндустриальная волна на Западе: монография. М.: Academia, 1999. С. 292–308.
15. Trout J., Rivkin S. Differentiate or Die: Survival in Our Era of Killer Competition. NY: John Wiley and Sons, 2008. 272 p.
16. Шедяков В.Е. Трансформації конкурентоспроможності системи господарювання під впливом змін у міжнародному поділі праці. *Економіка України*. 2012. № 7. С. 26–35.
17. Концепція створення кластерів в Україні. URL: <http://biznes.od.ua/index.view?id=499&Itemid=33> (дата обращения: 19.07.2018).
18. Gordon I., McCann P. Industrial clusters: complexes, agglomeration and/or social networks? *Urban Studies*. 2000. № 37, 3. P. 513–532.
19. Клейнер Г.Б., Качалов, Р.М., Нагрудная Н.Б. Формирование стратегии функционирования инновационно-промышленных кластеров. М.: ЦЭМИ РАН, 2007. 61 с.
20. Чернова О.А. Системообразующие принципы формирования стратегии инновационного развития региона. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2009. № 10(116). С. 46–51.
21. Шедяков В.Е. Инновационные системы управления региональными кластерами. *Региональная экономика и управление*. 2016. № 4(11). С. 98–103.

ВИКОРИСТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ В КОМПЛЕКСІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ

Анотація. Культивування регіональних переваг розглядається з позицій потенціалу підвищення конкурентоспроможності за постглобалізму і посилення ролі суспільства знання. Серед точок опори під час розвитку регіональних переваг виділяються місцеві традиції і нові умови. У ситуації, що склалася, методологія стимулювання бажаних змін характеризується як адекватний умовам та епосі регулятивний принцип постсучасності.

Ключові слова: постглобалізм, суспільство знання, регіон, регіоналізація, конкурентоспроможність.

REGIONAL ORIGINALITY'S USING IN COMPLEX OF COMPETITIVE ADVANTAGES

Summary. The cultivation of regional advantages is viewed from the perspective of the potential for increasing competitiveness in post-globalism and strengthening the role of the knowledge society. Among the points of support, when regional advantages develop, local traditions and new conditions are singled out. In this situation, the methodology of stimulating the desired changes is characterized as the regulative principle of postmodernism that is adequate to the conditions and the era.

Key words: post-globalism, knowledge society, region, regionalization, competitiveness.

Шейко І. А.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики
та управління економічною безпекою
Харківського національного університету радіоелектроніки

Петрова Р. В.
кандидат технічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики
та управління економічною безпекою
Харківського національного університету радіоелектроніки

Sheiko I. A.
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic Cybernetics
and Management of Economic Security,
Kharkiv National University of Radio Electronics
Petrova R. V.
Candidate of Engineering Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic Cybernetics
and Management of Economic Security,
Kharkiv National University of Radio Electronics

ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто науково-методичні підходи до оцінювання рівня глобалізації. Наведено основні підходи до визначення терміна «глобалізація», а також методи оцінювання її рівня на основі рейтингів. Описано склад показників індексу глобалізації КОФ, проаналізовано зміну позиції України у цьому рейтингу. Систематизовано основні загрози та можливості подальшого розвитку глобалізаційних процесів в Україні.

Ключові слова: глобалізація, економічна глобалізація, соціальна глобалізація, індекс глобалізації КОФ, міграція, міжнародна торгівля.

Вступ та постановка проблеми. Процеси глобалізації, тобто все більшої взаємозалежності громадян і держав у сучасному світі, стали викликом для більшості національних держав, незважаючи на їх просторове розміщення чи рівень політичного, економічного та культурного розвитку. Глобалізація є одночасно тим явищем, що вже сформувалось, і процесом, який ще продовжується. Глобалізація – самоорганізуючий, об'єктивний процес, який рано чи пізно охоплює всі країни. В результаті глобалізації склався світовий ринок результатів та факторів виробництва, а саме товарів у формі матеріального продукту та послуг, капіталів, робочої сили та знань [10]. Глобальна інтеграція несе значні блага, зокрема переваги міжнародного поділу праці, ефекти масштабу та швидке поширення нововведень у різних країнах. Їй притаманні також «плюси» зовнішньоекономічного характеру, такі як свобода вибору, що обумовлена міжнародним рухом товарів, капіталу та робочої сили, свобода мислення, що тісно пов'язана з міжнародним рухом ідей [9]. Але зростаючий добробут та інтеграція окремих країн можуть навіть збільшити політичну нестабільність, оскільки ведуть до значної економічної залежності інших країн, що породжує відчуття небезпеки. Критики глобалізації часто пов'язують глобалізацію з поширенням бідності. Також вони впевнені, що глобалізація руйнує самобутність культури та погіршує стан навколишнього середовища [11].

Розвиток української економіки відбувається в умовах глобалізації, що спричинило появу нових викликів (розвиток технологій шостого технологічного процесу, заострення екологічних та соціальних проблем, зміни в між-

народному руху капіталу) та потребує пошуку сучасних ефективних способів вирішення нових проблем на основі стратегій розвитку країни [17].

Питанням глобальних викликів, визначенню ролі та місця України в глобалізаційному світі останнім часом присвячується зростаюча кількість наукових публікацій. Дослідженню зазначеної проблематики присвятили свої праці такі українські та іноземні вчені, як В. Базилевич, З. Бжезінський, А. Гальчинський, Н. Гражевська, Б. Губський, В. Іноземцев, Е. Кочетов, І. Кириленко, Д. Лук'яненко, А. Неклеса, В. Новицький, Ю. Пахомов, М. Портер, Р. Робертсон, В. Сіденко, С. Соколенко, Дж. Сорос, Дж. Стігліц, А. Філіпенко, А. Чухно. Втім, ґрунтовних досліджень щодо можливостей та загроз глобалізаційних процесів для України недостатньо. Також у вітчизняній літературі слабо представлений аналіз інструментарію для кількісної оцінки інтенсивності глобалізаційних процесів. Ці фактори й обумовили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є чималі розходження у термінах глобалізації. Так, у 2000 р. відомий дослідник глобалізації Ян Шолте узагальнив трактування глобалізації та виокремив п'ять найбільш ключових її визначень [16]: 1) глобалізація як інтернаціоналізація, тобто поглиблення міжнаціональних соціальних та економічних відносин і поступовий перехід до такого типу відносин у суспільстві, де найбільший пріоритет мають глобальні інтереси; 2) глобалізація як лібералізація торгівлі, економічних відносин, спілкування; 3) глобалізація як поширення знань та досвіду через світові інфор-

маційні системи; 4) глобалізація як процес модернізації суспільства шляхом самовизначення нації та формування національної ідентичності; 5) глобалізація як механізм створення єдиного суспільного простору, що не має територіальних обмежень та визначеності.

Швейцарський Економічний Інститут (КОФ), що є розробником індексу глобалізації, визначає її як процес створення взаємозв'язків між суб'єктами, що належать до різних країн та континентів, які виражені у розмітті потоків товарів, людей, інформації, ідей, капіталу. Глобалізація – це процес, який руйнує національні кордони, об'єднує економіки, культури, технології та управління, а також виробляє складні взаємовідносини та взаємозалежність між країнами [13; 15]. І. Бочан та І. Михасюк розглядають глобалізацію як «зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, злиття національних ринків у єдиний світовий ринок» [1, с. 23].

В економічній енциклопедії глобалізація розглядається як «категорія, яка відображає процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів» [3]. На думку експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ), глобалізація визначається як зростаючий ступінь інтеграції країн в усьому світі, вона обумовлена насамперед торговельними та фінансовими потоками, а також рухом робочої сили та технологій через міжнародні кордони [18].

Метою роботи є аналіз наявного інструментарію для оцінювання рівня глобалізації, оцінювання перспектив поліпшення рівня глобалізації в Україні з позиції рейтингів глобалізації, а також систематизація основних загроз та можливостей подальшого розвитку глобалізаційних процесів в Україні.

Результати дослідження. З початку XXI ст. дослідники активно вивчають наявні та розробляють нові синтетичні індекси глобалізації, намагаючись охопити цей багатогранний процес з різних аспектів та всебічно кількісно його оцінити.

Для оцінювання рівня глобалізації використовуються наявні рейтинги, кожен з яких базується на власній системі показників. Найбільшого поширення та застосування набули такі індекси, як NGI – новий індекс глобалізації, індекс Швейцарського Економічного Інституту (КОФ) [15], Маасрихтський індекс глобалізації (MGI) [12; 19]. Першою спробою оцінити рівень глобалізації став рейтинг А.Т. Кірні та журналу “Foreign Policy” [14]. Він оцінював 62 країни світу за даними 2002–2007 рр., враховуючи політичну та економічну інтеграцію, особисті комунікації, технологічні переваги держав. Особливістю рейтингу стало те, що по під час оцінювання використовувалися еталонні значення, з якими порівнювалися національні показники. Маасрихтський індекс глобалізації (MGI) [12] базується на розрахунку за 11 показниками, що характеризують рівень політичної, економічної, соціальної/культурної, технологічної, екологічної глобалізації. Проте рейтинг склався тільки для трьох років, а саме 2000, 2008, 2012 рр.

Нині найбільш поширеним та більш цитованим є індекс КОФ, що охоплює період з 1970 по 2015 рр. з розрахунком 42 параметрів для 209 країн світу (версія 2018 р). Система кількісного вимірювання ступеня розвитку глобалізаційних процесів КОФ, яка охоплює економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації, розроблена у 2002 р. швейцарським Інститутом дослідження бізнесу, а сьогодні стала однією з найавторитетніших у світі [13; 15]. Індекс глобалізації КОФ визначає економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Економічна глобалізація відображає потоки товарів,

послуг, капіталу та інформації, що супроводжує такий обмін. В економічній глобалізації виділяють окремо торговельну та фінансову складові. Соціальна глобалізація (інформаційна, культурна та міжособистісна складові) містить поширення думок, інформації, ідей, вражень. Політична глобалізація характеризується поширенням політики уряду на інші країни, створенням наднаціональних органів влади. Розрахунок індексу глобалізації (КОФ) Швейцарський Економічний Інститут проводить останні сорок років. Він є найбільш поширеним та цитованим серед усіх індексів глобалізації. Розрахунок проводиться для 200 країн за період з 1970 по 2015 рр.

Крім поділу на економічну, соціальну та політичну складові, також існує поділ на показники-дії (де-факто) та показники-політики (де-юре). Дії характеризують інтенсивність фактичних потоків, що символізують глобалізацію (експорт/імпорт, міжнародні інвестиції, міграція та туризм, обмін інформацією), а політики оцінюють працездатність інструментів та механізмів глобалізації, зокрема законодавство, оподаткування доходу від експорту/імпорту, торговельні обмеження. Структура індексу глобалізації КОФ за окремими складовими наведена в табл. 1.

Таким чином, загальний індекс глобалізації країни базується на розрахунку 42 індексів. Крім того, розраховуються окремо показники де-юре та де-факто. Розраховується індекс глобалізації КОФ щорічно з 1970 р. Останні спостереження відносяться до 2015 р. Моніторинг проводиться за 209 країнами світу на основі даних таких міжнародних організацій, як, зокрема, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, UNESCO. Звісно, для деяких країн неможливо отримати початкові дані, тому для подолання пропусків у датах використовується метод лінійної інтерполяції.

У табл. 1, окрім структури складових індексу глобалізації, наведені вагові коефіцієнти окремих параметрів. Вагові коефіцієнти окремих параметрів можуть змінюватися, проте ваги субіндексів та окремих складових залишаються незмінними (ваги усіх трьох складових у загальному індексі однакові) [13].

Рівень глобалізації трохи зменшився у 2015 р. Лідерами загального індексу глобалізації стали Бельгія, Нідерланди, Швейцарія. Лідерами економічної глобалізації є Сінгапур, Гонконг та Нідерланди; соціальної – Норвегія, Люксембург та Швейцарія. Рейтинг політичної глобалізації очолюють Італія, Франція та Німеччина [15].

Позиція України та деяких аналізованих країн у поточному рейтингу (на основі даних 2015 р. [15]) з розбиттям на загальний індекс, індекс де-факто та індекс де-юре представлена в табл. 2.

Щодо позиції України за окремими складовими індексу глобалізації, то економічна глобалізація вивела країну тільки на 89 місце у світі. Проте за показником де-факто економічної глобалізації Україна посідає 26 місце, випереджаючи Німеччину, Польщу, Чехію, Словаччину та Литву. Проте за показником де-юре країна опинилась лише на 120 місці, що й визначило низький рейтинг. Таким чином, відсутність механізмів сприяння економічній глобалізації на законодавчому та інституціональному рівнях створює перешкоди для реальних економічних процесів глобалізації, що мають відображення в обсягах міжнародної торгівлі, інвестуванні тощо.

За рівнем соціальної глобалізації Україна опинилась на 97 місці у світі (за показником де-факто вона посідає 78 місце, де-юре – 102 місце в рейтингу) [15]. Тут відсутність механізмів сприяння інформаційній, міжособистісній та культурній глобалізації (глобалізація де-юре) разом з низьким рівнем реальних процесів глобалізації

Структура індексу глобалізації [13]

Індекс глобалізації, де-факто	Вага	Індекс глобалізації, де-юре	Вага
<i>Індекс економічної глобалізації, де-факто</i>	33,3	<i>Індекс економічної глобалізації, де-факто</i>	33,3
Торговельна глобалізація	50,0	Торговельна глобалізація	50,0
– торгівля товарами	40,9	– торговельне регулювання (обмеження, бар'єри)	32,5
– торгівля послугами	45,0	– торговельні податки	34,5
– диверсифікація торгових партнерів	14,1	– тарифи	33,0
Фінансова глобалізація	50,0	Фінансова глобалізація	50,0
– прями іноземні інвестиції	27,5	– інвестиційне обмеження	21,7
– портфельні інвестиції	13,3		
– зовнішній борг	27,2	– фінансова відкритість (коефіцієнт Чінн-Іто за методикою МВФ)	39,1
– зовнішні резерви	2,4		
– виплати з міжнародних доходів	29,6	– фінансова відкритість (коефіцієнт Яана-Ванга)	39,2
<i>Індекс соціальної глобалізації, де-факто</i>	33,0	<i>Індекс соціальної глобалізації, де-юре</i>	33,3
Міжособистісна глобалізація	33,3	Міжособистісна глобалізація	33,3
Міжнародний голосовий трафік	22,9	Кількість власників стаціонарних та мобільних телефонів	38,2
Грошові перекази	27,6	Кількість країн, що можна відвідати без віз	31,2
Міжнародний туризм	28,1	Кількість міжнародних аеропортів	30,6
Міграція	21,4		
Інформаційна глобалізація	33,3	Інформаційна глобалізація	33,3
Патентні заявки, подані нерезидентами	35,1	Частка домогосподарств, що мають телевізор	25,2
Іноземні студенти	31,2	Частка користувачів Інтернету	31,9
Високотехнологічний експорт	33,7	Свобода преси	13,2
		Міжнародний інтернет-трафік	29,7
Культурна глобалізація	33,3	Культурна глобалізація	33,3
Експорт та імпорт товарів культури за визначенням UNESCO	22,6	Гендерний паритет	31,1
Заявки на товарні знаки, подані нерезидентами	13,3	Витрати країни на освіту (на 1 людину)	30,9
Експорт та імпорт товарів/послуг особистого вжитку ("personal services")	25,6	Громадянські свободи	38,0
Кількість ресторанів "McDonald's"	23,2		
Кількість магазинів "IKEA"	15,3		
<i>Індекс політичної глобалізації, де-факто</i>	33,3	<i>Індекс політичної глобалізації, де-юре</i>	33,3
Кількість посольств, розташованих у країні	35,7	Кількість міжнародних організацій, у яких країна є членом	37,0
Кількість громадян країни, що беруть участь у миротворчих місіях ООН	27,3	Кількість міжнародних договорів на вищому рівні	33,0
Кількість міжнародних неурядових організацій, що діють у країні	37,0	Кількість партнерів країни з двосторонніми інвестиційними договорами.	30,0

Таблиця 2

Позиції аналізованих країн у загальному рейтингу рівня глобалізації за 2015 р.

Країна	Загальний індекс глобалізації		Індекс глобалізації де-факто		Індекс глобалізації де-юре	
	Позиція у рейтингу	Бал	Позиція у рейтингу	Бал	Позиція у рейтингу	Бал
Україна	49	70,6	30	75,08	88	66,13
Польща	31	78,72	38	73,55	25	83,89
Словаччина	21	80,74	27	75,83	19	85,66
Росія	56	69,06	45	70,98	81	67,14
Білорусь	70	65,0	62	63,09	77	67,33

Джерело: побудовано авторами на основі даних джерела [15]

у суспільстві (комунікації, ділове спілкування та ділові зв'язки, міжнародний туризм та міграція) перешкоджає зростанню глобалізаційних процесів у соціальній сфері країни. Щодо політичної глобалізації, то Україна займає 30 позицію у світі (37 місце де-факто, 25 позиція де-юре).

На рис. 1 наведено динаміку індексу глобалізації для України та деяких сусідніх країн.

Так, згідно з даними, Україна істотно поліпшила позицію в рейтингу глобалізації за аналізований період, збільшивши загальний бал майже удвічі. Паралельно Україні такими ж темпами розвивається Білорусь. Проте решта аналізованих країн за останні 10 років дещо знизили темпи глобалізації. Так, Польща, Словаччина та Росія майже не змінили рівень індексу глобалізації, проте якщо

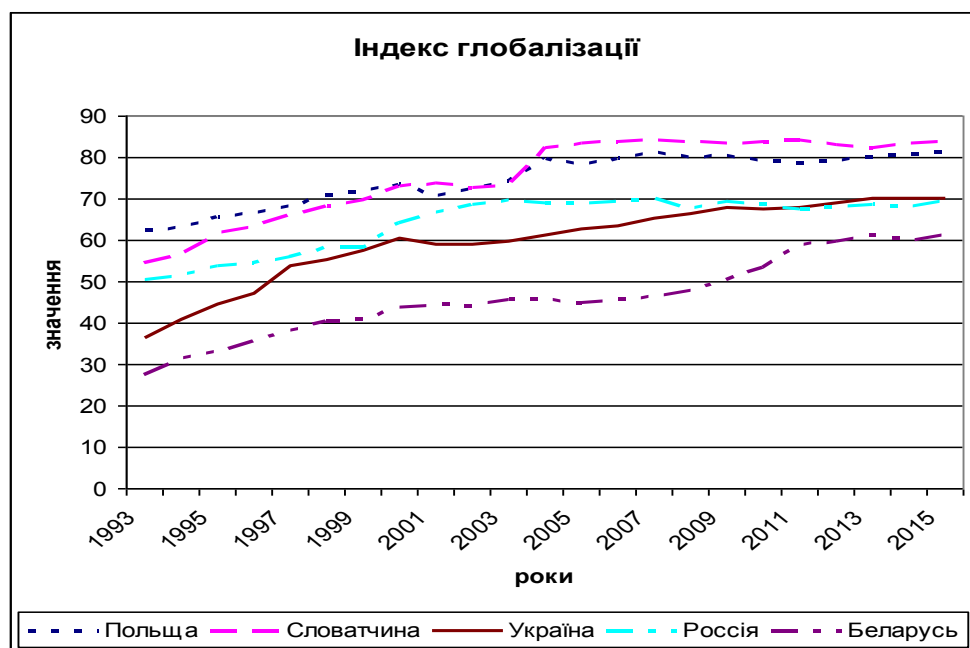

Рис. 1. Динаміка індексу глобалізації для України та деяких сусідніх країн

Джерело: побудовано авторами на основі даних джерела [15]

у Польщі та Словаччини досягнутий рівень і так є високим, що дає змогу країнам входити до 30 кращих за рейтингом глобалізації, то для Росії характерна тенденція до ізоляції, зменшення глобалізаційних процесів.

Динаміка зміни загального індексу глобалізації України та середньосвітового, середньоєвропейського рівнів наведена на рис. 2.

Якщо аналізувати динаміку індексу глобалізації України (рис. 2), то стає помітно, що показники де-юре переважають над показниками де-факто: законодавчий, інституційний механізм сприяння глобалізації створений, проти реально в процесах економічного, соціального та політичного характеру не задіяний. Проте індекс глобалізації України переважає середньосвітовий рівень. Але якщо порівнювати з країнами Європи та Центральної Азії, то тут індекс України дещо поступається середньоєвропейському, проте тенденція розвитку дає змогу сподіватися, що в перспективі рівень глобалізації країни дожене його. Якщо ж порівнювати індекс глобалізації України та Польщі (що розташувалась на 31 позиції рейтингу), то можна сказати, що динаміка зміни індексу глобалізації двох країн схожа: графіки йдуть майже паралельно, проте показники Польщі дещо кращі, що має вираження в більшому загальному балі.

На основі не тільки структури індексу глобалізації (табл. 1), але й даних формування окремих показників у розрізі складових ми систематизували основні фактори, що сприяють та перешкоджають зростанню рейтингу для України.

Так, економічна складова глобалізації оцінює обсяги міжнародної торгівлі товарами та послугами, диверсифікацію країн експортерів/імпортерів, наявність діючих торговельних обмежень, оподаткування доходів від міжнародної торгівлі (все вищезазначене включено до складу торговельної складової економічної глобалізації), обсяги іноземних інвестицій, портфельних інвестицій, золотовалютні резерви країни, обсяг зовнішнього боргу, показники відкритості ринків капіталів (ці показники оцінюються у фінансовій складовій економічної глобалізації). Щодо

експорту та імпорту товарів та послуг, то під час оцінювання розраховується частка суми експорту та імпорту у ВВП країни [13].

Згідно з даними НБУ та Статистичної служби України ми побудували графік динаміки цієї частки окремо по товарах та окремо по послугах (рис. 3). Згідно з даними НБУ [4] та Державної служби статистики України [2] обсяг експорту у 2017 р. зріс на 18% порівняно з 2016 р. Основними статтями експорту є продовольчі товари (частка в експорті зросла з 13% у 2005 р. до 44% у 2017 р.), продукція металургії (частка, навпаки, зменшилась із 42% у 2005 р. до 25% у 2017 р.). Частка машинобудування зменшилась за аналізований період з 13% до 7%.

Обсяг імпорту за 2017 р. зріс порівняно з попереднім роком на 26%. Найбільшу частку у структурі імпорту за 2017 р. мають машини, устаткування та транспортні засоби (30%), мінеральні продукти (25,6%), продукти хімічної промисловості (20,5%).

Серед галузей, що є найбільш перспективними для подальшого розвитку та збільшення експорту, можна виділити сектор інформаційних технологій. Сальдо доходів від експорту ІТ-послуг неухильно зростає. Згідно зі звітом НБУ у 2017 р. він приніс держбюджету 2,25 млрд. дол. Незважаючи на це, показники України на світовому ринку залишаються більш ніж скромними. Згідно з даними звіту аналітичної компанії "IDC" частка вітчизняної індустрії інформаційних технологій у світі становить 0,35%. У 2016 р. наша країна експортувала в інші держави ІТ-послуг на загальну суму 3,2 млрд. дол., посівши місце між Коста-Рікою і Марокко. При цьому дохід Польщі від аналогічного експорту склав 16,3 млрд. дол., а безперечним лідером рейтингу стали США з прибутком у 177,8 млрд. дол. [7]. Серед проблем розвитку галузі називають низький рівень захисту прав інтелектуальної власності, нерозвинені ринки фінансових і венчурних інвестицій, «витік мізків» за кордон (за два роки Україну вже покинуло більше 10 тис. фахівців), низькі темпи розвитку технічної освіти, несприятливе втручання держави у вигляді відсутності передбачуваного та послідовного опо-

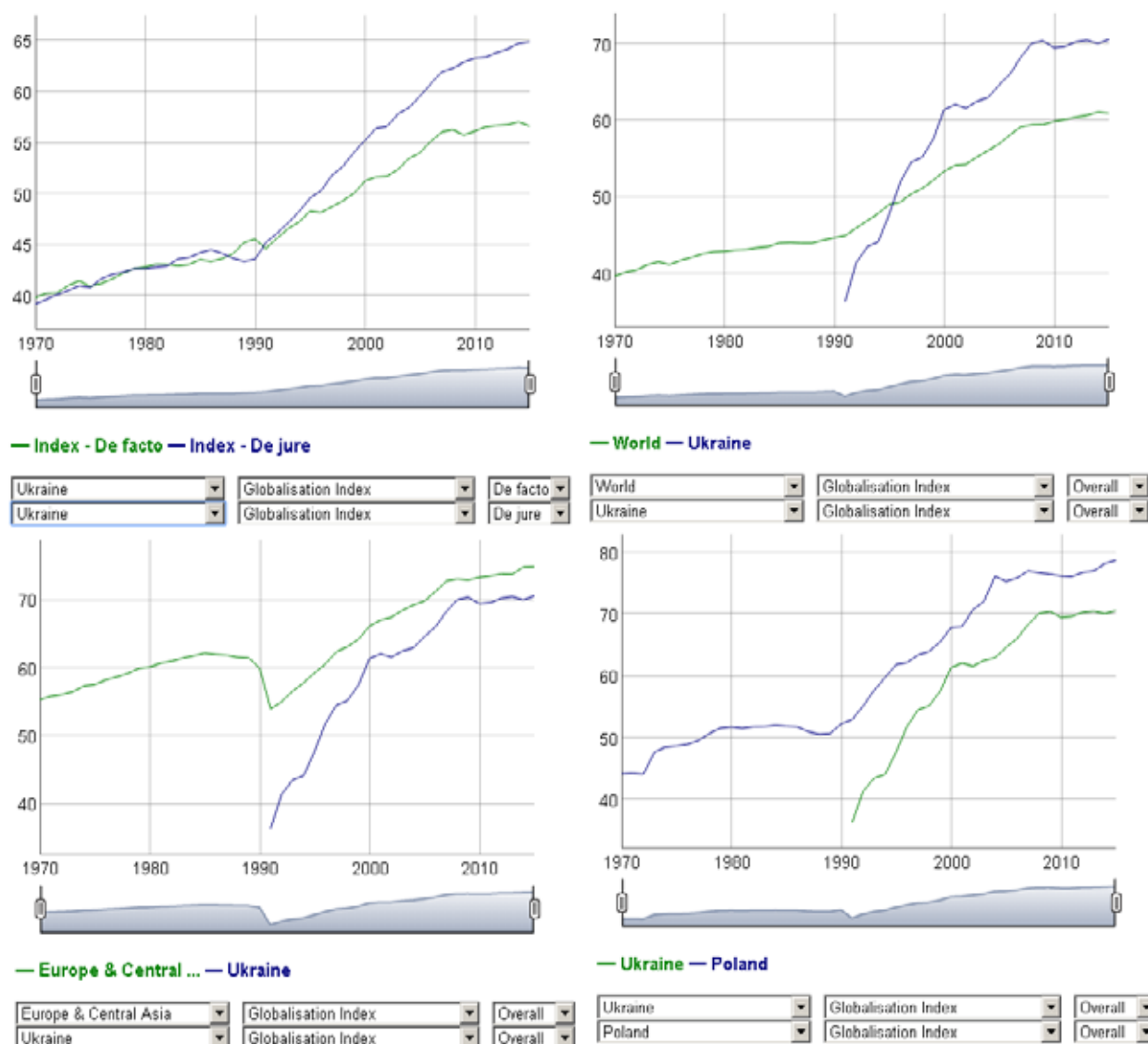

Рис. 2. Динаміка зміни загального індексу глобалізації України та аналізованих країн

Джерело: побудовано автором на основі даних джерела [15]

даткування, тиск контролюючих органів. Загалом говорити про добре розвинену ІТ-індустрію в Україні складно, оскільки в країні добре представлений лише один з її сегментів, а саме аутсорсинг (віддалена робота на замовлення іноземних компаній) [7].

Крім показників зовнішньої торгівлі, в індексі глобалізації задіяні показники частки державного боргу у ВВП країни, частки прямих іноземних та портфельних інвестицій у ВВП країни, які використовуються під час розрахунку фінансової глобалізації де-факто [13]. Згідно з даними НБУ та Державної служби статистики [2; 4] розмір державного боргу має тенденцію до зменшення від 2014 р. Проте у 2017 р. показник дещо зріс порівняно з попереднім роком. Максимум прямих іноземних інвестицій країна отримала у 2013 р., потім відбулося різке падіння зі стабілізацією на рівні 40 млрд. дол. США протягом 2015–2017 рр. Резервні активи досягли мінімуму у 2015 р. (5 млрд. дол.), з того часу спостерігається тенденція до зростання показника: на початок 2018 р. обсяг резервних активів становив 20 млрд. дол., що значно

менше максимуму, досягнутого у 2011 р. (35 млрд. дол. США), проте є об'єктивні причини цього.

Таким чином, розвиток показників економічної та фінансової сфери дає змогу сподіватися на зміцнення позицій в рейтингу глобалізації.

Щодо інших складових глобалізації, а саме соціальної та політичної, то на основі аналізу структури показників, що входять до їх складу (табл. 1) можемо сказати, що Україна має усі підстави сподіватися на збільшення індексу глобалізації за ними. За рахунок збільшення потоку трудових мігрантів, грошових трансферів, кількості іноземних туристів в Україні та українських туристів за кордоном може бути збільшена міжособистісна глобалізація (показник де-факто). Щодо міграції, то Україна є країною прийому емігрантів і водночас країною, що зумовлює імміграцію. Сьогодні Україна більше експортує робочих рук, ніж товарів. Частка трудових мігрантів з України у відсотковому відношенні до кількості населення є найвищою серед інших країн [5]. З 2013 по 2016 рр. кількість економічно активного населення віком від 15 до 70 років в Україні ско-

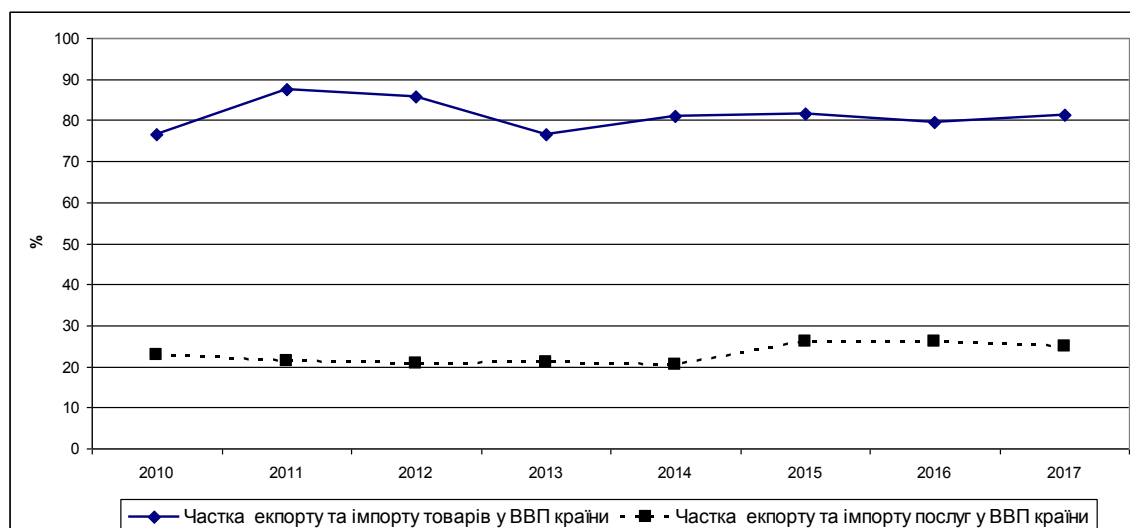

Рис. 3. Динаміка зміни частки експорту та імпорту товарів та послуг в Україні [2; 4]

ротилася з майже 21 млн до 18 млн. За цей же період кількість штатних працівників зменшилась на 2 млн, а самозайнятих – на 2,5 млн. Згідно з експертними оцінками сьогодні за кордоном працює до 5 млн українців. Найбільше людей від'їжджає до Польщі, Чехії та Угорщини [2].

Зростання кількості трудових мігрантів викликає збільшення обсягу грошових трансферів до України. Так, протягом 2015–2017 рр. обсяг грошових переказів тільки з Республіки Польща до України збільшився більш ніж удвічі, а з Росії – зменшився на третину, і тепер Польща посідає перше місце за обсягом грошових переказів в Україну [4].

Україна має значний туристичний потенціал, однак туризм потребує наявності належного середовища, а саме інфраструктури, сфери послуг, а також витрат на рекламу окремих об'єктів та здійснення державного брендингу загалом [8].

Найбільшими перевагами глобалізації користуються країни, що мають більш конкурентну економічну структуру, внаслідок чого більша частина загальносвітового доходу в процесі перерозподілу залишається у них. При цьому таке явище має тенденцію до нарощування темпів, що збільшує економічну диференціацію національних економік в умовах глобалізації [6]. Отже, посилення світових глобалізаційних та інтеграційних процесів актуалізує питання вибору місця й ролі національної економіки та її складових у світовій економічній системі, тому виникає проблема вибору щодо використання переваг глобалізації та протидії її загрозам внаслідок недорозв'язаності інститутів.

Висновки. Процеси глобалізації йдуть в Україні повним ходом. Зростання обсягів міжнародної торгівлі, переорієнтація торгівлі на нових партнерів, збільшення міграції та, відповідно, трансфертів, зростання туристичного потоку в Україну та міжнародного туризму українців свідчать про активізацію процесів інтернаціоналізації.

Проте нова якість глобалізації полягає не тільки в тому, що підвищується рівень взаємозалежності держав, але й в тому, що фактично послаблюється внутрішній суверенітет держав. Глобалізація обмежує можливості урядів окремих країн самостійно розв'язувати проблеми, які стосуються їх національних територій.

Таким чином, Україна може сподіватися посісти належне місце у світових інтеграційних процесах, отримавши суттєві переваги, такі як використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу, участь у світовому розподілі праці на основі аналізу власних можливостей та створення сприятливого правового та інфраструктурного середовища; збільшення туристичного потоку та обсягів прямого й портфельного іноземного інвестування. Проте для отримання таких результатів перш за все необхідне формування національної господарської багаторівневої моделі, в якій кожна складова посилюватиме свій вплив на загальний позитивний ефект від активізації інтеграційних процесів. Реалії глобалізації змушують кожну державу чітко визначитися із своїм геополітичним вибором. Особливо це стосується України, яка за своїм корінням є суто європейською державою.

Список використаних джерел:

1. Бочан І., Міхасюк І. Глобальна економіка: підручник. Київ: Знання, 2007, 403 с.
2. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2000. 864 с.
4. Зовнішня торгівля України. Статистика. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446.
5. Кіпень В., Авксентьев М. Міграційний потенціал України. Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. 112 с.
6. Кирилов Ю. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік. Ефективна економіка. 2016. № 12. С. 24–42.
7. Україна на світовому IT-ринку: 10 найцікавіших фактів. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajina-na-svitovomu-rinku-it-top-10-najtsikavishih-faktiv-infografika-2353974.html>.
8. Україна у глобалізаційних процесах: перспективи та виклики / Національна академія наук України. 2015. 25.05. URL: <http://goo.gl/Gt3R1B>.
9. Червінський А., Шутиш М. Глобалізація: Україна залишається напіввідкритою і напівпрозорою. Україна Business. 2014. № 16. С. 4–5.

10. Andersen T., Herbertsson T. Measuring Globalization. Institute for the Study of Labor Discussion Paper. 2013. July. № 1214. P. 8–10.
11. Frankel J. The Environment and Globalization. Cambridge: MA, 2013. URL: <http://dx.doi.org/10.33886/w10095>.
12. Figge L., Martens P. Globalization Continues: The Maastricht Globalization Index Revisited and Updated. Globalizations. 2014. № 11. URL: [http://pimmartens.info/wp-content/uploads/2013/05/Figge\)and\)Martens_2014_Globalisation\)continues.pdf](http://pimmartens.info/wp-content/uploads/2013/05/Figge)and)Martens_2014_Globalisation)continues.pdf).
13. Gygli S., Haelg F., Sturm J. The KOF Globalization Index – Revisited. KOF Working Paper. 2018. № 439.
14. Kearney A.T. Foreign Policy 2007. Globalization Index. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
15. KOF Index of Globalization. URL: <http://globalization.kof.ethz.ch>.
16. Scholte J.A. Globalization. A critical introduction. London: Palgrave, 2000. 361 p.
17. Sokolova L., Veriasova G., Sokolov O. Scientific and Methodical Support for Enterprise's Competitiveness Increase under Conditions of Marketing Orientation. Slovak international scientific journal. 2018. № 16. Vol. 1. P. 15–17.
18. The potential and the dangers of globalization. IMF Issues Brief on 12.04.2000. URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/rus/041200r.htm>.
19. Vujakovic P. How to measure globalization? A new globalization index (NGI). FIW Working Paper. 2010. № 46. URL: <http://www.fiw.ac.at/fileadmin>.

ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье рассмотрены научно-методические подходы к оцениванию уровня глобализации. Приведены основные подходы к определению термина «глобализация», а также методы оценивания ее уровня на основе рейтингов. Описан состав показателей индекса глобализации KOF, проанализировано изменение позиции Украины в этом рейтинге. Систематизированы основные угрозы и возможности дальнейшего развития глобализационных процессов в Украине.

Ключевые слова: глобализация, экономическая глобализация, социальная глобализация, индекс глобализации KOF, миграция, международная торговля.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF GLOBALIZATION PROCESSES IN UKRAINE

Summary. The paper considers scientific and methodological approaches to assessing the level of globalization. The main approaches to the definition of the term “globalization” were described, as well as methods for assessing its level based on ratings. The composition of the indexes of the globalization index KOF was described, the position of Ukraine in this rating was analyzed. The main threats and opportunities of the further development of globalization processes in Ukraine were systematized.

Key words: globalization, economic globalization, social globalization, KOF globalization index, migration, international trade.

УДК 65.012.27

Щербак А. М.

*викладач кафедри менеджменту та бізнесу
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця*

Shcherbak A. M.

*Lector of the Management and Business department
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УПРАВЛІННІ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. У статті досліджено можливості, розроблено практичні рекомендації щодо застосування інформаційних процесів в управлінні вітчизняними промисловими підприємствами. Доведено доцільність застосування сценарного підходу до цього процесу. Розкрито сутність поняття «сценарій», досліджено еволюцію його використання в економічній практиці підприємств та основні принципи, на яких він має базуватися з метою його ефективної реалізації в управлінні промисловим підприємством. Вивчено сутність та зміст когнітивного моделювання, основні етапи моделювання на підставі когнітивних карт як одного з найважливіших підходів до вибору інструментарію реалізації сценарного підходу. Доведено, що основною метою використання когнітивних моделей є формування та уточнення гіпотез функціонування складних соціально-економічних систем, а саме розробка сценаріїв формування інформаційного забезпечення процесів управління підприємством.

Ключові слова: управління, інформаційний процес, сценарний підхід, когнітивне моделювання.

Вступ та постановка проблеми. Сучасні умови господарювання характеризуються динамічністю змін зовнішнього та внутрішнього середовища підприємств, що притаманні і світовій, і національній економіці. Крім можливостей, ці зміни створюють серйозні загрози стабільного функціонування підприємств, що обумовлює необхідність якісного та чіткого управління з метою забезпечення їх ефективної діяльності та розвитку. На етапі розвитку глобальних економічних відносин підприємство змінюється переважно через інформацію та інформаційні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуком шляхів вирішення проблеми забезпечення ефективного управління промисловим підприємством на підставі застосування інформаційних процесів займалось багато науковців. Серед них слід назвати таких, як М.П. Бутко, І.М. Бутко, М.Ю. Дітковська, І.І. Іванова, С.В. Качаєв, Д.І. Макаренко [9–17]. Однак деякі питання досі провокують гострі дискусії в наукових колах.

Метою роботи є дослідження можливостей та розробка практичних рекомендацій щодо застосування інформаційних процесів в управлінні сучасним промисловим підприємством.

Результати дослідження. Проведене теоретичне дослідження проблематики ефективного застосування в управлінні сучасним промисловим підприємством інформаційних процесів дало змогу дійти висновку про доцільність використання сценарного підходу до обґрунтування дієвих управлінських рішень.

Як свідчить практика, застосування сценарного підходу в управлінні, що базується на використанні інформаційних процесів, дає змогу поліпшити конкурентну позицію підприємства, забезпечуючи йому довгостроковий розвиток та високий прибуток. Незважаючи на суттєві витрати часу й ресурсів, можливість отримання позитивних змін лише у віддаленому майбутньому, використання цього підходу до управління набуває виняткової важливості та цілком себе виправдовує. Адже за допомогою сценаріїв можна раніше розпізнати потенціал для майбутнього розвитку та викрити слабкі (вузькі) місця. Робота зі сценаріями дає змогу підприємству за допомогою багату-ступінчастого креативного процесу розробляти та верифікувати картини (сценарії) власного майбутнього. Якісне управління, засноване на декількох сценаріях, підвищує вірогідність реалізації власних уявлень про майбутнє у здійснюваних стратегіях діяльності.

Згідно з науковою літературою сценарій – це опис можливого набору подій, які могли мати місце в реальній економіці [1]. Основною метою розроблення сценаріїв є оцінка наявних ризиків та можливостей за певного розвитку ситуації.

Історично склалося так, що теоретики та практики з різних дисциплін вже давно використовують сценарії. Концепція побудови сценаріїв прийшла у дослідження з військово-стратегічної гри, але знайшла своє широке застосування в різних науках. Економісти успішно впроваджують сценарний підхід у практику довгострокового планування, менеджери використовують його для прийняття стратегічних рішень [2; 3].

Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства, оцінювання майбутніх можливостей і загроз його діяльності сценарний підхід у менеджменті має базуватися на трьох основних принципах [4; 5].

1) Системне мислення. Не є таємницею, що сучасний етап розвитку економіки демонструє максимальний ступінь різноманітності та динаміки підприємницької діяльності. Через це традиційні підходи до управління, які

базуються на розгляді окремих складових системи, довели свою неефективність в сучасних умовах функціонування підприємств. Таким чином, менеджмент підприємства в процесі прийняття управлінських рішень має базуватись на усвідомленні складності та багаторівневості економічної системи, якою є підприємство.

2) Мислення, що є відкритим у майбутнє (“Future-open Thinking”). Через те, що все важче будувати точні прогнози майбутніх тенденцій і подій, підприємствам слід орієнтуватися на те, що не існує єдиного передбачуваного майбутнього. За цього принципу обов’язковою є розробка альтернативних варіантів розвитку системи (підприємства) відповідно до впливу різних чинників.

3) Стратегічне мислення. Тривалий час підприємства перш за все орієнтувалися на фактори ліквідності. Але у сучасних умовах вони не можуть прагнути лише короткострокової максимізації прибутку, доцільнішою є орієнтація на розвиток та зміцнення потенціалу довгострокового розвитку. Саме тому стратегічне мислення є необхідною умовою успішного функціонування в умовах стохастичного впливу зовнішнього середовища.

Загальновідомо, що сценарії використовуються як засіб вивчення взаємозв’язку між економічними, соціальними та технологічними складовими системи [2; 3]. Інформаційне забезпечення процесів управління промисловим підприємством є важливим фактором їх оптимального застосування. Тоді економічною складовою виступає фінансова сфера, соціальною – трудова, технологічною – виробнича. Тобто використання сценарного підходу дасть змогу визначити взаємозв’язок між зазначеними складовими та оцінити їх вплив на загальний рівень інформаційного забезпечення процесів управління конкретним підприємством.

В сучасній літературі існує декілька підходів до вибору інструментарію реалізації сценарного підходу [6]. Когнітивне моделювання, на відміну від багатьох традиційних математичних моделей, підтримує реалізацію зазначених принципів сценарного підходу та забезпечує підвищення ступеня обґрунтованості управлінських рішень в умовах впливу зовнішнього слабо структурованого середовища.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів [1; 6–8] дав змогу виділити 5 основних етапів моделювання на основі когнітивних карт (рис. 1).

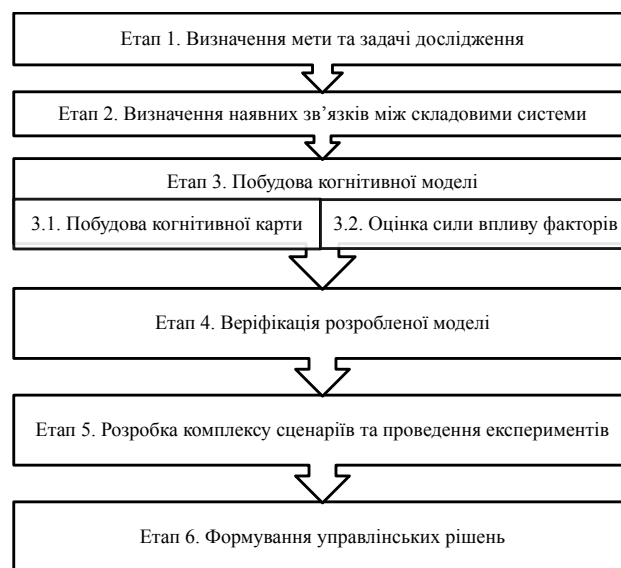

Рис. 1. Алгоритм побудови сценаріїв управління підприємством на основі когнітивної карти

Згідно з науковою літературою когнітивні карти – це графові математичні моделі, призначені для формалізації опису функціонування системи та виявлення причинно-наслідкових зв'язків між її елементами в результаті впливу на систему або зміни характеру зв'язків між її складовими [9, с. 80].

На першому етапі когнітивне моделювання дає змогу провести якісний аналіз функціонування складно структурованих систем, сприяючи кращому розумінню стану досліджуваної проблеми. Основною метою використання когнітивних моделей є формування та уточнення гіпотез функціонування складних соціально-економічних систем. В межах цього дослідження метою використання когнітивної моделі є розробка сценаріїв формування інформаційного забезпечення процесів управління підприємством. Основною задачею є визначення характеру зміни інтегрального показника під впливом зміни трьох сфер життєдіяльності підприємства, а саме фінансової, соціальної та технологічної. Другий етап передбачає вивчення досліджуваної економічної ситуації з точки зору встановленої мети знову ж таки на основі розподілу показників за трьома сферами життєдіяльності. На третьому етапі відбувається безпосередньо побудова когнітивної моделі шляхом поєднання двох складових, а саме розробки когнітивної карти та оцінки сили зв'язку між факторами моделі.

В основу когнітивної моделі покладено карту ситуації, яка відображає досліджувані закони та закономірності функціонування соціально-економічних систем (підприємств) у вигляді орієнтованого знакового графа, в якому вершинами графа є фактори (ознаки, характеристики ситуації), а дугами між факторами – причинно-наслідкові зв'язки між ними [10; 11]. До когнітивної моделі входять когнітивна карта (орієнтований граф) і ваги дуг графа (оцінка взаємовпливу або впливу факторів). Під час визначення ваг дуг орієнтований граф перетворюється на функціональний.

Для оцінювання сили впливу факторів зазвичай використовуються два підходи. Перший полягає в оцінюванні сили впливу інтегральних показників за сферами життєдіяльності на забезпечення інформаційних процесів управління промисловим підприємством (ЗПУПП) та проводиться на основі побудови регресійних моделей, які мають такий вигляд (формула 1):

$$Int = a_0 + a_1 \times I_1 + a_2 \times I_2 + a_3 \times I_3, \quad (1)$$

де Int – інтегральний показник ЗПУПП;

I_1 – інтегральний показник трудової сфери;

I_2 – інтегральний показник виробничої сфери;

I_3 – інтегральний показник фінансової сфери.

Шляхом використання другого підходу проводиться оцінювання впливу факторів на інтегральні показники кожної сфери на основі розрахунку взаємозв'язку їх середніх темпів зростання.

З метою автоматизації побудови когнітивних моделей науковцями розроблено цілий клас програмних продуктів (ПП), так званих діалогових комплексів. Вітчизняні розробники переважно наполягають на доцільності використання таких [12; 13]:

1) ДК «Аврора», що використовується для аналізу динаміки зміни фінансових інструментів (акцій, облігацій, ф'ючерсів тощо), заснованого лише на інформації, що відображена у значеннях їх цін та обсягів;

2) ДК «Ситуація», що використовується для аналізу розвитку ситуації з урахуванням взаємодії кількісних та якісних факторів; тут враховується спільний вплив зовнішніх впливів (макроекономічних показників, полі-

тичних подій, природних та соціальних катастроф тощо), тобто ця програма застосовується для аналізу макроситуації, визначення основних тенденцій її розвитку;

3) ДК «Ситуація-2», що орієнтований насамперед на якісний аналіз складних ситуацій, що характеризуються відсутністю точної кількісної інформації про процеси, що в них відбуваються; якісний аналіз передбачає визначення тенденцій, якісну оцінку цих тенденцій та вибір заходів, що сприяють їх розвитку в необхідному напрямі;

4) ДК «Метасток», що використовується для перевірки в режимі моделювання ефективності рішень про угоди (на купівлю та продаж);

5) ДК «Компас», що використовується для підтримки прийняття рішень і призначений для когнітивного моделювання широкого класу ситуацій з галузі економіки, політики, соціології, менеджменту;

6) ДК «Компас-2», що також визначає точки ефективного управління розвитком ситуації, для чого виявляються ключові (керуючі) чинники, що найбільшою мірою впливають на досяжність цілей, а також визначаються шляхи поширення максимально позитивного та максимально негативного впливу ключового фактору на цільовий через ланцюжки впливів, що зв'язують ці фактори в моделі;

7) ДК «Канва», що використовується для аналізування та моделювання складних політичних, економічних або соціальних ситуацій, розроблення стратегій управління та механізмів їх реалізації, створення програмних документів стратегічного розвитку країни, регіону, підприємства, фірми тощо, а також як інструментарій безперервного моніторингу стану ситуації, пошуку та перевірки гіпотез про механізми розвитку й управління ситуацією.

Наявність низки підсистем, що є конкурентною перевагою ДК «Канва», дають змогу побудувати різні сценарії поведінки соціально-економічної системи (підприємства), що й стало причиною поширення використання в управлінні промисловим підприємством саме цього програмного продукту.

Четвертий етап передбачає верифікацію когнітивної моделі, тобто перевірку адекватності побудованої моделі реальній ситуації. В межах роботи з ДК «Канва» під час побудови різних сценаріїв та прогнозів проводиться оцінювання достовірності показників-індикаторів.

П'ятий етап – це побудова сценаріїв поведінки підприємств на основі когнітивної моделі. В межах цього дослідження шляхом експериментів з когнітивною моделлю реалізовано три сценарії розвитку системи:

– нейтральний, який базується на припущенні, що всі вихідні показники моделі будуть змінюватися відповідно до середнього темпу зростання, тобто сила збурення, що подається на модель, відповідає середньому темпу приросту;

– оптимальний, згідно з яким усі вихідні показники моделі будуть змінюватися відповідно до максимального темпу росту, тобто сила збурення, що подається на модель, відповідає максимальному темпу приросту;

– песимістичний, який передбачає, що усі вихідні показники моделі будуть змінюватися відповідно до мінімального темпу росту, тобто сила збурення, що подається на модель, відповідає мінімальному темпу приросту.

На шостому етапі, відповідно до результатів, отриманих за трьома сценаріями, проводиться порівняння розрахованих інтегральних показників для кожного підприємства. На основі результатів аналізу формується індивідуальний комплекс управлінських рішень підприємства, спрямованих на підвищення якості управління ним. Сценарний підхід є одним з найважливіших та найперспективніших методів підвищення ефективності управління та успішності підприємств.

Висновки. Сценарний підхід є ефективним сучасним методом вирішення ключових управлінських проблем підприємства, даючи змогу в умовах невизначеності вибудувати стратегію розвитку діяльності підприємства через подання комплексної майбутньої ситуації, риси якої не можуть бути передбачені з упевненістю, але можуть привести до реалізації певного варіанта розвитку в майбутньому.

В умовах високої невизначеності та швидких змін навколишнього середовища лише якісного управління стає замало, потрібен якісний сценарій, заснований на єдиному ймовірнісному прогнозі. Метод сценарного

планування дає змогу створювати та логічним чином структурувати різні варіанти розвитку майбутнього для підприємства, створюючи передумови його успішності та прибутковості за різних варіантів розвитку майбутнього.

Запропонований інструментарій використання інформаційних процесів в управлінні сучасним промисловим підприємством за сценаріями дає змогу змоделювати різні варіанти розвитку підприємства та реалізувати на підставі цього превентивну функцію управління, спрямовану на нейтралізацію негативного впливу дестабілізуючих чинників у діяльності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Fink A., Schlake O. Scenario Management – An Approach for Strategic Foresight. URL: <http://www.exinfm.com/pdf/files/scenario.pdf>.
2. Blanning R.W. A decision support framework for scenario management. Hong Kong. 1995. Vol. 2. P. 657–660.
3. Checkland P.B. Systems Thinking, Systems Practice. New York: Wiley. 1981.
4. Kosko B. Fuzzy Cognitive Maps. International Journal of Man-Machine Studies. 1986. № 24. P. 65–75.
5. Tanaka Y. A Short Derivation of the Kuhn-Tucker Conditions. Open Journal of Optimization. 2015. P. 9–14.
6. ДК «Компас-2» // Активное проектирование с Эндели Лимитед. URL: http://www.activepro.ru/internet_teach_program_situat.htm.
7. ДК «Ситуация-2» // Активное проектирование с Эндели Лимитед. URL: http://www.activepro.ru/internet_teach_program_situat.htm.
8. Интеллектуализированные компьютерные технологии поддержки принятия решений. URL: <http://www.ipu.ru/labs/lab51/projects.htm>.
9. Дітковська М.Ю. Алгоритм експрес-аналізу інформаційних потоків у системі державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2010. С. 79–81.
10. Іванова І.І. Інформаційна основа економічних трансформацій. Актуальні проблеми економіки. 2008. С. 215–221.
11. Інформаційні технології в регіональному управлінні. Черніг. держ. технол. ун-т, 2006. 280 с.
12. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура. Москва: ВШЕ, 2000. 272 с.
13. Качаев С.В., Макаренко Д.И. Интегрированный информационно-аналитический комплекс для ситуационного анализа социально-экономического развития региона. URL: http://www.hmao.wsnet.ru/Infopm/Seminar/24_05_00/kachaev.htm.
14. Радкевич Я.М. Метрология, стандартизация и сертификация. Москва: Высшая школа, 2006. 800 с.
15. Робертс Ф.С. Дискретные математические модели с приложениями к социальному, биологическому и экономическому задачам. Москва: Наука, 1986. 496 с.
16. Стасюк Л.С. Аналіз показників фінансового потенціалу машинобудівних підприємств на прикладі ВАТ «ТЕМП». Маркетинг і менеджмент інновацій. 2014. С. 270–278.
17. Халафян А.А. Statistica 6. Статистический анализ данных. Москва, 2010. 607 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УПРАВЛЕНИИ ПРОМЫШЛЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация. В статье исследованы возможности, разработаны практические рекомендации по применению информационных процессов в управлении отечественными промышленными предприятиями. Доказана целесообразность применения сценарного подхода к этому процессу. Раскрыта сущность понятия «сценарий», исследованы эволюция его использования в экономической практике предприятий и основные принципы, на которых он должен базироваться с целью его эффективной реализации в управлении промышленным предприятием. Изучены сущность и содержание когнитивного моделирования, основные этапы его моделирования на основе когнитивных карт как одного из важнейших подходов к выбору инструментария реализации сценарного подхода. Доказано, что основной целью использования когнитивных моделей является формирование и уточнение гипотез функционирования сложных социально-экономических систем, а именно разработка сценариев формирования информационного обеспечения процессов управления предприятием.

Ключевые слова: управление, процесс, сценарный подход, когнитивное моделирование.

APPLICATION OF INFORMATION PROCESSES IN THE MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary. The article considers the possibilities and developed practical recommendations on the application of information processes in the management of industrial enterprises. The expediency of using the scenario approach in this process is proved. The essence of the concept “scenario” is disclosed, the evolution of its use in the economic practice of enterprises is investigated as well as the basic principles on which it should be based with a view to its effective implementation in the management of an industrial enterprise. The essence and content of cognitive modeling, the stages of its modeling on the basis of cognitive maps, as one of the most important approaches to the choice of the tool for implementing the scenario approach are studied in the article. It was also proved that the main purpose of using cognitive models is the formation and refinement of the hypotheses of the functioning of complex socio-economic systems, namely the development of scenarios for the formation of information support for enterprise management processes.

Key words: management, process, scenario approach, cognitive modeling.

Яковець Т. А.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Yakovets' T. A.
Ph.D. (Economics), Associate Professor,
Chortkiv Educational and Scientific Institute
of Entrepreneurship and Business TNEU

РОЗРОБКА МОДЕЛІ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ БУДІВНИЦТВА ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧИХ СПОРУД З УРАХУВАННЯМ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ

Анотація. У статті окреслено основні фактори впливу на формування витрат будівництва та експлуатації малих ГЕС. Сформовано методичний підхід до оцінювання еколого-економічної ефективності будівництва та функціонування малих ГЕС, що враховував би визначені фактори шляхом застосування динамічного рівняння зі змінними. На основі проведеного дослідження розроблено алгоритмічну модель оптимізації витрат будівництва та експлуатації ресурсозберігаючих споруд.

Ключові слова: мала ГЕС, витрати, ресурсозбереження, динамічне моделювання, модель оптимізації витрат.

Вступ та постановка проблеми. Динамічний розвиток виробництва привів до зростання обсягів використання природних ресурсів, що спричинює значне виснаження невідновлюваних ресурсів і забруднення довкілля. Питання ресурсозбереження є визначним для України, оскільки наша країна не забезпечена повністю власними ресурсами, а валовий внутрішній продукт за рівнем ресурсоемності у 1,5–8 разів перевищує показники розвинених країн. Ефективне природокористування та ресурсозбереження досягається шляхом введення економічних механізмів управління природними ресурсами, використання маловідходних та безвідходних технологій, систем і засобів контролю за використанням та збереженням ресурсів, а також захисту довкілля від забруднення. Гідроелектричні станції (ГЕС) сьогодні є одними з екологічно чистих джерел енергії, що виробляють дешеву електроенергію. Енергетичний потенціал гідроенергетики у світі складає 8 100 млрд. кВт/год., в якому на частку малих ГЕС (МГЕС) припадають 10%. Через постійно зростаючі ціни на енергоносії вартість електроенергії на традиційних електростанціях постійно підвищується.

Використання енергії води, а в цьому разі – гідроенергетичного потенціалу малих річок, сприятиме децентралізації об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) і поліпшенню енергопостачання віддалених та важкодоступних районів сільської місцевості. Проте сьогодні вирують дискусії щодо негативного впливу на довкілля та рентабельність використання МГЕС. Таким чином, потребують обґрунтування шляхи оптимізації економіко-екологічних витрат на будівництво та експлуатацію МГЕС в контексті ресурсозбереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні популярними є наукові дослідження щодо пошуку альтернативних джерел енергії та збереження екосистеми. Серед науковців, чий праці спрямовані на проблематику функціонування МГЕС та ресурсозбереження, варто виокремити таких, як П.Ф. Васько, М.Р. Ібрагімова, що описували енергетичну ефективність гідроагрегатів у складі малої гідроелектростанції [1]; Н.Є. Вітка, чий дослідження присвячені процесам ресурсозбереження промислових підприємств у сучасних умовах [2]; С.В. Кривенко,

чий роботи спрямовані на еколого-економічні особливості розвитку ресурсозбереження та вторинного ресурсовикористання в Україні [3]; О.М. Маценко, С.І. Німко, Д.М. Овчаренко, що вивчали методичні засади оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування малих гідроелектростанцій [4].

Попри вагомий внесок науковців у розвиток гідроенергетики щодо енергозбереження, детального дослідження потреби проблема оптимізації витрат будівництва та експлуатації гідроспоруд. Управління та досконалий облік витрат дає можливість отримувати реальну інформацію про їх структуру та динаміку. Це дає можливість підприємству проаналізувати свої можливості, скорегувати слабкі сторони діяльності. Важливою є побудова ефективної політики формування витрат, що сприятиме зниженню збитків та уникненню нерациональних витрат. Для цього обов'язково потрібно планувати собівартість будівельно-монтажних робіт, здійснювати відповідні розрахунки. Водночас з огляду на специфіку будівництва та експлуатації гідроелектростанцій нагальним є питання оцінювання та прогнозування витрат з метою зниження економічних та екологічних ризиків.

Метою роботи є розробка моделі оптимізації витрат будівництва та експлуатації ресурсозберігаючих споруд на прикладі МГЕС з урахуванням факторів впливу.

Результати дослідження. Фактори формування витрат трактуються як будь-які рушійні сили, що виникають у будь-якій сфері та впливають на величину й структуру таких витрат. У практичній діяльності суб'єктів підприємницької діяльності знання й розуміння зазначених факторів сприяють раціональному вибору тієї чи іншої моделі поведінки під час реалізації кожного етапу діяльності. Існує кілька факторів, які визначають ефективність роботи гідроелектростанції. Комплекс умов, які існують на виробничому майданчику (рівень стоку, напір тощо), проектні рішення та обмеження екологічного/експлуатаційного характеру визначатимуть річний коефіцієнт використання виробничих потужностей. Належне визначення необхідних розмірів об'єкта в процесі його будівництва або реконструкції дасть змогу покращити значення коефіцієнта використання виробничих потужностей та річні

обсяги виробництва енергії. Більшість малих ГЕС функціонує перш за все для того, щоби продавати вироблену енергію, не маючи значних потужностей. Тому для забезпечення максимальної прибутковості на цих ГЕС збільшується тривалість роботи обладнання, результатом чого є збільшення обсягів виробництва енергії та підвищення коефіцієнта використання робочих потужностей [5].

Крім того, станції з греблями або іншими гідротехнічними спорудами для регулювання всього обсягу чи частини річкового стоку мають певний рівень експлуатаційної гнучкості. Ця гнучкість може використовуватись для забезпечення максимальної прибутковості процесу виробництва енергії в періоди пікової потреби, оптимізації використання ємності водосховища (в разі його наявності), задовольняючи екологічні вимоги до режиму експлуатації станції. Якщо гідроелектростанція має власне водосховище, режим використання його ємності може бути орієнтований на досягнення певних виробничих цілей, які мають бути відповідним чином збалансовані задля забезпечення успішної роботи станції. До таких цілей можна віднести виробництво енергії, контроль посух і паводків, дотримання стандартів якості води, дотримання вимог до режимів меженого стоку, забезпечення потреб рибного господарства в річці та водосховищі, підтримку належних умов існування живих організмів, забезпечення потреб рекреації, зрошувальних систем та водопостачання.

На відміну від станцій з водосховищами, робота руслових ГЕС регулюється або встановленими нормативами, або режимами річкового стоку, або поєднанням цих факторів. Русловий режим роботи станції означає, що обсяги річкового стоку, який надходить до її установок та скидається з них, будуть однаковими. Робота руслової ГЕС не передбачає накопичення річкового стоку або зміну умов його проходження. Руслові ГЕС можуть включати кілька генераторних установок для того, щоби пропускати різні обсяги стоку. Отже, за умови належного врахування особливостей річкового створу та режимів стоку на стадії проектування можна забезпечити досягнення вищих рівнів використання виробничих потужностей (від 50% до 80%) [5].

Гідроелектростанції потужністю до 10 МВт зазвичай підключаються до низьковольтних розподільчих мереж. Підключення до мереж вищої напруги вимагає значних фінансових витрат, але будь-яких технічних перешкод для цього не існує. Під час підключення до низьковольтних мереж більш надійним рішенням буде під'єднання до підстанції, а не безпосередньо до мережі, оскільки це дасть можливість уникнути утворення струму пошкодження в системі. Для підключення до підстанції необхідно передбачити прокладання з'єднувальної лінії між проектним майданчиком і підстанцією, а вибір маршруту проходження траси цієї лінії може бути пов'язаний з певними проблемами.

Існує багато факторів, які визначають доцільність використання потенційної ділянки для будівництва нових гідроелектростанцій та допомагають визначити, який тип станції найбільше підходить до умов конкретної ділянки. Найголовнішими з цих факторів є характеристики напору й витрат стоку в конкретному створі, оскільки вони визначають потужність і пропускну спроможність планованого об'єкта. Наявність відповідних даних також має велике значення для вибору відповідного майданчика.

Ще одним важливим питанням є геотехнічні умови в районі розташування майданчика. Нова гребля має зводитись на підмурку з відповідного матеріалу, що також стокується турбінного водоводу та будівлі ГЕС. Верхні частини схилів на території будівельного майданчика також

повинні мати належний геотехнічний стан для того, щоби виключити ризик впливу таких явищ, як осипання породи й ерозія, на технічний стан споруд і під'їзних шляхів, а також на умови їхнього технічного огляду й обслуговування. Екологічні та соціально-економічні питання відіграватимуть важливу роль в процесі прийняття рішення щодо перекриття певної ділянки річки греблею, оскільки заповнення водосховища приведе до розкладання рослинного матеріалу на затопленій ділянці (це буде пов'язане з надходженням CO₂ в атмосферу в процесі розкладання органіки протягом одного-двох десятиліть), трансформації природного стану місць існування живих організмів, а також потребуватиме попереднього вилучення наявних об'єктів історичної та архітектурної спадщини. Близькість розташування проектного майданчика до наявних ліній електропередачі матиме вирішальне значення для економічної життєздатності проекту, як і тривалість будівельних робіт, що буде залежати від ступеня доступності майданчика та наявності ресурсів, необхідних для виготовлення залізобетонних конструкцій.

Щодо обладнання для відродження та будівництва малих ГЕС, то тут склалась така ситуація: серійне багатонаменклатурне обладнання (гідротурбіни, генератори) виробляється тільки за кордоном, і вартість його, звісно, також європейська. Українські підприємства виробляють одиничні типи обладнання для малих ГЕС і можуть як розширити його номенклатуру, так і поставити його виробництво на потік, але для цього потрібно мати цільову програму, підтримку держави та обумовлений портфель замовлень, а головне, час, якого, як відомо, завжди не вистачає.

Отже, інвестора, який виявив бажання вкласти кошти в малу гідроенергетику, очікує велика кількість специфічних проблем. Від того, наскільки наші пропозиції будуть ефективними, зрозумілими та почутими, буде залежати інтенсивність розвитку зазначеної галузі енергетики в нашій країні.

З огляду на вищевказане доцільним є формування методичного підходу до оцінювання еколого-економічної ефективності будівництва та функціонування малих ГЕС, що враховував би перелічені вище фактори. До того ж досі не розроблено такої методики, а під час експертного оцінювання найчастіше користуються методиками, розробленими для великих ГЕС.

Визначити ефективність реалізації проекту спорудження малої гідроелектростанції можна за допомогою такої формули [4]:

$$k_{\text{эф.}} = \frac{D_{\text{ен.}}}{B_{\text{в.з.}}} \geq 1, \quad (1)$$

де $k_{\text{эф.}}$ – коефіцієнт еколого-економічної ефективності функціонування МГЕС;

$D_{\text{ен.}}$ – сумарний дохід від виробництва електроенергії за весь період функціонування малої гідроелектростанції, грн.;

$B_{\text{в.з.}}$ – сумарні витрати на будівництво та експлуатацію гідроспоруд, а також витрати, пов'язані з компенсацією збитків природним об'єктам та господарській діяльності, млн грн.

Наведену формулу доцільно використовувати для оцінювання стану та здійснення прогнозу еколого-економічної ефективності функціонування МГЕС. Для її застосування щодо оптимізації витрат необхідно визначити вплив факторів на мінімізацію тих чи інших статей витрат на будівництво та експлуатацію МГЕС (рис 1).

У зв'язку з цим пропонуємо емпіричну матрицю факторів впливу на структуру витрат будівництва та експлуа-

тації малих ГЕС, визначену засобами імітаційного моделювання табличного процесора Microsoft Excel 2010.

Таким чином, застосовувати модель ефективності реалізації проекту спорудження малої гідроелектростанції, поданої у вигляді формули (1), доцільно з використанням динамічного програмування та врахування інтегрального показника впливу чинників щодо стану ($j=\alpha, \beta, \gamma, \lambda$). Динамічне програмування є математичним методом, який можна використати для вирішення досить широкого кола завдань, включаючи завдання розподілу ресурсів, заміни запасів та керування ними, завдання про завантаження. Характерним для динамічного програмування є підхід до вирішення завдання по етапах, з кожним з яких асоційована одна керована змінна. Набір рекурентних обчислювальних процедур, що поєднують різні етапи, забезпечує одержання припустимого оптимального вирішення завдання загалом під час досягнення останнього етапу.

Під час побудови динамічної моделі прогнозування ефективності будівництва та експлуатації гідропоруди використаємо змінні моделі: t – термін дії моделі; z_t – розмір витрат на одиницю виробленої енергії у визначеному часовому відрізку; k – термін експлуатації гідропоруди; A_j – інтегральний показник впливу чинників щодо стану ($j=\alpha, \beta, \gamma, \lambda$); V_t – обсяг виробленої енергії; P_t – обсяг приросту виробленої енергії на 1 год; R_t – вартість виробленої енергії; E_t – ефект використання гідропоруди; S_t – площа водозбору. Складаємо динамічне рівняння:

$$V_t = \left(\frac{V_{t-1}}{S_t} + p_t \right) \cdot S_t; \quad R_t = z_t A_j V_t; \quad E_t = \frac{z_t V_t}{(1+k)^t}. \quad (2)$$

З урахуванням пропозицій сформуємо поетапну модель оптимізації витрат будівництва малих ГЕС.

Запропонований алгоритм дасть змогу розрахувати найоптимальнішу структуру витрат для будівництва та експлуатації ресурсозберігаючих споруд, за якої будуть досягатись основні цілі, зокрема впровадження інформаційно-управлінських систем; покращення методів організації праці; економне витрачання матеріалів; впровадження нових виробничих процесів; скорочення кількості дорогих матеріалів; скорочення кількості відходів; зменшення ризиків екологічних збитків.

Висновки. Отже, гідроенергетика відіграє все важливішу роль у розвитку поновлюваних систем енергопостачання та становить близько 76% усіх світових відновлюваних джерел енергії. Світова гідроенергетика демонструє стале зростання, збільшуючи щорічно встановлені потужності приблизно на 2–3%. Згідно з прогнозом Всесвітньої енергетичної ради до 2050 р. потенціал встановленої потужності ГЕС може подвоїтись до 2 000 ГВт. Аналіз світового досвіду демонструє паралельно зі сталим розвитком великої та середньої гідроенергетики бурхливий розвиток малих ГЕС, що також має бути перспективним напрямом розвитку малої гідроенергетики в Україні, що особливо стосується мікро- та міні-ГЕС потужністю менше 1 МВт. В цьому контексті запропонована модель оптимізації витрат сприятиме підвищенню ефективності функціонування МГЕС, адже дасть змогу спрогнозувати розмір витрат з урахуванням основних факторів впливу та вибрати найбільш раціональну модель експлуатації щодо ресурсозбереження.

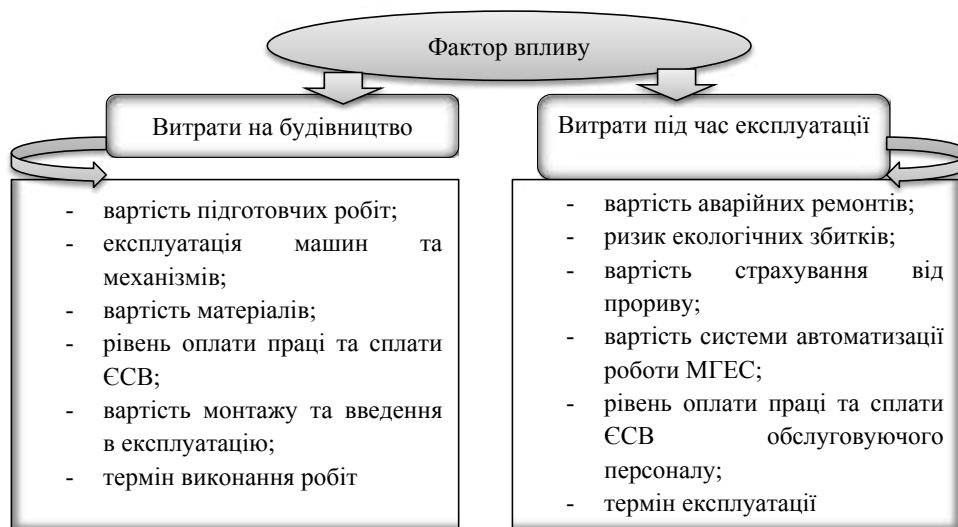

Рис. 1. Система основних факторів впливу на оптимізацію витрат будівництва та експлуатації малих ГЕС

Таблиця 1

Ступінь впливу факторів на оптимізацію витрат будівництва малих ГЕС

Чинники	Ступінь впливу	Низький (α)	Середній (β)	Достатній (γ)	Високий (λ)
Вартість підготовчих робіт	0,15	0,2	0,4	0,6	0,8
Експлуатація машин та механізмів	0,1	0,8	0,6	0,4	0,2
Вартість матеріалів	0,45	0,9	0,7	0,5	0,3
Термін виконання робіт	0,05	0,1	0,3	0,5	0,9
Інші витрати	0,2	0,3	0,5	0,7	0,9
Прийнятний рівень ризику	0,05	0,9	0,7	0,5	0,3
Інтегральний показник	1	0,625	0,585	0,545	0,515

Рис. 2. Модель оптимізації витрат будівництва та експлуатації ресурсозберігаючих споруд

Список використаних джерел:

1. Васько П.Ф., Ібрагімова М.Р. Енергетична ефективність гідроагрегатів у складі малої гідроелектростанції за регулювання її потужності по водотоку. Вісник Львівського університету. 2015. № 4. С. 44–49.
2. Вітка Н.Є. Процеси ресурсозбереження промислових підприємств в сучасних умовах. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 10. С. 284–287.
3. Кривенко С.В. Еколого-економічні особливості розвитку ресурсозбереження та вторинного ресурсовикористання в Україні. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2015. № 1. С. 167–173.
4. Маценко О.М., Німко С.І., Овчаренко Д.М. Методичні засади оцінки еколого-економічної ефективності функціонування малих гідроелектростанцій. Вісник СумДУ. 2013. № 4. С. 26–34.
5. Технічний звіт з оцінки потенціалу відновлюваної енергетики в Україні: малі ГЕС. URL: file:///D:/наукови%20роботи/ГЕС/для%20витрат.pdf.

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ОПТИМИЗАЦИИ РАСХОДОВ СТРОИТЕЛЬСТВА И ЭКСПЛУАТАЦИИ РЕСУРСΟΣБЕРЕГАЮЩИХ СООРУЖЕНИЙ С УЧЕТОМ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ

Анотація. В статті обозначены основные факторы влияния на формирование расходов строительства и эксплуатации малых ГЭС. Сформирован методический подход к оцениванию эколого-экономической эффективности строительства и функционирования малых ГЭС, который учитывал бы определенные факторы путем применения динамического уравнения с переменными. На основе проведенного исследования разработана алгоритмическая модель оптимизации затрат строительства и эксплуатации ресурсосберегающих сооружений.

Ключевые слова: малая ГЭС, расходы, ресурсосбережение, динамическое моделирование, модель оптимизации расходов.

DEVELOPMENT OF A MODEL FOR OPTIMIZATION OF CONSTRUCTION EXPENSES AND USE OF RESOURCE SAVING BUILDINGS CONSIDERING FACTORS OF INFLUENCE

Summary. The article outlines the main factors influencing on the formation of the costs of construction and operation of small hydropower plants. The methodical approach to the assessment of the ecological and economic efficiency of the construction and operation of small hydroelectric power stations, which takes into account certain factors by applying a dynamic equation with variables, is formed. On the basis of this research, an algorithmic model for optimizing the costs of building and operating resource saving constructions was developed.

Key words: small HPP, costs, resource saving, dynamic modeling, cost optimization model.

Баранова В. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Baranova V. V.
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Travel
Business and Regional Studies
V. N. Karazin Kharkiv National University

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Анотація. Проаналізовано змістове наповнення таких категорій, як «безпека» й «економічна безпека», розглянуто підходи до їх визначення та з'ясовано, що поняття «економічна безпека» ґрунтується на базі визначень і принципів «безпеки». Розглянуто підходи до визначення сутності економічної безпеки та здійснено критичний огляд наукового доробку з цього питання. Зазначено, що вивчення економічної безпеки здійснюється на мікро, мезо та макрорівнях та встановлено основні характеристики, притаманні економічній безпеці залежно від рівня, на якому вона досліджується. Слід відзначити, що найчастіше згадуються авторами, що дають визначення економічної безпеки на макрорівні соціально-економічної системи є стійкість, стабільність до впливу чинників. Ключові характеристики економічної безпеки розподілено на первинні та похідні. Зауважено, що первинні характеристики найчастіше згадуються авторами, що дають визначення економічної безпеки на різних рівнях соціально-економічних систем. Встановлено відмінність похідних характеристик від первинних залежно від того, яким є предмет дослідження науковця, що їх виокремлює. Доведено, що саме предмет дослідження визначає, які наслідки забезпечення економічної безпеки попадають в коло наукових інтересів дослідника. Представлено чітку залежність між цими характеристиками. Обґрунтовано ключові характеристики економічної безпеки з позиції функцій, які вона виконує у національній економіці. Запропоновано вважати зміцнення економічної безпеки як найбільш пріоритетний наслідок функціонування фінансового ринку та його сегментів з точки зору дослідження інтеграційної взаємодії між ними.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, економічна безпека національного господарства, характеристики економічної безпеки.

Вступ та постановка проблеми. Економічна безпека – це дуже складне поняття, що охоплює різні сфери національної економіки, а її забезпечення потребує системного підходу. Зміни, що відбуваються в національній економіці в останні роки обумовили те, що питання економічної безпеки стало одним із найбільш актуальних, що досліджуються сучасними науковцями економістами. Економічна безпека як наукова категорія має велике значення, тому що саме економічна безпека впливає на вибір стратегії розвитку, забезпечує стійке економічне зростання, протидію загрозам та їх нейтралізацію. Але в науковому співтоваристві на жаль відсутня єдина узгоджена думка відносно сутності цієї категорії. Тому дослідження її сучасного теоретичного розуміння все ще залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасній економічній літературі дослідженню теоретичних основ економічної безпеки приділено достатню увагу. Еволюцію економічної думки у сфері визначення теоретичних основ економічної безпеки можна дослідити в наукових працях зарубіжних та українських учених – Д. Ламбера, П. Кінга, Р. Нолана, Л. Абалкіна, А. Архіпова, О. Бухвальд, В. Сенчагова, С. Глазьева, В. Медведєва, О. Олейнікова, О. Тамбовцева, С. Човушяна, О. Білоруса, В. Геєця, З. Варналія, Д. Лук'яненко, А. Козаченка, Є. Панченка, А. Гриценка, Т. Костюк, О. Чаусовського, Ю. Лисенка, Т. Пастернак-Таранушенка та ін. Однак здійснений огляд наукового доробку підтверджує необхідність подальших досліджень характеристик економічної безпеки національного господарства.

Мета даної роботи – проаналізувати наукові підходи до визначення сутності економічної безпеки національного господарства та виокремити її основні характерис-

тики при дослідженні інтеграційної взаємодії на фінансовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміцнення економічної безпеки може вважатися найбільш пріоритетним наслідком функціонування фінансового ринку та його сегментів з точки зору дослідження інтеграційної взаємодії між ними.

Економічна безпека держави є однією зі складових національної безпеки, яка згідно відповідного Закону України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

При цьому, серед фундаментальних національних інтересів України зазначено також сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення, які можуть бути досягнуті завдяки забезпеченню економічної безпеки.

В Україні дефініція поняття «економічна безпека» увійшла відносно недавно, отже теоретико-методологічні засади для його розуміння є не до кінця сформованими. Виявом цьому є наукові суперечності, зумовлені відсутністю єдиного підходу в розумінні сутності економічної безпеки.

Не дивлячись на відносно незначний строк дослідження економічної безпеки як економічної категорії, багато вчених, досліджували її сутність, даючи їй окремі визначення чи систематизуючи погляди інших науковців з виокремленням різних підходів до тлумачення цього поняття.

В. Бойко під економічною безпекою розуміє ресурсно-функціональну та інституційну спроможність держави

своєчасно протистояти загрозам в умовах постійних змін економічного середовища, забезпечувати захист національних інтересів, провадити незалежну політику у внутрішній та зовнішній сферах, формувати передумови для задоволення базових потреб людини, підвищувати добробут життя населення та забезпечувати підтримку процесів розширеного відтворення на засадах раціонального природокористування та ефективного господарювання.

О. Гетьман визначав економічну безпеку як здатність економічної системи протистояти негативному впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників для досягнення макроекономічних цілей розвитку на рівні постіндустріальних держав.

В. Шлемко та І. Бінько вважають, що економічна безпека представляє собою такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз.

В роботах Я. Жаліло економічна безпека розглядається як складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб і власного населення, і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

В. Мунтіян вбачав у сутності економічної безпеки загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний та стабільний розвиток економіки держави, що містить механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова у своїй монографії визначають економічну безпеку як основу забезпечення економічного розвитку з метою задоволення соціальних і економічних потреб громадян при оптимальних витратах праці і природоохоронному використанні сировинних ресурсів та навколишнього середовища.

На думку А. Ревенко, економічною безпекою слід вважати стан економічної системи, що характеризується стійкістю щодо впливу ендегенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) чинників, які створюють загрозу для суспільства.

В. Сенчагов вважав економічною безпекою стан економіки та інститутів влади, за яким забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни загалом, достатній оборонний потенціал навіть за найбільш несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

Г. Козаченко, В. Пономарьов та О. Ляшенко розглядають економічну безпеку в контексті практичного використання таких принципів сучасного менеджменту, як своєчасна реакція на зміни в зовнішньому середовищі та бачення підприємства, а також ситуаційного підходу до управління, який визнає важливість швидкості та адекватності реакції, що забезпечують адаптацію підприємства до умов його існування. Ці дослідники акцентують увагу на такому прояві економічної безпеки як захист певного об'єкта (в дослідженнях згаданих авторів – підприємства) від впливу існуючих загроз та сприяння його успішному функціонуванню.

О. Матвієнко та Л. Філіпковська вважають головним виявом економічної безпеки саме досягнення поставлених цілей, фінансових результатів, які очікувались отримати, та захист від впливу факторів оточуючого середовища.

Деякі вчені, зокрема В. Оргинський давав досить широке визначення економічної безпеки на мікрорівні (рівні підприємства). На його думку економічна безпека

підприємства має відображати не лише його здатність розвиватися та отримувати бажаних результатів, але й спроможність уникати впливу факторів оточуючого середовища, що можуть негативно вплинути на функціонування підприємства, та будь-яких економічних загроз, а також захищеність від їхнього впливу процесу виробництва, фінансового та соціального розвитку.

Схожа точка зору висвітлюється в роботах А. Кірієнка, що робить акцент на таких характеристиках економічної безпеки, як сприяння ефективному використанню ресурсів та можливостей у процесі діяльності, отриманню очікуваного прибутку, за якого рівень збитків та загроз діяльності є значно нижчим.

А. Череп та О. Лясковець звертають увагу на підібність визначень економічної безпеки в роботах вчених О. Груніна, З. Варналій, Т. Кузенко, С. Ілляшенко, які вважали, що основою для економічної безпеки має служити ефективне використання фінансових ресурсів, завдяки якому стає можливим досягнення поставлених цілей, налагодження роботи всіх структурних підрозділів як передумов забезпечення стабільного розвитку [10]. При цьому, важливо докладати всіх можливих зусиль для передбачення загроз внутрішнього чи зовнішнього середовища, а також для їх попередження та послаблення.

Визначення економічної безпеки як певного стану, який передбачає використання низки методів, спрямованих на ліквідацію та уникнення загроз зовнішнього середовища для досягнення основних цілей діяльності й налагодження процесу функціонування, наводиться в роботах З. Стаховяк, В. Тамбовцева.

Н. Гапак, І. Дочинець економічну безпеку на рівні підприємств пов'язували з можливістю стійкого економічного розвитку, процвітання, налагодження процесу виробництва за умови зменшення та запобігання негативного впливу загроз ринкового середовища, взаємодії та соціального захисту працівників, підвищення рівня їх професіоналізму та зростання заробітної плати [10].

В. Фурса вважає, що економічну безпеку на рівні підприємства можна трактувати як стан захищеності усіх систем підприємства при здійсненні господарської діяльності в певній ситуації; стан всіх ресурсів підприємства (капіталу, трудових ресурсів, інформації, технологій, техніки, прав) та підприємницьких здібностей, при якому можливе найефективніше їх використання для стабільного функціонування і динамічного науково-технічного та соціального розвитку, здатність попереджувати або швидко нівелювати різні внутрішні та зовнішні загрози; сукупність організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз та створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їх цілей та завдань; стан соціально-технічної системи підприємства, котрий дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою наявних ресурсів, підприємницьких здібностей менеджерів, а також структурної організації та зв'язків менеджменту.

В. Белокуров під економічною безпекою підприємства розуміє наявність конкурентних переваг, що обумовлені відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів та організаційної структури підприємства, його стратегічним цілям і завданням.

Також на забезпеченні захисту та усунення впливів негативних факторів ринкового середовища за умови ефективного використання наявних ресурсів, досягнення

цілей розвитку, налагодженої роботи працівників та організації процесу виробництва як прояву економічної безпеки наголошено в роботі О. Мельник.

Схожою є позиція М. Камлика, згідно якої саме через безпеку економічного розвитку можна сприяти підвищенню ефективності розвитку, забезпеченню стійкості фінансового становища, платоспроможності та раціональності використання ресурсів. Як і багато інших авторів, науковець вбачає одними з головних проявів економічної безпеки захист та протидію впливу факторів ринкового середовища.

А. Могільний вважав, що економічна безпека підприємства повинна створювати сприятливі умови для функціонування підприємства, досягнення поставлених завдань та цілей, протидіяти загрозам внутрішнім та зовнішнім.

Л. Бендіков під економічною безпекою розуміє спосіб захисту від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища виробничої, фінансової, інноваційної, організаційної та кадрової сфер діяльності.

Л. Донець також надає важливого значення забезпеченню економічної безпеки для функціонування підприємств, адже на його думку конкурентна боротьба спонукає підприємства постійно виживати за наявності загроз та запобігати банкрутству.

В. Бойко, розглядаючи еволюцію розвитку та сутність економічної безпеки держави, групує визначення науковців з виділенням п'яти основних підходів [1]. За твердженням автора, науковці розглядають економічну безпеку з точки зору стабільності і забезпечення здатності держави до розвитку, забезпечення оптимального стану національної економіки, протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам, з позицій ресурсно-функціонального підходу або ж з точки зору захисту національних інтересів.

С. Каламбет, досліджуючи безпеку на макrorівні, розкриває її зміст через баланс економічних інтересів, який дає суб'єкту (носію інтересів) змогу зберегти його якісний стан у конкретний історичний момент та за конкретних умов [5].

Л. Акімова стверджує, що у зарубіжній та вітчизняній літературі існують різні підходи до тлумачення поняття економічної безпеки держави, які ґрунтуються на врахуванні таких характеристик, як стійкість та стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, стабільність економічного розвитку держави, стійкість до стримування та знешкодження дестабілізуючих факторів; економічна незалежність, можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку; самовідтворення та саморозвиток; національні інтереси [5].

І. Чернодід в своїй роботі пропонує визначати економічну безпеку як механізм захисту національних економічних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз [16].

В. Кузьменко, вивчаючи економічну безпеку на мезорівні, зазначає, що економічна безпека є тотожною сталому розвитку регіону, що сприяє подальшому вдосконаленню соціально-економічної та екологічної сфер, що узгоджені з загальнонаціональними інтересами, та має дієвий, ефективний механізм виявлення й протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам»

Також свою увагу щодо економічної безпеки на регіональному рівні сконцентрували такі автори як М. Свердан, В. Криленко, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сокрушевська, В. Гарькава, В. Третяк, А. Татаркін.

Так А. Татаркін під економічною безпекою розуміє сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і водночас інте-

грацію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду [10].

Як стан регіону, за якого забезпечується гарантований захист регіональних інтересів і реалізується здатність системи регіональних економічних зв'язків натепер і на віддалену перспективу до стійкого розвитку визначає економічну безпеку В. Третяк, а Г. Пастернак-Таранушенко як стан, при якому забезпечена можливість створення умов для плідного життя населення перспективного розвитку економіки у майбутньому та в зростанні добробуту мешканців регіону.

А. Сокрушевська вважає, що економічна безпека регіону як економічна категорія являє собою складову частину відносин між виробничими відносинами та продуктивними силами з приводу захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз відтворювального процесу регіону [13].

В. Гарькава стверджує, що економічна безпека регіону це стан його організаційно-економічного механізму, якому відповідає певний стан економіки, коли шляхом використання комплексу заходів і встановлення зв'язків між суб'єктами господарювання забезпечується відносна раціональна незалежність, динамічний розвиток економіки, її стійкість, самодостатність та конкурентоспроможність, економічна активність, захист економічних та соціальних інтересів [10].

Визначення економічної безпеки як сукупності умов та факторів, які характеризують поточний стан економіки регіону, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку дає М. Свердан.

В. Криленко розглядає економічну безпеку як спроможність економіки регіону протистояти дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних чинників, а також не створювати загрози для інших елементів регіону та зовнішнього середовища [10].

Найбільш поширеним є розгляд економічної безпеки на мікрорівні.

С. Покропивний розглядає економічну безпеку на мікрорівні, визначаючи її як певний стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки та устаткування) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання для стабільного функціонування, динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішніх і зовнішніх негативних впливів (загроз).

Представники дослідників мікрорівня Г. Клейнер та Р. Качалов економічну безпеку розглядають як стан господарського суб'єкта, за якого життєво важливі компоненти структури і діяльності підприємства характеризуються високим ступенем захищеності від не бажаних змін [10].

Також визначають економічну безпеку як стан В. Гусев, В. Дьомін, Б. Кузін зазначаючи, що це «стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей підприємства, що дає змогу запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам, забезпечувати тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної ним місії» [10].

М. Фоміна як і попередні автори ототожнює економічну безпеку зі станом найбільш ефективного використання ресурсів з метою ліквідації загроз та забезпечення ефективного та стабільного функціонування.

З. Варналій, І. Кузнецова вивчаючи питання безпеки на рівні суб'єктів малого підприємництва говорять про економічну безпеку як «кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, що відображає здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози» [6].

Вище зазначені автори при вивченні економічної безпеки на макrorівні зосереджують свою увагу на

такому стані національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує конкурентоспроможність держави, її незалежність від зовнішнього середовища та економічний добробут населення.

Д. Ковальов, Т. Сухоруков визначають економічну безпеку на мікрорівні як захищеність діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не мають негативного впливу на його діяльності.

Такі автори (А. Череп та О. Ляковець), стверджують, що економічна безпека – це механізм впливу, захищеності і контролю за процесом розвитку та захисту всіх сфер діяльності, інтересів підприємств від негативної дії факторів ринкового середовища з метою забезпечення стабільності функціонування та процвітання підприємств машинобудування, фінансового та соціального розвитку не лише підприємства, але й регіону, конкурентної боротьби, досягнення основної мети за допомогою регулювання з боку керівництва та шляхом запобігання, уникнення або пристосування до сучасних умов розвитку протягом довгострокового періоду [10].

Також А. Череп та О. Ляковець в своїй праці [10] розглядають декілька підходів до визначення економічної безпеки, а саме ресурсно-функціональний підхід, представниками якого автори називають С. Покропівного, С. Ілляшенко, М. Фоміну (економічна безпека повинна гарантувати покращення раціональності використання фінансових ресурсів, сприяти модернізації обладнання, покращенню умов праці за умов постійного впливу внутрішнього та зовнішнього середовища), конкурентний підхід, представник якого В. Белокуров (економічна безпека пов'язана з наявністю конкурентних переваг, а це зумовлено рівнем фінансового, соціального, технологічного розвитку, кадровим потенціалом, структурою виробництва), гармонізований підхід, представниками якого є Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко, Т. Ковальчук (економічна безпека є способом налагодження відносин та взаємодії між зовнішнім оточенням та самим підприємством, тобто досягнення стану рівноваги), підхід захисту, представниками якого є Д. Ковальов, Т. Сухоруков (економічна безпека має сприяти захисту підприємства від впливу існуючих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, давати можливості для уникнення негативних наслідків та можливих загроз у процесі діяльності), підхід стійкості підприємництва дотримувалися такі вчені, як Г. Кляйнер, В. Тамбовцев, Р. Качалов (економічна безпека впливає на забезпечення та збереження стабільності, успішності економічного розвитку, процвітання та імідж підприємства).

На думку О. Чубукової економічна безпека як поліскладна система є інтегральною категорією, в предметну сферу якої входять поняття різних рівнів ієрархії, а також функціональних сфер економіки, які при взаємодії і взаємообумовленості виражають економічні відносини між суб'єктами міжнародних утворень, державою, регіонами, підприємствами, організаціями, установами, господарствами та окремими особистостями та всередині цих підсистем і елементів з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки [15].

М. Капустін, пропонує таке визначення економічної безпеки: економічна безпека – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з точки зору її здатності до самовиживання і розвитку в

умовах дестабілізуючої дії зовнішніх та внутрішніх факторів, які є не передбачуваними визначення ключових характеристик економічної безпеки на мікрорівні користувача не аби якою популярністю і в той же час значною розпорошеністю думок науковців.

Доцільність проведення аналізу основних найпоширеніших визначень, сформульованих відомими науковцями при дослідженні економічної безпеки на мезорівні визначається наявністю додаткових певних відмінностей в проявах безпеки порівняно з мікрорівнем, які в свою чергу також можна звести до ключових.

Слід відзначити, що найчастіше згадуються авторами, що дають визначення економічної безпеки на макрорівні соціально-економічної системи є стійкість, стабільність до впливу чинників.

Ключові характеристики, що знаходять відображення в попередніх дослідженнях, можна розподілити на первинні та похідні. Первинні характеристики стосуються безпосередньо економічної безпеки (мети її забезпечення, дій та способів її досягнення, результатів цих дій), тоді як похідні характеристики пов'язані з виділеними авторами наслідками, яких можна досягти за умови досягнення відповідного рівня економічної безпеки.

Слід зауважити, що первинні характеристики найчастіше згадуються авторами, що дають визначення економічної безпеки на різних рівнях соціально-економічних систем. При цьому, зважаючи на взаємопов'язаність між собою цих характеристик та взаємну їх обумовленість, згадка хоча б однієї з первинних характеристик економічної безпеки передбачає притаманність й інших первинних характеристик, навіть якщо автор не вбачає необхідності акцентувати на них увагу.

Наотмість, похідні характеристики, залежать від того, на якому рівні автори їх вивчають визначаючи такий їх перелік: досягнення цілей і завдань, виживання й розвиток, ефективність використання ресурсів, наявність конкурентних переваг, підвищення ефективності розвитку, платоспроможності та кредитоспроможності, раціональності використання ресурсів, здатність розвиватися, сталий розвиток, збереження якісного стану, задоволення національних інтересів, розширене відтворення, задоволення потреб.

Відмінність похідних характеристик від первинних полягає в тому, що похідні характеристики різняться, залежно від того, яким є предмет дослідження науковця, що їх виокремлює. Саме предмет дослідження визначає, які наслідки забезпечення економічної безпеки попадають в коло наукових інтересів дослідника.

Основними (первинними) характеристиками економічної безпеки є:

- пристосування до впливу чинників зовнішнього середовища;
- усунення негативних наслідків впливу середовища;
- стійкість до зовнішніх та внутрішніх впливів (стабільність);
- уникнення зовнішніх та внутрішніх загроз;
- реакція на впливи чинників;
- протистояння деструктивним впливам внутрішніх чинників;
- захист від впливу чинників середовища.

На наш погляд, між цими характеристиками існує чітка залежність, яка може бути подана у вигляді схеми.

В силу того, що всі характеристики економічної безпеки взаємно впливають і обумовлюють один одного, подальші дослідження доцільно здійснювати в напрямку визначення взаємозв'язку цих характеристик з інтеграційною взаємодією на фінансовому ринку.

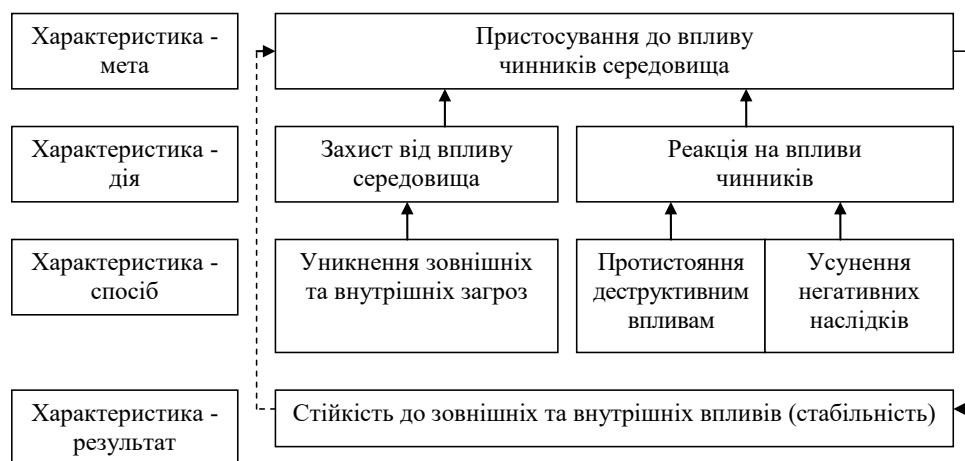

Рис. 1. Систематизація характеристик поняття «економічної безпеки»

Висновки. Проаналізувавши характеристики поняття економічної безпеки, варто зауважити, що характеристикою, яка відбиває мету забезпечення економічної безпеки є пристосування до впливу чинників середовища, яке може бути досягнуте через захист від впливу середовища (шляхом уникнення зовнішніх та внутрішніх загроз), а також

через реакцію на впливи середовища (шляхом протистояння деструктивним впливам або усунення негативних наслідків). Результатом економічної безпеки, який може бути отриманий через досягнення цілі (пристосування до впливу чинників середовища) можна вважати підвищення стійкості до внутрішніх та зовнішніх чинників.

Список використаних джерел:

1. Бойко Т.В. Актуальні проблеми економічної безпеки України. URL: <http://library.kr.ua/orhus/bojko.pdf> (дата звернення 20.12.2017)
2. Амитан В. Экономическая безопасность: понятие, концепция. Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. Донецьк : Юго-Восток, 2000. 333 с.
3. Власюк О. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К., 2008. 48 с.
4. Воробійов В. Методичні основи побудови комплексної системи економічної безпеки підприємства. Наукові записки Української академії друкарства. 2011. № 1 (19). С. 38–44.
5. Каламбет С. В. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств залізничної галузі. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2013. № 2. С. 106-113.
6. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Варналія З. С. К. : Знання, 2009. 647 с.
7. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : моногр. К. : НІСД. 1997. 144 с.
8. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы. Бизнес-Информ. 1999. № 11–12. С. 45–47.
9. Коваленко М. А. Економічна безпека корпоративного підприємства : навч. посіб. / М. А. Коваленко, та ін. Херсон : Олдіплюс, 2009. 404 с.
10. Череп А. Сутність економічної безпеки як складової частини діяльності підприємства та сучасні підходи до її трактування. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 31(1). С. 27-34.
11. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
12. Мішина І. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. Донецьк, 2007. 235 с.
13. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. К. : Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. С. 112.
14. Чубукова О. Система економічної безпеки (екосистей): сутність, структура. Ефективна економіка. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3169>.
15. Чорнодід І.С. Забезпечення економічної безпеки держави в транзитивній економіці: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.01.01. К., 2006. 16 с.

СУЩНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация. Проанализированы содержательное наполнение таких категорий, как «безопасность» и «экономическая безопасность», рассмотрены подходы к их определению и выяснено, что понятия «экономическая безопасность» основано на базе определений и принципов «безопасности». Рассмотрены подходы к определению сущности экономической безопасности и осуществлено критический обзор научного наследия по этому вопросу. Отмечено, что изучение экономической безопасности осуществляется на микро, мезо и макроуровнях и установлены основные характеристики, присущие экономической безопасности в зависимости от уровня, на котором она исследуется. Следует отметить, что чаще всего упоминаются авторами, дают определения экономической безопасности на макроуровне социально-экономической системы является устойчивость, устойчивость к воздействию факторов. Ключевые характеристики экономической безопасности разделены на первичные и производные. Замечено, что первоначальные характеристики чаще всего упоминаются авторами, дают определения экономической безопасности на разных уровнях социально-экономических систем. Установлено отличие производных характеристик от первичных зависимости от того, каков предмет исследования ученого, которые выделяет. Доказано, что именно предмет исследования определяет, какие последствия обеспечения экономической безопасности попадают в круг научных интересов исследователя. Представлены четкую зависимость между этими характеристиками. Обоснованно ключевые характеристики экономической безопасности с позиции функций, которые она выполняет в национальной экономике. Предложено считать укрепление экономической безопасности как наиболее приоритетное следствие функционирования финансового рынка и его сегментов с точки зрения исследования интеграционного взаимодействия между ними.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, экономическая безопасность национального хозяйства, характеристики экономической безопасности.

THE ESSENCE OF ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS CHARACTERISTICS

Summary. The content of such categories as "security" and "economic security" is analyzed, approaches to their definition are considered and it is found that the concept of "economic security" is based on the definitions and principles of "security". Approaches to defining the essence of economic security are considered and a critical review of scientific achievements on this issue is carried out. It is noted that the study of economic security is carried out at the micro, meso and macro levels and established the main characteristics of economic security depending on the level at which it is studied. It should be noted that the most frequently mentioned authors defining economic security at the macro level, stability to the influence of factors. The key characteristics of economic security are divided into primary and derivative. It is noted that the primary characteristics are most often mentioned by the authors, who define economic security at different levels of socio-economic systems. The difference between the derived characteristics and the primary ones is established depending on the subject of the researcher's research that distinguishes them. It is proved that the subject of the research determines what consequences of ensuring economic security fall within the scientific interests of the researcher. A clear relationship between these characteristics is presented. The key characteristics of economic security from the standpoint of the functions it performs in the national economy are substantiated: adaptation to the influence of environmental factors; elimination of negative consequences of environmental impact; resistance to external and internal influences (stability); avoidance of external and internal threats; reaction to the influences of factors; resistance to the destructive influences of internal factors; protection from environmental factors. It is proposed to consider the strengthening of economic security as the most priority consequence of the functioning of the financial market and its segments in terms of studying the integration interaction between them. It is established that the characteristic that reflects the purpose of economic security is adaptation to environmental factors, which can be achieved through protection from environmental influences (by avoiding external and internal threats), as well as through response to environmental influences (by resisting destructive influences or eliminating negative consequences). The result of economic security, which can be obtained by achieving the goal (adaptation to the influence of environmental factors) can be considered to increase resistance to internal and external factors.

Key words: security, economic security, economic security of the national economy, characteristics of economic security.

Жаворонок А. В.

кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Zhavoronok A. V.

Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor at the Department of Public, Corporate Finance and Financial Intermediation of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕДИТНОГО РИНКУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено теоретичні основи формування методичного підходу до дослідження кредитного ринку та його значення для розвитку національної економіки. Визначено, що забезпечення темпів економічного зростання та збереження макроекономічної стабільності національної економіки, у тому числі інфляції на рівні, що не перевищує 4%, розглядається як національна мета розвитку кожної країни. Одним із факторів, що забезпечували досягнення поставленої мети є кредит, значення якого, на нашу думку, недооцінюється. Обґрунтовано, теоретико-методичні засад визначення співвідношення, за якого розвиток кредитного ринку, що характеризується, зокрема, збільшенням обсягів кредитування домашніх господарств та нефінансових організацій, не призводитиме до порушення цінової стабільності національної економіки. Запропоновано формувати методологічні засади дослідження кредитного ринку та визначення його значення для розвитку національної економіки на основі системи з чотирьох економічних моделей: монетарна модель інфляції; модель темпу приросту пропозиції грошей; модель оцінки впливу кредитного ринку на рівень монетизації національної економіки; модель оцінки впливу кредитного ринку на темп інфляції. За таких обставин вкрай важливим є розроблення загальнонаціональної концепції розвитку кредитного ринку України, яка б дозволяла його суб'єктам протистояти зростаючим політико-економічним викликам та перманентним кризовим явищам, зміцнити їх конкурентні позиції на вітчизняному фінансовому ринку та інтегруватися у світовий фінансовий простір, з урахуванням 4 моделей, представлених в дослідженні.

Ключові слова: кредитний ринок, інфляція, кредитні послуги, темп зростання ВВП, економічне зростання, монетизація економіки, національна економіка, глобалізація.

Постановка проблеми. Забезпечення темпів економічного зростання та збереження макроекономічної стабільності, у тому числі інфляції на рівні, що не перевищує 4%, розглядається як національна мета розвитку кожної країни. Одним із факторів, що забезпечували досягнення поставленої мети є кредит, значення якого, на нашу думку, недооцінюється.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Тим часом класичні теоретичні дослідження обґрунтовують позитивний вплив кредиту на економічне зростання [5]. Barrett A. [3] вважає, що, незважаючи на те, що аналіз економічної літератури останніх років, що містить емпіричні дослідження, показав неоднозначну оцінку впливу кредиту на зростання ВВП, при цьому деякі Carolupo R. [4] виявив навіть його негативний вплив. Проте Aghion P. [1] все ж таки підкреслює позитивний вплив кредиту та фінансового ринку на економічне зростання різних країн загалом. Більше того, деяким економістам вдалося глибше проникнути вивчення цього питання і виявити, що саме кредити підприємствам на відміну від кредитів домогосподарствам сприяють економічному зростанню. А дослідники Swamy V. та Dharani M. [6] проаналізувавши взаємодію сукупності факторів зазначили, що позитивний вплив фінансового розвитку на економічне зростання стримується, зокрема, негативними наслідками інфляції.

У низці робіт, визнаючи позитивне вплив кредиту на зростання ВВП, стверджується, що роль кредиту в міру економічного розвитку країни знижується. Argand J.L., Berkes E. та Panizza U. [2] виявляють межі збільшення ємності кредитного ринку, що визначаються рівнем або темпами зростання ВВП. Численні дослідження інфляції показали, що це явище є собою багатфакторний процес, причому у країнах, що відрізняються особливостями історичного, економічного та інституційного розвитку? домі-

нують різні фактори. Наприклад, вивчення впливу зміни зовнішніх та внутрішніх факторів на інфляцію в Угорщині виявило посилення, а останнім часом – і переважне – значення зовнішніх факторів, що, на думку авторів дослідження, зумовлено глобалізацією економіки [8]. На нашу думку, та економічне зростання, і цінова стабільність є важливими складовими економічного розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, важливі питання визначення співвідношення, за якого розвиток кредитного ринку не буде спричиняти порушення стабільності національної економіки.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад визначення співвідношення, за якого розвиток кредитного ринку, що характеризується, зокрема, збільшенням обсягів кредитування домашніх господарств та нефінансових організацій, не призводитиме до порушення цінової стабільності національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Банківський сектор є основним елементом національної фінансової системи. Відповідно до цього стабільність функціонування банківської системи одна із ключових умов розвитку національної економіки. Комерційні банки є активними учасниками фінансового ринку та виконують широкий спектр операцій, які забезпечують безперервний рух фінансових ресурсів. Однак, кредитні операції відносяться до одного з найбільш прибуткових видів діяльності банку, і є ризиковими. У зв'язку з цим є важливим, що кредитний портфель є не просто набором кредитних вимог банку, що пасивно склався, а результатом активних дій банку, що динамічно розвивається, свідомо управлінським співвідношенням між різними видами кредитів.

Необхідно розглядати кредитний портфель комерційного банку як результат реалізації кредитної політики

банку (що є своєю чергою частиною загальної стратегії розвитку банку), спрямованої формування певного співвідношення між сукупністю кредитних інструментів. Необхідність формування об'єктивної та ефективної кредитної політики кожним комерційним банком у сучасних економічних умовах пов'язана, перш за все, з важливістю активізації позитивного впливу кредитних відносин на обсяг та структуру грошової маси в країні і, отже, на стабільність грошової одиниці, а по-друге, з забезпеченням потреби у додаткових джерелах фінансування розширеного відтворення [7].

Сьогодення підтверджує факт, що проблеми у функціонуванні кредитної системи впливають на всі економічні процеси. Тому надзвичайно актуальним є питання пошуку напрямів коригування та удосконалення механізму управління кредитним портфелем у комерційних банках. Насамперед йдеться про підвищення ефективності кредитних операцій банків, які були і є основним джерелом прибутковості вітчизняних комерційних банків. Велике значення набуває формування та моделювання якісного кредитного портфеля, використання об'єктивних методик оцінки кредитоспроможності позичальника тощо. Варто зазначити, що у практичній площині реалізація кредитних відносин пов'язані з забезпеченням доходності кожного кредитного проекту, кожної кредитної операції [11].

Ці обставини, безумовно, впливають зміст і механізм кредитної політики на мікрорівні, на процес управління кредитним портфелем банків, тобто весь процес організації кредитної діяльності банку. Водночас, розробляючи власну кредитну політику, що визначає характер та структуру кредитного портфеля, комерційні банки мають визначити й організаційні аспекти процесу кредитування. Формування методологічних засад дослідження кредитного ринку та його значення для розвитку національної економіки базується на системі з чотирьох економетричних моделей [9; 10].

В основі першої моделі лежить кількісна теорія грошей І. Фішера (Fisher, Brown, 1911), згідно з якою рівень інфляції пояснюється темпами приросту пропозиції грошей, монетизації економіки та реального ВВП.

Друга модель дозволяє пояснювати темп приросту пропозиції грошей значеннями темпу приросту кредитів домогосподарствам та нефінансовим організаціям. З другої моделі слідує, що зростання кредитів домогосподарствам і нефінансовим організаціям збільшує пропозицію грошей у країні і, отже, призводить до підвищення рівня інфляції.

Третя модель пояснює рівень монетизації економіки темпами приросту кредитів домогосподарствам та нефінансовим організаціям. Відповідно до третьої моделі зростання кредитів нефінансовим організаціям стимулює підвищення монетизації економіки та, в результаті, призводить до скорочення інфляції.

У четвертій моделі темп інфляції пояснюється темпами приросту кредитів нефінансовим організаціям, монетизації економіки та реального ВВП. На підставі четвертої моделі зроблено висновок про те, що темп приросту номінальних кредитів нефінансовим організаціям по-різному впливає на інфляцію. З однієї сторони, кредити збільшують пропозицію грошей і є одним із факторів інфляції. З іншого боку, кредити нефінансовим організаціям підвищують темпи приросту монетизації економіки та реального ВВП, що зумовлює зниження інфляції. Ця обставина дозволяє визначити безпечно з погляду цінової стабільності межі приросту кредитів нефінансовим організаціям.

Розглянемо більш детально кожен з чотирьох моделей.

1. Монетарна модель інфляції.

Дослідження спирається на рівняння кількісної теорії грошей І. Фішера (Fisher, Brown, 1911):

$$M_t V_t = P_t Y_t, \quad (1)$$

де під символом M_t розуміється загальна кількість грошей у країні в період часу t , що забезпечують угоди у процесі виробництва номінального ВВП ($Y_t^N = P_t Y_t$, де P_t – загальний рівень цін, Y_t – реальний ВВП країни). Символом V_t позначено швидкість обігу грошей.

Визначення у диференціалах дозволяє переписати це рівняння в наступному вигляді:

$$\frac{\Delta M_t}{M_{t-1}} + \frac{\Delta V_t}{V_{t-1}} = \frac{\Delta P_t}{P_{t-1}} + \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}}, \quad (2)$$

Отримуємо відому монетарну модель інфляції:

$$\pi_t^y = \frac{\Delta M_t}{M_{t-1}} + \frac{\Delta V_t}{V_{t-1}} - \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}}, \quad (3)$$

Перша складова у правій частині рівняння (3) – темп приросту пропозиції грошей у країні, друга складова – темп приросту швидкості обігу грошей, віднімання – темп приросту реального ВВП країни. Надамо моделі (3) дещо інший вид, використовуючи визначення рівня монетизації національної економіки:

$$MR_t = \frac{M_t}{Y_t^N} = \frac{1}{V_t}, \quad (4)$$

З урахуванням (4) рівняння (3) набуде вигляду:

$$\pi_t^y = \frac{\Delta M_t}{M_{t-1}} - \frac{\Delta MR_t}{MR_{t-1}} - \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}}, \quad (5)$$

Відповідно до моделі (5) рівень інфляції π_t^y у країні пояснюється темпом приросту пропозиції грошей, темпом приросту рівня монетизації економіки та темпом приросту реального ВВП країни. Якщо замість π_t^y моделі (5) використовувати темп інфляції π_t^{CPI} щодо індексу споживчих цін, то ми прийдемо до специфікації економетричної монетарної моделі інфляції:

$$\left. \begin{aligned} \pi_t^{CPI} &= a_0 + a_1 \frac{\Delta M_t}{M_{t-1}} + a_2 \frac{\Delta MR_t}{MR_{t-1}} + a_3 \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} + \varepsilon_t \\ a_1 &> 0, a_2 < 0, a_3 < 0 \\ E(\varepsilon_t) &= 0, E(\varepsilon_t^2) = \sigma_\varepsilon^2 \end{aligned} \right\}, \quad (6)$$

Випадкове ε_t у моделі (6) інтерпретуємо як частину темпу інфляції, яка породжена неврахуваннями та, зокрема, немонетарними факторами. Величина σ , виступає мірою впливу інфляцію неврахованих чинників. Позначимо символами π_t, m_t, mr_t, y_t пояснювальну та пояснюючі змінні у моделі (6), відповідно темп інфляції, темп приросту пропозиції грошей, темп приросту рівня монетизації економіки та темп приросту реального ВВП з урахуванням цих позначень специфікація (7) виглядає лаконічніше:

$$\left. \begin{aligned} \pi_t &= a_0 + a_1 m_t + a_2 mr_t + a_3 y_t + \varepsilon_t \\ a_1 &> 0, a_2 < 0, a_3 < 0 \\ E(\varepsilon_t) &= 0, E(\varepsilon_t^2) = \sigma_\varepsilon^2 \end{aligned} \right\}, \quad (7)$$

2. Модель темпу приросту пропозиції грошей.

Відомі чинники, що формують кількість грошей (M) у країні: це рівень монетарної бази (MB) та грошовий мультиплікатор (m), що знаходиться у зворотній залеж-

ності від коефіцієнта надлишкових резервів (e). Значення коефіцієнта надлишкових резервів (e) по суті формується банками в процесі кредитування: чим більше рівень виданих кредитів, тим менший коефіцієнт надлишкових резервів (e) і, отже, вищий рівень кількості грошей країни (M). Таким чином, банківське кредитування виявляється генератором зростання пропозиції грошей (M).

Отже, є підстава вважати, що темп приросту пропозиції грошей mt можна пояснити темпом приросту кредитів суб'єктам економіки.

$$\left. \begin{aligned} m_t &= b_0 + b_1 hc_t + b_2 rec_t + \varepsilon_t, \\ b_1 &> 0, b_2 > 0, \\ E(\varepsilon_t) &= 0, E(\varepsilon_t^2) = \sigma_\varepsilon^2. \end{aligned} \right\} \quad (8)$$

3. Модель оцінки впливу кредитного ринку на рівень монетизації національної економіки.

Згідно моделі (8) банківське кредитування виявляється генератором зростання пропозиції грошей. Водночас кредити домогосподарствам та нефінансовим організаціям стимулюють зростання номінального ВВП країни. Отже, виходячи з визначення рівня монетизації економіки (4), є підстави припускати, що темп приросту mr_t рівня монетизації економіки можна пояснити темпом приросту кредитів суб'єктам економіки. Позначивши, як і раніше, символом hc_t темп приросту кредитів домогосподарствам у період t , символом rec_t – темп приросту кредитів нефінансовим організаціям, отримаємо специфікацію економетричної моделі, що дозволяє пояснювати темп приросту монетизації економіки країни темпом приросту кредитів домогосподарствам та нефінансовим організаціям:

$$\left\{ \begin{aligned} mr_t &= k_0 + k_1 hc_t + k_2 rec_t + k_3 y_t + \varepsilon_t, \\ E(\varepsilon_t) &= 0, E(\varepsilon_t^2) = \sigma_\varepsilon^2. \end{aligned} \right. \quad (9)$$

4. Модель оцінки впливу кредитного ринку на темп інфляції.

Інтегруючи моделі (7) та (8), отримаємо специфікацію економетричної моделі впливу кредитного ринку на темп інфляції:

$$\left\{ \begin{aligned} \pi_t &= c_0 + c_1 hc_t + c_2 rec_t + c_3 mr_t + c_4 y_t + \varepsilon_t, \\ c_1 &\geq 0, c_2 \geq 0, c_3 \leq 0 \\ E(\varepsilon_t) &= 0, E(\varepsilon_t^2) = \sigma_\varepsilon^2. \end{aligned} \right. \quad (10)$$

При формуванні методологічних засад дослідження кредитного ринку та його значення для розвитку національної економіки, які базуються на системі з чотирьох економетричних моделей – кожену модель необхідно протестувати за допомогою діагностичних процедур:

а) тест Джаркі-Бера (Jarque-Bera) гіпотези про нормальний закон розподілу випадкового співпадіння;

б) тест Рамсея (Ramsey) гіпотези про правильності специфікації моделі (зокрема, про відсутність у моделі пропущених значущих пояснюючих змінних);

в) тест Бройша-Годфрі (Breusch-Godfrey) про відсутність автокореляції першого порядку у випадкового обурення x_t ;

г) тест Бройша-Пагана (Breusch-Pagan) про гомоскедастичність випадкового обурення x_t .

Висновки і пропозиції. Таким чином, вплив кредиту на рівень інфляції неоднозначний. З одного боку, кредити нефінансовим організаціям містять інфляційні ризики. З іншого боку, вони, підвищуючи монетизацію національної економіки та стимулюючи зростання ВВП, тим самим знижують рівень інфляції в країні.

За таких обставин вкрай важливим є розроблення загальнонаціональної концепції розвитку кредитного ринку України, яка б дозволяла його суб'єктам протистояти зростаючим політико-економічним викликам та перманентним кризовим явищам, зміцнити їх конкурентні позиції на вітчизняному фінансовому ринку та інтегруватися у світовий фінансовий простір, з урахуванням 4 моделей, представлених в дослідженні.

Список використаних джерел:

1. Aghion P., Angeletos G.-M., Banerjee A., Manova K. Volatility and growth: Credit constraints and the composition of investment. *Journal of Monetary Economics*. 2010. № 57 (3). P. 246–265.
2. Arcand J.L., Berkes E., Panizza U. Too much finance? *Journal of Economic Growth*. 2015. № 20 (2).
3. Barrett A. Stability of zero-growth economics analyzed with a Minskyan model. *Ecological Economics*. 2018. № 146. P. 228–239.
4. Capolupo R. Finance, investment and growth: Evidence for Italy. *Economic Notes*. 2018. № 47 (1).
5. Schumpeter J.A. *Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig: Dunker & Humblot, 1912. 255 s.
6. Swamy V., Dharani M. An alternate approach in exploring the causal link between financial development and economic growth. Evidence from advanced economies. *International Journal of Finance and Economics*. 2018. № 23 (1). P. 55–76.
7. Дубина М.В. Наукові підходи до систематизації та класифікації кредитів. *Фінансові дослідження*. 2017. № 2 (2). С. 12–20.
8. Дубина М.В., Гонта О.І., Пархоменко І.А. Особливості функціонування кредитної системи та її сучасний розвиток в Україні. *Фінансові дослідження*. 2017. № 2 (3).
9. Дубина М.В. Роль кредитної системи у забезпеченні фінансової безпеки держави. Стратегія та механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В.П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2017. С. 39–59.
10. Дубина М.В. Фактори впливу на розвиток регіональної системи небанківських фінансово-кредитних посередників. *Фінанси України : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 травня 2010 р. В 7-ми томах. Т. 3. Д., 2010. С. 33–35.*
11. Шишкіна О.В., Дубина М.В. Гроші та кредит: теорія і практика (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Чернігів : видавець Брагинець О.В., 2018. 572 с.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ КРЕДИТНОГО РЫНКА И ЕГО ЗНАЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье исследованы теоретические основы формирования методического подхода к исследованию кредитного рынка и его значение для развития национальной экономики. Установлено, что обеспечение темпов экономического роста и сохранение макроэкономической стабильности национальной экономики, в том числе инфляции на уровне, не превышающем 4%, рассматривается как национальная цель развития каждой страны. Одним из факторов, обеспечивавших достижение поставленной цели, является кредит, значение которого, по нашему мнению, недооценивается. Обоснованно, теоретико-методические основы определения соотношения, при котором развитие кредитного рынка, характеризующееся, в частности, увеличением объемов кредитования домашних хозяйств и нефинансовых организаций, не будет приводить к нарушению ценовой стабильности национальной экономики. Предложено формировать методологические основы исследования кредитного рынка и определение его значения для развития национальной экономики на основе системы четырех эконометрических моделей: монетарная модель инфляции; модель темпа прироста предложения денег; модель оценки влияния кредитного рынка на уровень монетизации национальной экономики; модель оценки влияния кредитного рынка на темп инфляции. При таких обстоятельствах крайне важна разработка общенациональной концепции развития кредитного рынка Украины, которая позволяла бы его субъектам противостоять растущим политико-экономическим вызовам и перманентным кризисным явлениям, укрепить их конкурентные позиции на отечественном финансовом рынке и интегрироваться в мировое финансовое пространство, с учетом 4 моделей, представленных в исследовании.

Ключевые слова: кредитный рынок, инфляция, кредитные сервисы, темп роста ВВП, экономический рост, монетизация экономики, государственная экономика, глобализация.

METHODOLOGICAL APPROACH TO CREDIT MARKET RESEARCH AND ITS IMPORTANCE FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary. The theoretical bases of formation of a methodical approach to research of the credit market and its value for development of national economy are investigated in the article. Despite the large number of publications, it is important to determine the ratio at which the development of the credit market will not cause a violation of the stability of the national economy. It is determined that ensuring the rate of economic growth and maintaining the macroeconomic stability of the national economy, including inflation at a level not exceeding 4%, is considered a national development goal of each country. One of the factors that ensured the achievement of this goal is credit, the value of which, in our opinion, is underestimated. Substantially, the theoretical and methodological basis for determining the ratio at which the development of the credit market, characterized, in particular, by increasing lending to households and non-financial organizations, will not lead to a violation of price stability of the national economy. It is offered to form methodological bases of research of the credit market and definition of its value for development of national economy on the basis of system from four econometric models: monetary model of inflation; money supply growth model; model for assessing the impact of the credit market on the level of monetization of the national economy; model for assessing the impact of the credit market on inflation. It is determined that in the formation of methodological bases of credit market research and its significance for the development of the national economy, which are based on a system of four econometric models – each model must be tested using diagnostic procedures: Jarque-Bera test; Ramsey test; Breusch-Godfrey test; Breusch-Pagan test. In such circumstances, it is extremely important to develop a national concept of credit market development in Ukraine, which would allow its subjects to withstand growing political and economic challenges and permanent crises, strengthen their competitive position in the domestic financial market and integrate into the global financial space, taking into account 4 models presented in the study.

Key words: credit market, inflation, credit services, GDP growth rate, economic growth, monetization of the economy, national economy, globalization.

НОТАТКИ

Науковий журнал

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**Серія
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО**

Випуск 21

Частина 2

Коректура • авторська

Комп'ютерна верстка • Удовиченко В. О.

*Засновник видання – Факультет міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Заснований у 2014 році. Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

88000, Україна, м. Ужгород, вул. Університетська 14, каб. 510

Факультет міжнародних економічних відносин,

Ужгородський національний університет

Телефон редакції: +38 (097) 085 34 95

Електронна пошта редакції: editor@visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Сторінка наукового журналу: www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,37.

Підписано до друку 28.09.2018 р. Замов. № 1018/156. Наклад 100 прим.

Видавець: Видавничий дім «Гельветика»

м. Херсон, вул. Паровозна 46-а

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.